

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ФАНЛАР
АКАДЕМИЯСИ МИНТАҚАВИЙ БЎЛИМИ
ХОРАЗМ МАЪМУН АКАДЕМИЯСИ**

**ХОРАЗМ МАЪМУН
АКАДЕМИЯСИ
АХБОРОТНОМАСИ**

Ахборотнома ОАК Раёсатининг 2016-йил 29-декабрдаги 223/4-сон қарори билан биология, қишлоқ хўжалиги, тарих, иқтисодиёт, филология ва архитектура фанлари бўйича докторлик диссертациялари асосий илмий натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий нашрлар рўйхатига киритилган

2022-2/3

**Вестник Хорезмской академии Маъмуна
Издается с 2006 года**

Хива-2022

Бош муҳаррир:

Абдуллаев Икрам Искандарович, б.ф.д., проф.

Бош муҳаррир ўринбосари:

Ҳасанов Шодлик Бекпўлатович, к.ф.н., к.и.х.

Тахрир хайати:

Абдуллаев Икрам Искандарович, б.ф.д., проф.

Абдуллаев Баҳром Исмоилов, ф-м.ф.д.

Абдуллаев Равшан Бабажонови, тиб.ф.д., проф.

Абдуҳалимов Баҳром Абдурахимович, т.ф.д., проф.

Аимбетов Нагмет Каллиевич, и.ф.д., акад.

Бабаджанов Хушнот, ф.ф.н., проф.

Бекчанов Даврон Жуманазарович, к.ф.д.

Буриев Хасан Чутбаевич, б.ф.д., проф.

Давлетов Санжар Ражабович, тар.ф.д.

Дурдиева Гавҳар Салаевна, арх.ф.д.

Дўсчанов Бахтиёр, тиб.ф.д., проф.

Ибрагимов Бахтиёр Тўлаганович, к.ф.д., акад.

Жуманиёзов Зоҳид Отабоевич, ф.ф.н., доц.

Кадирова Шахноза Абдухалиловна, к.ф.д., проф.

Қутлиев Учқун Отобоевич, ф-м.ф.д.

Ламерс Жон, қ/х.ф.д., проф.

Майкл С. Энжел, б.ф.д., проф.

Мирзаев Сирожиддин Зайниевич, ф-м.ф.д., проф.

Рахимов Раҳим Атажанович, т.ф.д., проф.

Рашидов Негмурод Элмуродович, б.ф.н., доц.

Рўзибоев Рашид Юсупович, тиб.ф.д., проф.

Рўзметов Бахтияр, и.ф.д., проф.

Садуллаев Азимбой, ф-м.ф.д., акад.

Салаев Санъатбек Комилович, и.ф.д., проф.

Сапарбаева Гуландам Машиариповна, ф.ф.ф.д.

Сапаров Каландар Абдуллаевич, б.ф.д., проф.

Сирожов Ойбек Очилович, с.ф.д., проф.

Сотипов Гойипназар, қ/х.ф.д., проф.

Тожибаев Комилжон Шаробитдинович, б.ф.д., академик

Холматов Бахтиёр Рустамович, б.ф.д.

Чўпонов Отаназар Отожонови, ф.ф.д., доц.

Шакарбоев Эркин Бердикулович, б.ф.д., проф.

Эрматова Жамила Исмаиловна, ф.ф.н., доц.

Эшчанов Рузумбой Абдуллаевич, б.ф.д., доц.

Ўразбоев Файрат Ўразалиевич, ф-м.ф.д.

Ўрозбоев Абдулла Дурдиевич, ф.ф.д.

Ҳажиева Мақсуда Султоновна, фал.ф.д.

Ҳасанов Шодлик Бекпўлатович, к.ф.н., к.и.х.

Хоразм Маъмун академияси ахборотномаси: илмий журнал.-№2/3 (86), Хоразм Маъмун академияси, 2022 й. – 152 б. – Босма нашрнинг электрон варианты - <http://mamun.uz/uz/page/56>

ISSN 2091-573 X

Муассис: Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси минтақавий бўлими – Хоразм Маъмун академияси

МУНДАРИЖА
ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ

Abdullaev Z.Kh., Mamadkulov J.S. Difficulties in teaching and testing speaking skill	5
Ablakulova I.K. Badiiy tarjimada milliylik va tarixiylik masalasi	9
Alimdjanova D.N., Berdiev D.V. The object of research of didactics	12
Ashurova Z.Sh., Karimova G.M. “Qutadg’u bilig”ning adabiyot olamida tutgan o’rni	14
Babakulova L.R. Terminology: definition of the concept and its essential features	17
Boqiyeva M.O. Lingvoconstrastive analysis of the category of verb in Uzbek and English languages	19
Djurayev M.K. Matnni avtomatik tahlil va sintez qilish	22
Eshchonov S.E. Contrastive analysis of the stylistic means of anadiplosis in the composite sentences of English and Uzbek	26
Fayziyeva N.N. Tilshunoslikda diskurs va siyosiy diskurs nazariyasi	29
Jumaniyazov A.J., Polvanova N.M., Allaberganova F.I. Son komponentli aniqlovchili (attributiv) qo`shma so`zlarning leksik-semantik tahlili	32
Kholmurodova E.Kh. Linguistics of the English language and its structural components	34
Makhamadaliyeva Z. Problems of translating number component proverbs in English into Uzbek language	36
Mardiev T.K., Shermatova E.Z. Lisoniy ong va lisoniy shaxs tushunchalarining o‘zaro munosabatlari	39
Mavlonova M.U. Linguocultural aspects of toponymical phraseological units in english language	42
Nazarova R.R. Topishmoqlarning lingvistik va lingvokulturologik xususiyatlari	44
Narmurodova G.I. Ingliz va o‘zbek tillarida ta’ziya bildiruvchi va qabul qiluvchi munosabati mezonlari	46
Niyazova M.Kh. The classifications and functions of poetonyms in literary text	49
Ruzimurodova Z.G. The genesis of uzbek detective literature	51
Safoyeva S.N. Sociolinguistics is the study of the relationship between language and society	54
Shukurova Z.F. Ingliz tili adbiyotida epitetdan foydalanishning adabiy qirrasini	57
Sobirova G.B. Discourse as a set of linguistic, cognitive and communicative aspects	59
Turdimatova M.R. Kinoyaning ijobiy tanqid orqali ifodalanishi	61
Qalandarova V., Yakhshilikova N. Tarjimashunoslikning nazariy masalalari	63
Xayrullayeva K.R. Ingliz va o‘zbek nasrida shoh hamda sarkarda Bobur obrazi talqini	67
Xolmatov O.U. Erix Mariya Remark va O‘tkir Hoshimov romanlarida tipologik o‘xshashliklar masalasi	69
Yaxshiyeva Z.R. Jahon va o‘zbek adabiyotida tetralogiya yaratishda badiiy-estetik tajribalar	72
Yuan Xiaowei Main problems of translation of sport terms from English into Chinese	75
Абдуллаева Х.Н. Зоонимик компонентли фразеологик бирликларнинг тузилмавий хусусиятлари	78
Абидова Р.Х. Инглиз ва ўзбек тилларида миннатдорчиликни ифода қилишнинг усуллари	81
Ахмаджонова Ш.Т. Инглиз ва ўзбек тилларида публицистик услубининг семантик-стилистик хусусиятлари	83
Ахмедов Ф.Н. Пейзаж и портрет для целей психологического изображения	86
Бойматова Д.Б. Аксиологик модалликнинг ажратилган изоҳ бўлакли гапларда ифодаланишининг прагматик хусусиятлари	88
Бердиева Н.У. Сурхондарё ўзбек шеваларида уй - рўзгор буюмларининг лексикографик талқини	91
Бурханова М.М. Новербал воситаларнинг замонавий таснифи	94
Зойирова Д.А. Чет тил ёзма нутқини ўқитишда юрист талабаларнинг дискурсив компетенциясини шакллантириш	96
Исмоилова Ҳ. Бадий адабиётда исломий қадриятлар ва аёллар образи	98
Мамажонов А., Дадабаева Ш. Тилда қиёслаш муносабатининг суперсинтактик бутунлик орқали ифодаланиши	100
Мусирманова Ш. Ҳарбий терминларнинг сўзлардан фарқи	105
Мухаммаджонова Г. Бадий адабиётда санъаткор аёл образи	107
Назарова Г.А. Инглиз тилининг ривожланишида ўзлашган сўзларнинг ўрни	110
Нуманов Ш.К. Лингвистические механизмы конструкции прямой речи	113

Пулатова У.С. Ошибки и трудности при переводе юридических текстов	116
Расулова З. Сеҳрли эртақларда тилсим	118
Рихсиева Л.А. Инглиз ва ўзбек тилларида геология соҳасидаги терминларнинг тематик таснифланиши	121
Сабирова Г.Б. Основные принципы лингвокультурологических концепций в лингвистике	124
Сапаева Р.Б. Ўзбек ва немис тилларида фразеологизмлар мувофиқлик даражалари ва омиллари	127
Сафарова З.Т. Ч. Диккенснинг “Дэвид Копперфильд” асарида “Тарбия романлари” га хос хусусиятлар таҳлили	132
Суннатиллаев К.Н. Қашқадарё вилояти никоҳ тўй маросими ва унинг тарбиявий аҳамияти	134
Тожибоева М.Р. Алишер Навоий асарларининг ўзбек тили ривожига қўшган хиссаси	139
Халлиев Ж. Огаҳий тарихий асарларида диний-маърифий лексиканинг асосий мавзу гуруҳлари	141
Худайбердиева Л.С. Учебно англо-русский вокабуляр для чтения литературы по специальности как средство отбора и систематизации фармацевтической терминологии	144
Эрназарова Н.Х. Интернет матнлари таржимасининг ўзига хос хусусиятлари	146
Юсуфжонова Ш.М. Немис ва ўзбек тилларида фразеологик бирикмаларнинг маъно жиҳатдан бирхиллиги ва фарқи	149

ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ

UDK 81-13

DIFFICULTIES IN TEACHING AND TESTING SPEAKING SKILL*Z.Kh.Abdullaev, lecturer, Jizzakh State Pedagogical Institute, Jizzakh**J.S.Mamadkulov, lecturer, Jizzakh State Pedagogical Institute, Jizzakh*

Annotatsiya. Nutq mahoratiga oid asosiy masalalarni muhokama qilgan holda, tadqiqotchilar uning sabablarini izohlab berishga harakat qilgan asosiy masalani yoritib berish muhimdir. Ushbu masala o'qituvchilarni o'qitish va nutqni sinab ko'rishda duch keladigan qiyinchiliklar bilan bog'liq. Maqsad o'qituvchilarni ulardan xabardor qilish va nutq mahoratini o'rgatish va sinovdan o'tkazishda amalga oshiriladigan ba'zi takliflarni berishdir. Bunday masalalar quyidagi maqolada keltirilgan.

Kalit so'zlar: gapirish ko'nikmasini sinash, individual test, baholash, qiyinchilik, interfaol, ijtimoiy, metodlar, mezonlar

Аннотация. Обсудив основные вопросы, связанные с разговорным мастерством, важно пролить свет на главную проблему, которую исследователи пытались объяснить ее причинами. Этот вопрос связан с трудностями, с которыми сталкиваются учителя при обучении и тестировании устной речи. Цель состоит в том, чтобы учителя знали о них и представили некоторые предложения, которые необходимо реализовать при обучении и тестировании навыков устной речи. Такие вопросы представлены в следующей статье.

Ключевые слова: тестирование разговорного навыка, индивидуальное тестирование, оценка, сложность, интерактивный, социальный, методы, критерии

Abstract. Having discussed the basic issues related to speaking skill, it is important to shed light on the main issue that researchers have tried to come up with explanations to its causes. This issue relates to the difficulties confronting teachers in teaching and testing speaking. The aim is to make teachers be aware of them and provide some suggestions to be implemented in teaching and testing of speaking skill. Such issues are presented in the following article.

Key words: testing speaking skill, individual testing, evaluation, difficulty, interactive, social, techniques, criteria

Introduction. There is a wide agreement among educationists, teachers, and learners that speaking is considered to be one of the most difficult aspects of language learning in comparison with reading, writing, and listening in which all students receive the same stimulus at the same time and each student can do whatever task is required of him by himself without disturbance (Brown and Yule, 1983). On the contrary, in the production of speech each speaker needs to speak individually and ideally, needs someone to listen to him speaking, and to respond to him. In teaching large groups, there is no chance for all students to participate and the possibility of following up and correcting errors becomes less and less. Speaking is nowadays recognized as an interactive, social and contextualized process that serves a number of functions. Given this complex communicative process in which speakers need to take account of a variety of linguistic, contextual, cultural and interactional aspects among others, the task of teaching the spoken language has been perceived as a very difficult one.

Difficulties in Teaching and Testing Speaking Skill. Baker and Westrup (2006) discuss the possible barriers to communication that learners encounter and suggest how to overcome them. The barriers can be listed as follows:

- a. cultural differences;
- b. personal differences;
- c. lack of confidence;
- d. no time for speaking when studying for examinations;
- e. no preparation for speaking;
- f. lack of interest in the topics.

What has been mentioned above are the barriers and difficulties in teaching and learning speaking. Now let's have a look at the difficulties encountered in testing speaking. In the series editors' preface (cited

in Luoma, 2004), Alderson and Bachman state that speaking is the most difficult language skill to assess reliably. According to Brown and Yule, 1983; Morley, 1991, it is difficult to determine which single standard would suffice as the native speaker standard for any language because all languages have different regional varieties. Another question is whether all of the features of speech stream like individual sounds, pitch, volume, speed, pausing, stress, and intonation can be covered under one rating criteria. In (Kitao & Kitao, 1996), it was mentioned that there are not yet good answers to questions about the criteria for testing speaking skills and the weighing of these factors. It is possible to find people who can produce the different sounds of a foreign language appropriately; hence they lack the ability to communicate their ideas correctly. The opposite could occur as well. Heaton (1988) mentions two difficulties in this respect. First, the administration of speaking skills test is one difficulty because it is hard to test large numbers of learners in a relatively short time. Second, Speaking and listening skills are very much related to each other; it is difficult to separate them.

Overview of Testing Speaking. Among the various studies conducted to provide evidence and support in favor or against certain speaking task type these two examples are given as illustration. Fulcher (1996) claims that group task is more useful when compared to the other two tasks used in his study. In conducting the study, 47 students were asked to attempt three tasks. Task1 was designed to be similar to a First Certificate in English oral interview. Task2 was designed to be similar to an English language Testing Service (ELTS) interview. In the third task, groups of students were allowed 10 minutes to prepare a discussion on the topic of education in their country. After the 10 minutes of preparation they were invited to discuss the topic with each other for further 15 minutes. The findings of this study reveal that task 3 was viewed as the most preferable, enjoyable, valid, and easiest task. In addition, half of the students responded that engaging in group discussion gave them more confidence to speak and say what they wanted.

Nakamura & Valens (2001) conducted a study on Japanese graduate students at Keio University using three different types of speaking tests: presentation, interview, and discussion and debating. In the first type, students were asked to perform some tasks such as talking about anything they chose. This is considered a chance to enable them to make a small presentation. The second type is an open-ended test where the students are required to use conversation skills that they have learned throughout the course. In the third type, students were asked to generate discussions and then put into groups where as a group they decide on a topic they felt would be of interest to the rest of the classroom. The findings of this study revealed that task 2 was viewed as the easiest task when compared to the other two tasks used in the study. The task-based approach to assessment is used especially in professional context and in language classrooms (Norris et al., 2002; Robinson, 2001) and may underlie specific purpose tests. On the other hand, with construct-based tests, the developers need to define the construct with reference to theoretical models, course syllabuses and careful needs analysis.

Clark (1979), cited in O'Loughlin, 2001, provides the basis for distinguishing three distinct types of speaking tests: indirect, semi-direct and direct tests. Direct tests first came into use in the 1950s. This model has been widely adopted around the world since 1970s. An important example of this kind of test is speaking component of the IELTS which has been developed by the University of Cambridge Local Examination Syndicate and presently taken in 105 different countries around the world each year. There are three parts in the test:

Part 1: Familiar Topics (3-4 minutes): Home, Work, College, Hobbies, Holidays, Sports, Free Time.

Part 2: Long Turn (1-2 minutes plus 1 minute preparation): Describe a Person, Place, Thing, Picture, Movie, Book, Historical Figure, Friend, etc.

Part 3: Discussion (3-4 minutes): Advanced discussion, analysis, prediction, description, evaluation, opinion, cause and effect, possibilities.

Semi-direct tests first appeared during the 1970s and have grown rapidly over the last 25 years especially in the US. Examples of semi-direct procedures used in the US include the Test of Spoken English (Blark and Swinton, 1979), the Recorded Oral Proficiency Examination (Lowe and Clifford 1980) and the Simulated Proficiency Interview (Stansfield et al. 1990) (cited in Luoma, 2004). The Test of Spoken English (TSE) measures the ability of non-native speakers of English to communicate orally in English. It takes approximately 20 minutes. The test requires examinees to demonstrate their ability to communicate in English by responding orally on tape under timed conditions to a variety of printed and recorded

information. Examples of this type used in the UK include the Test in English for Educational Purposes and the Oxford ARELS Examinations.

Underhill (1987) enriches the field not only with a model of testing spoken language but with extensive details of what teachers and testers need in testing and marking oral language. He states that as a tester, the following themes should be taken into account:

1. You need full knowledge
2. You need to design a test as a whole
3. You need a human approach
4. You need to find a suitable balance
5. You need to adapt and improve.

In addition, he provides enormous variety of test types (like the direct interview type, recording oral tests, mechanical/ entirely predictable tests), elicitation techniques (such as conversation/discussion, role play, questions and answers, using a picture or picture story), marking systems (marking recorded oral tests, rating scales), and test evaluation (validity types, reliability). In tackling each of the mentioned issues, Underhill figures out both the advantages and disadvantages of the discussed test types, techniques, and marking systems.

Essentials of Assessing Speaking. As mentioned previously, there were arguments on both test types and the different criteria used to assess those various test types. It is observed that little attention has been paid to develop practical speaking tests and assessment strategies that economically test students and take into consideration factors like time, number of students, administering tests and so on. What is important for teachers and testers is to know which elements of speech can be evaluated and which cannot. The ability to design a speaking test or to adopt a suitable one is one of the essential requirements. Another critical issue in the assessment is the selection of criteria for evaluating performance. As a result, many attempts have been made to deal with those challenges. In order to assess speaking in a reliable way, teachers and testers need to know the following basic issues which are the subject of discussion in the following sections:

- 1- Techniques for testing speaking.
- 2- The criteria used for assessment/evaluation.
- 3- The various speaking tests.

Techniques for Testing Speaking. In testing an aspect of spoken language, the challenge is to find a form of testing that allows examiners to measure the speaker's ability to communicate in general. There are various types that can be used for the purpose. It is very important for teachers and testers to know this wide range of techniques. The following techniques for testing speaking have been extracted from articles by Robinson (1992), Pino (1988), and Luoma's book *Assessing Speaking* (2004). The aim of mentioning them is to show their advantages and disadvantages on the one hand and to help teachers select the suitable ones to test their students. These techniques can be listed as follows:

- Interviews: Interviews are the most commonly used type as it doesn't cost much and the examiner can concentrate more and ask a series of questions that may be related or changeable depending on what the examinee says. However, there is a possibility of bias in assessment and the process of assessment takes a long time.

- Using visual prompts: The examinee is required to describe a visual prompt like a photograph or diagram, to order or link a sequence of pictures or to compare them. This kind of test is suitable for all levels and it enables the examiner to focus on a variety of language.

- Discussions: The examinee has a conversation with the examiner or with another examinee with the examiner observing. This helps the examinee to produce a relaxed and realistic speech but it requires skilful handling by the examiner.

- Debates: A discussion activity can be given more focus by asking the examinees to complete a task that requires them to sit together and have a debate. This serves in evaluating functions such as agreeing and disagreeing and making suggestions.

- Presentations and descriptions: The examinee has to give a short presentation on a topic or describe something and the examiner just listens. Topics can include different issues and examinees are given some amount of time to prepare on the topic. Here there is a possibility of memorization.

• **Role Plays:** The examinee is given a role or a situation and asked to perform that role or situation. Some examinees feel comfortable in a role and so perform better whereas others do not.

• **Re-telling a story:** The candidate is required to re-tell a story which he/she has read or listened to before the test or to comment on an extract from a set of texts that he/she has read before the test. This tests spoken language and the ability to retain, organize, and recall information.

• **Reading aloud:** The examinee is given a text to prepare and then read aloud to the examiner. This can be controlled very easily by the examiner and he/she can focus on specific items of language and it is highly consistent but it is not a realistic task to evaluate communicative competence.

• **The taped oral proficiency test:** In this approach, the learners' performances are recorded on tapes and then assessed later by the examiner. This method has some advantages and some disadvantages. According to Cartier (1980), one disadvantage of the taped test is that it is less personal; the examinee is talking to a machine and not to a person. Another disadvantage is that it has a low validity. Moreover, the taped test is inflexible; if something goes wrong during the recording, it is virtually impossible to adjust for it. On the other hand, there are some advantages of this type of test. It can be given to a group of learners in a language laboratory, it is more standardized and more objective since each student receives identical stimuli, and scoring can be performed at the most convenient or economical time and location.

Review of some Well-known Speaking Tests. The aim of presenting the selected samples is to make a general review that reflects the similarities and differences among them based on the task types used in each test. In addition, teachers and testers may get benefit from these samples either by adopting one of them or attempting to design similar tests based on the purpose of the test and students' level. The selected samples can be presented as follows:

Speaking Test in IELTS. The test consists of 3 parts:

Part1. Familiar topic (4-5 minutes) – home, work, college, hobbies, sport

Part2. Long turn (1-2 minutes) describe a person, place, thing, picture, friend

Part3. Discussion (3-4 minutes): Advanced discussion, description, analysis, evaluation, prediction.

In part 1, the examinees have to talk about 3 topics fluently and easily (for a total of 4- 5 minutes).

In part 2, they are asked to speak for 1-2 minutes by themselves, without stopping, on a topic the examiner gives them. They have one minute to get ready and make some notes.

In part 3, the examinees and the examiner discuss some topics related to the topics they spoke about in part2. The time limit is about (3-4 minutes). The examiner helps them and moves the conversation along.

Speaking Test in TOEFL. The Paper-Based TOEFL (PBT) consists of four parts (listening, structure (grammar), reading and writing) and there is no speaking section. The duration of the test is three hours. The Internet-Based TOEFL (IBT) consists of four parts as well, i.e. listening, speaking, reading and writing. The duration of the test is four hours. There is no grammar section on the test, although grammar is evaluated in speaking and writing responses. In speaking part, examinees wear headphones and speak their responses into a microphone. There are two independent tasks in which the examinees express an opinion on a familiar topic and four integrated tasks in which they speak based on what is read and heard. The examinees have up to 30 seconds to prepare the response and up to 1 minute to respond.

Conclusion. As speaking is difficult for learners to cope with, it is important that the tasks and activities set for teaching and testing are as clear and supportive as possible. They should have clear objectives, distinct purpose, defined time limits, and a clear outcome. The American Council on the Teaching of Foreign Languages (ACTFL) provides English language proficiency guidelines for the teaching and testing of speaking and listening. Ur (1981, 1988) describes several hundred classroom activities that can be adapted for the purpose of getting lower-level and intermediate-level students to speak communicatively in small groups.

Students usually come to English classes with different attitudes and intentions. Some of them want to speak English as they hope that speaking English well will lead to a better job; so they have high motivation and they work very hard. However, many others may not understand why they should learn English or they learn it just to pass examination; so their motivation may be low. Therefore, it is very important for teachers to remember that and try to make lessons interesting and use varied activities to give students as much encouragement as possible both in teaching and testing speaking.

REFERENCES:

1. Abdullaev Zafar Kholkhodjaevich, Isanova Visola, 2021. Developing Uzbek Student-Teachers' Proficiency in Speaking English at the University Level, Volume 12, Issue 7. Turkish Online Journal of Qualitative Inquiry (TOJQI)
2. Abdullaev Zafar Kholkhodjaevich, 2021. Second language learning: issues and implications *Asian Journal of Multidimensional Research* Vol:10, Iss:4, ISSN:2278-4853. <http://dx.doi.org/10.5958/2278-4853.2021.00312.8>
3. Abdullaev, Zafar Kholkhodjaevich (2021) "Second language learning," *Mental Enlightenment Scientific-Methodological Journal*: Vol. 2021: Iss.06, Article 1. Available at: <https://uzjournals.edu.uz/tziuj/vol2021/iss06/1>
4. Baker, J. and Westrup, H. 2006. *Essential Speaking Skills*. New Delhi: Brijbasi Art Press Ltd.
5. Brown, H. 1994. *Teaching by Principles: An Interactive Approach to Language Pedagogy*. Prentice Hall.
6. Brown, S. 2006. *Teaching Listening*. Cambridge: Cambridge University Press
- Brown, G. and Yule, G. 1983. *Teaching the spoken language. An approach based on the analysis of conversational English*. Cambridge: Cambridge University Press.
7. Kitao, S., & Kitao, K. 1996. *Testing speaking* (Report No.TM025215).(ERIC Document Reproduction Service No.ED398261)
8. Lazaraton, A. 2003. Incidental displays of cultural knowledge in the non-native English-speaking teacher's classroom. *TESOL Quarterly*. Vol.37. No. 2
9. Luoma, S. 2004. *Assessing Speaking*, Cambridge :Cambridge University Press.
10. Morley, J. 2001. Aural comprehension instruction: Principles and practices. In *Teaching English as a second or foreign language*, Marianne Celce-Murcia (ed.) Boston: Heinle and Heinle.
11. Nakamura, Y., & Valens, M. 2001. Teaching and testing oral communication skills. *Journal of Humanities and Natural Sciences*. Vol.3.
12. O'Loughlin, K. 2001: The equivalence of direct and semi-direct speaking tests, *Studies in Language Testing*, vol.13.
13. Robinson, R. 1992. Developing Practical Speaking Tests for the Foreign Language Classroom: A Small Group Approach, *Foreign Language Annals*, vol. 25. No. 6.
14. Robinson, P. 2001. Task complexity, task difficulty and task production: exploring interactions in a componential framework. *Applied Linguistics*. Vol. 22.

UO'K 808.3

BADIY TARJIMADA MILLIYLIK VA TARIXIYLIK MASALASI**I.K. Ablakulova, "Ipak yo'li" turizm va madaniy me'ros xalqaro universiteti, Samarqand**

Annotatsiya. Adabiy asarlarda tarixiylik va milliylikni saqlash va yetkazib berish masalasi tarjima nazariyasida muhim rol o'ynaydi va ayni paytda uning ahamiyatini yo'qotmaydi. Har qanday badiiy asar yozilgan davrning tarixiy va madaniy xususiyatlarini, mentalitetning o'ziga xosligini ifodalaydi. Shuning uchun asarning milliy va tarixiy xususiyatlarini kitobxonga yetkazish muhim ahamiyatga ega. Ushbu maqolada badiiy asarlarni tarjima qilish jarayonida tarixiylik va milliylik xususiyatlariga alohida e'tibor berish lozimligi yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: tarjima nazariyasi, badiiy tarjima, badiiy adabiyot, badiiy asar, milliylik, tarixiylik, madaniyat, mentalitet, aspektlar, tarixiy va madaniy xususiyatlar, ramzlar

Аннотация. Вопрос сохранения и передачи исторического и национального в литературных произведениях играет важную роль в теории перевода и в то же время не теряет своей актуальности. Любое художественное произведение выражает историко-культурные особенности того времени, в котором оно было написано, своеобразие менталитета. Поэтому важно донести до читателя национальные и исторические особенности произведения. В этой статье подчеркивается, что в процессе перевода литературных произведений необходимо уделять особое внимание особенностям историзма и национализма.

Ключевые слова: теория перевода, художественный перевод, художественная литература, художественное произведение, национальность, историчность, культура, менталитет, аспекты, историко-культурные особенности, символы

Abstract. In literary works, the issue of preservation and delivery of history and nationality plays an important role in the theory of translation and at the same time does not lose its significance. Any work of art expresses the historical and cultural characteristics of the period in which it was written, the originality of the sentiment. Therefore, it is important to convey the national and historical characteristics of the work to the reader. This article highlights the need to pay special attention to the features of historicism and ethnicity in the process of translating artistic works.

Keywords: *theory of translation, fiction translation, fiction, fiction, nationality, historiography, culture, mental, aspects, historical and cultural features, symbols*

Tarjima qilish jarayoni katta mehnat talab qiladigan haqiqiy san'at asaridir. Tarjima qilingan materialning asl fazilatlarini qayta tiklash sohasidagi tarjima muammolarining asosiy jihatlaridan biri-bu ishning muayyan elementlarining ma'nosini emas, balki asl nusxaning milliy o'ziga xosligini kitobxonga yetkazish masalasidir. Ishning muayyan elementlarining rang-barangligini uzatish xorijiy madaniyat illyuziyasi yaratishning muhim shartlaridan biridir. Tarjima jarayoni badiiy adabiyotni boyitadigan, rivojlantiradigan asosiy unsurlardan biridir. Har qanday asar kitobxon bilan muloqot qiladi: badiiy matnni his qilish u bilan muloqot qilish jarayoni muhimdir. Ikki tilning o'zaro ta'siri bilan bir qatorda, madaniyat almashinuv jarayoni ham sodir bo'ladi.

Tarjima qilish uchun tanlangan xorijiy tillardagi til birliklarini puxta o'rganish muhim ahamiyatga egadir. Shuningdek, madaniyatlararo farqni idrok etish uchun asl matn tilidagi xalq mentalitetini ham tushunish va o'rganish talab etiladi. Tarjima normalariga muvofiq tarzda leksik, grammatik, stilistik uslublarini o'z o'rnida qo'llay olish tarjima sifatini yaxshilaydi.

Badiiy tarjima bilan shug'ullanadigan tarjimonlar nafaqat xorijiy tilni puxta bilishi, balki shu til ortidagi xalq tarixini, madaniyatini, xalqaro madaniy aloqalarga oid bilimlarni, psixologiya sohasini, dinlar tarixini bilishi ham lozim. Tildan universal vosita va etnik madaniyat sifatida foydalanish mumkin. Lekin madaniyatni tilga oid birliklarda semantika shaklida ko'rsata olish uchun yuqorida sanalgan sohalarda yuqori bilimga ega bo'lish muhimdir. Shuning uchun xorijiy tilni puxta o'rganishda albatta shu tilni professional o'rganish fanlari bilan bir qatorda shu tilning metodikasini, madaniyatini, adabiyotini, mamlakatshunosligini, og'zaki va yozma tarjima nazariyasi va amaliyoti fanlarini ham qo'shib o'rgatishga jiddiy ahamiyat berish kerak. Natijada bo'lajak mutaxassis shu xorijiy tilni chet tilida yozilgan manbaalardan qabul qila oladigan va baholaydigan darajaga yetishi, tarixiy va madaniy merosga hurmat va e'tibor bilan yondashishi, ma'lumotlarni ijtimoiy va madaniy nuqtai nazaridan farqlay olishi, badiiy tarjimoni amalga oshirishda mantiqiy ketma-ketliklardan foydalana olishni shakllantirishi, asl matndagi mohiyatni buzmasdan tarjimada to'g'ri ochib bera olishi professional darajaga ko'tariladi.

Tarjimada aqliy xususiyatlar, din va asl tilda gapiradigan kishilarning dunyoqarashi bilan bog'liq tafsilotlar katta qiyinchiliklar bilan ifodalanadi. Ba'zan, hatto asl va tarixiy haqiqatlar nuqtai nazaridan eng munosib tarjima ham kitobxonda noto'g'ri tushunchfni shallantirishi mumkin. Ma'lumki, millatning mentaliteti uning e'tiqodlari bilan belgilanadi. Musulmon dunyoqarashi bilan bog'liq romanlarning bir nechta tafsilotlarini aytib o'tish mumkin. Masalan, ular quyidagicha turli xarakterga ega: ba'zilari qahramonlarning dunyoqarashining xususiyatlarini aks ettiradi, boshqalari esa ularning xatti-harakatlarini tavsiflaydi, yana boshqalari esa millatning turmush tarzining ajralmas qismini ifodalaydi, shuning uchun tarjimada ularni e'tiborsiz qoldirish yoki noto'g'ri qayta tahrirlash romandagi milliy toifani aks ettirishda jiddiy muammolarga olib kelishi mumkin.

Badiiy asarlarni tarjima qilish jarayonida tarjimon quyidagi aspektlarga alohida e'tibor berishi lozim:

1. Murakkab va qo'shma gaplarni oddiy gaplarga aylantirib, tarjima ma'nosini ochib berish;
2. Matn mazmunini, janrini, asar maqsadini tahlil qilish;
3. Joy nomalari, atoqli otlar, milliy terminlarni va ularning tarjimasini bilishi;
4. Gap strukturasi o'rganish;
5. Siyosiy tushunchalar, idiomalarning tarjimasini;
6. Qisqartma so'zlar tarjimasini;
7. Olinma so'zlar va uninggapdagi o'rni va boshqalar.

Darhaqiqat, har bir tilda odatiy vositalar bilan birga boshqa tilga uzatilmaydigan va tarjimondan maxsus so'zlarni talab qiladigan so'zlar mavjud. Tarjima qilinganida, bunday so'zlar yangi matnga o'zgarish shaklda, ya'ni transkripsiya qilinadi, faqat uning morfologik yoki fonetik tuzilishini tarjima tilida qisman saqlab turishi mumkin, bu so'zlarning ba'zilari ko'pincha butunlay nuqsonli leksik birliklar bilan almashtirishni talab qiladi va ba'zan tarjimon hatto yangi so'zlar yaratilishiga ham murojaat qilishi kerak.

Madaniyat bilan eng yaqindan bog'liq bo'lgan lingvistik hodisa sifatida leksik birliklar jamiyat rivojlanishidagi barcha o'zgarishlarga ta'sir qiladi. Masalan ular orasida neologizm, tarixiy so'zlar, arxaizmni ajratib ko'rsatish mumkin. Ularning har biri tarjima qilishda alohida yondashuvni talab qiladi.

Albatta, tarjimada milliy o'ziga xoslikni o'z ichiga olgan asl nusxaning barcha elementlarini saqlab qolish mumkin emas, ammo shunga qaramay, tarjimonning vazifasi o'quvchilarda milliy muhitning illuziyasini yaratishdir. Tarjimonning zamonaviy nazariyasi asl nusxaning milliy va tarixiy xususiyatlarini saqlab qolish zarurligini ta'kidlaydi. Agar milliy o'ziga xoslik allaqachon tarixiy bo'lsa, unda davrning xususiyatlari har doim milliy o'ziga xoslikning ajralmas qismi bo'lib xizmat qilmaydi: biz xalqaro xarakterga ega bo'lgan tarixiy realliklarni tarjima qilish haqida gapiramiz. Bundan tashqari, "har bir nutq faqat u bilan bog'liq bo'lgan barcha hayot bilan bog'liq holda tushunilishi kerak, ya'ni har bir nutq faqat spikerning hayotiy ongi sifatida tan olinadi va hayotning boshqa barcha jihatlari bilan bog'liq bo'lib, ular o'z navbatida ularning atrof-muhit, uning rivojlanishi va undan keyingi mavjudligi aniqlanadi, shuning uchun har bir ma'ruzachi faqat uning millati va davrining fonida tushunilishi mumkin". Biroq tarjima jarayonida tarjimonlar aslyatdan yiroqlashib ketayotgan holatlari ham uchrab turadi. Masalan, Edgar Poning "Buyuk Temur"(Tamerlan,1827) poemasi rus shoiri Valeriy Bryusov tarjimasida quyidagicha jaranglaydi:

*Заката сладкая услада!
Отец! я не могу признать,
Чтоб власть земная — разрешат
Могла от первой казни ада.
Куда пойду за гордость я
То спорит нам: слова пустые!*

Miraziz A'zam tarjima qiladi:

*Taskin, jon taslimin engillatolmas.
Otaxon, shu topda yuratish nega?
Sizning bu, Yerdagi so'zlar kelmas bas
Jahannamning odil jazolariga.
Bilaman, do'zaxbor takabburligim,
Qo'ying, o'git bermang, meni ko'p qiynab.*

Shuningdek, Jorj Bayronning "O'ttiz olti yoshga to'lgan tavallud kunimda" (On this Day complete my Thirty-sixth year, 1824) she'ri Z.Morozkina tarjimasida bunday jaranglaydi:

*Других не властный волноват,
Я сам бесстрастен должен быть
Но и без отклика, опять
Хочу любить.*

Tarjimon Abdul Hamid yuqoridagi satrlarni quyidagicha o'giran:

*Kundan-kunga yaqin intiho,
Esar fasli xazon yellari
Qaro qabr kutar och, yuho,
Bag'rimda tek armon unlari.*

Har ikkala tarjima ham asl nusxa o'rnidagi ruscha matndan naqadar uzoqlashib ketgani ko'rinib turibdi. Tarjimon tarjimalarini aslyatdan qilganmikan, degan fikrga borib yuqoridagi to'rtlikni ingliz tilidagi matn bilan solishtirdik. Biroq uning inglizcha matndan ham yiroqligi yaqqol ko'rinadi. Inglizcha matnda ham she'r xuddi ruscha tarjimadagi mazmun va ko'rinishga ega:

*"This time this heart should be unmoved,
Since others it hath ceased to move:
Yet, though cannot be beloved,
Still let me love!"*

Keyingi paytlarda tarjima ishi keng rivojlanib borayotganligi, amaliyotda esa aksincha, badiiy tarjima masalalari kam o'rganilayotganligi, o'zbek adabiyotidan xorijiy tillarga, chet el adabiyotdan o'zbek tiliga tarjimalar chop etilmoqda. O'zbek xalqi tarixiga oid yozma manbalar ko'pgina xorijiy tillarga tarjima qilingan. Biroq ushbu tarjimalarda kamchiliklar, ma'noni noto'g'ri talqin qilish kabi nuqsonlar uchrab turadi. Bu esa muammoni yechimini topishga yangicha yondashishni taqozo qiladi. "Uzoq yillar davomida o'zbek adabiyotini to'g'ridan to'g'ri ona tilimizdan tarjima qilib kelgan chet ellik tarjimonlar bilan birga, mamlakatimiz oliy o'quv yurtlarida ta'lim olayotgan iste'dodli o'g'il-qizlarimizni mana shu mashaqqatli,

ayni paytda oliyjanob ishga jalb etish, bu masalaning yechimi bilan bevosita bog'liq bo'lgan tashkiliy-amaliy vazifalarni hal qilishimiz maqsadga muvofiq.”

Har bir badiiy asar muayyan bir xalqning milliy ruhini tasvirlaydi. Tabiiyki, bunday asar turli xil milliy o'ziga xos so'z va ibora, realiyalar bilan to'lib-toshgan bo'ladiki, ular kitobxon ko'z oldida o'sha xalqning milliy ruhini, nafasini jonlantirish bilan birga asarning badiiy-estetik ta'sirchanligini ham oshiradi. Bunda asliyat ruhini to'la-to'kis qayta yaratish mas'uliyati tarjimondan zaruriy lisoniy vositalarni to'g'ri tanlash yo'li bilan asliyat vujudga kelgan milliy o'ziga xos so'zlarning xususiyatini qayta yaratishni talab etadi.

Tarjima amaliyotida aniq tarjima o'rniga tushuntirishlar yoki oddiygina maslahatlar qo'llanilishi ham mumkin. Badiiy matnlarni tarjima qilishda tarjimoning vazifasi muallif maqsadini tarjima qiladigan tilda to'laligicha yetkazib berishdir. Shuningdek, badiiy tarjimada lingvomadaniy xususiyatlar ham alohida ahamiyatga ega. Lingvomadaniy xususiyatlar xalqning turmush tarzi, asrlar davomida shakllanib kelgan milliy, tarixiy, diniy madaniyatini o'z ichiga oladi. Har bir tildagi folklor janrlar, maqollar, iboralar, shu tilda muloqot qiladigan xalqning asrlar davomida asrab-avaylanadigan, eng ko'p o'rganiladigan muhim ahamiyatga ega bo'lgan xalq og'zaki merosi hisoblanadi. Bu sohaning vazifasi til orqali xalqning bugungi kungacha shakllangan madaniyatini o'zida aks ettira olishidir. Biroq aynan xalq og'zaki ijodini tarjima qilish jarayonida tarjimon qiyinchiliklarga duch kelishi mumkin. Chunki ushbu janr turlarida butun bir xalqning tarixiy va milliy xususiyatlari, xarakter va mentaliteti mujassamlashgan bo'ladi. Masalan oddiygina hazil-mutoyibani misol qilib olaylik. Hazil gaplar - butun insoniyatga xos bo'lgan milliylikdir. Har bir millatning o'z qadriyatlari, an'analari mavjud. Boshqa millatlardan farq qiladigan o'z fikrlash tarzi bor. O'zbek va ingliz yoki rus va ingliz tilidagi hazil-mutoyibalarni taqqoslash juda mushkuldir. Tarjima qilingan matnni o'qiyotgan kitobxon ingliz madaniyatiga ilk marotaba duch kelayotgan bo'lsa, qayerda kula olishi kerakligini to'g'ri topishi va aynan o'sha yerda mutoyibani his qila olishi tarjimon mahoratiga bog'liq. Tarjimon mahorati esa o'z navbatida inglizlar turmush tarzi va madaniyatini qay darajada xabardorligi bilan belgilanadi.

Badiiy tarjima dialoglarning tarjimasiga yanada yaqinroq bo'lib, ularning miqdori va zamonaviy nasrdagi ahamiyatini oshiradi. Va bu kontekst milliy-tarixiy, mafkuraviy, madaniy tarkibiy qismlarni o'z ichiga oladi, tarjimondan keng ko'lamlilarni, ba'zan esa o'z ishlariga ilmiy ijodiy yondashuvni talab qiladi.

Badiiy adabiyot borki, albatta uni tarjima qilishga talab va ehtiyoj bo'ladi. Tarjimalar esa o'z navbatida badiiy adabiyotni jahonga yuz tutishiga, boyishiga xizmat qiladi. Shunday ekan tarjima maktablarimizni kelajakda munosib o'rnini topishini ta'minlashimiz uchun tarjimolarni qo'llab-quvvatlashimiz, ham nazariy, ham amaliy bilimlarni puxta egallashlariga shart-sharoitlarni yaratib berishimiz kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Karimov I.A. Yuksakma'naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008 – B.139.
2. Muhammadjon Xolbekov. Badiiy tarjima: muammo va yechim (2007) (ziyouz.com)
3. Hamroyev H. Milliy xos so'zlar – realiyalar va badiiy tarjima // Tarjima madaniyati (Maqolalar to'plami). – Toshkent, 1982.
4. Сирожиддинов Ш., Одилова Г. Бадий таржима асослари. –Тошкент: Мумтоз сўз, 2011.
5. Тимко Н.В. Лингвокультурологические аспекты перевода цветообозначений. Курск- 2012.

UDC 808.5

THE OBJECT OF RESEARCH OF DIDACTICS

D.N.Alimdjanova, senior teacher, Samarkand State Institute of Foreign Languages, Samarkand

D.V.Berdiev, Samarkand Institute of Veterinary Medicine, Samarkand

Annotatsiya. Ushbu maqolada didaktikaning tadqiqot ob'yektlari, ularning kelib chiqishi va farqlari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: didaktika, tadqiqot, talabalar, faoliyat nazariyasi, huquq

Аннотация. В статье рассматриваются объекты исследования дидактики, их истоки и различия.

Ключевые слова: дидактика, исследования, студенты, теория деятельности, право

Abstract. This article discusses the research objects of didactics, their origins and their differences.

Keywords: didactics, research, students, activity theory, law

The subject of research of didactics is "teacher-educator", "learner", "curriculum, textbooks and other didactic materials" and "methods and techniques of teaching", which organize the educational process. », a functional connection between" teaching aids ". The aim is to prove that the existence of this connection stems from the internal laws of the educational process and to develop them in proportion to each other. This means proving that if any element in the educational process changes, other parts of it need to be adapted. For example, if the educator in the classroom or auditorium where the educational process takes place changes, the methods and techniques of teaching that shape the educational process, as well as the use of technical means, may change. Or, if the curriculum changes, the textbook and other didactic materials, as well as the teacher's teaching methods, will have to change, albeit slightly. Because they are functionally interconnected. The purpose of didactics is to scientifically substantiate the fact that the educational process is based on certain laws, based on these changes.

Didactics uses the following traditional research methods in its research: analysis of historical and scientific literature, study of teaching materials, synthesis of educational practice in science, static methods, target methods, comparative classification, comparison and etc. At the same time, didactics uses a relatively new computational-complex approach, graphoanalytic, mathematical modeling, sociological research methods.

Tasks of the science of dialectics in the whole educational process:

The first is to identify the laws by which knowledge is acquired and transformed into skills and competencies. Didactics has made great strides in this regard, identifying the following laws, principles, for the implementation of the educational process. These include the principles of awareness and activism in the transmission of knowledge, demonstration, systematization and regularity, comprehensibility, scientific substantiation, unity of theory and practice. These will be explained in detail on the following pages.

The second is to determine the structure and scope of educational content.

The third is to improve the forms and methods of teaching as a whole.

The fourth is to ensure that the whole educational process has a positive impact on the state of education of students. This is exactly what we are thinking about below. No matter how important knowledge and skills are, modern didactics is not limited to this area.

Now it is necessary to develop a scientific basis for the learning process, which will give the desired results in the development of students. As the maturity of pupils and students increases in the educational process, didactic principles aimed at the formation of knowledge and skills give a certain result. But the task is not to achieve any results, but to ensure the highest effectiveness of teaching for the development of students. To do this, we need to develop a new structure of the educational process. Consideration of such important issues serves to ensure the unity of education in the educational institution. It is obvious that the implementation of this task is related to the didactics of education, which is the field of creating the necessary scientific basis.

Teaching theory has a vast body of knowledge, data, and evidence, some of which is structured, some that are organized on the basis of a holistic approach, and some that are still in the process of being understood. The components of the internal structure of the teaching process – targeted motivation, the separation of forms and methods of meaningful teaching - are of particular importance. The methodological basis for the development of the theory of selection of pedagogical solutions is in constant contact with all the existing laws in the teaching process. In other words, it is possible to solve the problem of education correctly by taking into account all the laws of the teaching process.

In order for teaching to be effective, each student must master and be educated to the best of his or her ability. In order for teaching to be as in the brochure, students and educators must have hygienic and physiological standards for classroom and homework. The main ways to optimize planning are to take into account the objectives of teaching, that is, the principle of a holistic approach in the design of the teaching and learning process.

At present, important aspects of education include the development of educational content, problem-based learning, further activation of student learning, the creation of new teaching methods, the organization

and structure of teaching materials. being studied. The developed theory of educational content interprets the following rules:

- The content of education should reflect the spiritual and material elements of society, including knowledge of nature, society and man, experiences of creative activity, human relationships, their management activities, life;
- the content of education should reflect the unity of the general, polytechnic and professional components;
- the content of education is age-appropriate and depends on the level of development of the society;
- the four components of the curriculum should be mutually compatible in size and content.

Efforts are being made to introduce problem-based learning from the theory of education, as well as to find ways to differentiate and individualize the learning process. The idea is to develop students' creative abilities and skills, to develop their research skills and competencies. Problem-based learning theory expresses a number of laws and is based on experience, from which can be distinguished such laws as problematic unity and interdependence with problem-based learning, the compatibility of students' level of preparation with the level of problem-based learning. The theory of activating students' cognitive activity developed in didactics is very close to the theory of problem-based learning. The main idea of the theory of activity is to increase the activity of students in a specially organized learning environment. The developed theory of activity is a self-directed activity organized in the process of learning to learn, process and apply knowledge (problematic and reproductive). On the basis of these laws it is possible to express the following theoretical laws which are of practical importance.

In order for the set of activation tools, the content of education, the forms and methods of teaching to be organized as a goal-oriented selfgoverning process, they must meet the following requirements:

- to stimulate and develop students' internal motivation to learn at all stages of education;
- improve mechanisms to encourage students to set appropriate goals and plan for future activities;
- to provide students with educational and intellectual skills in information processing;
- increase the physical, moral and willpower of students to achieve their learning goals;
- ensuring that students assess their own learning activities through monitoring and self-management in the educational process. If these rules are followed, the effectiveness of education will increase.

Education addresses issues that determine the content of the economic, social level and culture of a society, its political and ideological structure. Therefore, purposeful or Andijan State University named after Z.M.Bobur upbringing in the family or in the community, or in school and production, is social in nature, because any upbringing is a subject of social relations and is aimed at enhancing one's social nature.

Legitimacy is the connection between things and phenomena that exist objectively beyond our control, arising from the need for their evolution. In the natural sciences, it is also called law. For example, the law of gravity, the law of centrifugal force, the law of Joule-Luns, and so on.

If we explain the laws of the educational process, they are the necessary connections between the parts of education that make up the whole, arising from the gradual development of the educational process.

REFERENCES:

1. Ibragimov X, Abdullaeva SH. Theory of pedagogy. - T., 2008.
2. Ziyamuxamedov B. "Pedagogy" - T., 2000.
3. Podlasy I.P. Pedagogy. V 2 kn. Kn. 2. - Moscow, Vldos, 1999.
4. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan on "Strategy of actions for further development of the Republic of Uzbekistan" (People's speech, February 8, 2017).
5. Negmatovna, Alimdjanova Dilbar. "Improving the pedagogical conditions for the introduction of copyright technologies (on the example of the subject of pedagogy)." World Bulletin of Social Sciences 4.11 (2021): 17-22.
6. Negmatovna, Alimdjanova Dilbar. "Pedagogical basis of promoting preschool children interest in a healthy lifestyle." ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal 10.5 (2020): 126-129.

UO'K 808.5

“QUTADG’U BILIG”NING ADABIYOT OLAMIDA TUTGAN O’RNI

Z.Sh.Ashurova, tayanch doktorant, O’zbekiston davlat jahon tillari universiteti, Toshkent

G.M.Karimova, f.f.n. O’zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, Toshkent

Annotatsiya. Maqolada XI asr islomiy turkiy adabiyot namunasi bo’lgan “Qutadg’u bilig”ning

adabiyot olamida tutgan o'rni, xususan, asarning dunyo tillariga qilingan tarjimalari xususida fikr yuritiladi. Dostonning ingliz tilidagi tarjima nusxalari talqiniga alohida e'tibor qaratilgan. Jumladan, R.Denkoff va V.Meylar tomonidan amalga oshirilgan tarjimalarning o'zaro o'xshash hamda farqli jihatlari ko'rsatilgan. "Qutadg'u bilig"ning ingliz tilidagi ikki tarjimasini o'zaro taqqoslagan holda, asarning bir xorijiy tilga ko'p marotalab tarjima qilinishini ijobiy baholadik. Bu holatni katta gulzordagi har bir gulning o'z iforiga ega bo'lib, gullarning barchasi birlashganda mukammal chamanzorga aylanishiga qiyoslash mumkin.

Kalit so'zlar: *"Qutadg'u bilig" dostoni, qo'lyozma nusxalar, tarjima, tarjimon mahorati, nazm, nasr, shakl va mazmun, uslub*

Аннотация. *В статье рассматривается роль «Кутадгу билиг», образца исламской тюркской литературы XI века, в мировой литературе, в частности, ее переводы на мировые языки. Особое внимание уделено интерпретации английского перевода эпоса. В частности, показаны сходства и различия между переводами Р. Денкова и В. Мейлара. Сравнивая два английских перевода Кутадгу билиг, мы высоко оценили тот факт, что работа переводилась на один иностранный язык много раз. Эту ситуацию можно сравнить с тем фактом, что каждый цветок в большом цветнике имеет свой аромат, и когда все цветы собираются вместе, они становятся идеальным цветком.*

Ключевые слова: *«Кутадгу билиг», рукописи, перевод, переводческое искусство, стихи, проза, форма и содержание, стиль*

Abstract. *The article examines the role of Kutadgu bilig, an example of Islamic Turkic literature of the 11th century, in world literature, in particular, its translations into world languages. Particular attention is paid to the interpretation of the English translation of the epic. In particular, the similarities and differences between the translations of R. Denkov and V. Meilar are shown. Comparing the two English translations of the Kutadgu bilig, we appreciated the fact that the work was translated into one foreign language many times. This situation can be compared to the fact that each flower in a large flower garden has its own scent, and when all the flowers come together they become the perfect flower.*

Key words: *"Kutadgu bilig", manuscripts, translation, translation art, poetry, prose, form and content, style*

XI asrning peshqadam donishmandlaridan biri Yusuf Xos Hojib zamonasiga xos ijtimoiy-siyosiy hamda didaktik qarashlarini singdirgan hajmi 6520 baytdan iborat "Qutadg'u bilig" dostonini 1069-1071-yillarda yaratib, uni qoraxoniylar hukmdorlaridan bo'lgan Tavg'ach Bug'raxonga taqdim etdi. Muallif asarni Balasog'unda yozishni boshlagan bo'lsa, so'nggi nuqtani Qoshg'arda qo'ydi. Doston nasriy va she'riy yo'l bilan yozilgan muqaddima, kirish, asosiy qism va xotimani o'z ichiga oladi. Asarning o'z davridayoq shuhrat topganligini Yusuf Xos Hojib tomonidan muqaddimada keltirilgan ma'lumotlar orqali bilib olamiz. Chunonchi, unda muallif yuqorida ta'kidlab o'tganimizdek, dostonning Shimoliy, Janubiy, Sharqiy Xitoy, Eron hamda Turonda dong taratganligi xususida faxr bilan yozadi. Filologiya fanlari doktori, professor B.To'xliyev tomonidan bayon etilgan quyidagi ma'lumot ham fikrimiz isboti bo'la oladi: "XIX asrda Volga daryosi qirg'og'ida joylashgan Saroychuq degan shaharga yaqin bir joydan oddiygina sopol ko'zacha topildi. Ammo bu oddiy ko'zacha olimlar e'tiborini tortdi, chunki unda "Qutadg'u bilig" dostonidan olingan misralar bitilgan edi. Ana shu dalillarning hammasi asarning xalq orasida juda yaxshi ma'lum bo'lganini ko'rsatib turibdi".

"Qutadg'u bilig" shohlarga bag'ishlab yozilgan boshqa asarlar singari aruz vaznining mutaqarib bahrida yozilgan. Biroq u shohlar haqida yozilgan boshqa asarlardan tubdan farq qiladi. Odatda bunday silsilaga kiruvchi asarlarda muayyan shohlar tarixi yoritiladi. "Qutadg'u bilig"ni esa jamiyat boshqaruvi bilan bog'liq teran masalalar badiiy tilda bitilgan o'ziga xos nizom deyish mumkin. Asar voqealari to'rt asosiy qahramon (Kuntug'di, Oyto'ldi, O'gdulmish, O'zg'urmish) atrofida rivojlanadi. Ular timsolida davlat-xalq; fuqaro-hukmdor munosabatlari, insonlarning hayotiy qarashlari, ijtimoiy-siyosiy boshqaruv tizimi va uni mustahkamlash yo'llari ko'rsatib berilgan. Yusuf Xos Hojib o'zining davlat va uni boshqarish xususidagi qarashlarini Elig (hukmdor) obrazi orqali namoyon qiladi. Xalq hayotining farovon bo'lishida, jamiyatning gullab-yashnashida Eligning qanday rol o'ynashiga alohida e'tibor qaratadi. Mamlakatni adolatli idora qilishi uchun lozim bo'lgan sifat hamda fazilatlarini sanab o'tadi. Muallifning ideal hukmdor

haqidagi qarashlari Kuntug'di obrazida mujassamlashtirilgan. Haqiqatdan ham, odil podshohga xos xususiyatlarga ega inson boshqaruvidagi yurtning rivojlanishi shubhasiz. Shu bilan birga, davlat davlat ishlarini hal qilishda yordamchilarning ham o'rni katta deb hisoblagan Yusuf Xos Hojib asarga Oyto'ldi(boyluk ramzi), O'gdulmish(aql ramzi), O'zg'urmish(qanoat timsoli) obrazlarini kiritadi. Eligning muvaffaqiyati o'z atrofiga el-yurt g'amini yeydigan, ishning ko'zini biladigan dono kishilarni yig'a olganligidadir. Ularning oqil kengashlari tufayli mamlakatda tartib-intizom o'rnatiladi: bo'ri qo'y bilan suv ichadi. "Qutadg'u bilig" asarida faqat hukmdor va uning amaldorlari xususida so'z yuritilmaydi, balki turli ijtimoiy tabaqa vakillari, ularning jamiyat farovonligida tutgan o'rni masalasiga ham urg'u berukadi. Dehqonlar, shoirlar, hunarmandlar, chorvadorlar, savdogarlar, olimlar, elchilar, qo'shin boshliqlari, munajjimlar, tabiblar va boshqalarning yurish-turishidan tortib, burch, mas'uliyatlarigacha tasvirlanadi:

Tag'in bir toifa donishmand, dono,
Ular ilmi elga mash'al doimo.
E'zozla ularni to bor imkoning,
Bilimlarin o'rgan toki bor joning.
Senga aytar yomon-yaxshini ular,
Ulardir olamda sara, ezgular.

Yusuf Xos Hojibning turli ijtimoiy tabaqalar xususidagi qarashlari bundan qariyb ming yil ilgari aytilgan bo'lsa-da, davlat boshqaruvida, davlat va xalq munosabatlarini adolatli uo'lga qo'yishda muhim ahamiyat kasb etadi. Adolatli jamiyat qurish jarayonida dasrulamal vazifasini bajaradi. Yusuf Xos Hojib XI asrdayoq adolat tamoyillariga qat'iy amal qiladigan shoh va uning davlatchilik siyosatini turkiy dunyo misolida yoritib berdi. Turkiylarning adolatga asoslangan, umuminsoniy qadriyatlar ulug'langan davlat boshqaruv jamiyati xususida olamga jar soldi. Aynan shu xususiyatlarni o'zida jamlaganligi "Qutadg'u bilig" hamda uning muallifiga o'n asrdan buyon mashhurlikni in'om etayotgan bo'lsa, ajab emas! Ta'kidlaganimizdek, o'zbek adabiyoti tarixida yozilishi bilanoq mashhurlikka da'vogarlik qilgan asarlardan biri, shubhasiz, Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig" dostonidir. Biz bejizga bu fikrni bildirmaymiz. Zero, mazkur asar tufayli uning muallifi o'z vaqtida Xos Hojiblik unvoniga loyiq ko'rilgan bo'lsa, "Qutadg'u bilig" nomi ming yildan beri adabiyot olamida yarqirab kelmoqda. Muallif asarining o'z davridayoq el aro mashhur bo'lib ulguraganligini quyidagi jumlar orqali qayd etadi:

Mashriq maliklari, Mochinlar begi,
Kimki zakovatli, bilimli tegi, –
So'zim ko'zga surdi, bir-bir oshurdi,
Kifrik arosig'a ko'zdek yoshurdi.

Dostonning bunday muvaffaqiyati bir tomondan yozuvchining yuksak darajadagi badiiy mahoratiga bog'liq bo'lsa, ikkinchi tomondan esa, unda barcha zamonlar uchun dolzarb mavzularning ko'tarilganligidadir.

"Qutadg'u bilig"ning uch qo'lyozma nusxasi bugungi kungacha yetib kelgan. 1439-yili Hirotida uyg'ur yozuvida ko'chirilgan nusxa hozircha eng qadimiysi hisoblanadi. Bundan tashqari "Qutadg'u bilig"ning arab yozuvida ko'chirilgan yana ikki nusxasi (Qohira va Namangan) fanga ma'lum. Arab yozuvida ko'chirilgan Qohira nusxasi 1896-yili fanga ma'lum bo'lgan. Hirot va Qohira nusxalari o'zaro solishtirilganda ayrim farqlanishlar ko'zga tashlanadi. Jumladan, Hirot nusxasida mavjud ba'zi o'rinlar Qohira nusxasida yo'q. "Qutadg'u bilig"ning arab yozuvida bitilgan uchinchi nusxasi 1913-yili Namanganda topilgan. Mazkur nusxa hozirgi kunda O'zFA Sharqshunoslik institut kutubxonasida saqlanmoqda. Yuqorida nomlari qayd etilgan uch qo'lyozma bitta bitta nusxadan ko'chirilganmi, degan savolga professor Q.Sodiqov e'tiborni tortadigan yeri shundaki, uchala nusxaning matni bir-biriga to'g'ri kelmaydi. Qo'lyozmalarning biri boshqasidan ko'chirilgan emas. Ularga tamoman boshqa-boshqa nusxalar asos bo'lgan, deya javob beradi. Qo'lyozma nusxalarida uchraydigan nomutanosibliklarga qarab olimning mazkur fikriga to'liq qo'shilish mumkin. Yana shunisi diqqatga sazovorki, Yusuf Xos Hojibning o'z asarini ilk bor qaysi yozuvda bitganligi masalasida ham tadqiqotchilarning fikrlari turlicha. Akademik S.E.Malov "Qutadg'u bilig" avval arab yozuvida yozilib, so'ng uyg'ur yozuviga ko'chirilgan va xonga taqdim etilgan, deb hisoblaydi. Professor Q.Sodiqov esa Yusuf Xos Hojib o'z asarini uyg'ur xatida yozib, xonga tortiq qilgan. "Qutadg'u bilig"ning turli tillarga tarjima qilinishi asar yozilgan vaqtdayoq boshlangan. Buni asar muqaddimasida keltirilgan quyidagi satrlar ham tasdiqlaydi:

Chiniylar “Adab ul-muluk” deb atar,
 Mochinlar “Anis ul-mamolik” deyar.
 Bu Mashriq elining donishmandlari
 “Ziynat ul-umaro” deyishdi bari.
 Eronlik “Shohnoma” dedi belgilik,
 Turonlik atadi “Qutadg’u bilig”.

Katta yoki kichik bo’lishidan qat’iy nazar har bir xalq o’ziga xos milliy xususiyat – urf-odat, ijtimoiy sharoit, tarixiy taraqqiyot, shuningdek, til uslubiga ega. Ijodkor tarjimonning mahorati xuddi shu jihatlarni tarjima jarayonida qay darajada aks ettira olishi bilan o’lchanadi. Zero, tarjimon nafaqat o’ziga yoqqan, ko’nglidan joy olgan asarni bir tildan ikkinchi tilga o’giradi, balki o’sha millatlar o’rtasida madaniy aloqalarning rivojlanishi hamda mustahkamlanishi yo’lida ko’prik sifatida xizmat qiladi.

Bizning “Qutadg’u bilig” asarining xorijiy tillardagi talqinini tadqiq etishdan maqsadimiz bundan keyin amalga oshiriladigan ishlarga ijobiy ta’sir etish, shu vaqtgacha bajarilgan ishlarda erishilgan yutuqlarni ko’rsatish, shuningdek, yo’l qo’yilgan ayrim nuqsonlarning kelgusidagi tarjima jarayonlarida tuzatilishiga hissa qo’shishdan iborat.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI:

1. Arat.R.R. Kutadgu Bilig – Islam ansiklopidisi. Istanbul: Maarif Basimevi, 6 cilt, 1955.
2. Yusuf Balasagunii. Beneficent knowledge / Translated into English by Walter May. – M., 1998.
3. Yusuf Xos Hojib. Qutadg’u bilig (“Saodatga boshlovchi bilim”). Hozirgi o’zbek tilida bayon qiluvchi va so’zboshi muallifi Boqijon To’xliyev. – Toshkent, 2014.
4. Тухлиев Б. Краткие обзор изданий о древнейшем письменном памятнике “Кутадгу билиг”.\\ Библиотека Узбекистана. Сборник статей по теории и практике библиотечного дела. Выпуск II,- Т; 1981
5. Юсуф Баласагунский. Благодатное знание. Издание подготовил С.Н. Иванов. – М.: Наука, 1983.

UDC 808.5

TERMINOLOGY: DEFINITION OF THE CONCEPT AND ITS ESSENTIAL FEATURES

L.R. Babakulova, teacher, Tashkent Institute of Irrigation and Agricultural Mechanization Engineers, Tashkent

Annotatsiya. Tilning leksik tizimida atamalarning o’rni, atama va umumiy so’zning nisbati yoritib berildi. Terminologik lug’atning lingvistik xususiyatlari aniqlandi.

Kalit so’zlar: atama, til, ta’rif, terminologiya

Аннотация. Определено место терминов в лексической системе языка и соотношение термина и общеупотребительного слова. Выявлены лингвистические особенности терминологической лексики.

Ключевые слова: термин, язык, дефиниция, терминология

Abstract. The place of terms in the lexical system of the language and the ratio of the term and the commonly used word are determined. Linguistic features of terminological vocabulary are revealed.

Keywords: term, language, definition, terminology

The concepts of the term and terminology are key in science; the term provides accuracy, clarity and understanding of scientific thought. However, despite the most important place of these concepts in the system of scientific knowledge and a large number of studies, there is still no consensus on a number of fundamental issues of terminology: for example, there is no universally recognized definition of the term, discussions are underway about the requirements for the term, its grammatical expression, the question of the place of terminology in the language, etc.

In this paper, we will consider the existing opinions about the place of the term in the composition of the language, identify its most important features and, based on this, try to define this concept.

Terminology forms part of a special vocabulary, which includes words and phrases that name objects and concepts of various spheres of human professional activity and are not commonly used. Comprehensive study of special vocabulary as the main component of the language for special purposes begins in the XX century. Terminology as the most important part of the special vocabulary has been actively studied since the beginning of the 20th century. It becomes obvious that this is a special area of vocabulary, a system

organized according to its own laws and requiring its own methods and techniques of study. However, in all logical definitions of the term, its connection with the concept is put forward in the first place. "Terms are special words limited by their special purpose; words striving to be unambiguous as an exact expression of concepts and naming of things"; "a term is a word (or phrase) whose linguistic sign is correlated (connected) with the corresponding concept in the system of concepts of a given field of science and technology"; "a term is a word or phrase of a special (scientific, technical, etc.) language created (accepted, borrowed, etc.) for the precise expression of special concepts and the designation of special objects. "

Thus, based on the above, the ability of a term to designate a certain scientific concept, we consider it to be the most important feature: "for a term, a named concept is simultaneously a named object, i.e. the relationship "name-concept" dominates. There is always an object of thought behind the term, but not a thought in general, but a special thought limited to a certain field."

Currently, the descriptive approach is the most recognized theory in special studies. However, the inherent shortcomings of this theory (for example, the lack of a generally accepted definition of the term), controversial and undeveloped aspects (the normative nature of terminology, its specificity in relation to the common language) have given rise to other theories. This is, for example, the concept of a "language substrate" the term is a "complex three-layer formation, including

a) a natural language substrate — a material (sound or graphic) component of the structure of the term, as well as an ideal (semantic) component of this structure, determined by the term's belonging to the lexical system of a natural language;

b) a logical superstrate, that is, meaningful features that allow the term to denote a general - abstract or concrete concept in the system of concepts;

c) the terminological essence, that is, the substantive and functional features that allow the term to perform the functions of an element of the theory describing a certain special sphere of human knowledge or activity."

In addition to the correlation of the term with the concept, in modern terminology there are a number of other important requirements that the term must meet: unambiguity, accuracy, compliance with the norms of the literary language, brevity, lack of emotionality and expressiveness, motivation, consistency, etc. These conditions represent the requirements for the term ideally, but in practice terms are found that do not correspond to them, but successfully serve conceptual purposes. Thus, the question of the binding nature of certain requirements remains very controversial at the moment.

For example, the requirement of unambiguity is refuted when studying specific term systems, where polysemy is a very common phenomenon. Today, the prevailing opinion is that the unambiguity of the term is not a prerequisite, but only a trend, a state to which any term system aspires; in practice, the unambiguity of the term is achieved "due to the restrictions imposed on it by the conditions of each terminological field". However, it should be noted that in many cases, even within the same terminological field, the term may have not one, but several lexical meanings, since the meaning of the term is determined, on the one hand, by the objective content of the corresponding concept, on the other hand, by a certain subjective principle, which is introduced by the researcher in order to clarify the boundaries of the content of the special concept designated by the term.

The requirement of accuracy is also controversial. In our opinion, the most legitimate is the point of view of scientists who believe that the accuracy of the term is achieved primarily by the accuracy of the term definition. Obviously, inaccuracy, vagueness of meaning is characteristic of terms in the period of formation or reinterpretation. Among the requirements for the term, the compliance of the term with the norms of the literary language, orthoepic, lexical, word-formation, grammatical, spelling is also called. However, it should be noted that any professional language in the course of its functioning can acquire some grammatical, stylistic and other features, which often leads to the emergence of professionalism in a special sphere of communication. Thus, in our opinion, it is necessary to distinguish lexical units that represent a professional version of the norm from words that do not meet the rules of the literary language or go beyond it. The requirement of brevity also cannot be considered mandatory. Moreover, the requirement of brevity may contradict the requirements of accuracy and consistency.

The requirement of motivation, that is, "semantic transparency, which makes it possible to form an idea of the concept called by the term" is also ambiguous. As a rule, as the most important expression of the

motivation of a term, its systematicity is noted, i.e. the possibility of reflecting in the structure of the term the connection of the so-called concept with other concepts and the place of this concept in this conceptual system.

Thus, summarizing the above and sharing the point of view of a number of other scientists, we understand by the term a word or phrase correlated with a special concept, phenomenon or subject in the system of any field of knowledge. The most important features of terminological language units are, first of all, correlation with a certain scientific concept, accuracy and consistency. The requirements of unambiguity and brevity, in our opinion, cannot be considered as mandatory for modern term units, since many terminological nominations often turn out to be polysemantic and multicomponent. We consider terminology to be an integral part of the vocabulary of the literary language, independent, but not isolated, which implies subordination of terminology to the general trends in the development of the literary language on the one hand, but also some independence on the other. We see the function of a scientist to a greater extent in the study and description of the state of terminological systems than in their rigid artificial regulation; regulatory restrictions imposed on terms, in our opinion, rather slow down, limit the development of terminological systems than help them.

REFERENCES:

1. Grinev-Grinevich, S. V. Terminology: studies. Manual. - M.: Academy, 2008. - 303 p.
2. Zagorovskaya, O. V. Term and terminology. - Voronezh: Scientific Book, 2011. - 136 p.
3. Klimovitsky, Ya. A. Some methodological issues of work on the terminology of science and technology // Modern problems of terminology in science and technology: collection of art. - M.: Nauka, 1969. - pp. 32-61.

UDC 808.3

LINGVOCONSTRASTIVE ANALYSIS OF THE CATEGORY OF VERB IN UZBEK AND ENGLISH LANGUAGES

M.O. Boqiyeva, teacher, Tashkent Institute of Irrigation and Agricultural Mechanization Engineers, Tashkent

Annotatsiya. *Fe'l murakkab kategoriyalarga boy so'z turkumi hisoblanadi. Fe'llarning grammatik kategoriyalari fe'l turkumiga kiruvchi so'zlarning sintetik yoki analitik shakllarini o'zaro qarama-qarshi qo'yish vositasida ifodalanadi.*

Kalit so'zlar: *fe'l, kategoriya, zamon, ega va kesim, o'zbek va ingliz tili*

Аннотация. *Глагол-это часть слов, богатая сложными категориями. Грамматические категории глаголов выражаются средствами противопоставления синтетических или аналитических форм слов, входящих в род глаголов.*

Ключевые слова: *глагол, категория, время, иметь и вырезать, узбекский и английский*

Abstract. *Verb is a category of words rich in complex categories. The grammar categories of verbs are expressed in the means of mutually opposing the synthetic or analytical forms of words belonging to the category of verbs.*

Keywords: *verb, category, time, holder and cross section, Uzbek and English*

What did he do by expressing the action of the predicate? what are they doing?, what to do? the words that answer their questions are called verb. In the Uzbek and English TLS, both verbs have forms with and without division, can express time and number of persons, have their own function (characteristic) forms, show declination, have the property of transitive - transitive. Verbs often perform a cross-section function in the sentence.

The main features verb of the English language:

- They represent action and circumstance (she dreams, speaks...);
- The main grammar categories of verbs include Person (Person), Number (Number), declination (Mood), time (Tense), proportion (Voice), form (Aspect);
- The function of the verb in the sentence is closely related to its type. Certain forms of the verb person represent the person, number, declination, time, proportion. They always come alone in the sentence: I live in Tashkent; She is watching a movie. The impersonal form of the verb includes the action name - infinitive (the Infinitive), gerund (the gerund) and adjective (the particle). They do not have a person, number and

declination, and they cannot come as an independent predicate in the sentence: I have come here to speak to you (goal in the infinitive sentence) - I came here to talk to you; We discussed different methods of teaching foreign languages (gerund determinant) - we discussed different methods of teaching foreign languages;

- Verbs can be associated with all word categories in the sentence, except for article and some pronouns;

- Verbs have their own word-building suffixes. As an example, they include:

Suffixes: -fy (simplify, magnify, identify...)- ize (realize, fertilize, standardize...) - ate (activate...);

Prefixes: re - (rewrite, restart, replant...) copper - (misuse, misstand, misstate...) and others.

In English, the verbs will be simple, derivative and merged.

In simple verbs there will be no suffix or prefix in the composition, the suffix or prefix of the derivative verbs will be: to unload, to widen. Joint verbs are formed from two words: to whitewash. The most common joint verbs: verb + adverb: to come in.

The attitude of the verb to the moment of the expressed case-action is called The Times of the verb. In Uzbek there are three times in the fees. In English, too, there are basic 3 times, and the rest of the times go into these three times. Below we will get acquainted with the times in both languages.

Verbs of the past tense in the Uzbek language denote a work-action that was done or was not done before the moment of speech: wrote, came, went, etc. The verbs of the past tense are divided into five types in their own order:

a) verbs of the near past tense are formed with the help of the suffix -di and conjugation: came, went.

b) long past tense verbs -gan suffix and were, that is, formed with the help of conjugation of verbs: had come.

c) past tense narrative verbs are formed with the help of the conjugation of verbs that received the suffix -(i) b: come.

d) past tense goal verbs-derived with the help of the suffix -moqchi and the verb -edi: we wanted to come.

e) verbs that last past tense are formed with the help of the suffix - (a)r and the conjugation of -edi verbs: came.

In English, the equivalent of this time is low Simple. This is a simple past tense, the work done in the past tense means action. This includes the quo of the Times:

Low Continuous-passing is a continuous time, in which the work indicates a continuing action in the past tense.

Low Perfect-when passing is completed. In the past tense, the finished work up to a certain time means action.

Low Perfect continuous-completed work as a continuous time period indicates that the action is completed in progress over a certain time interval.

2. Verbs of the present tense denote the action that is performed or is not performed at the moment of speech and are divided into two types:

a) verbs that continue in the present tense - yap, -moqda, -yotir - are formed with the help of suffixes and conjugations: coming, going. This modern type is also made with the help of verbs of the assistant - yacht, stand, walk, sit: lay down, write down, read, sit down, talk.

b) present-future - time verbs are formed with the help of suffixes - a or -y and conjugation: go, if you come, I will read.

And in English this present time is called Simple. This time the usual, repetitive action means action. In this time, the following types:

Present Continuous-as the present continuous time, the work indicates the continuation of the action.

Present Perfect is the time when the present is completed. As the name suggests, the work in this time indicates that the action is completed.

Present Perfect Continuous - Present Perfect Continuous represents a work action that continues even as it is now, starting in the modern era.

3. The verbs of the present tense denote a work-action that is performed or not performed after the moment of speech and are divided into two types:

a) the verbs of the Future Tense are formed with the help of the suffix - moqchi and the conjugation: I want to feed, I want to come.

b) next time suspected verbs are formed with the help of the suffix - (a) r and conjugation: going, Reading.

The Future Simple Time is translated into Uzbek as the next Simple Time. It is expressed in the completion of the act timeframe in this time.

Future continuous-the next continuous time represents the work-action that begins before sometime in the future and continues even at that time.

Future Perfect is a work action that has been completed for a certain time in the coming period, when it has been completed.

In English, the verbs are divided into individual and impersonal forms, depending on their external structure, grammar categories and syntactic functions.

In both languages, that is, both in English and in Uzbek, verbs are distinguished from other word categories according to their morphological, lexical – semantic, lexical – grammatical features. Verbs in the Uzbek language are divided into independent verbs and auxiliary verbs according to their lexical – grammatical features. Independent verbs denote action, having an independent meaning and can come in the sentence in the function of a part of it.

Verb is an independent set of words, which expresses an action, a situation or a process, that is, an action such as the appearance and change of a certain sign. All such meanings inherent in the verb go to the meaning of the general action, which helps to distinguish it from other categories of words.

Verb of the sign that will happen over time, the expression of the grammar significance of the action is considered to be a category of word. The grammar significance of the action can be understood in a broad sense. It not only represents action and literal activity, but also indicates the situation and the presence of a particular subject or person.

In English, the term modern is used to refer to the modern meaning of the verb in the sentence. In English, verb is involved in each sentence, and it indicates the situation, the phenomenon and the space. These phenomena represent not only the state of the three periods in which we live, that is, the present, the past and the future, but also the circumstances that were destined to those times, in small different times belonging to those times.

Active times in English can be easily understood as follows: Verb times in Uzbek 3 Past, Present and future times. If we compare the times in English with those times, then every time has the form of a cake these are: simple, continuous, perfect, perfect continuous. Three past, present, future in English.

As a result of our research, we found that in Uzbek, we observed that the verb comes at the end of the sentence in the syntactic function, and in English it comes in second place. For example: I read an interesting book.

In English, the main verbs cover the following features:

By expressing the meaning of the action, it acquires independent meanings and becomes its part in the sentence. The action expressed by the verb is the expression of the object in the language of the action.

Work-the fulfillment of the action, of course, will be in the context of time, time. Accordingly, work-action will be associated with the meaning of time, and the verbs will also have forms that express the meaning of time.

In general, in the process of observing the verbs of the English and Uzbek languages, we witnessed that they have common and specific features in both languages.

REFERENCES:

1. Iriskulov A.T. Theoretical Grammar of English. -Tashkent, 2006.
2. Jalolov J. Chet tilini o`qitish metodikasi. -T., 2012.
3. John E. Warriner Franas Geriffith English Grammar and composition. – USA. 1977. - 471 p.
4. Khaimovich B.S., Rogovskaya B.I. A course in English grammar. – M.: Высшая школа. 1967. - 297 p.

MATNNI AVTOMATIK TAHLIL VA SINTEZ QILISH
M.K. Djurayev, katta o'qituvchi, Termiz davlat universiteti, Termiz

***Annotatsia.** Maqolada avtomatik matnni tahlil qilish, kompyuter matnida matnning bajaradigan bir qator murakkab operatsiyalarni o'z ichiga olishi va berilgan algoritmgga ko'ra inson tiliga yaqinligi o'rganilgan.*

***Kalit so'zlar:** sintaktik va semantik matnni tahlil qilish, rasmiy grammatika, matnning avtomatik sintezi, morfologik tahlil*

***Аннотация.** В статье исследуется автоматический анализ текста, компьютерный текст, который включает в себя ряд сложных операций, выполняемых текстом, и его близость к человеческому языку по заданному алгоритму.*

***Ключевые слова:** синтаксический и семантический анализ текста, формальная грамматика, автоматический синтез текста, морфологический анализ*

***Abstract.** The article examines automatic text analysis, computer text, which includes a number of complex operations performed by the text, and its proximity to the human language according to a given algorithm.*

***Key words:** syntactic and semantic text analysis, formal grammar, automatic text synthesis, morphological analysis*

Kirish. Hozirda vaqtda axborot texnologiyalari har qanday kasbiy faoliyat sohasining, shu jumladan tilshunoslikning ajralmas bir qismidir. Tilshunoslikda axborot texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatlarini o'rganish tegishli bilim sohasining asosiy tushunchalarini bilishni nazarda tutadi, jumladan, tilshunoslik (til, lingvistika, hisoblash lingvistikasi va boshqalar), informatika esa (axborot, algoritmlar, model va boshqalar) iborat bo'lishi mumkin.

Matnni avtomatik tahlil va sintez qilish nazariyasini rivojlantirish (sun'iy intellektni yaratish uchun lingvistik asoslarni ishlab chiqish) nuqtai nazaridan ham, amaliy ehtiyojlarni amalga oshirish nuqtai nazaridan ham hisoblash tilshunosligining muhim vazifalari hisoblanadi.

Avtomatik holda matnlarni tahlil qilish bir necha bosqichlarni o'z ichiga oladi:

1) **grafik tahlil:** so'zlar, jumlarlar, paragraflar va matnning boshqa elementlari chegaralarini ajratib ko'rsatish (masalan, gazeta matnidagi yon panellar);

2) **morfologik tahlil:** matnda qo'llanilgan har bir so'zning boshlang'ich shaklini va bu so'zning morfologik belgilari majmuini aniqlash;

3) **tahlil qilish:** grammatik tuzilmani aniqlash matnli jumlarlar;

4) **semantik tahlil:** iboralarning ma'nosini aniqlash.

Grafik tahlil tokenizatsiya sifatida ham ta'riflanadi (ot angl. token = alohida so'z, ibora yoki matnning boshqa muhim elementi). Har xil turdagi ajratgichlar matn elementlari chegaralarining rasmiy signallari sifatida ishlaydi: bo'shliqlar, so'zlar orasidagi chegaralar, bosh harflar va tinish belgilari, jumlarlar va jumlarlarning tarkibiy qismlari orasidagi chegaralar, ma'noga bog'liq bo'lgan jumlarlar guruhlar orasidagi chegaralarni bildiruvchi paragraflar va boshqalar [1].

Biroq, so'z chegaralarini belgilashning rasmiy usuli har doim ham qo'llanilmaydi. Masalan, xitoy tilida tilning rasmiy chegaralari yo'q. Bundan tashqari, umumiy Yevropa tillarida ham bo'shliq bilan ajratilgan turg'un so'z birikmalari mavjud bo'lib, ular bitta leksema sifatida qabul qilinishi kerak, masalan, Nyu-York, shubhasiz, bunday holatlar tizimlarda hisobga olinishi kerak.

Grafematik tahlil, masalan, batafsil tokenlar ro'yxatini yaratish orqali, morfologik tahlilda har biri ishlatiladi va matndagi so'z asl shakliga ko'tariladi va so'zning matn shaklining morfologik xususiyatlari to'plamini aniqlaydi: bular nutq qismi; jins, otlar uchun son va hol, fe'llar uchun so'zlar soni va boshqalar.

Matnda qo'llanilgan har bir so'z so'z shakli (yoki so'z qo'llanishi) deb ataladi. Matnning uyg'unligini ta'minlash uchun bir xil so'zlarning takrorlanishi talab qilinadi, shuning uchun ko'pincha matnning bir yoki bir nechta jumlarining turli xil so'z shakllari bir xil asl shaklga ko'tariladi:

Bu mening qishlog'im;

Mana mening uyim.

Mana men chanada dumalab ketyapman
Tik tog' bo'y lab.

She'ring ushbu parchasi so'z shakllarining alifbo-chastotali lug'ati quyidagicha ko'rinadi: v-1, mana-3, g'am-1, qishloq-1, uy - 1, rulon - 1, tik - 1, mening - 1, meniki - \, tomonidan - 1, turdagi - 1, chana-1, men- 1. Bu yerda 3 marta qo'llangan o'zgarimas zarrachadan tashqari, egalikning egalik o'rmini ham qayd etamiz. 1-shaxs birlik raqami, mening va meniki shakllarida ishlatiladi [1,2].

Bizning odatiy lug'atlarimizda odatda so'z shakllari emas, balki ma'lum va o'xshash shaklga qisqartirilgan so'zlar keltirilgan. Matnda qo'llaniladigan so'z shakllarining shunday boshlang'ich shakli sifatida tilning turiga qarab lemma (leksemaning lug'at shakli) yoki o'zak (morfemalarni o'zgartiruvchi so'zsiz so'zning yadro qismi) qo'llanilishi mumkin. Masalan, swim, swims, swam, va shaklidagi inglizcha so'zlar suzish lemmasiga qaytishni bildiradi.

Boy so'zli flektiv va agglyutinativ tillarda, barcha mumkin bo'lgan so'z shakllarini saqlash uchun o'zgartirish katta xotira resurslarini talab qiladi.

Misol uchun, raqamlarni o'zgartiradigan ruscha ot (2 ta raqam) va holatlar (6 ta holat), 12 ta so'z shakliga ega. Rus fe'li yanada xarakterlanadi, grammatik xususiyatlarning murakkab to'plami va shunga mos ravishda juda ko'p sonli so'z shakllariga ega. Bunday holda, uning asosini so'z ko'tarilayotgan boshlang'ich shakl sifatida ishlatish qulayroqdir.

To'g'ri, morfologik tahlilda "asos" atamasi har doim ham emas kanonik (maktab) grammatikasiga kiritilgan bir xil ma'noga ega. Masalan, so'zda harflar almashinishi (o'tirish- o'tiribman, do'st - do'stlar va hokazo) kelsa, bu hollarda asos (aniqrog'i, kvazi asos yoki mashina asosi) so'z tarkibiga kiradi nafaqat morfemalarni o'zgartiruvchi so'z, balki o'zgaruvchan harflarsiz, ya'ni mos ravishda si # va boshqalar # bo'lishi mumkin.

Asoslarni ta'kidlashning bunday turi stemming deb ataladi, ya'ni turli so'z shakllarining bir kvazis asosga yasalishi. Stemming ba'zi avtomatlashtirilgan vazifalarni hal qilish uchun, masalan, Internetda qidirish uchun juda mos keladi. Shunday qilib, ism fotografiyasi va fotografik sifatlar to'liq yoki to'liq bo'lmagan kvazi-asoslar sifatida fotosuratdan foydalanuvchi so'roviga mos keladi. Qidiruv natijasida foydalanuvchi fotografik portret va portret fotosurati iborasi bilan hujjatlar ro'yxatini oladi [3,4].

Morfologik tahlil uchun faqat ma'lum so'zning shakllantiruvchi paradigmasi tarkibiga kiradigan barcha so'z shakllari uchun umumiy bo'lgan so'z shaklining boshidan boshlab harflar ketma-ketligi deb tushuniladigan mashina asosi tushun-chasi muhim ahamiyatga ega. Keyingi qadam so'zning nutq qismiga tegishlilikini (nutq qismini teglash) va uning morfologik xususiyatlarini aniqlashdan iborat bo'lib, bu ko'pincha so'zning o'zgartiruvchi elementlarining qatlamlanishi (mashina oxiri) yordamida yuzaga keladi.

Kompyuterning yakuni - shaklni tavsiflovchi elementlar muayyan leksemani anglash va paradigma shaklida ifodalangan bo'ladi. Kompyuter qo'shimchalarining barcha mumkin bo'lgan to'plamlari tipik leksema paradigmasida mustahkamlangan. Bunda, bir tomondan, turli leksema shakllarning tipik paradigmalari (demak, kompyuter oynalari)ning, masalan, ruchka va zarba bo'g'inning, ikkinchi tomondan, leksema shakllarning kompyuter asoslariga mos kelishini kuzatish mumkin, turli tipik paradigmalarga ega bo'lgan holda, yolg'on # leksemalarining mashina bazasining tipik paradigmalarini solishtirish mumkin.

Muayyan tipik paradigmalarga kiritilgan kompyuterning oxiri bo'yicha har bir so'z shaklining to'liq morfologik tavsifi amalga oshiriladi.

Masalan bunday qoidalar quyidagilar:

✓ Agar so'z shakli ham fe'l, ham ot bo'lishi mumkin bo'lsa va oldida artikl bo'lsa, bu holda bu so'z shakli ot hisoblanadi.

✓ Agar so'z shakli ham bosh gap, ham tobe bog'lovchi bo'lsa va undan keyin gap oxirigacha fe'l bo'lmasa, bu holda bu so'z shakli bosh gap hisoblanadi.

Avtomatik morfologik tahlil uchun parserlar qo'llaniladi - so'zlarni avtomatik tahlil qilish uchun maxsus kompyuter dasturlari ish olib boradi.

Morfologiklardan tashqari sintaktik parserlar ham mavjud. gaplarning sintaktik tuzilmalarini avtomatik tahlil qilish uchun ishlatiladi.

Umumiy morfologik tahlil quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oladi

1) lemmatizatsiya shakliga ega bo'lgan so'z shakllarini normallashtirish, ya'ni turli xil so'z shakllarini qandaydir birlashgan tasvirga - asl shaklga (lemma) yoki o'zak shaklga keltirish, ya'ni turli so'z shakllarini bitta kvazi-o'zakga qisqartirish;

2) nutq qismini belgilash, ya'ni har bir so'z uchun nutq qismini belgilash matndagi shakllar;

3) to'liq morfologik tahlil — so'z shakliga grammatik belgilar berish

Tahlil qilishda rol ni aniqlash kerak va gapdagi so'zlar va ularning bir-biri bilan munosabati. Avtomatik tahlilning ushbu bosqichining natijasi har bir gapning sintaktik aloqalarini modellar shaklida, masalan, bog'liqliklar daraxti shaklida taqdim etishdir.

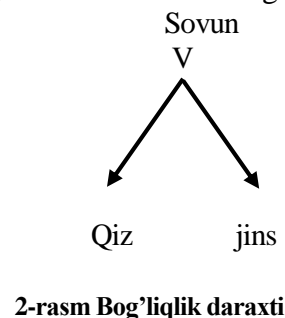
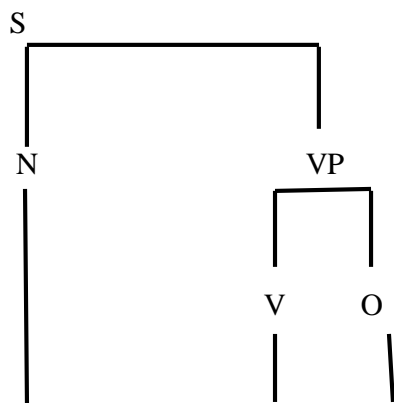
Tahlil qilish muammosi tahlil qilish uchun muqobil variantlarning mavjudligi (sintaktik noaniqlik), solishtiring:

uch palto— (qancha?) uchta (qanday?) palto

uch palto— (nima qilish kerak?) uchta (nima?) palto

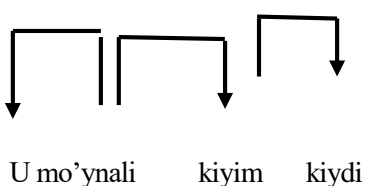
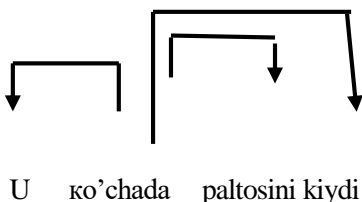
Sintaktik noaniqlik paydo bo'lishi so'z shakllarining leksik-morfologik yarim noaniqlik (bir xil so'z shakli bir xil leksemaning turli xil boshlang'ich shakllariga yoki turli morfologik shakllariga qaytishi mumkin), shuningdek, tahlil qilish qoidalarining noaniqligi bilan belgilanadi. sintaktik tuzilmani ifodalashga qaratilgan bo'lishi mumkin, masalan, bevosita komponentlar daraxti yoki tobeliklar daraxti shaklida. Shunday qilib, "Qiz polni yuvadi" jumlasini birinchi holatda 1-rasmda ko'rsatilgan model bilan, ikkinchisida - 2-rasmda tasvirlangan.[4]

To'g'ridan-to'g'ri tarkibiy qismlar modelida sintaktik tuzilmani uning juft elementlariga bo'lish muhimdir: gap (S) sub'ekt guruhiga (NP) bo'linadi, bu holda bitta ot (N) va predikat bilan ifodalanadi. guruh (VP).Ikkinchi o'zgaruvchan fe'l (V) va qo'shimcha (O) ga bo'linadi. Bog'liqliklar daraxtida tahlilning boshlang'ich nuqtasi grafikning yuqori qismida joylashgan predikat (V) bo'lib, unga sub'ekt (N) va to'ldiruvchi (O) bog'liq bo'ladi. Natijada, x tahlilning har ikkala turida ham tahlilning boshlang'ich nuqtasi hisoblanadi. bir xil sintaktik birliklar farqlanadi - N, V va O - ular orasidagi sintaktik munosabatlar har xil.

Qiz sovun jins
1-rasm. To'g'ridan-to'g'ri tashkil etuvchi daraxt

To'g'ri, ba'zi hollarda bir xil ko'rinadigan sintaktik tuzilma turli sintaktik modellarni qurishni talab qiladi.

Aks ettiruvchi to'g'ri modelni tanlash uchun muayyan gapdagi sintaktik munosabatlar, bunday hollarda semantikani jalb qilish kerak.

Semantik tahlil, ehtimol, eng ko'p matnni avtomatik tahlil qilishning murakkab yo'nalishi. Bunda matndagi so'zlar o'rtasida semantik munosabatlar o'rnatish, bir tushunchaga aloqador turli lingvistik iboralarni birlashtirish talab etiladi.

Gaplarni semantik tahlil qilish uchun hol grammatikalari va semantik holatlar (valentlik) qo'llaniladi. Bunda gapning semantikasi bosh so'z (fe'l)ning uning semantik faollari bilan bog'lanishlari orqali tasvirlanadi. Masalan, transmit fe'li beruvchi (agent), qabul qiluvchi va uzatish ob'ektining semantik holatlari bilan tavsiflanadi.

Semantik tahlil so'zning ma'nosi elementar semantik birlik emas degan fikrga asoslanadi. U ko'proq elementar ma'nolarga - semantik tilning lug'at birliklariga bo'linadi. Semantik tilning bu birliklari atomlarning bir turi bo'lib, ularning turli xil birikmalaridan "molekulalar" - tabiiy tilning haqiqiy so'zlarining ma'nolari hosil bo'ladi.

Masalan, "o'zim", "kimdir" elementar ma'nolari bo'lsa, "To bor", "majburlash", "to'xtatish", "boshlash" va "yo'q", keyin ularning yordami bilan biz o'zbek tilidagi so'zlarning butun guruhini aniqlashimiz mumkin.

Ham semantik tilning elementi, ham o'zbek tilining so'zlari bo'lgan ettita nomli so'zlardan tashqari, ular orasida quyidagi so'zlar mavjud: 1) egalik qilmoq = "ega bo'lmoq", 2) ega bo'lmoq = "bo'lmoq", 3) ol = "o'zinga ega bo'l", 4) ber = kimgadir ega bo'l ". Aynan semantik tahlil barcha lingvistik darajadagi avtomatik tahlildan kelib chiqadigan yarim oila (omonimiya) muammolarini hal qilish imkonini beradi.

✓ Leksik omonimiya: tovush yoki imloning mos kelishi umumiy ma'no elementlariga ega bo'lmagan so'zlar, masalan, qizilcha, yuz va kasallikning turi.

✓ Morfologik omonimiya: shakl va bir xil so'z (leksema)ning mos kelishi, masalan, jins so'zi ot jinsning nominativ va orttirma hollariga mos keladi.

✓ Leksik-morfologik omonimiya (omonimiyaning eng keng tarqalgan turi).

✓ Sintaktik omonimiya: sintaktikning noaniqligi bir nechta talqinlarga ega bo'lgan tuzilma.

Avtomatik sintez - bu izchil matn yaratish jarayoni bo'lib, uning alohida bosqichlari morfologik tahlil bilan bir xil, ammo teskari tartibda qo'llaniladi: avval semantik sintez amalga oshiriladi, keyin sintaktik, morfologik va grafik.[5.6.7]

Semantik sintez - semantik belgi va so'z birikmasidan uning sintaktik tuzilishiga o'tish; sintaktik - so'z birikmasini ifodalovchi so'z shakllarining leksik va grammatik belgilar zanjiriga sintaktik tuzilishidan o'tish; leksiko-morfologik - leksik va grammatik xususiyatlardan haqiqiy so'z shakliga o'tish. So'zning normal shakli va uning parametrlari bo'yicha morfologik sintez paytida dastur mos keladigan so'z shaklini topadi. Grafematik sintez so'zlarni bitta matnga birlashtiradi, kiritilgan matn qismlarining chiqish qismlariga mos kelishini nazorat qiladi.

Ingliz tilidagi yozma dialogni sintez qiluvchi birinchi kompyuter dasturlaridan biri amerikalik olim Jozef Vayzenbaumning Eliza dasturidir.

Dastur minimal lingvistik ma'lumotlarni o'z ichiga oladi:

1) ba'zi barqaror nutq formulalarini amalga oshiradigan kalit so'zlar majmuasi;

2) oldingi gapni umumiy savolga aylantirish qobiliyati [o'sha yerda]. "Eliza" dasturining ishi yosh ayol va uning yaratuvchisi D. Weizenbaum tomonidan 1966 yilda nashr etilgan "Eliza" dasturi o'rtasidagi muloqotning quyidagi parchasi bilan tasvirlangan. Dastur tomonidan modellashtirilgan nusxalar katta harflar bilan yozilgan.

Men are all alike.

IN WHAT WAY?

They're always bugging us about something or other.

CAN YOU THINK OF A SPECIFIC EXAMPLE?

Well, my boyfriend made me come here.

YOUR BOYFRIEND MADE YOU COMEHERE

He says I'm depressed much of the time.

I AM SORRY TO HEAR YOU ARE DEPRESSED

It's true. I am unhappy.

DO YOU THINK COMING HERE WILL HELP YOU NOT TO BE
UNHAPPY?

I need some help, that much seems certain

Hozirgi vaqtda tabiiy tilda yozma dialoglarni kompyuterda modellashtirish tizimlarida murakkabroq algoritmlardan foydalaniladi. Xususan, maxsus belgilash tili yaratilgan bo'lib bu sun'iy intellekt AIML (Artificial Intelligence Markup Language), virtual agentlarni (yoki botlarni) yaratishda qo'llaniladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Автоматическая обработка текстов на естественном языке и компьютерная лингвистика: учеб. пособие. М.: МИЭМ, 2011. С.91—97, 106—111.
2. Баранов А.Н. Введение в прикладную лингвистику: учеб. пособие, 3-е изд. М.: ЛКИ, 2007. С.20—25.
3. Всеволодова А.В. Компьютерная обработка лингвистических данных: учеб. пособие, 2-е изд., испр. М.: Флинта: Наука, 2007. С.50—51, 66—67.
4. Зубов А.В., Зубова И.И. Информационные технологии в лингвистике: учеб. пособие. М.: Академия, 2004. С.33—34.
5. Леонтьева Н.Н. Автоматическое понимание текстов: системы, модели, ресурсы. М.: Академия, 2016.
6. Pulatov A.K., Muhamedova S. Kompyuter lingvistikasi (o'quv qo'llanma). –Toshkent, 2014.
7. Rahimov A. Kompyuter lingvistika asoslari. –Toshkent: Akademnashr, 2011.

UDC 811.111.26

**CONTRASTIVE ANALYSIS OF THE STYLISTIC MEANS OF ANADIPLOIS IN THE
COMPOSITE SENTENCES OF ENGLISH AND UZBEK**

S.E. Eshchonov, lecturer, Uzbek National University, Tashkent

Annotatsiya. Ushbu maqola qo'shma gaplardagi stilistik vosita sifatida anadiplozni o'rganishga qaratilgan. Bundan tashqari, ingliz va o'zbek tillarida stilistik vositalar qarama-qarshi qo'yilgan.

Kalit so'zlar: stilistika, strukturaviy-semantik, anadiploz, kontrastiv tahlil

Аннотация. В данной статье основное внимание уделяется изучению анадиплоза как стилистического приема в сложных предложениях. Кроме того, в английском и узбекском языках стилистические приемы противопоставлены.

Ключевые слова: стилитика, структурно-семантическая, анадиплоза, контрастный анализ

Abstract. This article focuses on the study of anadiplois as a stylistic device in composite sentences. In addition, the stylistic devices are contrasted in English and Uzbek.

Keywords: stylistics, structural-semantic, anadiplois, contrastive analysis.

During the recent years, it has been gained huge achievements in scientific research and study of composite sentences. Nevertheless, in current time, the syntax of composite sentences is considered to be the most controversial issue of linguistics. [1]

In modern linguistics, there are specific reasons for huge interests in researching communicative units, as well as, studying simple and composite sentences within the range of text. [2]

A study of communicative pragmatic and stylistic features of syntactic units such as simple and composite sentences is still one of the most important problems in General Stylistics, especially Syntactic Stylistics.

Many scientific studies on composite sentences have been conducted, and today's interest in studying these linguistic units and elucidating their structural-semantic, communicative-pragmatic features is growing rapidly. This is because the analysis of most features of composite sentences in languages of various types has not yet been completed, not only in terms of General Linguistics but also in terms of target languages.

As evidence of our opinion we can quote proper Uzbek scientist A. Mamajonov's scientific research. In his scientific work, he drew the main attention to the discovery of the stylistic nature and functional description of the means by which the above names are mentioned, including the stylistics of composite sentences (Mamajonov, 1990, 1992). In other scientific research, for example, I.K.Usarov in the composite sentences of languages of different systems, he managed to give a wide coverage of the structural-semantic and communicative-pragmatic aspects of asyndeton, polysyndeton, antithesis and chiasmus (Usarov, 2004).

In Uzbek linguistics, studying matters of syntactic stylistics, especially, of composite sentences was initially put on the agenda in the scientific works of well-known Uzbek linguist M.A.Askarova and later in A.Shomaksudov, I.Rasulov, R.Kungirov and H.Rustamovs' works.

For the first time in the history of Uzbek linguistics, M.A.Askarova analyzed the matter of syntactic synonyms of composite sentences and explained that synonymous composite sentences differ from each other in terms of their stylistic features. [3] In this work, the scientist emphasized that synonymous relations between composite sentences can be observed in sentences which are peculiar to only one functional style.

Although in Uzbek linguistics syntactic-stylistic devices have not still been examined as an object of specific investigations, a great Uzbek linguist, Professor A.Mamajonov raised urgent problems like synonyms in composite sentences, parallel constructions, antithesis, enumeration, ellipsis, gradation, epiphora, inphora, anaphora which are expressed, for the first time, within composite sentences, and he gave certain solutions very differently and specifically.

While syntactic-stylistic devices have not yet been studied in depth in Uzbek linguistics, Professor A.Mamajonov, a great Uzbek linguist, analyzed devices such as antithesis, anaphora, epiphora and inphora which are expressed by composed sentences, and he was able to explain them systematically. [4]

In Uzbek linguistics there are some syntactic-stylistic devices in composite sentences, such as anaphora, epiphora, compositional structure, repetition, parallel constructions, antithesis, gradation, rhetorical question.

Anadiplosis is considered one of the most common, universal tools in stylistic tools. In order for the speaker to have a strong influence on the interlocutor in the process of communication, he seeks to make his communicative-pragmatic provision – purpose, that is, with the help of a stylistic tool “anadiplosis”, with the intention of fully realizing the “anadiplosis cognitive/conceptual semantics”, which is inextricably linked with the need to convey to him or her description of any subject, or phenomenon more attractive.

Anadiplosis is a figure of speech which consists in the repetition of the same word at the end of one and at the beginning of the following clauses, sentences.

*“All service ranks the same **with God**,*

***With God**, whose puppets, best and worst,*

Are we.”

In English:

*“The general who became **a slave**. **The slave** who became a **gladiator**. **The gladiator** who defied an emperor”*,

In Uzbek:

“For the development of the country, it is necessary to create an powerful economy, it is necessary to establish a industry for the development of the economy, it is necessary to bring techniques from abroad to ensure that production”.

In Russian:

*“The General who became a slave. A slave who became **a Gladiator**. **Gladiator** who defied the Emperor”* can be examples.

Anaphora - is the repetition of the same words, phrases at the beginning of utterance:

***U alla aytmasa**, tonglar otmaydi,*

***U alla aytmasa**, quyosh botmaydi.*

***U alla aytmasa**, dillarning g'ashin,*

Kulgular yuvmaydi va yo 'qotmaydi. (Saida Zunnunova)

Epiphora - is the repetition of the same words at the end of the utterance:

*Bunda bor: harorat, muhabbat, shafqat va mehnat nonini ko'ramiz baham. (G'afur G'ulom) Vaqt hamma narsadan kuchli, **deydilar**, quyosh, tovush va nur harakatini taajjublanarli tez, **deydilar**, atom va vodorot quvvatini tengsiz va beqiyos q u drat, **deydilar**. (Vohid Zohidov)*

Compositional structure is a stylistic device based on comparison of different objects:

*Ana o'sha **tog'midi**, **tog'** atrofi bog'midi? **Bog'** yonida **uymidi**, **uy** atrofi **gulmidi**? **Gul** shoxida bulbulmidi? (Xalq og'zaki ijodidan)*

Repetition is a deliberate recurrence of the same word, phrase or a group of words. Repetition is used to express the speaker's emotions and excitement, to make logical emphasis, to call the attention of the

reader to the key words of the utterance. — *Bolam, bolajonim, bolaginam*, — *Bahri xolaning butun vujudi titrardi...* — *Xayr, qizim. Baxtli bo'lg'in. Baxtli bo'linglar.* ("Saida Z unmunova)

Parallel constructions is a stylistic device based on the use of identical syntactical structures in two or more sentences.

*Tuproq kulgusidan yasharar olam,
Tuproq yig'isidan quriydi hayot.
...Onaning orzusi quchmagan baxt yo'q,
Onaning xayoli to'xtagan vaqt yo'q.* (Saida Zunnunova)

Antithesis is a lexico-syntactical stylistic device based on opposition or contrast of ideas, expressed by parallel constructions. For example: They speak like saints and act like devils. It should be noted that antithesis is based on relative opposition, which appears in the context. The main stylistic function of antithesis is to create a contrast in description and thus to emphasize the idea given in the contrast:

*Sen kech turding, lanjsan, senga
Olam zimiston,
Men tong bilan turdim, menga
Borliq nurafshon.* (Erkin Vohidov)

Gradation is a syntactical stylistic device based on the arrangement of a number of words, phrases or sentences in an ascending order of importance to express growing emotional tension. In gradation, each successive unit is perceived emotionally stronger than the preceding one.

Climax: *Nido bergin qaydasan? Sharpangga quloq tutdim.*

*Sirli tushlar ko'rib men, bor dunyoni unutdim.
Tongda turib nomingga ushbu she'rimni bitdim.
Dildagi ohim mening, binnchi muhabbatim,
Yolg'iz ollohim mening, birinchi muhabbatim!*

(Ablulla Oripov)

Anticlimax: *Bu nigoh uning oromini buzar, yurak-bag'rini ezar, dadasining yoniga qaytgisi, bo'ynidan quchoqlagisi, unga yaxshi-yaxshi gaplarni aytgisi kelardi.* (Saida Zunnunova)

Rhetorical question is a syntactical stylistic device, which contains a statement made in the form of a question. In other words, the sentence, which is an affirmative statement in its logical sense, has the form of an interrogative sentence. Rhetorical questions are close to exclamatory sentences and are used to express various kinds of emotions: doubt, surprise, challenge, etc. Rhetorical questions are usually expressed by complex sentences, in which the subordinate clauses serve as the context.

1. *O'z uyini, o'z Vatanini kim sevmaydi? Ulfating qarg'a bo'lsa, yemishing go'ng, degan gapni kim eshitmagan?* (Tursunoy Sodiqova)

2. *Muhabbat yoritgan uyda ham shuncha —*

Bemavrid, bemahal o'charmi chiroq?

Yaqin y o'liar birdan tusharmi yiroq?

Nogahon ochilmay so'larmi g'uncha? (Saida Zunnunova)

3. *Axir, qaysi yil dehqon uchun yengil kelgan? Qaysi yil osonlik bilan hosil ko'tarilgan? Tabiat hech qachon ehsonlarini osonlikcha hadya etgan emas.* (Vohid Zohidov)

Asyndeton is a stylistic device in which deliberate omission of connecting words between the components of a sentence in one sequence in order to give the statement more concise, compact. For example:

Oypopuk, Oypopuk!.. Buloqdek tiniq, sof inson, tengi yo'q qiz!.. Uni sevmay botarmidi?! U - hayotning o'zi, u - kelajak, bitmas-tuganmas orzular!...(O'lmas Umarbekov)

Bu nigoh uning oromini buzar, yurak-bag'rini ezar, dadasining yoniga qaytgisi, bo'ynidan quchoqlagisi, unga yaxshi-yaxshi gaplarni aytgisi kelardi. (Saida Zunnunova)

The absence of the conjunction "and" before the last word in a row of homogeneous members of a sentence means that this enumeration is not complete.

Polysyndeton is the intentional repetition of service components for communication between homogeneous members of a sentence or separate sequences of sentences of different lengths.

For example:

U irodasi va aqlini yo'qotgan edi va bamisoli o'pqonga tushgan xassimon, o'zini butkul majruh tuyg'ular qo'liga topshirgan edi. (O'ktam Usmonov)

Yoki vabo meni olib ketar, Yoki sovuq muzlatib qo'yar, Yoki to'siq peshonamga urar... (Mamatqul Xazratqulov)

An asyndeton can have a variety of stylistic effects. Compactness, pace, a representation of voice, enhancing the visualization of speech, whipping up expression, dynamism, saturation and disarrangement are the most frequently generated effects. In addition, asyndeton seems to have contrary effects. On the one hand, the technique may be used to create speed or balance. The stylistic device, on the other hand, may cause abruptness and disorder. Furthermore, according to Rossette, the impact that an asyndeton produces can vary depending on the context.

REFERENCES:

1. Usarov I.K. The theory of composite sentences and the degree of studying the problems of syntactic stylistics in linguistics// Journal of Critical Reviews. 2020. 485-488 b.
2. Kruchina I.N. Nekotore tendensii razvitiya sovremennoy teorii slojnogo predlozheniya. – Voprosi yazikoznaniya., 1973.
3. Askarova M.A. Ergash gaplarning sintaktik sinonimikasi masalasiga doir. – ToshPining ilmiy asarlari. 1963a. T.42, k 1, 257-281 b.
4. Mamajanov A, Kushma gap stilistikasi. – Toshkent, 1990. 111-b.
5. Polysyndeton Rhetorical Devices. (2013). Academic Paper Services-The Insider News. Retrieved March 12, 2017 from <https://essayscam.org/forum/rt/polysyndeton-4107/>
6. Van Gorp, H., Ghesquière, R., & Delabastita, D. *Lexicon van literaire termen : H.van Gorp, R. Ghesquiere, D. Delabastita, e.a.* 6de dr. Leuven: Wolters.1999.
7. Baldick, C. *The Oxford dictionary of literary terms.* 3rd ed. [Oxford]: Oxford University Press. 2008.
8. Usarov I. K. Problems of general stylistics of composite sentences, AKD. Tashkent, 2004.
9. Khoshimov G. M. Typology of composite sentences in different languages, ADD. Tashkent, 2002.
10. Khoshimov G. M. Principles and methods of typological comparison of composite sentences. Andijan, Khayet, 2016.

UO’K 808.5

TILSHUNOSLIKDA DISKURS VA SIYOSIY DISKURS NAZARIYASI

N.N.Fayziyeva, tayanch doktorant, O'zbekiston Milliy Universiteti, Toshkent

Annotatsiya. *Ushbu maqolada hozirgi kunda ko'plab muzokaralarga sabab bo'lib kelayotgan diskurs masalasi hamda zamonaviy tilshunoslikning yo'nalishlaridan biri hisoblangan siyosiy lingvistika sohasi va tilshunoslikda siyosiy nutq, siyosiy diskurs tushunchalari tahlilga tortilgan bo'lib bu borada tilshunoslikda bayon qilingan fikrlar tadqiqot ob'yekti sifatida o'rganilgan.*

Kalit so'zlar: *matn, diskurs, siyosiy tilshunoslik, siyosiy diskurs, siyosat, manipulyatsiya*

Аннотация. *В данной статье рассматривается проблема дискурса, которая в настоящее время является предметом многочисленных дискуссий, а также тенденции современного языкознания. В области политической лингвистики и языкознания анализируются концепты политической речи и политического дискурса, а в качестве объекта исследования изучаются идеи, высказанные в лингвистике.*

Ключевые слова: *текст, дискурс, политическая лингвистика, политический дискурс, политика, манипуляция*

Abstract. *This article deals with the problem of discourse, which is currently the subject of numerous discussions, as well as the trends of modern linguistics. In the field of political linguistics and linguistics, the concepts of political speech and political discourse are analyzed, and the ideas expressed in linguistics are studied as an object of study.*

Key words: *text, discourse, political linguistics, political discourse, politics, manipulation*

Hozirgi taraqqiy etgan zamonda shuni ko'rishimiz mumkinki, diskurs atamasi nafaqat tilshunoslikda balki jamiyatning boshqa sohalarida ham ko'plab qo'llanilib kelmoqda. Diskurs atamasi nafaqat pragmalingvistikaning ob'yekti bo'libgina qolmasdan, balki, siyosat, madaniyatshunoslik, sotsiologiya, pedagogika va shunga o'xshab ko'plab ijtimoiy va iqtisodiy fanlarning o'rganilayotgan tadqiqot ob'yektlaridan biri bo'lib qolmoqda. Ko'p tilshunos olimlar diskursni (fransuzcha “discourse”, inglizcha “discourse”, -harakat, uzluksiz almashinish, suhbat, so'zlashish) nutqiy faoliyat jarayoni so'zlashish uslubi

kabi mazmunlarda tushuntirishga harakat qiladi [9]. XX asrning 50-yillarida fransuz olimi E. Benvenist nutq ma'daniyati sohasida ish olib borib, fransuz tilshunosligida yangi hisoblangan "diskurs" atamasiga "notiq tomonidan tayinlangan nutq" deb fikr beradi [1]. Z. Harris, amerikalik olim esa 1952 yilda o'zining "Discourse analysis" deb nomlangan asarida ushbu "diskurs" atamasini ilk bor tilshunoslik termini sifatida ishlatadi. Diskurs atamasining dastlabki tahlil bosqichlarida ikkita asosiy ma'no mavjud ekanligini ko'rib chiqishimiz mumkin bo'ladi. Ularning birida tilshunoslikni o'rganishda qo'llaniladigan soha doirasidan tashqaridagi tuzilmalar, u nazariyada konsepsiya bilan aniqlanadigan matn hisoblanadi [5]. Shuning uchun ham o'sha davrda "matn tilshunosligi" bilan "diskurs tahlili" atamalari bir-birining o'rniga ishlatilib kelingan. Boshqa ma'noda, u nutq amaliyoti, nutq faoliyati va kommunikativ harakatlar bilan belgilanadigan faoliyat hisoblanadi. V.G. Borbotkoning fikriga ko'ra diskurs-bu tillarning aloqa vositalari-so'zlar, jumlar va ularning uyushmalaridan iborat bo'ib, ularning semantik integral shakllanishiga ega bo'lgan matn hisoblanadi [8]. Ya'ni diskurs bu-alloqa holatiga qarab ikki va undan ortiq faol ishtirokchilarning birgalikda amalga oshiradigan aloqasi hisoblanadi.

T.V. Deyk diskurs atamasining rivojlanishiga o'zining katta hissasini qo'shgan va ushbu atamaga quyidagicha ta'rif bergan: "Diskurs- bu barcha ijtimoiy va gumanitar fanlarda keng tarqalgan ilmiy amaliyotning bir qismidir" [2]. Bundan tashqari u diskursni keng va tor ma'nosini ajratgan. Keng ma'noda, diskurs so'zlovchi va tinglovchi o'rtasida yuzaga keladigan murakkab aloqa vositasi sifatida muloqot deb tushuniladi. Tor ma'noda esa, diskurs qabul qiluvchilar o'rtasidagi aloqa harakatining yakunlangan yoki davom etayotgan "mahsuloti" sifatida belgilanadi. T.B. Ryabovanning ham fikriga ko'ra diskursga ikki xil-keng va tor tomondan fikr yuritishimiz osonroq bo'ladi. Keng ma'noda, diskurs-ma'lum bir sohada ishlatiladigan til hisoblanadi. Har xil diskurslarning har birini o'ziga xos tarzda ajratib ko'rsatish, ijtimoiy talqin qilish uchun o'ziga xos asosiy tushunchalarga ega. Tor ma'noda esa, diskurs ma'lum bir ma'nolardan kelib chiqadigan va nisbatan cheklangan bayonotlar to'plamini o'z ichiga olgan izchil matnni bildiradi va bu ichki mantiq bilan tavsiflanadi [12].

N.V. Zaychikova diskursning uchta asosiy xususiyatini ko'rsatadi: 1) u matn ichiga mahkamlangan; 2) kognitiv asosga ega; 3) mafkuraviy jihatdan belgilangan bo'ladi. Bu uchta xususiyat har qanday turdagi diskurs uchun asosiy hisoblanadi.

E.S. Kubryakova "diskurs" tushunchasini aniqlashga quyidagi yondashuvlarni tasniflaydi: 1) tarkibiy-sintaktik yondashuv: fragment sifatida diskurs matn, ya'ni jumla darajasidan yuqori bo'lgan tushuncha; 2) tarkibiy-stilistik yondashuv: Bu yondashuvda asosan stilistik xususiyatlarga katta e'tibor qaratiladi. Diskurs matndan tashqari aniq bo'lmagan qismlarga bo'linishi, o'z-o'zidan paydo bo'lishi, vaziyat, yuqori kontekst, uslubiy o'ziga xosligi bilan ajralib turadigan og'zaki nutqni tashkil qilish; 3) kommunikativ yondashuv: diskurs xuddi dialogga yoki suhbatga o'xshab nutq faoliyati sifatida (nutq, foydalanish, tilning ishlashi), yoki suhbat sifatida, ya'ni dialogik talaffuzning bir turi sifatida yoki gapirishdan farqli o'laroq, ma'ruzachi nuqtai nazaridan gapirish hisobga olinadi [10].

Diskurs tushunchasini bugungi kunda juda ham ko'plab ishlatilganligini ko'rishimiz mumkin. Ularning eng ko'p ishlatilishi bu siyosiy diskurs hisoblanadi. Siyosiy diskurs-bu har bir narsaning ifodasi bo'lib, u odam va jamiyat o'rtasidagi munosabatlar majmuasini ifodalaydi. Bunday hodisa, asosan ma'lumot oluvchilarning dunyoqarashini shakllantirishga qaratilgan hisoblanadi. Tilshunos olimlar Z.D. Popova va A.I. Sternin ta'kidlaganidek: "Siyosiy diskursdan foydalanish xuddi sinov toshiga o'xshab, siz turli til guruhlarida madaniy qadriyatlar qanday modellashtirilganini, ijtimoiy tartib qanday targ'ib qilinayotganini, so'zlovchining nutqi jarayonida qanday dunyoning lisoniy tasvirining elementlari ishlatilayotganligini, har bir til jamoasiga xos bo'lgan dunyoning konseptual tasvirini ko'rishimiz mumkin bo'ladi" [11]. Bundan tashqari siyosiy diskurs masalasi bevosita madaniyat bilan bog'liq tushunchadir. Chunki har bir siyosiy diskursda ma'ruzachi hamda tinglovchi o'z madaniyatiga tegishli so'zlar va so'z birikmalarini ishlatishga va ularning fikrini tushinishga harakat qiladi. Shu sababli siyosiy diskurs nafaqat ma'noga ega (haqiqat bilan bog'liq), balki muhim "bog'lanish" (sub'yektiv ravishda muayyan guruhlar bilan bog'liq) hamdir. Har xil mavzular o'rtasidagi aloqa diskursda har xil ko'rinishda namoyon bo'ladi: kommunikativ shakllar ularning mazmunini hosil qiladi.

Siyosiy diskurs-bu tegishli matnlar (konsept yoki tushuncha bo'lishidan qat'iy nazar) tomonidan tuzilgan amaliy lingvistik faoliyatning ma'lum bir turi hisoblanadi va uning eng asosiy maqsadi siyosiy jarayonlarga xizmat qiladi. U maxsus lug'at (ma'lum bir mavzu sohasiga tegishli so'zlar va iboralar lug'ati),

siyosatning individual tushunchalari o'rtasidagi semantik aloqalar bilan tavsiflanadi. Siyosatga tegishli bo'lgan barcha hodisalar siyosiy diskurs orqali namoyon bo'ladi. Siyosatga oid notiqlik, siyosiy mavzudagi rasmiy matnlar, masalan, farmonlar, qonunlar, qarorlar, siyosatshunoslikka oid ilmiy maqolalar, gazeta va jurnalistik materiallaridan iborat. Ushbu turlarning har biri siyosiy nutqning har birining o'z maqsadlari bor.

Tilshunos hamda boshqa olimlarning siyosiy diskursga bergan ta'rif va mulohazalaridan shuni bilishimiz mumkinki, til va siyosat siyosiy diskursda bir-biri bilan chambarchas bog'liq tushuncha bo'lib, ularning o'rtasidagi munosabatlar haqida turlicha qarashlar mavjud: -agar siyosat faqat nutq orqali namoyon bo'lsa, unda siyosiy diskursni o'rganish, siyosatni tushunish uchun zaruriy shartdir. Chunki siyosatni tushunish uchun, uning tilini tushunishimiz kerak bo'ladi; -har qanday turdagi diskurs...kurash maydonidir. Bu birinchi navbatda dinamik lingvistika ya'ni ijtimoiy ma'nolar ishlab chiqariladigan va boshdan kechiriladigan semantik maydondir. Bu siyosiy diskursga nisbatan eng aniq bo'lgan ta'rifdir, chunki siyosiy faoliyat va siyosiy nutq amaliyoti birinchi navbatda hokimiyat bilan bog'liqdir [6]; -diskursning ahamiyati haqidagi savollar ta'rifiga ko'ra u siyosiy jihatdan javob beriladi, chunki aynan diskurs va nutq insonni siyosiy mavjudotga aylantiradi. Insoniyat jamoalari uchun zarur bo'lgan va ularda namoyon bo'lgan faoliyatning barcha shakllari faqat ikki siyosiy tushunchadan iborat bo'lgan: Aristotel "bios politikos" deb atagan narsani tashkil etuvchilar ya'ni harakat (praxis) va nutq (leksika). Shu ikki tushunchadan qolgan barcha insoniyatga tegishli sohalar o'sadi [3]; -til insonning eng kuchli qurolidir. Qurollangan kuchlar odamlarni ko'p yillar, hatto avlodlar davomida bo'ysunish holatida saqlash qobiliyatiga ega. Biroq, faqat kuchli til orqali inson ongini manipulyatsiya qilish va odamlarni o'z maqsadlariga hamkorlik qilishga undash mumkin. Shuning uchun tilni tushunish siyosiy mustaqillikning boshlanishiga aylanadi [4];-siyosat-bu lingvistik faoliyat bo'lib, unda til boshqalarni siyosiy masalalar to'g'risida xabardor qilish va ularni muammolar bilan bog'liq harakatlarda ishtirok etishga ishonitirish uchun ishlatiladi.

Diskurs va siyosiy diskurs atamasi bir-biri bilan har doim aloqada bo'ladi va o'rtadagi munosabatlarni tilshunos olim R.Vodak quyidagicha ta'riflaydi: "Diskurs nafaqat mustaqil tadqiqot sohasi bo'libgina qolmasdan, balki, ishlab chiqarish va idrok nazariyalari majmui sifatida tushuniladi" [7]. Uning bu ta'rifi bilan oldingi berilgan ta'riflardan kengroq ta'rif berilganligini va bu tushuncha kengaytirilganini ko'rishimiz mumkin. Shunga asoslanib taxmin qilish mumkinki, siyosiy diskurs ishtirokchilari nafaqat siyosatchilar, balki siyosiy aloqalarda ishtirok etuvchi boshqa ishtirokchilar, masalan, jamoatchilik, odamlar, fuqorolar, namoyishchilar, saylovchi va boshqalarni aytishimiz mumkin bo'ladi. Shu bilan bir qatorda R.Vodak siyosiy diskursning quyidagi funksiyalarga ega bo'lishini ishora qiladi: ishonitirish funksiyasi, ma'lumot berish funksiyasi, bahsli funksiyasi, ishonitiruvchi-funksional, delimitatsiya (boshqasidan farqli o'laroq), guruhiy funksiyasi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, siyosiy diskurs ijtimoiy-siyosiy munosabatlarning ajralmas qismi bo'lib, u murakkab lingvistik birlik, bilim va harakatni shakllantiradi va belgilaydi. Siyosiy diskursni amalga oshirish nafaqat lingvistik vositalar (verbal va noverbal) orqali, balki muloqotning aksiologik formati bilan belgilanadigan ekstalingvistik omillar ham mavjud, shuningdek, nutqning o'zi mavjud bo'lgan sharoitni aniqlaydigan bilim tuzilmalari ham mavjud.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Benveniste E. On Discourse [Text] / E. Benveniste // The Theoretical Essays: Film, Linguistics, Literature. – Manchester: Manchester Univ. Press, 1985.
2. Dijk T. A. van. Discourse, Opinion and Ideologies // Discourse and Ideologies. -Clevedon: Multilingual Matters LTD, 1996. P. 7-37.
3. Dallmayr F.R. Language and politics: Why does language matter in political philosophy? - Notre Dame; L.: Univ. of Notre Dame press, 1984. - XII, 243 p.
4. Green D. Shaping political consciousness: The language of politics in America from McKinley to Reagan. - Ithaca; L.: Cornell Univ. press, 1987. - XII, 277 p.
5. Kress G. Ideological structures in discourse // Handbook of discourse analysis – L. etc., 1985. – Vol.4. – P. 27-42
6. Seidel G. Political discourse analysis // Handbook of discourse analysis. - L. etc., 1985. - Vol. 4. - P. 43-60.
7. Wodak R. Critical Linguistics and Critical Discourse Analysis // Handbook of Pragmatics. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publ. Co., 1994. -P. 30-42.
8. Борботько В.Г. Психологические механизмы речевой регуляции и инспиративная функция языка // Функционирование языка как средство идеологического воздействия. Краснодар: Изд-во КубГУ, 1988. - С.30.
9. Кибрик А.А., Паршин П.Б. Дискурс // Электронная Энциклопедия Кругосвет. <http://www.krugosvet.ru/articles/82/1008254/print.htm>; М., 1993

10. Кубрякова Е.С. О понятиях дискурса и дискурсивного анализа в современной лингвистике // Дискурс, речь, речевая деятельность. – М., 2000. – С. 7-25
11. Попова З.Д. Лексическая система языка / З.Д. Попова, И.А. Стернин. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1984. – 148 с.
12. Рябова Т. Б. Политический дискурс как ресурс «создания гендера» в современной России // Личность. Культура. Общество. – М., 2010. Т. VIII. Вып. 4 (32). – С. 307–320.

UO'K 81-13

SON KOMPONENTLI ANIQLOVCHILI (ATTRIBUTUV) QO`SHMA SO`ZLARNING LEKSIK-SEMANTIK TAHLILI

A.J.Jumaniyazov, prof., f.f.n., Urganch Davlat Universiteti, Urganch
N.M.Polvanova, o`qituvchi, Urganch Davlat Universiteti, Urganch
F.I.Allaberganova, o`qituvchi, Urganch Davlat Universiteti, Urganch

Annotatsiya. Ushbu maqolada aniqlovchili(attributiv) qo`shma so`zlar, jumladan, aniqlovchi komponenti son yoki miqdor-daraja, hajm bildiruvchi so`z turkumlari bilan ifodalangan qo`shma so`zlar borasida ayrim fikr mulohazalar bildiriladi.

Kalit so`zlar: aniqlovchi, son, komponent, qo`shma, leksik-semantik

Аннотация. В данной статье даются некоторое представление об атрибутивных сложных словах, в том числе сложных словах, в которых определяющий компонент представлен рядом слов, обозначающих число или количество, объем.

Ключевые слова: определитель, число, компонент, соединение, лексико-семантический

Abstract. This article provides some insights into attributive compound words, including compound words in which the defining component is represented by a series of words denoting a number or quantity, a volume.

Keywords: determiner, number, component, compound, lexical-semantic

Bunday qo`shma so`zlarning birinchi komponenti sanoq sonlar (*bashbarg, qirqoyoq, mingboshi*), yoki miqdor, hajm bildiruvchi (*yakkabog`, qo`shog`iz, juftso`z, yartiquloq, yarimkalla*) so`zlar bilan ifodalangan bo`ladi. Shu ma`noda ushbu qo`shma so`zlarni 2 guruhga ajratishimiz mumkin:

1) Aniqlovchi komponenti son bilan ifodalangan

2) Aniqlovchi komponenti miqdor, hajm, daraja bildiruvchi so`zlar bilan ifodalangan qo`shma so`zlar (umumma`lumki, “Miqdor” – o`lchash, sanash mumkin bo`lgan narsalarning oz-ko`pligi, soni, chamasi. “Daraja” – ish-harakat, xususiyat yoki holatning me`yori, chegarasini anglatadi, ko`pincha aniqlovchilar bilan ishlatiladi. “Hajm” – biror jismning bo`y, en va balandlik jihatidan katta-kichikligi; fazoda egallab turgan o`rni (kub birligi bilan o`lchanadi)).

Dastavval, aniqlovchi qismi sanoq son bilan ifodalangan qo`shma so`zlarga to`xtalamiz. Bunda, odatda, sonlar anglatayotgan ma`nosiga nisbatan aynan (nomlanayotgan songa teng), kamaytirilgan holda, oshirilib yoki ko`chma holatlarda uchraydi.

Son miqdori va nomi ayni bo`lgan qo`shma so`zlar. Bunday qo`shma so`zlarda son aniqlovchi vazifasida keladi va son orqali bildirilayotgan ma`lumot nazarda tutilgan yohud e`tibor qaratilayotgan narsa va hodisa haddi bilan ayni yoki barobar bo`ladi. Masalan, *bashburchak* - ta`kidlanayaptiki nomlanayotgan chizma(narsa)da burchak 5 ta, ortiqcha ham emas, kam ham emas. Analog misol sifatida *bashbarg* (yaprog`i 5 ta), *sakkizoyoq* (oyog`i 8 ta), *uchovlon* (3ta og`-ini), *bashkashta* (5 ta kashtasi bor) kabi qo`shma so`zlarni nomlash mumkin. Inventarimizda bu kabi so`zlardan 164 tasi bor. Bunday qo`shma so`zlar kundalik hayotimizning barcha jabhalarida uchraydi va ko`pchilik tillarga xos, ishimizdagi misollar ingliz tilidan olingan:

O`zbek tilidan misollar: *uchburchak, to`rtburchak, bashburchak, oltiburchak, ikkiolon, uchovlon, to`rtovlon...*

Ingliz tilidan misollar: *five-stones, three-wheeler, two-handed, two-seater, one-horse...*

Son orqali hajm yoki miqdor darajasi kamaytiriladigan qo`shma so`zlar. Songa e`tibor berilmaydi, ko`zda tutilgan had, narsalarning soni muloqotda inobatga olib o`tirilmaydi, suhbatdoshlar uchun ko`plik va ozlik ro`l o`ynamaydi. Muloqotda nazarda tutilgan narsa va hodisaning soni yoki haddi,

mohiyatiga e'tibor berilmaydi, ahamiyatsiz qoldiriladi. Mazkur hodisa ko'pincha sonlar orqali berilayotgan xabarning (son anglatayotgan til birliklarining) ko'chma ma'nolariga xosdir. Misol sifatida *birtiyin*, *beshurug`* qo'shma so'zlarini keltirish mumkin.

Misollar: -Biz yashagan davrlarda kichik daftar yoki bir quti gugurtning bahosi birtiyin edi.

- Barcha qilgan mehnatlarim birtiyin bo'ldi.

Keyingi paytlarda qishloq xo'jalik ishlari, dehqonchilikda *beshurug`* so'zi ko'p uchramoqda. *Beshurug`* nomi bilan qovun yoki tarvuzning urug'i kam lekin aynan besh emas (yuzlagan bo'lishi mumkin) bo'lgan turi tushuniladi.

(Ms: “-Beshurug` farg`ona vodiysida ko'proq ekiladi.” (*Qomus info. Online ensiklopediyasi*))

Sanoq son orqali narsa va hodisa miqdori reallikka(boriga) nisbatan oshirilib ko'rsatiladigan qo'shma so'zlar. Bunday qo'shma so'zlarda nomlanayotgan son mubolag'a qilinadi. Misol sifatida *qirqo`rim*, *qirqkokil*, *mingoyoq*, *qirqoyoq* so'zlarini keltirishimiz mumkin. Chunonchi, qirqo`rimda soch o`rimlari o`n tadan oshsa o`rimning ko'pligi qirq soni bilan atalaveradi, qirq qirqni bildirmaydi. Mingoyoq qo'shma so'zi orqali olinayotga m`lumot ham hasharotning mingta oyog`i borligini ko'rsatmaydi. Oyoqlar sonining bir qarashda nechta ekanligi anglanilmasa, nisbatan ko'p bo'lsa, taxminan yigirma tadan oshsa mingoyoq deb aytilaveradi. Og`zaki nutqdan quyidagi misollarni keltirishimiz mumkin: *mingmehmon*, *mingchinor*, *qirgugujum*... Shuni ta`kidlab o'tish lozimki, ushbu so'zlar tilimizda ba`zan qo'shib ba`zan ajratib yoziladi va buning natijasida ularning qo'shma so'z yoki so'z birikmasi ekanligini anglash mushkul kechadi. Bunday holatlar tilshunoslikning stilistika sohasida ko'p uchraydi, ular mubolag'a (giperbola) deb nomlanadi. Yuz marta aytmoq, ming marta ta`kidlamoq, million marta takrorlamoq, birpiyola choyga taklif qilmoq, biro g`iz gap aytmoq iboralarida so'z birikmasi sifatida qo'llanilganligi sabab bu misollar tahlilga tortilmadi.

Ms: “- *Qirqkokil qizchaning chehrasi misol*

Quyosh ham beg`ubor, ko`k-tiniq, toza

Gohida bulutlar suzar erinib

Horg`in yo`lovchiday shoshilmay sira”

(*Abdug`ofur Mamatov*)

“-Biz mingoyoq, kaltakesak.. va turli qo`ng`izlardan kolleksiya tuzdik.”

(“*O`zbek tili*” *darsligi*)

Sanoq son va hajm bildiruvchi so'z ko'chma ma'noda ishlatiladi. Qo'shma so'z tarkibidagi son yoki miqdor bildiruvchi komponent o'zi anglatayotgan yakka narsani nomlamaydi va o'zining tub ma'nosini anglatmaydi ma'no ko'chishi yuz beradi. Birinchi komponentning ma'nosi (son, miqdor) ikkinchi komponent (narsa, hodisa) ma'nosi bilan mushtaraklashib uchinchi bir narsa va hodisa ifodalanadi, ma'no ko'chishi yuz beradi. Masalan, *birpul* – bu yerda ko'zda tutilayotgan narsani hatto bir so'mga ham teng emasligi, hech narsaga arzimastligi nazarda tutiladi. *Birpul* so'zi aslida so'zlashuv tiliga xos bo'lgan muqim til birligidir, biroq eski zamonlarda *birpul* deganda nazarda faqat 1 so'm tushunilgan (ma'nodosh), chunki undan katta so'm kupyura muomalada yo'q bolgan.

Ms: -“Tuya *birpul*, qani *birpul*

Tuya ming pul, qani tuya

“- Yonimda *birpulim* ham yo`q”

Hozirda esa muomalada pullar qiymat jihatidan rangbarangligi sababli *birpul* deganda qaysi qiymat tushunilishi noma'lum. *Birpul* deganda assotsiativ tarzda 1 so'mga ishora qilinadi xolos. 1 so'm deganda bitta so'm tushuniladi lekin *birpul* deganda bitta pul tushunilmaydi. Biroq rivoyatlarda *birpul* qo'shma so'zi uchraydi:

- “*Birpul* berib yig`latdim, mingpul berib tindirdim” (ayni ma'nosida)

- “Turdi g`ilay olti yillik toat-ibodatini *birpul* qildi”(ko'chma ma'noda)

Kezi kelganda aytish joizki, *birpul* atamasiga O`zbek tilining izohli lug`atda qo'shma so'z sifatida izoh berilmagan, biroq “*bir*” so'zi izohli lug`atda “1) 1 raqami va shu raqam bilan ifodalangan eng kichik son, miqdor; 2) hisob, miqdor, o'lcham, chama ma'nolarini anglatuvchi so'zlar bilan kelib, predmetning miqdorini, o'lchamini anglatadi,” – deb izohlangan. “Pul” so'zi esa “oldi-sotdi yoki to'lov muomalalarida narx, baho, qiymat o'lchovi bo'lgan metal yoki qog`oz belgi, aqcha,”-deya ta'riflangan.

Yuqorida keltirilgan misollarni inobatga olgan holda shunday xulosaga kelishimiz mumkinki, “birpul” atamasining a) bir soʻm; b) hech narsa; c) vosita maʼnolarini anglatadi.

Oʻzbek tilida birinchi komponenti son bilan ifodalangan qoʻshma soʻzlarni oʻrganar ekanmiz, bu borada shu turdagi qoʻshma soʻzlar ingliz tilida qanday guruhlariga boʻlinishi mumkinligi haqida ham qiziqdik. Izlanishlar natijasi shuni koʻrsatdiki, oʻzbek tilida son komponentli qoʻshma soʻzlar 4 turga boʻlingan boʻlsa ingliz tilida ushbu guruhlar soni 2 tani tashkil etadi. Yaʼni ingliz tilida faqat “son miqdori va nomi ayni boʻlgan qoʻshma soʻzlar” hamda “sanoq son va hajm bildiruvchi soʻz koʻchma maʼnoda ishlatiladigan qoʻshma soʻzlar”ni farqlash mumkin.

Son miqdori va nomi ayni boʻlgan qoʻshma soʻzlarga misollar:

-*Two-seater* - a vehicle or piece of furniture with seats for only 2 people.

-*Three-day event* - (n) a sport event lasting three days in which people ride horses in various competition

-*Three-wheeler* - (n) a vehicle that has three wheels, especially motorcycle, tricycle.

Sanoq son va hajm bildiruvchi soʻz koʻchma maʼnoda ishlatiladigan qoʻshma soʻzlarga misollar:

-*Two-bit* - not very good or not important (Am.Eng.-Informal)

-*Two-star* - a two-star hotel is of an average standard

-*Four-eyes* - (impolite) an insulting word for someone who wear glasses

Quyidagi chizmada har ikkala tildagi son komponentli qoʻshma soʻzlarning turlari va ularga misollar yaqqolroq tasvirlashga harakat qilamiz:

№	Oʻzbek tilida	Ingliz tilida	
1	Son miqdori va nomi ayni boʻlgan qoʻshma soʻzlar.	<i>uchburchak, toʻrtburchak, beshburchak, oltiburchak, ikkiyovlon, uchovlon, toʻrtovlon, sakkizoyoq, beshkashta</i>	<i>five-stones, three-wheeler, two-handed, two-seater, one-horse</i>
2	Son orqali hajm yoki miqdor darajasi kamaytiriladigan qoʻshma soʻzlar.	<i>birtiyin, beshurugʻ</i>	—
3	Sanoq son orqali narsa va hodisa miqdori realikka(boriga) nisbata oshirilib koʻrsatiladigan qoʻshma soʻzlar.	<i>qirqoʻrim, qirqkokil, mingoyoq, qirqoyoq</i>	—
4	Sanoq son va hajm bildiruvchi soʻz koʻchma maʼnoda ishlatiladi.	<i>birpul, toʻrtkoʻz</i>	<i>Two-bit, five-star, four-eyes</i>

Xulosa oʻrnida shuni aytish mumkinki, birinchi komponenti son yoki miqdor-daraja, hajm bildiruvchi soʻzlar bilan ifodalangan qoʻsha soʻzlardagi maʼno oʻzgarishlari yohud konkret son (ming- aynan mingtani nomlaydi, ismi jismiga monand) bildiruvchi hadlarning nafaqat oʻzlari nomlab kelayotgan son, balki, nazdda inobatda turgan sonning oshishi(ming - mingta emas, son jihatidan mingtadan ancha oshiq) yoki kamayishini (ming – mingta emas, son jihatidan mingtaga ancha yetmaydi) bildirish xususiyatlari bilan oʻzbek tili ifoda qudratidan darak beradi. Mazkur hodisaning miqdor, daraja, hajm ifodalovchi sifat yoki ravishlar orqali ham aks etishi esa tilimizning oz soʻzlar bilan rang-barang maʼnolar kashf eta olishiga ishoradir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

- 1.“Oʻzbek tilining izohli lugʻati”- A. Madvaliyev tahriri ostida, “Oʻzbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti, Toshkent, 2006-2008 1-jild.
2. A.Madvaliyev – “Oʻzbek terminologiyasi va leksikologiyasi masalalari”, Toshkent 2017,
3. A.Jumaniyozov, SH.Rahimova – “Oʻzbek tilidagi attributiv qoʻshma soʻzlar, yohud bahuvrihilar”. Urganch 2018.

UDC 81-13

LINGUISTICS OF THE ENGLISH LANGUAGE AND ITS STRUCTURAL COMPONENTS

E.Kh.Kholmurodova, teacher, Tashkent Institute of Irrigation and Agricultural Mechanization Engineers, Tashkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada til haqiqatning boshqa hodisalari orasida ajralib turilishi taʼkidlangan. Tilshunoslikning ayrim koʻrinishlari keltirilgan.

Kalit soʻzlar: tilshunoslik, ingliz tili, talaba, oʻqituvchi, oliy taʼlim muassasasi

Аннотация. В статье говорится о том, что язык выделяется среди других явлений действительности. Перечислены некоторые ветви лингвистики.

Ключевые слова: лингвистика, английский язык, студент, преподаватель, высшее учебное заведение

Abstract. The article highlights that language stands out among other phenomena of reality. Some branches of linguistics are listed.

Keywords: linguistics, English, student, teacher, higher educational institution

In learning any language, it is important to pay attention to a number of its components. This also applies to linguistics. The term linguistics comes from the Latin word *lingua*, which means "language". Consequently, linguistics is a science that studies language. It provides information about how language stands out among other phenomena of reality, what are its elements and units, how and what changes occur in the language. Linguistics of the English language explores the structures and patterns of a given language, its functioning and development, and also compares it with other languages to identify links with it.

Linguistics can be general and private. General Linguistics - examines, explores and compares all the languages of the world as a whole. Private linguistics considers only one specific language. In our case, English. Linguistics is divided into scientific linguistics and practical linguistics. Most often, linguistics means scientific linguistics. Linguistics is part of semiotics as the science of signs. So linguistics is a generalization of all the sciences of language. Phonetics, grammar, vocabulary, stylistics and others are its branches. It is impossible to list everything that linguistics includes. Some sciences are so closely intertwined with each other that their differences are blurred, they can be subsidiaries of several other sciences at the same time.

Speaking about grammar, for example, we can clearly say that it has two subsections: morphology and syntax, which, in turn, have their own branches. They are all parts of linguistics. The language is not given to the linguist in direct observation, only the facts of speech or linguistic phenomena are directly observed, that is, speech acts of native speakers of a living language together with their texts or language material.

Linguistics includes observation; registration and description of speech facts; hypotheses to explain these facts; formulation of hypotheses in the form of theories and models describing language; their experimental verification and refutation; prediction of speech behavior. The explanation of facts can be internal through linguistic facts, or external through physiological, psychological, logical or social facts.

Empirical linguistics extracts language data in two ways. First: the method of experiment is observation of the behavior of speakers of living dialects. The second way: operating with philological methods, collecting materials of written languages and interacting with philology, studying written monuments in their cultural and historical connections.

Theoretical linguistics studies linguistic laws and formulates them in the form of theories. It can be either descriptive (describing real speech), or normative (indicating how "it is necessary" to speak and write).

The language studied by a linguist is an object language, and the language in which the theory is formulated is a metalanguage. The metalanguage of linguistics has its own specifics: it includes linguistic terms, names of languages and language groupings, systems of special writing (transcription and transliteration).

Meta-texts are created in the metalanguage - these are grammars, dictionaries, linguistic atlases, maps of the geographical distribution of languages, language textbooks, phrasebooks, etc. You can talk not only about languages, but also about language in general, since the languages of the world have a lot in common.

Private linguistics studies a separate language, a group of related languages, or a pair of contacting languages. The study of the common features of all languages empirically and deductively, the general laws of language functioning, the development of methods of language research is engaged in general linguistics. Its part is a typology that compares different languages regardless of their degree of kinship and draws conclusions about the language in general.

Monolingual linguistics is limited to the description of one language, but it can distinguish different language subsystems within it and study the relations between them. Diachronic linguistics compares different time slices in the history of a language. External linguistics describes language in all its variety of social variants and functions. Internal linguistics considers language as a homogeneous code, where the description can be oriented to written and oral speech; it can be limited only to the "correct" language or

take into account various deviations from it; it can describe only a system of laws operating in all varieties of the language or include rules for choosing between options depending on non-linguistic factors. So linguistics is the science of language.

The sudden and radical change in the social life of our country, its "discovery" and rapid entry into the world, primarily the Western community, brought languages back to life, made them a real means of different types of communication, the number of which is growing day by day along with the growth of scientific and technical means of communication. Currently, that is why, at the higher school level, teaching a foreign language as a means of communication between specialists from different countries is not understood as a purely applied and highly specialized task of teaching physicists the language of physical texts, geologists -geological, etc. A university specialist is a well-educated person with fundamental training. Accordingly, the foreign language of a specialist of this kind is both an instrument of production, a part of culture, and a means of humanizing education. All this presupposes fundamental and versatile language training.

The level of knowledge of a foreign language by a student is determined not only by direct contact with his teacher. In order to teach a foreign language as a means of communication, it is necessary to create an environment of real communication, actively use foreign languages in "live", natural situations. These can be scientific discussions in a foreign language with the involvement of specialists, abstracting and discussing foreign scientific literature, reading individual courses in foreign languages, participation of students in international conferences, work as a translator, which consists in communication, contact, the ability to understand and convey information.

Highly specialized communication through written texts does not exhaust language proficiency as a means of communication, a means of communication. The maximum development of communicative abilities is the main, promising, but very difficult task facing teachers of foreign languages. To solve it, it is necessary to master new teaching methods aimed at developing all four types of language proficiency, and fundamentally new educational materials with which people can be taught to communicate effectively. At the same time, it would be wrong to abandon all the old methods: from them it is necessary to carefully select all the best, useful, tested by teaching practice.

The methods used in such studies, on the one hand, are closely related to the development of theory in various areas of modern general linguistics, and on the other hand, depend on the goals and orientation of a comparative work. In this method of learning a foreign language, the native language is taken as the initial model - the "reference language" (source language), with which the foreign language being studied is compared along the line of similarities and differences (target language).

REFERENCES:

1. Mikhailov M.M. Bilingualism: problems, searches. - Cheboksary, 1989.
2. Ter-Minasova S.G. Language and intercultural communication. -M.: Slovo, 2008.
3. Kolshansky G.V. The objective picture of the world in cognition and language. -M.: Kom Kniga, 2010.

UDC 802.0-02

PROBLEMS OF TRANSLATING NUMBER COMPONENT PROVERBS IN ENGLISH INTO UZBEK LANGUAGE

Z.Makhamadaliyeva, o`qituvchi, O`zbekiston Milliy Universiteti, Tashkent

Annotatsiya. *Ushbu maqolada frazeologik birliklarning lingvistik xususiyatlari, tasnifi, frazeologik birliklarni tarjima qilishda yuzaga keladigan qiyinchiliklar, ularni ingliz tilidan o'zbek tiliga o'girish usullari haqida so'z boradi.*

Kalit so'zlar: *frazeologik birlik, frazeologizm, frazeologik birliklarning tasnifi, tarjima qiyinchiliklari, tarjima texnikasi*

Аннотация. *В данной статье рассматриваются лингвистические особенности фразеологических единиц, их классификация, трудности, возникающие при переводе фразеологизмов, приёмы их перевода с английского языка на узбекский.*

Ключевые слова: *фразеологическая единица, фразеологизм, классификация фразеологизмов, трудности перевода, приёмы перевода*

Abstract. *This article discusses the linguistic features of phraseological units, their classification, difficulties arising in the translation of phraseological units, methods of translating them from English into Uzbek.*

Key words: *phraseological unit, phraseological unit, classification of phraseological units, translation difficulties, translation techniques*

A phraseological unit or phraseological unit is a lexically indivisible unit of language, a stable semantically related combination of words, integral in meaning, distinguished by imagery, expressiveness, stylistic and emotional colouring, fully or partially rethought. Phraseological units have an evaluative function, that is, they express the speaker's attitude to a particular object or phenomenon, give speech liveliness and expressiveness and are a powerful tool for influencing the audience.

There are a large number of classifications of phraseological units, which are based on various criteria. The most famous of them belongs to V.V. Vinogradov. It focuses on the structure of phraseological units and illustrates the varying degrees of dependence of elements and semantic cohesion. According to this classification, phraseological units are divided into phraseological adhesions, phraseological unity and phraseological combinations. [2, p. 206]

Phraseological adhesions are stylistically and emotionally coloured, often nationally specific, and also indivisible and have the greatest cohesion of parts. The words that make up them have lost their semantics, so the meanings of phraseological adhesions cannot be deduced from the meanings of their constituent elements, their meanings are not motivated. In view of this, it is sometimes difficult to guess the meaning of an unfamiliar phraseological fusion. If the translator fails to find an equivalent or analogue of a phraseological concatenation in the translating language, he can convey its meaning with the help of a descriptive translation.

Phraseological unity is characterized by imagery and motivation; they are mobile and allow for some variation. They are used in a figurative sense, but the meaning of the entire expression can be inferred from their constituent components. When translating, sometimes it is enough to find a correspondence, which, even if it is built on a different image, but coincides in meaning.

Phraseological combinations are stable combinations of words, the meanings of which are made up of the meanings of the components included in them, but one of the words is always used in a figurative meaning. They do not have national specificity, and due to the transparency of their internal form and often the lack of imagery, it is not difficult to understand their meaning. Phraseological combinations are often translated by words in their direct meaning with the desired stylistic colouring.

It should be noted that phraseological units are considered the most difficult to translate lexical category, which is explained by a number of reasons.

First, becoming components of a phraseological unit, words with a free meaning lose their semantics and acquire a new, connected meaning. For this reason, to translate phraseological units, it is not enough just to find a dictionary match for each component.

Secondly, it may be difficult for a translator who is not familiar with the phraseology of the original language to recognize the phraseological unit in the translation text, which will lead to a word-by-word or literal translation, and this, in turn, to a distortion of the meaning and subsequent misperception of the information by the target audience. It is worth noting here that a translator who is poorly versed in the phraseology of the translating language will also inevitably have difficulties. They will be associated with finding the equivalent of the original phraseological unit in the translating language or the selection of an analogue.

Thirdly, sometimes, even if there is an equivalent phraseological unit in the target language, the translator needs to look for other ways to convey the meaning because this phraseological unit does not correspond to the context. In this regard, it is also worth considering that similar turns of the English and Uzbek languages may have different evaluative connotations.

In addition, when translating a phraseological unit, the task of the translator is not only to correctly convey its meaning, but also to reflect the emotional and expressive characteristics, evaluative connotation, functional and stylistic features. In addition, the cause of difficulties in translating a phraseological unit can be a high degree of its national specificity. In such cases, the task of the translator will be to adapt it to the

culture and language of the target audience. Another difficulty is the external similarity of phraseological units in the source and translation languages, which have different semantics, which can lead to false associations and incorrect translation.

1. Selection of an equivalent. Equivalents are subdivided into full and partial. Full equivalents in everything coincide with the units of the translating language: in semantics, imagery, stylistic colouring, component composition, grammatical structure. Partial ones are characterized by slight differences in terms of expression of phraseological units of identical semantics.

2. Selection of analogue. The number of equivalents in the English and Uzbek languages is small, so it is often necessary to resort to searching for analogues, phraseological units that convey the same meaning, but based on a different image.

3. Descriptive translation. A descriptive translation is a special lexical replacement with additions, that is, the meaning of a phraseological unit is conveyed using free phrases using explanations, comparisons, and descriptions. It is used when there is no equivalent and analogue of the original phraseological unit in the target language. Sometimes the translator has to resort to explanations due to differences in cultural and linguistic realities in order to facilitate the perception of the translated text by people of another culture.

4. Lexical translation. Lexical translation or replacement is used when in the source language a concept is denoted by a phraseological unit, and in a translator - by a lexeme.

5. Contextual translation. Contextual translation is a selection of contextual correspondence to phraseological units that is logically related to it and different from the dictionary one.

6. Antonymic translation. Antonymic translation is a translation of a phraseological unit of the original language by a phraseological unit with opposite semantics, as well as the transformation of an affirmative construction into a negative one and vice versa.

7. Calculating. Calculation is used when a phraseological unit is sufficiently motivated by the meanings of its components. It helps to convey the figurative characteristics of phraseological units, to recreate a unique author's style and practically prevents losses.

8. Holistic transformation. A holistic transformation is used in cases where the meaning of a phraseological unit cannot be determined based on the semantics of individual words. Then the translator needs to understand the meaning of the entire phrase as a whole, and then express the general meaning in the words of the translating language. It is most often used when translating colloquial speech.

Therefore, phraseology is a complex phenomenon that requires the special attention of translators, since phraseological units are not simple phrases with free meanings of components and when translating them, you can encounter a number of difficulties. Our analysis made it possible to make sure that the translation strategy varies in each specific case and a number of factors can influence the translation decision. These include the features of the use of a phraseological unit in a particular context, its structure, semantics, emotional and expressive colouring.

Depending on the situation and the characteristics of the phraseological unit, the translator can find an equivalent, analogue, use a descriptive, lexical, contextual, antonymic translation, tracing, integral transformation. In order to perform quality translation, the translator must be well acquainted with the above methods of translating phraseological units.

REFERENCES:

1. Алексеева И.С. Введение в переводоведение: учеб. пособие для студ. филол. и лингв. фак. высш. учеб. заведений / И.С. Алексеева. — СПб.: Филологический факультет СПбГУ; Москва: Академия, 2004. - 352 с.
2. Арнольд И.В. Лексикология современного английского языка: учебное пособие / И.В. Арнольд. – 2-е изд., перераб. – Москва : ФЛИНТА : Наука, 2012. – 376 с.
3. Виноградов В.С. Введение в переводоведение (общие и лексические вопросы): учебное пособие / В.С. Виноградов. – Москва : Издательство института общего среднего образования РАО, 2001. — 224 с.
4. Голикова Ж.А. Перевод с английского на русский. Learn to Translate by Translating from English into Russian :учебное пособие / Ж.А. Голикова. — 5-е изд., стер. — Минск: Новое знание, 2008. — 287 с.
5. Комиссаров В.Н. Современное переводоведение: учебное пособие. / В.Н. Комиссаров – Москва: ЭТС, 2001. — 424 с.
6. Моэм У. С. Луна и грош: Роман / Сомерсет Моэм; пер. с англ. Н. Ман.— М.: Сов. радио, 1980. — 161 с.
7. Моэм У.С. Театр: роман / У.С. Моэм; пер. с англ. Г. Островской. — Москва: Рипол Классик, 2002. — 286 с.
8. Моэм У.С. Узорный покров. Острие бритвы: Романы / пер. с англ. М. Лорие; предисл. В. Скороденко. - М.: Радуга, 1991. — 574 с.

9. Фёдоров А.И. Фразеологический словарь русского литературного языка: около 13000 фразеологических единиц / А. И. Федоров. - 3-е изд., испр. - Москва: АСТ: Астрель, 2008. – 878 с.
10. Эльжуркаева М. Я. Проблемы перевода фразеологических единиц / М.Я. Эльжуркаева // Филологические науки в России и за рубежом: материалы II Междунар. науч. конф. (г. Санкт-Петербург, ноябрь 2013 г.). — СПб.: Реноме, 2013. — С. 106-109.
11. Maugham W.S. Theatre / W. S. Maugham. — London: Vintage Books, 2001. — 241 p.
12. Maugham W.S. The moon and sixpence / W. S. Maugham. — New York, NY: Random House, 1919. - 314 p.
13. Maugham W.S. The Painted Veil / W. Somerset Maugham. — London: Pan Books, Heinemann, 1978.-314 p.

UO'K 47

LISONIY ONG VA LISONIY SHAXS TUSHUNCHALARINING O'ZARO MUNOSABATLARI

T.K.Mardiev, PhD, Samarqand iqtisodiyot va servis instituti, Samarqand
E.Z. Shermatova, magistrant, Samarqand davlat chet tillari instituti, Samarqand

Annotatsiya. *Olamning lisoniy manzarasini, madaniyatning asosiy konseptlari majmui bo'lgan konseptosferani, lisoniy ong va shaxs tushunchalarini tavsiflash hamda til egalarining milliy-madaniy mentalligini aks ettiruvchi lisoniy birliklarni, insoniyatning qadimiy tasavvurlariga muvofiq keluvchi madaniy arxetiplarni, nutqiy muloqotga xos bo'lgan milliy ijtimoiy-madaniy stereotiplarni aniqlash lingvokulturologiyaning asosiy vazifalari hisoblanadi. Hozirgi vaqtda lingvokulturologiya jahon, xususan, rus tilshunosligida eng rivojlangan yo'nalishlardan biri bo'lib, bu borada birqancha o'quv qo'llanmalar yaratilgan. Ushbu maqolada zamonaviy lingvistika markazida turgan lisoniy shaxs va lisoniy ong tushunchalarining o'zaro munosabatlari haqida fikr yuritilgan.*

Kalit so'zlar: *lisoniy, lisoniy shaxs, kognitiv, konsept, tilshunoslik shaxsi, lisoniy ong, yozuvchi tili, obraz, kommunikativ shaxs, muallif obrazi, badiiy obraz, nutq portreti, semantik, pragmatik tahlil*

Аннотация. *Основными задачами лингвокультурологии являются лингвистические единицы, описывающие языковой ландшафт мира, концептосферу, представляющую собой совокупность базовых понятий культуры, описание языкового сознания и личности, национально-культурного менталитета носителей языка.*

Ключевые слова: *языковое, языковое сознание, познавательный, концепция, языковая личность, язык писателя, коммуникативный человек, авторские изображения, вымышленные изображения, речевой портрет, семантический и прагматический анализ*

Abstract. *The main tasks of linguoculturology are linguistic units that describe the linguistic landscape of the world, the conceptosphere, which is a set of basic concepts of culture, the description of linguistic consciousness and personality, the national-cultural mentality of language speakers. Nowadays, linguoculturology is the most developed domain of linguistics not only in foreign linguistics but also in that of Russian. This article discusses the relationship between the concepts of linguistic consciousness and personality at the centre of modern linguistics.*

Key words: *linguistic, linguistic consciousness, cognitive, concept, linguistic personality, writer's language, communicative person, author's images, fictional images, speech portrait, semantic analysis, pragmatic analysis*

Kirish. “Ajdodlarimiz, ota-bobolarimiz aynan ona tilimiz orqali jahonga o'z so'zini aytib kelganlar. Shu tilda buyuk madaniyat namunalarini, ulkan ilmiy kashfiyotlar, badiiy durdonalar yaratganlar”, degan edi Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev [11]. Tilshunoslik ham o'z doirasida turfa xil ajoyibotlarga boy desak mubolag'a bo'lmaydi. Bugun biz ko'rib chiqmoqchi bo'lgan lisoniy ong va lisoniy shaxs tushunchalari fikrimizning yaqqol isbotidir.

Zamonaviy antropotsentrik lingvistikaning markazida “lisoniy shaxs” tushunchasi, ya'ni nutq harakatlarini bajarish qobiliyatidagi shaxs turadi. U fanga birinchi bo'lib V.V.Vinogradov tomonidan kiritilgan. Olim lisoniy shaxs tushunchasiga fantastika tilini o'rganish orqali yondoshdi. V.V.Vinogradovning ilmiy ishida markaziy bo'lgan “muallifning obrazi” va “badiiy obraz” tushunchalarini rivojlantirish mantig'i tadqiqotchini tilshunos shaxs, badiiy obraz va muallifning obrazi. Muayyan lisoniy shaxslarning dastlabki tavsiflari ham V.V.Vinogradov qalamiga tegishli [10]. Karaulov: a) tarkibiy va lisoniy murakkablik darajasi; b) voqelikni aks ettirishning chuqurligi va aniqligi; c) ma'lum maqsadga

yo'naltirish [2]. Yu.N.Karaulov badiiy matn asosida lisoniy shaxsning darajali modelini ishlab chiqdi. Tilshunoslik shaxsi uchta tarkibiy darajaga ega: Birinchi daraja og'zaki - semantik (semantik-jangovar, o'zgarmas), oddiy tilni bilish darajasini aks ettiradi. Ikkinchi daraja kognitivdir, bu yerda jamiyat (lisoniy shaxs) ga xos bo'lgan tegishli bilim va g'oyalarni realizatsiya qilish va aniqlash va jamoaviy va individual bilim makonini yaratish. Ushbu daraja shaxs dunyosining lingvistik modeli, uning tezaurusi va madaniyatini aks ettirishni nazarda tutadi. Uchinchi - eng yuqori daraja – amaliydir [7]. Tilshunoslik shaxsining rivojlanishiga turtki beradigan motivlar va maqsadlarni aniqlash va tavsiflashni o'z ichiga oladi. Binobarin, axborotni kodlash va dekodlash “shaxsning kommunikativ makoni”ning uchta darajasi – og'zaki-semantik, kognitiv va pragmatik ta'sirida sodir bo'ladi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Lisoniy shaxs tushunchasi fanga dastlab olim V.Vinogradov tomonidan kiritilgan bo'lsa, “lingvistik ong” atamasi esa birinchi bo'lib Gumboldt tomonidan fanga kiritilgan. Bu bilan, olim, nutqni ishlab chiqarishda, fikrni so'zga tarjima qilishning yetarli ekanligi to'g'risida ongni aks ettirish qobiliyatini nazarda tutgan. Tilshunoslik shaxsining uch darajali tuzilishi kontseptsiyasi ma'lum bir shaklda kommunikativ ehtiyojlarning uch turi - aloqa o'rnatuvchi, axborot beruvchi va ta'sir qiluvchi, shuningdek, aloqa jarayonining uch tomoni - kommunikativ, interaktiv va pertseptiv bilan o'zaro bog'liqdir. Darajali model umumlashtirilgan shaxs turini aks ettiradi. Ko'pgina o'ziga xos lisoniy shaxslar bo'lishi mumkin. Ular shaxs tarkibidagi har bir darajaning ahamiyatiga ko'ra farqlanadi. Shunday qilib, lingvistik shaxs nutq shaxslarining ko'p qatlamli va ko'p komponentli paradigmasi hisoblanadi. Shu bilan birga, nutq shaxsi - bu haqiqiy muloqot paradigmasida, faoliyatida lingvistik shaxs. Tilshunoslik shaxsining milliy-madaniy o'ziga xosligi va muloqotning milliy-madaniy o'ziga xosligi nutqiy shaxs darajasida namoyon bo'ladi.

Tilshunoslik shaxsining tarkibiga quyidagi tarkibiy qismlar kiritilgan:

1) ta'lim mazmunining qiymati, g'oyaviy, tarkibiy qismi, ya'ni qadriyatlar tizimi yoki hayotiy ma'nolar. Til olamga dastlabki va chuqur qarashni ta'minlaydi, dunyoning lingvistik qiyofasini shakllantiradi va milliy xarakterni shakllantirish asosida yotadigan va lingvistik dialog jarayonida amalga oshiriladigan ma'naviy g'oyalar iyerarxiyasini shakllantiradi;

2) kulturologik komponent, ya'ni tilga qiziqishni oshirishning samarali vositasi sifatida madaniyatni o'zlashtirish darajasi. Nutq qoidalari va nutqqa xos bo'lmagan xatti-harakatlar bilan bog'liq bo'lgan o'rganilayotgan til madaniyati faktlarini jalb qilish, yetarli darajada foydalanish va aloqa sherigiga samarali ta'sir qilish ko'nikmalarini shakllantirishga yordam beradi;

3) har bir insonda mavjud bo'lgan shaxsiy komponent, ya'ni individual hisoblanadi.

Shunday qilib, “tilshunoslik shaxsi” tushunchasi tegishli fanlararo atamaning tilshunoslik sohasiga projektsiyasi bilan vujudga keladi, uning ma'nosida falsafiy, sotsiologik va psixologik qarashlar fizikaviy va ma'naviy xususiyatlarning ijtimoiy ahamiyatga ega to'plami uning sifatli qarorini tashkil etuvchi shaxs. Avvalo, “tilshunoslik” - bu nutq faoliyati qobiliyati tomondan olingan, ona tili sifatida odam tushuniladi, ya'ni nutq asarlarini ishlab chiqarish va idrok etishga imkon beradigan shaxsning psixofizik xususiyatlari majmuasi mohiyatan nutq shaxsidir. “Tilshunoslik shaxsi”, shuningdek, tilni aloqa vositasi - kommunikativ shaxs sifatida ishlatadigan odamning og'zaki xulq-atvorining xususiyatlari to'plami sifatida tushuniladi [8]. Va, nihoyat, “tilshunos shaxs” deganda, ma'lum bir tilda so'zlashadigan odamning asosiy milliy-madaniy prototipi, asosan, leksik tizimda mustahkamlangan, g'oyaviy munosabat asosida tuzilgan o'ziga xos “semantik kompozitsiya” tushunilishi mumkin. Tilshunoslik - bu nutq shaxslarining ko'p qatlamli va ko'p komponentli paradigmasi. Shu bilan birga, nutq shaxsi - bu haqiqiy muloqot paradigmasida, faoliyatida lingvistik shaxs. Muloqotning milliy va madaniy o'ziga xos xususiyati nutqiy shaxs darajasida ochib beriladi.

Tadqiqot metodologiyasini. Lisoniy shaxs va lisoniy ong tushunchalarini tahlil qilishda maqolada tavsifiy, qiyoslash metodi, chog'ishtirma-tipologik metodi, assotsatsiyaviy-og'zaki metodi, statistik-tahlil metodlaridan bevosita foydalanilgan.

Tahlil va natijalar. Tilshunoslik shaxsini shakllantirishning asosiy vositasi shaxsning sotsializatsiyasi bo'lib, u uch jihatni o'z ichiga oladi:

Shaxsiy jihat – insonni muayyan ijtimoiy munosabatlarga kiritish jarayoni, natijada lisoniy shaxsiyat butun jamiyatning madaniy va tarixiy bilimlarini amalga oshirishning bir turi bo'lib chiqadi; Ijtimoiy hayotni erkinlashtirish sharoitlarida individualizmning kollektivizm o'rnida e'lon qilinishida insoniy

muomala qo'yidagi jihatlarda o'z ifodasini topdi. Birinchidan, "individual reduksiya", ya'ni "Men" va "Sen" (bu yerda subyekt faqat shaxs sifatidagi "Men" tarzida tushuniladi) individlariga munosabatning muomala asosida. Ikkinchidan, "psixologik reduksiya", ya'ni "Men" va "Sen"ning sof ma'naviy aloqasiga muomala asosida lisoniy shaxs aralashuvi yotadi. Uchinchidan, "axloqiy reduksiya", ya'ni "Men va Sen" hamda "Men va Ular" o'rtasidagi sof axloqiy munosabatlarga muomala asosida lisoniy ong va shaxs tushunchalari aloqadorligi ta'minlangan. U yoki bu etno-lingvistik madaniyat tomonidan belgilangan me'yor va standartlarga muvofiq faol nutq-fikrlash faoliyati hisoblanadi.

Ushbu fikrni V.Vorobyov tasdiqlaydi, u "inson haqida faqat tilda mujassam bo'lgan tilshunos shaxs sifatida gapirish mumkin", deb hisoblaydi [12]. Tilshunoslikdagi tilshunoslik "haqiqatning aks etishi chuqurligi va aniqligi, strukturaviy va lingvistik murakkabligi darajasi bilan tavsiflanadigan nutq asarlarini yaratish va idrok etishni belgilaydigan shaxsning qobiliyatlari va xususiyatlarini, lingvistik kompetentsiyasini, tilshunoslik shaxsining intellektual xususiyatlari ta'kidlangan. Karaulova, "tilshunoslik – bu" tilni o'rganishning barcha jihatlariga kirib borishi va shu bilan birga insonni o'z tilidan tashqarida o'rganadigan fanlarning chegaralarini buzadigan "o'zaro faoliyat g'oyasi" deb ta'riflagani bejiz emas. Tilshunoslik - bu psixik, ijtimoiy, axloqiy va boshqa tarkibiy qismlarni o'z ichiga olgan, lekin uning tili, nutqi orqali singan shaxsning to'la-to'kis vakolat turidir.

Ijtimoiy guruhni ifodalovchi lisoniy shaxsni o'rganish – tilshunoslik shaxsi tushunchasi tilning individual foydalanuvchisi bilan chegaralanib qolmaydi, balki milliy lingvistik tip darajasiga chiqadi. Tilshunoslik shaxsi ijtimoiy hodisadir, lekin uning individual jihati bor. Tilshunoslikdagi shaxs tilga ichki munosabat, shaxsiy lisoniy ma'nolarni shakllantirish orqali shakllanadi; ammo unutmazlik kerakki, lingvistik shaxs lisoniy an'analarning shakllanishiga ta'sir qiladi. Har bir tilshunoslik o'ziga xos shaxs tomonidan o'tmishdoshlar tomonidan yaratilgan barcha til boyliklarini o'zlashtirish asosida shakllanadi. Muayyan shaxsning tili asosan quyidagilardan iborat ya'ni umumiy til va ozgina darajada - individual til xususiyatlaridan. Masalan; Fri-fri chicky–chick, (qovurilgan jo'ja), zerts (desert) kabi individual til xususiyatlari mavjud. Bu esa o'zbeklarda jargon, shevaga xos so'zlar va vulgar leksikonga mansub qatlamni o'z ichiga oladi. Ya'ni yoshlar orasida "ketdim" o'rnida "sirpandim", "dollar" o'rnida "ko'ki kabi.

Tilshunoslik shaxsini milliy aspektida o'rganish – tilshunoslik shaxsi bu ikki aqliy shakllanish - bilim va g'oyalar shaklida mavjud bo'lgan tilshunoslik ongining tashuvchisi bo'lib, uning yordamida dunyoning ajralmas qiyofasi shakllanadi, bu "... shaxsning aks etishi uchun asosdir va dunyoning semantik xilma-xilligini yanada rivojlantirish". Har bir lisoniy shaxs o'ziga xosdir, o'ziga xos bilim makoniga, tilga oid o'z bilimlariga va undan foydalanishning o'ziga xos xususiyatlariga ega. Tadqiqotchi D. B. Gudkov oddiy lingvistik shaxs yo'q, u har doim milliy, har doim ma'lum lingvokultural jamiyatga tegishli, deb hisoblaydi [1]. Xususan, ingliz tilida "have some more cake" (yana oling tortdan), "Help yourself!" (olib turing) mezbonning mehmonga ko'rsatayotgan etiketi hisoblanadi. O'zbek tilida esa "chopon, beshik, chachvon, tandir" kabi milliylikimizni ifodalovchi termin va iboralar esa lingvokultural jamiyatga tegishli hisoblanadi. Shunday qilib, lingvistik shaxs potentsial ravishda har qanday ona tili so'zlashuvchisi sifatida tushuniladi va lisoniy shaxsni ifodalash, o'rganish va tavsiflash usuli uning tuzilishini u ishlab chiqaradigan va idrok etgan matnlar asosida qayta qurishni nazarda tutadi. "Tilshunoslik shaxsi" atamasining o'zi "til" ni (aniqrog'i matnlarni) tahlil qilish asosida "shaxs" haqida hosila bilimlarni olish g'oyasini o'z ichiga oladi: a) shaxs va ushbu matnlarning muallifi sifatida o'ziga xos xususiyati, qiziqishlari, ijtimoiy va psixologik afzalliklari va munosabatlari bilan, b) ma'lum bir tilshunoslik jamoasining va unga kiritilgan torroq nutq jamoasining tipik vakili sifatida, ma'lum bir tilning yig'indisi yoki o'rtacha tashuvchisi sifatida; c) ajralmas xususiyati imo-ishora tizimlaridan va birinchi navbatda tabiiy tildan foydalanish bo'lgan insoniyat zotining vakili sifatida [9]. Shunga ko'ra, tilni lisoniy shaxs orqali o'rganish yondashuvining murakkabligi, bu holda til ham tizim, ham matn sifatida, ham qobiliyat sifatida namoyon bo'ladi.

Xulosa va takliflar. Muxtasar qilib aytganda, Ong psixik faoliyatning oliy shakli. Ong mavjudligi shakli sifatida, nutq u bilan murakkab funktsional aloqada. Bunday yondashuv natijasida ong ideal emas, moddiy hodisa degan xulosa kelib chiqadi. Lisoniy ong va shaxs bir-birisiz mavjud emas: ong voqelikni aks ettiradi, shaxs esa til vositasida muhim axborotni narsani ifodalaydi. Til ideal asosni (ma'lumotni) va uni uzatish usulini birlashtiradi material tashuvchisi. Ongni rivojlantirish, uning ma'lumot boyligini boyitish nutqni rivojlantiradi, ammo boshqa tomondan, ong mavjudligining yaxshilangan usuli sifatida nutqning rivojlanishi ongni rivojlantiradi. Til fikrlash uslubiga, uning texnikasiga va usullariga ta'sir qiladi. Shunday

qilib, lingvistik shaxsni o'rganish muqarrar ravishda tilshunoslarning manfaatlari sohasida odamni har xil nuqtai nazardan o'rganadigan mutaxassislarni birlashtiradigan masalalarni o'z ichiga oladi. Lingvistik shaxs nazariyasini yanada rivojlantirish, individual nutqini o'rganish istiqbolli ilmiy yo'nalish hisoblanadi. Til orqali odamni bilish qobiliyati fanda yangi marralarni zabt etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. D.B.Gudkov "Lisoniy shaxs", 1987. - 32-93
2. V.Vinogradov, Barsalou L. W., Simons K. W. and others. Grounding conceptual knowledge in modality-specific systems //Trends in Cognitive Sciences. – Atlanta, 2003. – P.84–91.
- 3.O'zbek tilining izohli lug'ati – Toshkent ; 2006.-100
- 4.Mahmudov N. "O'zbek tilining taraqqiyoti" –T-2002; 98
- 5.Safarov Sh. "Kognitiv tilshunoslik" –Jizzax- 2006; 103
6. Лурия А.Р. Язык и сознание. – М.: Изд-во МГУ, 1979. – 319 с.
7. Karaulov .Linguistic personality.- М. 56с
8. Paulston. "Linguistic and communicative competence",1974. – 347pg.
9. Lakoff, George. "The modern language review", 1973. –91pg
10. V.Vinogradov. "The theory of Linguistic consciousness", - 56pg
11. Maqolalar – til. gov.uz. – 7s.
- 12.V.Vorobyov "Language, Thought and Reality" , - 1999.- c 87

UDC 808.3

LINGUOCULTURAL ASPECTS OF TOPONYMICAL PHRASEOLOGICAL UNITS IN ENGLISH LANGUAGE

M.U.Mavlonova, teacher, Tashkent architecture-construction Institute, Tashkent

Annotatsiya. *Maqola o'quvchilarning yangi bilimlarni, shu jumladan lingvistik va madaniy yo'nalishni - bu holda toponimik frazeologik birliklar orqali egallash istagi bilan ifodalanadigan ta'lim motivatsiyasi masalasiga bag'ishlangan.*

Kalit so'zlar: *motivatsiya, xorijiy tillarni o'rganish, frazeologiya birligi, toponim, semantizatsiya, lingvomadaniyat*

Аннотация. *Статья посвящена вопросу учебной мотивации, которая выражена стремлением обучающихся получать новые знания, в том числе лингвострановедческой направленности - в данном случае, через топонимические фразеологизмы.*

Ключевые слова: *мотивация, изучение иностранных языков, фразеологическая единица, топоним, семантизация, лингвокультурология*

Abstract. *The article deals with the issue of academic motivation expressed via the students' intention to acquire knowledge, including knowledge in language and culture studies - in this context with the help of toponymic phraseological units.*

Keywords: *motivation, foreign language learning, phraseological unit, toponym, semantization, language and culture studies*

Introduction. Motivation is the driving force and the main personal basis in the process of learning foreign languages. A student's keen interest, desire and desire for knowledge, as well as his conscious involvement in the educational process are the guarantors of his successful mastery of new lexical, phonetic and grammatical material. Representing a set of motives, value orientations and initiatives, motivation determines the amount of strength and energy applied by students in the classroom, promotes concentration, stimulates their activity in class and homework, and enriches and strengthens their extralinguistic knowledge necessary for the formation of foreign language communicative competence. First of all, it is communicative motivation, which is the need of students to communicate using the means of a foreign language. The second type of motivation is cognitive (cognitive) motivation, expressed by the desire of students to acquire new knowledge of a linguistic orientation, working out and fixing lexical, grammatical and phonetic material, studying linguistic phenomena that do not occur in their native language.

In particular, this statement concerns phraseological units with a toponymic element, since it is the topo-element that is one of the main markers of the cultural and ethnic semantic component of such idiomatic expressions.

Sometimes the names of cities, villages and rivers are the only thing left from the events of the past, so they can serve as a universal source of country-specific information, as well as decorate the speaker's speech as part of idioms, thereby showing his high level of language proficiency. In addition, awareness of their own success, supported by a sincere interest in the educational material offered by the teacher, effectively stimulates students in the process of learning a foreign language.

When introducing English phraseological units with a toponymic element into the vocabulary of students, it is most effective to use the first three ways, since when including geographical idioms in the active vocabulary of schoolchildren, it is necessary to reveal their cultural and national specifics. Individual situations and sentences can also be used provided that the image enclosed in the phraseological unit is transparent, as well as the students' confident knowledge of the topo component (the lungs of London - parks and gardens of London).

Self-familiarization with the toponymic idiom presupposes the formed skills of searching, selecting, analyzing and organizing information, therefore, it is recommended to resort to this path in high school lessons. In addition, in order to remove the difficulty of understanding the new phraseological units with a toponym component, it is recommended to select and organize them according to a specific topic - for example, stable expressions denoting positive or negative character traits; spheres of British public life; agricultural concepts, etc. It is also important to take into account the cognitive needs of students, their intellectual baggage, age characteristics and cognitive capabilities.

The monolingual method of semantics includes the following techniques:

1. Visibility - the use of maps, illustrations, photographs and videos allows students to create an idea of a place whose name is an element of phraseology, as well as to reveal the image contained in it - first of all, this concerns idioms denoting specific, non-abstract concepts - tools, products, objects: Dutch hoe (garden hoe), Dutch oven (heavy cast-iron pot with a massive lid), etc.

2. Contextual, or contextual, linguistic, guess - context, i.e. a given situation, a complete thought that allows you to come to the meaning of a phraseological unit with a topo component through an assumption. However, this technique requires a high level of language mastery, as well as concreteness, unambiguity of context. For example, James didn't want to answer Brian's letter back because of his unacceptable behavior.

3. Definition is the disclosure of the content of a stable expression with a toponymic element in its composition, a description of typical signs and characteristic features of the phenomenon indicated by the data phraseology. On the other hand, such a method of introducing new vocabulary implies a certain degree of proficiency in English. Example: London ivy - idiom; an air pollutant associated with the image of London.

4. Interpretation in English (foreign) language is a technique close to definition, but less formal and difficult to perceive. This is a much more detailed way of revealing the lexical meaning of phraseology, combining both the inclusion of a synonymous series, and a description. Example: Newgate bird - a thief, a sharper, a swindler; an imprinted person who cheats in cards; (old-fashioned) a thief who was frequently caged in Newgate Prison in London (see Newgate).

5. The use of synonyms should obey certain laws - it is quite difficult to find stylistically equal synonymous idioms for toponymic phraseological units. Moreover, the selection of similar phraseological units with a topo component as synonyms cannot be perceived as a full-fledged semantics, unless they have been studied earlier. It is preferable to use stable expressions without a toponym component: as old as Glastonbury tor - as old as time -very old, ancient.

6. The use of antonyms has similar limitations with the use of synonymous series as a semantics technique. First of all, the selected phrases and expressions with the opposite meaning to the toponymic idiom should be stylistically equal, contain the appropriate connotative component. Therefore, for the correct and competent application of this method, it is necessary to select English idioms that do not include an onomastic element: simple as the men of Bolton (gullible, guileless; simple as thick jelly) - sly as a fox (cunning as a fox).

7. The analysis of the components of a phraseological expression, or the word-formation analysis of its components, is another laborious method of semanticizing a geographical idiomatic unit. Since it is more appropriate to use other ways and methods of explaining the image contained in them to reveal the meaning of proverbs, substantive, adverbial and verbal phraseological units. Marlborough-handed -Marlborough +

handed - Marlborough + hand + -ed - a treat of character connected with people who live in Marlborough and their manner of making something using their hands.

8. The etymological analysis of the toponymic idiom as a single lexical unit, as well as the analysis of the topo-component as an independent linguistic phenomenon is one of the most effective methods of semanticizing a phraseological unit containing a geographical proper name.

For the successful introduction of English phraseological units with a toponymic component, it is important to combine translational and non-translational methods of semantics, taking into account the age characteristics of students, their level of learning and learning ability, as well as their preparedness in matters of a linguistic and cultural nature, cognitive needs and personal preferences.

REFERENCES:

1. Bykanova V. I. Phraseological units in the teaching of linguistics // Questions of teaching methods at the University, 2013, No. 2 (16). pp. 164-170.
2. Ivanova N.V., Minaeva E.V., Lapin N.I., Suvorova O.V., Mamonova Y.B. Specifics of the dynamics of educational activity motivation and antimotivation in students of a pedagogical university. *Espacios*, Vol №38 (40), 2017. P. 20.
2. Kulikova E. V. The practice of increasing motivation in learning English // Higher Education in Russia, 2011. No. 11. pp. 160-163.

UO'K 80-193.1

TOPISHMOQLARNING LINGVISTIK VA LINGVOKULTUROLOGIK XUSUSIYATLARI

R.R.Nazarova, o'qituvchi, Qo'qon davlat pedagogika instituti, Qo'qon

Annotatsiya. *Ushbu maqolada topishmoq - bu narsa yoki hodisaning she'riy, murakkab tasviri ekanligi, u insonning zukkoligini sinab ko'rish, shuningdek, she'riy go'zallik sifatida nutqni rivojlantirishi aytilgan. Hamda topishmoqlar mavzu va mazmun jihatdan xilma-xil bo'lib, o'zining mohiyati, asosiy belgilarining namoyon bo'lishida birlashi ta'kidlanilgan.*

Kalit so'zlar: *topishmoq, she'riy tavsif, nomuvofiqlik, ritm, sirli iboralar*

Аннотация. *Загадка этой статьи в том, что это поэтическое, сложное изображение предмета или события, проверка человеческой смекалки, а также развитие речи как поэтической красоты. А загадки разнообразны по сюжету и содержанию, и говорят, что они едины по своей сути, в проявлении основных черт.*

Ключевые слова: *загадка, поэтическое описание, противоречивость, ритм, загадочные фразы*

Abstract. *It is mentioned in this article that the riddle is a poetic, complex depiction of an object or event, a test of human ingenuity, as well as the development of speech as a poetic beauty. And the riddles are diverse in subject and content, and are said to be united in their essence, in the manifestation of their main features.*

Key words: *riddle, poetic description, inconsistency, rhythm, mysterious phrases*

Kim ham bolaligida topishmoqlarni yoqtirmasdi? Hamma sevadi va ulg'aygach ham bayramlarda va musobaqalarda topishmoqlarni topishda davom etadilar. Biz o'ylaymizki, ehtimol topishmoqlar tuzishning maxsus qoidalari mavjuddir. Ushbu maqolada shu turdagi savollarga aniqlik kiritishga qaror qildik.

Ma'lum bo'lishicha, inson qadim zamonlardayoq topishmoqlar yarata boshlagan. Topishmoqni tuzish, uni hal qilish voqelikni sinchkovlik bilan kuzatishni, undagi tipik, xususiyatni aniqlashni talab qildi. Topishmoq inson tafakkurini yaxshilashga yordam berdi, kuzatuvni rivojlantirdi, dunyoni ko'p qirrali, majoziy tarzda idrok etishga o'rgatdi.

Qadimda odamlar uyini, oilasini, chorva mollarini, mehnat qurollarini va boshqa narsalarni "yovuz ruhlar"dan asrash maqsadida o'z fikr va niyatlarini yashirish uchun allegorik, yashirin tilning usullaridan biri sifatida topishmoqdan foydalanganlar.

Ovchilar, chorvadorlar, dehqonlar "yashirin" nutqqa o'tishgan. Ular mehnat qurollarini, hayvonlarni, ov joylarini umumiy nomlar bilan emas, balki yolg'on so'zlar, sirli iboralar yoki topishmoqlar bilan atashgan.

Topishmoq nafaqat "maxfiy" til edi. Uning yordami bilan ular insonning donoligini, topqirligini, bilimini sinab ko'rdilar.

Bu kattalar va bolalar orasida topishmoqning ko'p asrlik hayotiyiligini va mashhurligini anglatadi.

Biz o'z oldimizga quyidagicha masalalarni o'rganishga maqsad qo'ydik: javoblarni isbotlash usullarini va topishmoqlar tuzish qoidalarini va topishmoqlar tuzishni o'rganish kabi.

Topishmoq - buyumning she'riy tavsifidir.

Jumboqning ko'plab ta'riflari mavjud.

Topishmoq - bu narsa yoki hodisaning murakkab she'riy tavsifi bo'lib, u taxmin qiluvchining tezkor aqlini sinab ko'radi.

V.I. Chicherovanning so'zlariga ko'ra "Topishmoq - bu narsa yoki hodisaning allegorik tavsifi bo'lib, odatda savol shaklida beriladi" [1].

Folklorshunos M.I. Muqanovning ta'rifiga ko'ra "Topishmoq - bu ob'ekt yoki hodisaning murakkab, qisqa, odatda ritmik tarzda tashkil etilgan tavsifi shaklida taqdim etilgan murakkab savoldir" [2].

Ushbu tariflardan hulosa qilishimiz mumkinki, barcha ta'riflar bir xil xususiyatlarga asoslanadi.

Jumladan:

- mazmun jihatidan topishmoq murakkab tavsif bo'lib, uni ochish kerak;

- tavsif ko'pincha so'roq gap shaklida tuzilgan;

- qoida tariqasida, tavsif lakonikdir;

- topishmoq ko'pincha ritmga ega.

Ushbu belgilarni hisobga olgan holda, topishmoqni quyidagicha aniqlash mumkin:

Topishmoq - bu narsa yoki hodisaning she'riy, murakkab tasviri bo'lib, u insonning zukkoligini sinab ko'rish, shuningdek, she'riy go'zallik bilan nutqni rivojlantiradi va atrofdagi dunyoning boyligi ochish maqsadida foydalaniladi.

Topishmoqlarning asosini odatda narsaning xususiyatlari, sifatleri, vazifalari va tashqi ko'rinishi tashkil qiladi. Sevimli topishmoq texnikasi - bu nomuvofiqlik o'yini, bir ob'ektning boshqasiga almashtirishdir.

Oq sandig'im ochildi

Ichidan zar sochildi

Ba'zi topishmoqlarda noma'lum ob'ektning sifatleri, uni ishlatish usuli oddiygina mos keladi:

Urdim, gup etdi

Yer tagiga kirib ketdi

(ketmon) [3]

Ketaveradi, ketaveradi,

Togday joyini buzib keladi.

(omoch) [3]

Ko'pgina topishmoqlar atrofdagi dunyo va inson faoliyati haqida ma'lumotni o'z ichiga oladi:

Jonon kosa, ko'zi o'ynar,

Sochlari jilva-jilva.

(buloq) [3]

Ajab bir gumbazli uy ko'rdim,

Na eshigi bor, na teshigi.

(yomg'ir ko'pigi) [3]

Topishmoqning she'riy tabiati narsalarning haqiqiy dunyosini aks ettiradi.

Maqollar, matallar va folklorning boshqa kichik janrlaridan farqli o'laroq, topishmoq to'liq bolaning ijodiy tasavvurlarini ochib beradi va nutqini rivojlantirish uchun katta hissa qo'shadi.

Topishmoqlar so'zlarning ko'p ma'noliligi tufayli kichik maktab o'quvchilarining so'z boyligini boyitadi, so'zlarning ikkilamchi ma'nolarini ko'rishga yordam beradi, so'zning ko'chma ma'nosi haqida tasavvur hosil qiladi. Ular o'zbek tilidagi nutqning tovush va grammatik tuzilishini o'zlashtirishga yordam beradi, lingvistik shaklga e'tibor berishga va uni tahlil qilishga majbur qiladi.

Shunday qilib, topishmoqlarni tahlil qilish bolalarda mustaqil xulosalar chiqarish, ishlash qobiliyatini shakllantirish, ob'ekt yoki hodisaning eng xarakterli, ifodali belgilarini aniq ajratib ko'rsatish, ob'ektlarning tasvirlarini yorqin va ixcham etkazish qobiliyatini rivojlantiribgina qolmay, "voqelikka she'riy usulda qarash"ni o'rgatadi. Topishmoqning mazmuni inson hayoti, o'simlik va hayvonot dunyosi, uy-ro'zg'or buyumlari, turli xil tabiat hodisalari va va boshqalarning nomlarini aks ettiradi:

Topishmoq xalq ijodiyotining janri sifatida azaldan adabiy topishmoqlar yaratuvchi yozuvchi va shoirlarning e'tiborini tortgan. Adabiy topishmoq xalq topishmoq an'anasini davom ettiradi: u mavzu, qiyos va qiyoslashning bir xil obrazli tushunchasiga asoslanadi.

Topishmoqlar mavzu va mazmun jihatdan xilma-xil bo'lib, o'zining mohiyati, asosiy belgilarining namoyon bo'lishida birlashadi. Jumboqning asosiy xususiyati shundaki, bu miniatyura mantiqiy vazifadir. Har bir topishmoq aniq yoki yashirin savolni o'z ichiga oladi. Topishmoqni taxmin qilish muammoning yechimini topish, savolga javob berish, ya'ni ancha murakkab aqliy operatsiyani bajarish demakdir.

Topishmoqdagi mavzu yashirin, turli yo'llar bilan "shifrlangan". Mantiqiy topshiriqning turi, uning murakkabligi va taxmin qilish tomonidan amalga oshiriladigan "aqliy mahoratning tabiatini shifrlash" usuliga bog'liq [4].

Yu.G. Illarionova tadqiqotlarida topishmoqlarda mantiqiy masalalarni qurishning narsa, hodisa belgilarini sanab o'tishga asoslangan turli usullarini aniqladi:

Ular orasida hajmi, rangi, shakli, ta'mi, tovushi, harakati, materiali, maqsadi va boshqalar bo'lishi mumkin. Ko'rsatilgan belgilarga ko'ra, o'rganuvchi yechim topishi kerak [5].

Masalan: Uzun quloq sakraydi,

Sabzini ko'p yamlaydi

Bu yerda quyoning to'rtta belgisi mavjud; hayvonning tashqi ko'rinishi va harakatlarining belgilari. Bir yoki ikki tomondan xarakteristikasi qisqacha berilgan topishmoqlar ham mavjud.

Taxmin qiluvchi ikkita yoki hatto bitta asosda ob'ektning ajralmas tasvirini tiklashi kerak:

Temir qo'rg'on ichida,

Qizil toychoq o'ynaydi.

(til);

Bunday muammoni hal qilish uchun taxmin qiluvchi odam ushbu yagona belgi bilan yaxshi tanish bo'lishi, uni ajratib ko'rsatishi, uni topishmoqda nomlanmagan boshqalar bilan bog'lashi kerak.

Salbiy taqqoslashga asoslangan topishmoqlar ham mavjud [6].

Masalan: Chorva ichida shayton,

Soqoli uzun sulton. (Taka)

Aytilganlarni umumlashtirib shuni ta'kidlaymizki, topishmoqlar qadimdan bolaga dunyoning yuzaki kuzatishda ko'rinmaydigan tomonini ochadigan o'ziga xos she'riy oyna bo'lgan. Topishmoqlar "ildizga qarash", hamma narsaning o'zaro bog'liqligini ko'rish, bir xildagi o'xshashlik va farqlarni topishga o'rgatilgan. Topishmoqlarda dunyo she'riyatga ega bo'lib, u g'ayrioddiy va hayratlanarli ko'rinadi, ruhga ega, his qilish, harakat qilish, odam bilan suhbatlashish hususiyatlari bor. Adabiy asar sifatida u kichik yoshdagi o'quvchilarni butun badiiy tasvirlar olamiga kiritadi, turli nutq konstruktsiyalari, tilning ifodali vositalari bilan tanishtiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Чичерина В.И. Загадки для младших школьников. - М.: Просвещение, 2000. - 124 с.
2. Муқанов М.И. Обучение разгадыванию загадок. // Начальная школа. 1997. - №5. - С. 32
3. <https://uzbaza.uz>
4. Гарнопольская О. Фольклор. Загадки. - М.: Просвещение, 2001. - 99 с.
5. Илларионова Ю.Г. Учите детей отгадывать загадки. - М.: Просвещение, 1990. - 156 с
6. Пирогова Л.И. Сборник словесных игр. - М.: Просвещение, 2003, - 103 с

UO'K 811.111

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA TA'ZIYA BILDIRUVCHI VA QABUL QILUVCHI MUNOSABATI MEZONI

G.I. Narmurodova, katta o'qituvchi, O'zDJTU, Toshkent

Annotatsiya. Darhaqiqat, ta'ziya bildirish yaqinini yo'qotgan insonlarga afsuslanish yoki qayg'u chekishning rasmiy ifodasidir. Ta'ziya nafaqat hamdardlik ifodasi, shuningdek, qiyinchiliklarga qarshi faol, ongli ravishda qo'llab-quvvatlash va dalda berish harakatidir. Ushbu maqola asosida ingliz va o'zbek tillarida ta'ziya bildiruvchi va qabul qiluvchi nutqidagi o'ziga xos xususiyatlarni, ta'ziya bildirish jarayonida rasmiy va norasmiy murojaat usullarini va xalq og'zaki ijod namunalari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: lingvomadaniyat, ta'ziya tushunchasi, ta'ziya bildiruvchi nutqi, azador nutqi, rasmiy va norasmiy murojaat, marsiya janri

Аннотация. Действительно, соболезнования являются официальным выражением горя или скорби по тем, кто потерял близкого человека. Соболезнования — это не только выражение сочувствия, но и активное, сознательное усилие поддержать и ободрить перед лицом невзгод. В данной статье анализируются особенности соболезнования и реципиентной речи на английском и узбекском языках, формальные и неформальные способы соболезнования, фольклор.

Ключевые слова: лингвокультура, концепт соболезнования, соболезнующая речь, траурная речь, формальное и неформальное обращение, траурный жанр

Abstract. Indeed, condolences are an official expression of grief or sorrow for those who have lost a loved one. Condolences are not only an expression of sympathy, but also an active, conscious effort to support and encourage in the face of adversity. This article analyzes the specifics of condolence and recipient speech in English and Uzbek, formal and informal methods of condolence, and folklore.

Keywords: lingvoculture, concept of condolence, condolence speech, mourning speech, formal and informal appeal, mourning genre

Ta'ziya bildiruvchi va qabul qiluvchi munosabati mezon. Bu mezon asosida ingliz va o'zbek tillaridagi ta'ziya nutqi quyidagi guruhlarga ajratiladi:

1. Ta'ziya bildiruvchi nutqi.
2. Azador nutqi.

Ta'ziya bildiruvchi nutqi. Ma'lumki vaqt-soati yetib olamdan o'tish xalqimiz tilida “bandalikni bajo keltirish” deyiladi. Darhaqiqat, ta'ziya bildirish yaqinini yo'qotgan insonlarga afsuslanish yoki qayg'u chekishning rasmiy ifodasidir. Ta'ziya nafaqat hamdardlik ifodasi, shuningdek, qiyinchiliklarga qarshi faol, ongli ravishda qo'llab-quvvatlash va dalda berish harakatidir. Ta'ziya bildiruvchilar yaqinini yo'qotgan insonlarning og'rig'ini kamaytiradi va ularga ruhiy dalda beradi. Har qanday shakldagi hamdardlik aza chekuvchi va uning oilasi tomonidan juda qattiq qadrlanadi. Har qanday madaniyatlarda va dinlarda hamdardlik oluvchilar odatda o'ziga xos yorqinlikni qidirmaydilar, shunchaki hissiyotlarni samimiy ifodalanishini istashadi.

Biroq, tegishli hamdardlik so'zlari aytilmaganida, o'tganlarning yaqinlari xafa bo'lishlari yoki g'azablanishlari mumkin, bu hatto munosabatlarning zaiflashishiga yoki do'stlik yo'qolishiga olib kelishi mumkin. O'zaro munosabatlarni ijobiy talqin qilish uchun ta'ziya bildirish chiroyli tarzda ifoda etilishi kerak. Yuqoridagi fikrlarni ingliz va o'zbek tillarida ta'ziya bildiruvchilar nutq munosabatida ko'rishimiz mumkin:

Ingl. t.:

1. “It's terrible to hear about your loss and I express my sincere sympathy to you and your family”. [So'zlashuv nutqidan].

2. *Heartbroken and in tears over the shocking death of my friend, the incomparable Ms. Whitney Houston. My heartfelt condolences to Whitney's family and to all her millions of fans throughout the world. She will never be forgotten as one of the greatest voices to ever grace the earth*. [Mariah Carey]

3. “Heaven knows we need never be ashamed of our tears, for they are rain upon the blinding dust of earth, overlying our hard hearts. I was better after I had cried, than before - more sorry, more aware of my own ingratitude, more gentle”. [Charles Dickens]

O'zb. t.:

5. “Onajon, kuyovingizning yozganlaridan tashqari men sizga shu bilan oltinchi xat yozdim. Ammo sizdan uchta va dadamdan ikkita xat oldim. Ayniqsa dadamning keying xatidagi qora xabar bilan dori dunyo ko'zimga toraydi. O'lim haq, ammo bechora buvim jon berar ekan, yonida turib duosini olib qolmaganim uchun ko'p hasrat chekdim. Ayniqsa musofirchiligim yomon asar qildi. Ko'z yoshlarim bilan yuzimni yuvdim. Bu kun beshinchi kundan beri rahmatlik buvim arvohiga atab qur'on boshladim, xatim qilib bag'ishlayman. Hudo g'ariqa rahmat qilsin. Sizga sabr bersin. Endi, musofir qizingizning baxtiga siz o'lmang, omin.” [O'tkan kunlar(roman). Abdulla Qodiriy].

6. *Bir xabar tarqaldi,*

Yarim tun edi,

Go'yo g'am seliga botdim, yo'qoldim.

*Kimdir yo 'lboshchidan ayrildik dedi,
Men-chi, aziz do 'stdan ayrilib qoldim.
Kimning xayoliga kelmishdir axir,
Birdan qulab tushsa buyuk bir chinor.
Alam bo 'g 'zimizda achchiq va taxir,
Bu g 'amning na cheki na chegarasi bor.*

Ketdi nogahonda aytmay biror so 'z. [Abdulla Oripov. I.A. Karimovga bag 'ishlab yozgan marsiyasi]

Yuqoridagi berilgan misollar asosida shuni xulosa qilish mumkinki, ingliz tilida ta'ziya bildiruvchilar nutqida rasmiy ifoda ustivor hisoblanadi: *“My condolences to you and your family”*. (Siz va oilangizga ta'ziya bildiraman); *“It's terrible to hear about your loss and I express my sincere sympathy to you and your family”*. (Yaqiningizni yo'qotish haqida eshitish juda daxshatli holat, siz va oilangizga hamdardligimni bildiraman); bu gaplar orqali biz bevosita so'zlovchi nutqida rasmiy ifodani ko'rishimiz mumkin bo'ladi. Shuningek, inglizlar oila a'zolarini va yaqinlarini kuchli stressga tushirmaslik uchun o'zlarining g'am-azoblarini, dard-istiroblarini ko'rsatmaslikka harakat qilishadi.

O'zbek tilida ta'ziya bildiruvchilar nutqida esa bu holatning aksini ko'rishimiz mumkin: *“Nasimim ketdi olamdan meni qayg'u aro tashlab, ko'zimdin oqsa xun hech bir ajab yo'q, chunki qon yig'lar”*. O'zbek tilida ta'ziya bildiruvchi azoblarini, istiroblarini yig'i orqali ifoda qiladi. Atrofdagilarga marhumga bo'lgan hurmat va mehri o'z ko'z yoshlari orqali namoyon qilishadi.

Fikrlarimiz umumlashmasi sifatida aytish joizki, ingliz va o'zbek tillarida ta'ziya bildiruvchining nutqi hamdardlik, achinish, sabr tilash bilan bir qatorda azadorni kuchli bo'lishga chaqirish, hayot davom etayotganligiga ishontirish kabi o'ziga xos xususiyatlari bilan farqlanadi.

Azador nutqi. Inson olamdan o'tganidan keyin, uning yaqinlari va ahli ayollari, farzandlari kuchli faryod qilishadi va nola qilib iztiroblarini bildirishadi. Odatda azador xonadonga qo'shnilar, mahalla ahli, masjid qavmi ta'ziyaga ko'pchilik bo'lib kirib keladi. Ularga imomlar, ahli ilmlar, hurmatli qariyalarimiz yo'lboshchilik qiladilar. Katta jamoatni boshlab kelayotgan kishilar juda ziyrak va hushyor kishilar bo'ladilar. Ular bunday katta izdihomlarda so'rashish va salomlashish odobini juda yaxshi o'zlashtirgan bo'lishadi. Azadorlar ta'ziya qabul qilishayotganida asosan ko'z bilan, qo'llarini ko'ksiga qo'yib, boshlarini eggan holatda bo'ladilar. Ular mimika, jesche harakatlari orqali ham o'z hissiyotlarini ifoda qilishadi. Azadorlar kuchli ovoz bilan faryod qilishadi, o'zlarining his tuyg'ularini yig'i bilan ifoda qilishadi. Fikrlarimizni misollarda ko'rishimiz mumkin bo'ladi:

Ingl. t.: 6. *“And can it be that in a world so full and busy the loss of one creature makes a void so wide and deep that nothing but the width and depth of eternity can fill it up!” [Charles Dickens]*

7. *Saying goodbye is one of the hardest things in our lives. Saying goodbye to a child is unspeakable. It is so deeply saddening and painful. Please know that you are not alone. We stand together with you in sadness, and stand together with you in pain. Please know you are loved and supported.*

O'zb. t.:

8. *Ayo charx, etding ortuq jabr bunyod,*

Ko'zim yoshlig', tilimda qoldi faryod.

Hayotim lolazoridin ayurding,

Yoqib jonim, qo'lim ko'kka sovurding. [O'tgan kunlar(roman). Abdulla qodiriy. Kumush qabri ustida uvvos tortgan ona faryodi.

Inson borki, hamisha u bilan armon bor. Odamlar har doim o'z yaqinlari bilan yonma-yon, bardavom yashashni hohlashadi. Lekin hayot otlig' hukmdor ularning hammasini ham ushaltiravermaydi. Yaqinlarimizdan qachondir ayrilish bu bizga bog'liq bo'lmagan jarayondir. Armon xuddi o'sha nuqtada tug'iladi. U ko'pincha hasrat orqali ifoda qilinadi:

9. *Tun-kun turib yig'layu,*

Yoshim mening sovruhur.

(Kecha-yu kunduz yig'layman, ko'z yoshlarim har tarafga sochiladi.) [M. Qoshg'ariy. “Devoni lug'otit turk”]

10. *Alp Er To'nga o'ldimu?*

Esiz ajun qaldimu?

O'dlak o'chin aldimu?

*Emdi yurak yirtilur.
Bo'ri bo'lib uldilar.
Yoqa yirtib turdilar.
Yig'lab-siqtab yurdilar*

Ko'z yoshlari mo'l bo'ldi. [M. Qoshg'ariy. "Devoni lug'otit turk"] Xalq sevgan qahramon Alp Er To'ngga bag'ishlab yozilgan marsiya.

Berilgan marsiyada ko'rganimizdek, Afrosiyob-Alp Er To'nganing achchiq qismati dahshatli fojia, o'rini to'ldirib bo'lmaydigan yo'qotish sifatida baholanadi. Uni yo'qotish azobi, qancha yig'lab-siqtamasi uni qaytib kelmasligini misol orqali anglashimiz mumkin bo'ladi.

Ingliz va o'zbek tillarida azador nutqidagi o'ziga xosliklar juda ko'p kuzatiladi. Shu jumladan: "Saying goodbye is one of the hardest things in our lives", (Sen bilan hayirlashish hayotimizdagi eng azobli holatlardan biridir". Bu misol orqali azador o'z nutqida marhum uning hayotida juda ahamiyatli inson ekanligini, usiz yashash azobini ifoda qilmoqda. Ingliz tilida nola qilish, taqdir hukmiga qarshi chiqish holatlari o'zbek tiliga nisbatan birmuncha kam uchrashini berilgan namuna asosida tushunish mumkin bo'ladi: "We stand together with you in sadness, and stand together with you in pain". (Biz sen bilan qayg'uli va og'riqli damlarda birga bo'lamiz). O'zbek tilida azador nutqida yo'qotgan insonini qayta ko'rolmaslikdan nola qilish: "Hayotim lolazoridin ayurding, yoqib jonim, qo'lim ko'kka sovurding"; uvvos tortib yig'lash: "Tun-kun turib yig'layu, yoshim mening sovrulur"; marhumni yo'qotganlik azobini unga bildirish holatlarini berilgan misollar orqali anglashimiz mumkin bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Allan. K. (1986) Linguistic Meaning. Vol. I. New York: Routledge and Kegan Inc.
2. Austin, J.L. (1962). How to Do Things with Words. London: Oxford University Press.
3. Bach. K. and Harnish, R. M. (1979). Linguistic Communication and Speech Acts.
4. Bromberg. M. (2000). 110 Words You Need to Know. New York: Barron's Educational Series.
5. "Condolences" (2010). On line available at:
URL// <http://www.warsawvoice.pl> < The Warsaw Voice < Comments.
6. M. Qoshg'ariy. "Devoni lug'otit turk".
7. Abdulla qodiriy. "O'tgan kunlar(roman)".

UDC 808.3

THE CLASSIFICATIONS AND FUNCTIONS OF POETONYMS IN LITERARY TEXT

M.Kh. Niyazova, teacher, Bukhara State University, Bukhara

Аннотация. Ушбу мақолада поэтонимларни таснифлашга ёндашувлар ҳамда соҳада фаолият юритаётган олимларнинг фикрлари баён этилган.

Калим сўзлар: поэтоним, персонаж, антропоним, жаҳон адабиёти, ономастика, протоним

Аннотация. В данной статье описываются подходы к классификации поэтонимов, а также мнения ученых, работающих в этой области.

Ключевые слова: поэтоним, персонаж, антропоним, мировая литература, ономастика, протоним

Abstract. This article describes the approaches to classification of poetonyms as well as the opinions of scholars working in the field.

Key words: poetonym, personage, anthroponim, world literature, onomastics, protonym

The role of poetonyms in the literary text has become one of the most important issues for linguists in the world in recent years. The problem of studying literary onomastics as a more advanced branch of linguistics is based on a strong philosophical and linguistic tradition. In this regard, Russian scientists A.A. Reformatskiy, J. V. Shcherba, Yu. A. Karpenko, A.V. Kuxarenko, O.I. Fonyakova and others have done a lot of researchers. For many years, the focus of literary onomastics researchers has been on the issues of artistic onomastics by individual authors. Much has been written about poetonyms, In the special course Poetonymology scientists offer the elements of the whole conceivable set of proprietary units (proprietary means not only lexical means, but also phrases, paraphrase definitions and other means of nominating single objects that objectively perform an identifying function) in all areas of use to call proper names. This set,

taking into account the nature of the "worlds" served, can be divided into two categories - onyms and poetonyms. Onyms mean real and unreal created by the imagination of the language-creating people's objects of the world of real being and poetonyms perform the same function in literary and artistic worlds. the main difference between a poetonym and onym: it consists in the fact that poetonyms designate not real, but existing in creative consciousness of the author and (through the text works) in the perceiving consciousness readers' ideal images of fictional or real objects called by proper names. In classifying poetonyms, it should be borne in mind that the semantic grouping of literary anthroponyms should reflect the characteristics of the names used, not of the words from which they are formed.

So, poetonyms can (and in most cases should) be divided into categories represented in science by the corresponding terms and concepts: anthroponyms in the artistic worlds correspond to anthropoetonyms, toponyms - topoetonyms, zoonyms - zoopoetonyms, etc. There are different approaches to the general principles of classification of poetonyms. For example, poetonyms can be divided into several types in terms of image and plot. One of these groups may include the names of the main or secondary characters, the names of the places where the events took place, and so on, which serve to illuminate the main content of the work. The second group may include historical names that reveal the essence of the work of art, participate with a common figurative character, as well as other well-known names that give the text of a literary work a specific cultural design.

Taking into account the meaning of poetonyms, K.B. Zeitseva in the material of onomastics of English literature suggested to divide them into the following groups: a) names belonging to the qualities of the characters; b) names belonging to the scene c) names belonging to the time of events. Analyzing the anthroponyms of English literature, L.M. Shetinin suggested that literary heroes classify their famous horses according to their stylistic role in the work of art as follows: a) neutral names, i.e. their origin and phonetic form have no effect on the character's character does not specify: a) *Domby* in the novels of Ch. Dickens, *Copperfield*; b) Descriptive names that directly or inversely describe the owner of the base name: In the works of Ch. Dickens: *Dedlock* (closed street), *Headstone* (stone head); b) parody names that are clearly described, usually with an emotionally-expressive color of a negative nature: *Lord Budl*, *Lord Goodl*, *Sir Dudl*, *Duke Foodl*, and so on. n Dickens's *Cold House*; g) names that define the character of the characters and evoke different imaginations in the reader through sight and hearing: *Miss Flyt* (flight) - a small, simple old woman (Ch. Dickens's *Cold House*), *Mr. Tuts* (flute) - unserious, illiterate man (Dickens's *Domby and the Boy*).

During classifying poetonyms, it should be born in mind that the semantic grouping of literary anthroponyms should reflect the characteristics of the names used, not of the words from which they are formed. There are different approaches to the general principles of classification of poetonyms. For example, S.M.Mezenin during his researching the poetonyms in literarure he classified them in several types.

1. Anthropoetonym (Greek ανθρωπος - "man" and poetonym) - the name of a person mentioned in a literary text - a lyrical hero, character, subject of a story.

2. Astropoetonym (Greek αστηρ - "star", "planet", "sun" and poetonym) is the name of a single space object mentioned in a literary text.

3. Bibliopoetonym (Greek βιβλιον - book and poetonym) - the name of a literary work, book, mentioned in a literary text.

4. Hydropoetonym (Greek υδωρ - "water" and poetonym) is a type of topoetonym, the name of a water body mentioned in the text, which has a correspondence in reality.

5. Depoetonym - the name of a natural phenomenon mentioned in a literary text.

6. Zoopoetonym (Greek ζων - "animal" and poetonym) - the name or nickname of an animal mentioned in a literary text. Zoomiphopoetonym - the name of a mythical creature or the name-symbol of an animal mentioned in a literary text. Ideopoetonym (Greek ιδεα - "idea" and poetonym) - a fictitious author or a real-life name for a work of art: painting, music, sculpture.

7. Ideopoetonym (Greek ιδεα - "idea" and poetonym) - a fictitious author or a real-life name for a work of art: painting, music, sculpture.

8. Cosmopoetonym - the name of constellations, galaxies in a literary work.

9. Mythopoetonym (Greek μυθος - "tradition", "myth" and poetonym) is a type of anthropoetonym, a character of myths mentioned or acting in the text of a work: gods, heroes, warriors. The author's

mythopoetonym is a mythopoetonym that does not have a protonym in real mythologies. Myth - a part of a composite concept, denoting the belonging of a poetonym to the world of myth (in the broad sense) or a symbol - the personification of phenomena, the forces of nature.

10. Pragmapoetonym (Greek *πραγμα* - "business" and poetonym) is the name of an object of material culture used in the text of a literary work: brand of a vehicle, factory, store, etc.

11. Topopoetonym (ancient Greek *τοπος* - "place" and poetonym) - the name of the area mentioned in the literary text, correlated with the real geographical territory.

12. Phytopoetonym (Greek *φυτεον* - "plant" and noamoHi / Jn) - the name of the plant mentioned in the literary text.

13. Phytomyphopoetonym - the name of a mythical plant (tree, flower) used in the work.

14. Chronopoetonym (Greek *χρονο* - "time" and poetonym) - a proper name of a period or event of history that functions in a work of art.

15. Ecclesiopoetonym (Greek *εκκλησια* - "church" and poetonym) - the name of a place or object of worship (sacred object) mentioned in a literary text.

16. Eortopoetonym (Greek *Εορτη* - "holiday" and poetonym) - the name of the holiday mentioned in the literary text etc.

17. Protonim- (Greek first and noun) - the name of a clearly existing person who served as the basis for choosing by poet.

One of these groups may include the names of the main or secondary characters, the names of the places where the events took place, and so on, which serve to illuminate the main content of the work. The second group may include historical names that reveal the essence of the work of art, participate with a common figurative character, as well as other well-known names that give the text of a literary work a specific cultural design. Undoubtedly, the first group of poetonyms is of great interest for poetic onomastics, but it is impossible not to take into account the features of the second group of poetonyms, because without such poetonyms the onomastics needed as an additional source for complete information this part of the space may be overlooked.

Summing up, it should be noted that the analysis carried out touched on first of all anthropoetonyms and topopoetonyms, characterizing them and chronotopic functions. The poetonyms described in the work bear significant semantic and functional load, thereby contributing to better understanding of the figurative system of the novel and the writer's intention. We consider the study of the entire poetonymic sphere of this work with a detailed analysis of the so-called peripheral layers of the poetonymicon.

REFERENCES:

1. Karpenko Yu. A. Proper name in fiction / Yu. A. Karpenko // Scientific reports of higher education. Philological Sciences. - M., 1986. - No. 4. - S. 34-40.
2. Kalinkin V.M. Poetika onima [Poetics of names]. Donetsk: Donetsk State University Publishing House, 1999. 408 p.
3. Kalinkin V.M. Ot literaturnoy onomastiki k poetonimologii [From literary onomastics to poetology]. Logos onomastiki [Logos of onomastics] 2006. № 1, pp. 81–88.
4. Mikhailov V. N. Proper names of characters in Russian fiction of the 18th and first half of the 19th centuries, their functions and word formation. Dissertation, M., 1956. - P.60.
5. Zaitseva K. B. English stylistic onomastics. Texts of lectures. Odessa, 1973. - S. 37-39.
6. Shetinin L. M. Words, names, things. Essays on names. Rostov-on-Don, 1966. - S. 126-132.
7. Mezenin S. M. The stylistic function of personal names in the dramatic works of Shakespeare // Questions of the theory of the English language. M., 1975. - P. 40.
8. Fonyakova O. I. Proper name in a literary text. Tutorial. L., 1990. - S. 39–40.

UDC 82.0

THE GENESIS OF UZBEK DETECTIVE LITERATURE

Z.G. Ruzimurodova, teacher, Bukhara State University Pedagogical Institute, Bukhara

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek va jahon adabiyoti misolida detektiv adabiyot, xususan, xalq og'zaki ijodi kompozitsiyalari, mumtoz adabiyot va XX asr asarlari ochib berilgan, detektiv adabiyotning shakllanishidagi tamoyillar masalasi o'rganilgan.

Kalit so'zlar: adabiyot, janr, detektiv janri, "Shaytanat", detektiv hikoya

Аннотация. В данной статье раскрывается детективная фантастика на примере узбекской и мировой литературы, в частности произведений устного народного творчества, классической литературы и произведений XX века, исследуется вопрос о принципах формирования детективной литературы.

Ключевые слова: литература, жанр, детектив жанр, «Шайтанат(Мир мафий)», детективные истории

Abstract. This article reveals Detective fiction on example of Uzbek and World literature, particularly compositions of oral national creation, classic literature and works of XX century investigated the question of principles in formation of the detective literature.

Key words: literature, genre, detective genre, "Devildom", detective story

Introduction. Literature broadly is any collection of composed work, but it is additionally utilized more barely for compositions particularly considered to be an art form or class. Typically, a wide term that's interpreted from the French, which suggests "kind" or "type", particularly in writing, the four primary class sorts incorporate fiction, non-fiction dramatization, and verse. Other than, writing could be a sacred place, in which each craftsman who steps into and listens to his wants, tries to consider the otherworldly world of the so-called antiquated being, and to precise his conclusions aesthetically. Criminologist fiction is one of the foremost prevalent scholarly sorts, and has been for centuries, but where did the class come from? Why did riddle, anticipation, and wrongdoing fiction ended up such a colossal portion of writing and well known culture?

It's obvious that all over the world the main modern detective story is frequently assumed to be Edgar Allan Poe's *The Murders in the Rue Morgue*, a short story printed in 1841 that familiarized the world to private detective Monsieur C. Auguste Dupin [1]. Authors have produced a legacy of detective novels based on assembly clues and solving criminalities as if they were problems the person who reads can solve with the detective. Detective works, like many works of art, have a trinity. Nevertheless, this trinity has not a love triangle, but the perpetrator-victim-detective, and in some cases, the fatality does not contribute at all, and the detective-perpetrator acts as a police officer.

Main part. Several early and sacred manuscripts have types of what would later be entitled the detective genre [2]. For instance, in the ancient Egyptian fairy tale "Truth and Crookedness" (circa 1292-1191 BC) [3] it is told about a slandered and unfairly blinded man, whose integrity his son decided to save years later, who caught a criminal and judges [4]. In the ancient Greek tragedy of Sophocles "Oedipus the King", the main character Oedipus conducts a thorough investigation to find out the murderer of his predecessor, King Laius [5]. Herodotus in the myth "Rampsinite and the thief" tells about the story of the loss of jewels from the royal treasury, the seals and locks of which have not been damaged, and efforts to find out and catch a cunning thief [6].

The protagonist of "Susanna and the Elders" from the Book of the Prophet Daniel is falsely accused by the elders who did not get what they wanted from her, but was saved thanks to a survey of the defendants in the case by Daniel [7].

The oldest example of a detective story in Arab nation is the medieval "Story of Three Apples" by Scheherazade from the cycle "One Thousand and One Nights". In the story, a fisherman sells a heavy chest found in the Tigris River to the Abbasid Caliph Harun ar-Rashid. Having found a beautiful woman cut to pieces in a chest, the caliph instructs his vizier Jafar ibn Yahya, on pain of death, to find the murderer in three days. Suspense is achieved through multiple plot twists during its development [8].

An important feature of a detective story is that the actual circumstances of the episode are not transferred to the reader, at least until the analysis is completed. Instead, the reader is guided by the author in the search process, gaining the opportunity to create their own versions at each stage and evaluate certain facts.

If the work initially describes all the details of the story, or if the story does not contain anything unusual, mysterious, then it should already be associated with related genres (war film, police novel, etc.) rather than a detective story.

According to Val MacDiarmid, a well-known detective story author, the detective genre seems to be based solely on the emergence of evidence-based litigation [9]. This means that detective literature is not

something that happened yesterday or today. In the works of art created by our ancestors, which are not inferior to the West, in some epics and fairy tales, they expressed their first views on the process of searching for and punishing sinners. A number of fairy tales, such as “Alpomish”, “Kuntug`mish”, “Ravshan”, “Uch og`a-ini botirlar” describe the struggle of the heroes against injustice and evil.

Certainly, since the creation of mankind, along with goodness and kindness, there have been vices such as evil and crime, but they have not developed as much as in later times. At the same time, A. Kodiri skillfully introduced the problems of detective work in oral art into written work, as a result of which appeared a huge literary masterpiece “The Days Gone by”, which still amazes scientists. In the play, Otabek’s extremely meticulous efforts to expose Homid’s crimes are reminiscent of detectives in world detective literature. They were??? with these works that decades passed before the next detective story was created.

In the 70's, the works of O`lmas Umarbekov, one of the writers who “felt a deep sense of responsibility for this genre” [10] made a significant contribution to the development of the genre. As Tohir Malik admits, “O`lmas Umarbekov is one of the founders of modern Uzbek detective literature. O`lmas aka’s first stage productions at the Kokand Theater “The Court (Sud)” and “Summer Rain (Yoz yomg`iri)” were one of the first works written in the style of a modern detective.

Such works of O`lmas Umarbekov made a significant contribution to the formation of the detective genre in Uzbek literature. Detective elements also ruled the author’s novel “Fatima and Zuhra”. The author comprised the image of an Uzbek detective scout wife (izquvar ayol) among the examples of world detective literature. At those times detectives were printed more in the World literature. Given that espionage is the first feature of a detective story, Zuhra even exposes crimes that police officers are struggling to uncover and punishes a few. So, she is a detective. In creating the image of a detective woman, the writer has made a great innovation without going beyond the boundaries of our nationality. Far along, another writer who felt responsible for the genre, Tahir Malik’s “Devildom”, revealed that a truly Uzbek national detective had been created. In this play we can see in detail the peculiarities of detective literature, that is, the life of Asadbek and his activities in the criminal world are described in detail. The author also describes the criminal world and the difficulties in exposing the atrocities committed in it. By the character of Asadbek, the author not only displays the true environment of evil, but also highlights that the appearance of this evil can happen deliberately, beyond the will of man, and that this evil has deep socio-moral roots. In the procedure of showing the crimes of Asadbek’s life, the reasons for his involvement were revealed.

Tahir Malik is the author of the most printed and read books in Uzbekistan throughout the years of independence. His work “Devildom” was reprinted in tens of thousands of copies and quickly spread.

Playwrights such as O. Mukhtor and H. Dostmuhammad also formed good works in this way. However, as Y.Solijonov noted, “the number of works published under the name “... adventure, detective” has enlarged. Yet, two-thirds do not meet the requirements of this genre. “Responsible writers create a work for months and years, while “master” writers write it down”. Recent detective writers would do well to study the requirements of the detective genre first and then write, and would not be subject to such objections.

Conclusion. In short, detective features have existed in Uzbek literature for a extended time, especially in the twentieth century. At the same time, it has been proven that it is possible to create works that meet the requirements in this field.

REFERENCES:

1. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажакимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қурамыз. – Т.: Ўзбекистон, 2017. – 488 б.
2. Мирзиёев Ш.М. Адабиёт, санъат ва маданият яшаса, миллат ва халқ, бутун инсоният безавол яшайди. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг «Ўзбек мумтоз ва замонавий адабиётини халқаро миқёсда ўрганиш ва тарғиб қилишнинг долзарб масалалари» мавзусидаги халқаро конференция иштирокчиларига йўллаган табриги. www.xabar.uz
3. Мирзиёев Ш. М.нинг Андижон вилояти “Боғи Бобур” истироҳат масканида 05.06.2017 йилда сўзлаган нутқи. www.xabar.uz
4. Т. Malik. Shaytanat. Sharq. – Т.: 2006.
5. Alpomish. Sharq. – Т.: 1998.
6. Milda D. Introduction to the analysis of crime fiction: a user-friendly guide, 2011. – P. 298.; Van D. S.S. Twenty rules for writing detective stories (1928) by Gaslight. mroyal.ca. Archived from The Original, 2013-02-14. – P.220.; Кириленко Наталья “Детектив” в критике науке и паранауке (обзор основных тенденций) Вестник РГГУ. СЕРИЯ:

Литературоведение, Языкознание, Культурология 2017. – С. 117.; Амирян Т. Н. Они написали заговор. Конспирологический детектив от Дэна Брауна до Юлии Кристевой. – М.: Фаланстер, 2013. – 352с.

7. Milda D. Introduction to the analysis of crime fiction: a user-friendly guide, 2011. – P. 298.; Van D. S.S. Twenty rules for writing detective stories (1928) by Gaslight. mroyal.ca. Archived from The Original, 2013-02-14. – P.220.; Кириленко Наталья “Детектив” в критике науке и паранауке (обзор основных тенденций) Вестник РГГУ. СЕРИЯ: Литературоведение, Языкознание, Культурология 2017. – С. 117.; Амирян Т. Н. Они написали заговор. Конспирологический детектив от Дэна Брауна до Юлии Кристевой. – М.: Фаланстер, 2013. – 352с.

8. Translation Theory: Object of Research and Methods of Analysis | Gafurovna | International Journal of Progressive Sciences and Technologies (ijsht-journals.org)

9. Scaggs, John. Crime Fiction (The New Critical Idiom). — Routledge, 2005. — С. 8. — ISBN 978-0415318259.

10. TM 381084. Trismegistos Texts. www.trismegistos.org. Дата обращения: 8 ноября 2018.

11. Мачинцев Г. Сказка о Правде и Кривде. — Мифы и сказки Древнего Египта. — М.: ПКФ "ОЮ - 92", 1993. — 208 с. — 20 000 экз. — ISBN 5-86197-001-7.

12. Richard Bradford. 1 // The 18th century and earlier. — Crime Fiction: A Very Short Introduction. — OUP Oxford, 2015. — С. 1. — 153 с. — ISBN 9780191642708.

13. Геродот. 121 // Евтерпа. — История.

14. Pinault, David. Story-Telling Techniques in the Arabian Nights. — Brill Publishers, 1992. — С. 86–97. — ISBN 978-90-04-09530-4.

15. <https://www.novelsuspects.com/articles/a-brief-history-of-detective-fiction/>

16. <https://www.pdfbookworld.com/The-Adventures-of-Sherlock-Holmes-by-Arthur-Conan-Doyle>

17. <https://ijpsat.ijsht-journals.org/index.php/ijpsat/article/view/2626> Translation Theory: Object of Research and Methods of Analysis. Ruzimurodova Zarifa Gafurovna

UDC 81`27

SOCIOLINGUISTICS IS THE STUDY OF THE RELATIONSHIP BETWEEN LANGUAGE AND SOCIETY

S.N. Safoyeva, teacher, Bukhara State University, Bukhara

Annotatsiya. *Ushbu maqolada sotsiolingvistika fanining kelib chiqishi, rivojlanishi, o'rganilishi, yutuqlari haqida so'z yuritilgan. Maqolada shuningdek, tillar bir-biriga faqatgina leksik jihatdan ta'sir etib qolmay, bir-birining ichki tuzilishiga ham ta'sir ko'rsatishi tahlil qilingan.*

Kalit so'zlar: *til, jamiyat, lingvistika, sotsiolingvistika, ijtimoiy munosabat, aloqa, til taraqqiyoti, tipologiya*

Аннотация. *В статье рассматриваются происхождение, развитие, изучение и достижения социолингвистики. В статье также анализируется тот факт, что языки влияют друг на друга не только лексически, но и на внутреннюю структуру друг друга.*

Ключевые слова: *язык, общество, лингвистика, социолингвистика, социальные отношения, общение, языковое развитие, типология*

Annotation. *In this article the origin, development, study and achievements of sociolinguistics are discussed. The article also analyzes the fact that languages affect each other not only lexically, but also the internal structure of each other.*

Keywords: *language, society, linguistics, sociolinguistics, social relations, communication, language development, typology*

Introduction. The term sociolinguistics is used in modern linguistics in two senses: a) the relationship between language and society, the study of the role of society in the development of language; b) to study the problem of language differences in relation to the social stratification of a nation or people.

In the history of linguistics, these issues have been studied to some extent. However, in the 60s and 70s of the twentieth century, linguistics began to pay more attention to the study of these problems. In studying such problems of sociolinguistics, linguistics should take into account not only the science of sociology, but also the achievements of a number of other disciplines, such as philosophy, social psychology, ethnography.

The growing interest in sociolinguistic research in modern linguistics can be explained by two reasons: a) the growing need for science-based language policy in modern society; b) Structural linguistics has so far been interested only in the study of the internal structure of language, the problem of the

relationship of language with society, the history and customs of the people who speak that language has been left out of the attention of linguists [3].

Sociolinguistic research is also concerned with terminological problems. It is known that words that express a certain concept in the field of science and technology, culture and art are called terms. The science of terminology deals with the study of linguistic features of terms. The science of terminology encounters the following two directions in determining the sociolinguistic processes of term formation: a) the acquisition and widespread use of international words as terms; b) the complete abandonment of international words and the use of the possibilities of this or that national language in the creation of terms. Neither of these directions is acceptable, as the abandonment of terms that are widely used in all languages and the use of artificial terms leads to a decline in the status of literary language. At the same time, it is not expedient to use a term borrowed from another language as an international word instead of an existing term in a literary language: resistance is like a sopramate.

Materials and methods. It is known that in 20-30 years, sociolinguistics became one of the new fields that emerged as a science of social linguistics. During this period, the role of language in the development of life in social relations, the formation of language in relation to society, as well as the emergence of language and society tendencies became the basis for the development and advancement of sociolinguistics.

The emergence of sociolinguistics in this period coincided with the fact that the factors that mainly covered issues related to the development of society in life were the basis for the emergence of language theory. In particular, knowledge and perception of language is rooted in public issues.

In 1919, professor A.P. Barannikov puts forward the following ideas in his article: If we look closely at modern linguistics, it is the study of social linguistics, the interrelationship between science and the laws of language, which can be studied as follows. possible. First, language is understood as a phenomenon based on the laws of society, and second, it is expedient to feel language as the fruit of the development of an epoch. Well-known linguists such as A.N. Selishev, N.M. Karinsky, B.A. Larin also commented on the same issue, giving much better information about the history of sociolinguistics, its origin and important aspects. In particular, the science of sociolinguistics is inherent in the object of study of sociological research, which emphasizes the application of the laws of social dialects, literary and non-literary means of language in the language of fiction. At the same time, they emphasize the specificity of written language, spoken language, and regional language appearances [3].

Renowned scholar Y.D. Polivanov, Academician N.Y. Marr also express a lot of opinions on this issue, coming to a different opinion in solving the problems of the science of "sociolinguistics". In particular, Y.D. Polivanov notes that the following issues are the main problems for the science of sociolinguistics:

1. To be able to distinguish language as a socio-historical factor;
2. Defining the spelling of languages and dialects from a social point of view;
3. Synthesis of language as the main product of society;
4. Sense of language in social relations and its interrelated aspects;
5. Be able to correctly assess the existence (existence) or individual aspects of language;
6. The role of language in the introduction of general phonological laws in the history of science and culture;
7. Priorities of sociolinguistics in language policy.

In the 20s and 40s, the functional scope of sociolinguistics in linguistics expanded. "Language and society are phenomena that embody important laws," Marr says. Because language has class concepts, because it serves members of society. However, problems such as language and thinking, language and people, language and society, language and state, language and nation, language and ethnic groups arise on the basis of the class of language.

In the 30s and 40s, similar traditions continued in Uzbek linguistics. In particular, the views of such scholars as Fitrat, Elbek, Botu, Fakhri Kamol played an important role in defining the idea of Uzbek social linguistics [5].

Results and discussions. In the 70s and 80s, the object of study of social linguistics expanded and strengthened considerably. The main issues on the agenda were:

- a) general issues;

- b) the issue of language communication;
- c) language associations and their development;
- g) social and territorial issues of language.

1. General issues.

In this regard, there were comments on the laws of development of national languages, the rapid development of national and vernacular languages, the issue of multilingualism, as well as the relationship between languages. In this regard, the research of linguists such as Zhirmunsky, Andreev, Petrovsky is noteworthy. In addition, the role of sociolinguistics in the implementation of language laws was emphasized. In addition, in the development of national languages, there is a need to feel the influence of each language, in particular, to determine their position based on the social environment of the peoples who speak that language.

At the same time, the strengthening of the activity of sociolinguistics on the basis of the application of new theories and views in science is itself a follow-up to the traditions between languages.

2. Language communication. It is well known that every language has its own developmental development. Interactions between languages are important. At a major conference in 1974, the issue of language cooperation was on the agenda. As one of the main problems of sociolinguistics, special attention was paid to the issue of language interaction. In addition, it was noted that language policy had a significant impact on the development of language and its construction during this period, and that each language has its own impact on development.

3. Language associations. In the 70s and 80s, linguistic associations were formed in European linguistics in collaboration with sociologists and linguists in connection with sociolinguistics. These were language associations in the Czech Republic, Poland, Hungary, Bulgaria, Germany, as well as the United States, the United Kingdom, Japan, and other countries. The most important aspects of sociolinguistics were synthesized in these associations. In particular, issues such as the role of sociolinguistics in the international arena, the primacy of sociolinguistics, "Problems of development of sociolinguistics" are the main problems of language associations. In recent years, as a result of the efforts of language associations, several scientific monographs have emerged.

Academician V.G. Stepanov, as one of the issues that linguists should know and study, expresses his views on short linguistic phenomena and variants that form methodological meanings outside dialects and languages.

Sociolinguistics also deals with the problem of typology of languages. The sociolinguistic typology of languages is a typology that takes into account its social status in society. Such typology is based on the following four criteria:

1. Standardization - this is a literary language adopted by speakers of a particular language. The main factor of standardization is the creation of grammar and vocabulary of the language.

2. Vitality - the existence of a society that speaks a particular language is taken into account. If a language is alive, there will be a society that considers it a mother tongue and respects it. Sometimes languages that were once dead can also be revived. For example, Hebrew was the language of the ancient Palestinian people in the 1st millennium BC, and in 1948 the state of Israel adopted it as the state language with some changes.

3. Historicity - this means that as a result of the use of a particular language by society, it develops in a moderate, even manner.

4. Autonomy - this means that a language that serves as a mother tongue for a particular social group is radically different from other languages in terms of structure or manifests itself as a variant of one language. For example, when comparing Uzbek, Kyrgyz, Kazakh, Karakalpak languages, there are phonetic, lexical and grammatical differences between them. That is, these languages are autonomous, independent languages. However, the languages of the peoples living in the Samarkand, Andijan and Khorezm regions of the Uzbek language, despite their differences, cannot be autonomous. Because there are lexical and some grammatical differences between the dialect and the national literary language, there are no changes in the general structure [4,24].

Conclusion. This means that the more a society needs a language, the more important it is for a language to have a society. The position and development of a language depends on its circulation and its

ability to serve as a means of communication. In addition to the above issues, the sociolinguistics of language in every member of society also pays great attention to the study of the speech characteristics of women, men, adolescents, school and kindergarten children. Achievements in sociolinguistics show that languages affect each other not only lexically, but also the internal structure of each other. Accordingly, in modern linguistics, the concept of "the process of interaction of the internal structure of languages" is formed. The development of international relations lays the groundwork for the rapprochement of the cultures of the peoples and nations living in those countries, as a result of which languages interact, which in turn ensures the internal development of languages.

REFERENCES:

1. Baskakov N.A., Sodiqov A.S., Abduazizov A.A. General linguistics T., 1979.
2. Hojiev A.P. A concise dictionary of linguistic terms. -T: 2001.
3. Loya Ya. V. History of linguistic studies. M., 1968.
4. Normurodov R. Sociolinguistics (Methodological manual). Termiz 2004, 62 pages.
5. Muminov S.M. Socio-linguistic features of Uzbek communication behavior. DD.-T.2000.
6. Usmonov S. General Linguistics. T., 1972.
7. www.ziynet.uz

YŷT:81-26

INGLIZ TILI ADABIYOTIDA EPITETDAN FOYDALANISHNING ADABIY QIRRASI

Z.F. Shukurova, assistant, Toshkent axborot texnologiyalari universiteti, Toshkent

Annotasiya. Ushbu maqola epitetning ingliz adabiyotida stilistik vosita sifatida hissiyoti va uning she'riyatdagi tahliliga bag'ishlangan. Epitet o'rin, narsa yoki shaxsga rang berish orqali xarakterlovchi sifatlash va so'z birikmasidir va shu narsaning belgilarini yanada ko'proq namoyon etishga yordam beradi va ingliz adabiyotida epitetdan foydalanishning ahamiyatini belgilaydi. Ushbu maqolada shuningdek, ko'plab samarali ma'lumotlarni o'z ishiga olgan ba'zi taniqli olimlarning nazariyasida epitetning tasnifiga urg'u qaratiladi.

Kalit so'zlar: epitet, stilistik vosita, sifatlash so'z, ko'proq rang, ko'chma ma'no, tavsiflovchi termin

Аннотация. Данная статья посвящена анализу эпитета как стилистического приема в англоязычной литературе и его эмотивность в поэзии. Уточняется, что эпитет-прилагательное словосочетание, которое характеризует место, вещь или человека, придавая ему цвет, помогает сделать характеристики этой вещи более заметными и определяет важность использования эпитета в англоязычной литературе. В этой статье также подчеркивается классификация эпитетов в теории некоторых выдающихся ученых, которая может дать много продуктивной информации.

Ключевые слова: эпитет, стилистический прием, красочное словосочетание, больше цвета, переносное значение, описательный термин

Abstract. This article is devoted to analysis of epithet as a stylistic device in English literature and its emotiveness in poetry. It is clarified that epithet adjectival phrase that characterizes a place, a thing, or a person by giving a color to it that assists to make the characteristics of this thing more prominent and determines the importance of utilizing the epithet in English literature. This article also emphasizes the classification of epithet in some outstanding scholars' theory which can give lots of productive information.

Key words: epithet, stylistic device, adjectival phrase, more color, figurative meaning, descriptive term

Kirish. Hozirgi kunda ingliz va o'zbek tillarida rang-baranglik va sifatni ifodalovchi epitetlarning o'rni har ikki til uchun juda muhim. Bunday janrlarga qadim zamonlardan to hozirgi kungacha shakllangan uzoq davr kiradi. Epitetlar ajdodlardan avlodlarga o'tib kelayotgan noyob meroslardan biridir. Ma'lumki, aksariyat stilistik vositalar har qanday mavzuga asoslanadi, nafaqat xatti-harakat, narsa, iqlim, balki do'stlik, tabiat go'zalligi va oshiq bo'lishi mumkin. Azaldan, rivojlanayotgan epitetlar va stilistik vositalar biror shaxs tomonidan ishlab chiqilmagan, ularni mahalliy odamlar og'izdan-og'izga aytib kelishgan. Bir muncha vaqt o'tgach, ular qadimda Aristotel, Kvintilian va boshqalar faqat bitta nom ostida ishlab chiqa boshlagan.

Epitet - joy, narsa yoki shaxsni tasvirlovchi yoki biror narsaning xususiyatlarini yanada ko'proq namoyon etishga yordam beradigan sifatdosh iboradir. Bu tasvirlovchi iboralar notiqqa foyda keltiradigan ijobiy yoki salbiy ma'noda ishlatilishi mumkin. Epitet qadimgi asrlardan beri o'rganilgan va u haqida ko'plab tadqiqotlar va ma'lumotlar to'plangan. Bu so'z birinchi bo'lib Aristotel va Kvintilian asarlarida qo'llanilgan. Aristotel epitet metaforaga o'xshash stilistik vosita ekanligini ta'kidlagan. Agar kimdir metafora ishlatasa, u so'zni asosiy ma'nosidan biroz farq qiladigan tarzda ishlatgan. Metaforalar og'zaki ingliz tiliga qaraganda yozma ravishda keng tarqalgan va ko'pincha juda she'riy ko'rinishga ega bo'lgan.

Maqolaning dolzarbligi. Ingliz tilidagi epitetlar tasvirlanayotgan narsani o'zgacha ifodalash xususiyatiga ega. Epitetning ma'nolari barcha tillarda har xil bo'lishi mumkin va ularning barchasida ulardan foydalanishning g'ayrioddiy usuli mavjud. Stilistika va she'riyatning eng mashhur atamasi epitetdir. Epitet yunon tilidan olingan bo'lib, "odatda she'riyat va stilistikada uning o'rniga ishlatiladigan iboraga qo'shilgan sifat" degan ma'noni anglatadi. Boshqacha qilib aytganda, u tasvirlanayotgan narsani chiroyli va uning sifatlarini yaqqolroq tarzda ifodalash yoki tasvirlashga yordam beradi. Epitet tasvirlanayotgan narsaga ko'proq rang, uslub va go'zallik beradi. Shuning uchun, epitet stilistik tushunchalarning eng muhim va etakchi atamalaridan biri. Epitet narsaning, shaxsning, hodisaning yoki fikrning ayrim xususiyatlarini, sifatini ta'kidlaydigan stilistik vosita sifatida qaraladi. Uning vazifasi yozuvchining tasvirlangan narsaga, shaxsga yoki g'oyaga baholovchi sub'ektiv munosabatini ochib berishdir. Shunday ekan, epitetlar ham belgilarning o'xshashligiga, ob'ektlarning yaqinligiga va mos ravishda ularni taqqoslashga asoslanishi mumkin. Epitet biror narsani tasvirlash uchun ishlatiladigan va o'quvchiga ob'ektning ba'zi xususiyatlari yoki belgilarini ko'rsatish uchun aniqlovchi so'z, ibora yoki hatto jumladagi mantiqiy va hissiy ma'noning o'zaro ta'siriga asoslanishi mumkin.

Ko'pgina taniqli filologlar epitetni ranglarning xilma-xilligi sifatida o'rganishgan, masalan, F.I. Buslaev, A.N. Veselovskiy, A.A. Potebnya, V.M. Jirmunskiy, B.V. Tomashevskiy va boshqalar. Ingliz she'riyati ularning jasur va aqlli qirollari va go'zal malikalarini tasvirlash uchun epitetlarga juda boydir, bu ism yoki ismga hamroh bo'lgan yoki uning o'rnida yuzaga keladigan va umumiy foydalanishga kirgan tasvirovchi atama va uni ulug'langan taxallus deb ta'riflash mumkin. Asosan, ingliz tilidagi epitetlar biror narsani chiroyli va hissiy tarzda tasvirlaydi; ko'pincha tabiatning go'zalligi ifodalanadi; ular so'zni uning asosiy tasviridan biroz farq qiladigan tarzda qo'llashadi; o'z sevishganlarini takrorlab bo'lmaydigan, o'ziga xos va ta'sirchan tarzda tasvirlaydi. Misol uchun, Bayron she'rlarida qo'llangan epitetlar metaforik, metonimik va kinoyali va u ko'rish, eshitish, hidlash kabi hissiy funksiyalarimiz bilan narsalarni tasvirlaydi.

Epitetlar ko'pincha sifatlar bilan ifodalangan rang-barang ta'riflardir. Bu atamaning qat'iy ma'nosi faqat epitetlarga tegishli bo'lib, ular ba'zida majoziy ma'noda qo'llanilishi ham mumkin, masalan quyidagi misollarda ko'rishimiz mumkin (oltin kuz, ko'z yoshi bo'yalgan derazalar). Bu misollar majoziy vazifani bajaradi va aniq epitetlardan o'zgacha ifodalanishi bilan farq qiladi. Sifatlovchi-epitetlar to'ldiruvchi, qiyosiy ma'no beruvchi va o'ziga xos tasvirlovchi vazifasini o'taydi (Sevimli, mehribon, qari, mayin! G'amgin fikrlar bilan do'stlasholmaysiz) kabi misollarda ko'rishimiz mumkin. Aksariyat epitetlar biror narsani ifodalaydi, ammo harakatlarni majoziy ma'noda tasvirlaydiganlar ham mavjud. Bunda ish-harakat og'zaki ot bilan ko'rsatilgan bo'lsa, epitet sifatdosh bilan ifodalanadi (og'ir bulut harakati, yomg'irning uyqu shovqini), epitet sifatida predmetning majoziy xususiyatini beruvchi ibora, sifatdoshlar rolini o'ynaydigan otlar ham ishlatilishi mumkin (Shoir - dunyoning aks-sadosi, nafaqat - uning ruhining hamshirasi) kabi misollar bunga yaqqol mos keladi.

Biroq, Kvintilian epitetni ikkiga ajratadi: shoirlar ishlatadigan epitet va notiqlar ishlatadigan epitet. U shoirlar epitetni tez-tez ishlatib turishini va u tasvirlangan so'zning asosiy ma'nosidan biroz boshqacha qo'llanilishini, lekin notiq nutqida epitet o'sha so'z ma'nosida, hech qanday mubolag'ali so'zsi bo'lishi kerakligini ta'kidlaydi. Bu borada, A.A. Potebnya va uning izdoshlari D.N. Ovsyaniko-Kulikovskiy, A.A. Zelenetskiylar epitetni rivojlantirish uchun juda ko'p harakat qilishgan. Epitet rivojiga rus shoirlaridan V.G. Gak, Gumboldt, I.V. Arnold, I.R. Galperin, Panasenka va A.N. Veselovskiy, V.M. Jirmunskiylar ham o'z hissalarni qo'shgan.

Yana bir filolog A. Veselovskiy rang va yorug'likning fiziologik idroki aqliy tuyg'ular bilan bog'liq bo'lgan ranglarning milliy ramziyligini ta'kidlaydi (yashil - yangi, tiniq, yosh, oq - orzu qilingan, engil, quvonchli). Bunday misollar esa shoirning epitet borasidagi ulkan mahoratini ko'rsatadi. Matnda o'zining bevosita ma'nosini saqlab qolgan so'zlar bilan ifodalangan ta'riflarni so'zlariga bog'lab bo'lmaydi, lekin bu

ularning estetik vazifani bajara olmaydi va kuchli vizual vosita bo'la olmaydi, degani emas. Masalan: (Ko'kda, kesilgan muz quyoshni o'ynaydi; Ko'chalarda iflos qor eriydi –P.), bu aniq epitetlar ifodasi bo'yicha rassom erta bahorni tasvirlashda qo'llashi mumkin bo'lgan har qanday metaforadan qolishmaydi. Yorqin tasvirlar ko'pincha nutqiy rang epitetlarini beradi (pushti bulutlar, xira-tiniq ko'k rang, yorug'likning och oltin dog'lari – A.) va ularning kuchli ifodasini namoyon etadi.

Epitetning ingliz she'riyatning eng samarali usuli, deb shubhasiz aytishimiz mumkin. O.Veselovskiy epitet tarixi poetik uslubning qisqartirilgan turi ekanligini ta'kidlagan. V.M.Jirmunskiy fikricha, epitet stilistikaning muhim omili bo'lib, u boshqa belgilar orasidan eng kerakli belgilarni tanlashga yordam beradi va sho'irning poetik fazilatlarini namoyon etadi, deya ta'kidlagan. Narsaning sifatini, rangini, hajmini, shakli, ta'mini va holatini ifodalovchi so'zlar ingliz va o'zbek tillarida ham taqqoslash sifatida qaraladi, bir narsadan ikkinchisiga o'tadi va uning asosiy ma'nolari bilan bir oz farq qiladi. Narsalar tasvirining go'zalligini oshirish maqsadida bu stilistik vositadan ko'proq va samarali qo'llaniladi va barcha o'quvchilar e'tiborini tortishiga ko'mak beradi.

Epitetning o'zbek she'riyatidagi o'rni haqida gapiradigan bo'lsak, o'zbek mumtoz adabiyoti ingliz she'riyatidan epitet qo'llash uslubi bilan ajralib turadi. Masalan, o'zbek she'riyatida asosan Tangriga bo'lgan ilohiy ishq; xudo "yor", "gul" sifatida tasvirlangan. Mashrab, A.Navoiy g'azallarida asosan quyidagi so'zlar : "sharob", "gul", "sevgi", "yurak", "may" so'zlari tez-tez ishlatiladi; xudoga bo'lgan muhabbat ularning asosiy mazmunidir; ular odamlarning orzu va istaklarini ham tasvirlaydi; lirik qahramon xudoga bo'lgan muhabbatini go'zal epitetik iboralar bilan ifodalaydi. Hozirgi kunda, o'zbek tiliga nisbatan chet tillarini o'rganish ancha samarali, chunki chet tillari haqidagi tushunchalarni solishtirmasdan tushunish qandaydir tushunarsiz bo'lar edi. Masalan, qiyoslash darajasi, bundan qiyosiy va ustun darajalarni o'rganish muhim bo'lib bormoqda.

Xulosa. Biror narsani hayajonli va chiroyli tasvirlash uchun she'riyatda epitet muhim rol o'ynaydi. She'riy epitet ko'pincha odamlarning fazilatlarini yanada serqirra va jozibali tasvirlashga yordam beradi. Masalan, ingliz tilidagi epitetlar va o'zbek tilidagi sifatlashlar aslida o'xshash emas va turli ta'riflarga ega. Quyidagini aytish joizki, epitet turli xil tasniflarni taklif qilinishi bilan birga, turli nuqtai nazardan o'rganiladi. Stilistika nuqtai nazaridan epitetlarni umumiy til (qattiq sukunat, chaqmoq chaqqon yechim) va individual mualliflik (sovuq dahshat, beparvolik, sovuq xushmuomalalik - A.), xalq-poetik (qizil qiz, yaxshi yigit) deb ajratish mumkin, chunki ular bilan so'z birikmalari tilda barqaror xususiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Aristotle (1908–1952). The Works of Aristotle Translated into English under the Editorship of W. D. Ross, 12 vols. Oxford: Clarendon Press.
2. Арнольд И.В. Стилистика. Современный английский язык: М.: Флинта: Наука, 2012. – 384 с.
3. Потебня А. А. Эстетика и поэтика. — М.: Искусство, 1996.-613 с.
4. Жирмунский В. М. «О некоторых вопросах еврейской диалектографии», в кн.: Язык и мышление, т. 9, Минск, 2010.
5. The analysis of Byron's poetry in English literature-2005, p-75.

UDC 81'42

DISCOURSE AS A SET OF LINGUISTIC, COGNITIVE AND COMMUNICATIVE ASPECTS

G.B. Sobirova, o'qituvchi, O'zbekiston Milliy Universiteti, Tashkent

Annotatsiya. Maqolada ijtimoiy munosabatlarning mahsuloti / natijasi, shuningdek ularni yaratish va tartibga solish mexanizmi / vositasi sifatida nutqning nazariy tadqiqotlarini umumlashtirish taklif etiladi. Muallif filologiya fanida to'liq ishlab chiqilgan nutq tushunchalarini tizimlashtiradi va nutqning har xil turlari va turlarini tadqiq qilish bilan bog'liq munozarali masalalarga e'tibor beradi.

Kalit so'zlar: nutq, kontekst, aqliy makon, kognitiv, kontsepsiya, kommunikativ aspekt, lingvo-kognitologiya

Аннотация. В статье предлагается обобщение теоретических исследований дискурса как продукта/результата социальных отношений, а также как механизма/инструмента их построения и регулирования. Автор систематизирует представления о дискурсе, наиболее полно разработанные в отечественной филологической науке, и акцентирует внимание на спорных вопросах, связанных с исследованиями различных типов и видов дискурса.

Ключевые слова: дискурс, контекст, ментальное пространство, когнитивный, концепт, синергетика, лингвокогнитология

Abstract. *The article proposes a generalization of theoretical studies of discourse as a product / result of social relations, as well as a mechanism / tool for their construction and regulation. The author systematizes the concepts of discourse, most fully developed in the philological science, and focuses on controversial issues related to research of various types and types of discourse.*

Key words: *discourse, context, mental space, cognitive, concept, communicative aspect, linguacognitology*

The term "discourse" (Fr. discours, Eng. discourse, from Lat. discursus 'running back and forth; movement, circulation; conversation, conversation') means 'speech, a linguistic process activities; way of speaking' [1]. This term has many different uses and is used in many humanities related to language in linguistics, literary criticism, semiotics, sociology, psychology, philosophy, ethnology and anthropology, etc.

A branch of linguistics, as well as an interdisciplinary direction that studies discourse is called Discourse Analysis or Discourse Studies. Although language interaction is for centuries it has been the subject of such disciplines as rhetoric and oratory, and then - stylistics and literary criticism, as a scientific direction itself, discourse analysis has been formed only in recent decades [3].

Discourse is an object of interdisciplinary study. In addition to linguistics, such sciences as psychology, computational linguistics are associated with the study of discourse and artificial intelligence, philosophy and logic, sociology, anthropology and ethnology, literary studies and semiotics, historiography, theology, jurisprudence, pedagogy, theory and practice of translation, communication research, political science. Each of these disciplines approaches the study of discourse in its own way, however some of them have had a significant impact on the linguistic discursive analysis.

With any interpretation of the term, from the narrow "dialogue" to the extremely broad "speech immersed in life", scientists recognize that there are laws, rules, strategies and tactics for generating and understanding discourse. Such rules determine the coherence of speech, the ratio of the known and the new, and other parameters that are formed by the choice of certain linguistic means and their combination. Discourse in the sociological, sociolinguistic sense is communication characterized at least by a certain discursive policy (scenario) or at the most by a wide socio-cultural and cognitive context.

The concept of "cognitive context", which the researcher Gilles Fauconnier designates mental areas, and the scientist J. Lakoff - mental spaces. So, the cognitive context consists of both knowledge and ideas and intentions to the cultural situation, the methods of communication and the status-role relationships of its participants, the register and the subject of communication; also in this regard - to discourse and its style, that is, to all aspects of contextuality [3].

According to N.N.Boldyrev, any cognitive area (mental space, conceptual structure) containing knowledge of a certain kind associated with a given linguistic unit can act as a cognitive context. Then the meanings of words in the language are correlated not so much with the paradigmatic and syntagmatic contexts, "but with certain cognitive contexts - cognitive structures, or blocks of knowledge that stand behind these meanings and provide their understanding" [4].

Researcher A. V. Polonskiy argues that taking into account the cognitive context "helps to identify the mechanisms for constructing the mental space of a discursive personality and society as a whole," thereby making it possible to describe a particular discourse as "a key category of human being" [5].

The context also includes some cognitive characteristics of participants (for example, opinions), which are a component of their social appearance, without which it is impossible to explain the processes of persuasion, information transfer, ways of expressing ideology, etc. [6]. The social context, of course, affects the specific act of communication; therefore, the process of constructing social reality is possible within the framework of specific discursive practices.

Thus, the cognitive-discursive foundations of the context determine the following conclusion: the subject of discursive activity sees the world not through language, but through the prism of his conceptual system, formed through external information about the world and represented precisely in discursive activity.

Modern linguists offer holistic models of discourse, with a list of their components, characteristics, features; for example, in the work of A. A. Kibrik "Discourse Analysis in Cognitive Perspective" the following are considered: modes, genres, structure of discourse, types of genre schemes, discursive factors of lexical and grammatical phenomena, etc. [7]. V. I. Karasik's research suggests a discourse analysis scheme: typical participants, goals, values, strategies, genres, precedent texts and discursive formulas [8].

Based on the listed axioms of discourse linguistics, particular ideas about discourse arise. So the discourse:

- is a semiotic linguistic space, into which he transposes concepts and images for the purpose of communicative impact [9];

- actualizes the potential of the language system, being a reflexive process, as a result of which new models and templates are created from the language material, which receive the status of elements of the language system, ensuring its self-development [10];

- subordinate to synergetic laws, procedural and self-organized; the procedurality of discourse is due to its connection with speech activity: speech practice forms discourse (monological and dialogical) [11];

- is determined by extralinguistic factors; the extralinguistic component of discourse unites multiple, closely interacting communicatively cognitive elements, which defines the analysis of discourse as a communicative-cognitive phenomenon [12];

- is considered as a communicative event, it is "speech immersed in life" [13];

- mediates speech communications, consisting of illocutionary acts [14].

REFERENCES:

1. Сер ио П. Квадратура смысла: Французская школа анализа дискурса. М., 1999.
2. Герасименко И. Когнитивный контекст эпистолярного дискурса А. Чехова // Учен. зап. Крм. федер. ун-та им. В. И. Вернадского. Филологические науки. 2016. Т. 2 (68), № 4. С. 107.
3. Болдырев Н. Принципы и методы когнитивных исследований языка.
4. Болдырев Н. Когнитивная семантика: Курс лекций по английской филологии. Тамбов, 2000. С. 17–18.
5. Полонский А. Медиа – дискурс – концепт: опыт проблемного осмысления.
6. Дейк Т. ван. Язык. Познание. Коммуникация: пер. с англ. / сост. В. В. Петрова. М., 1989. С. 138.
7. Кибрик А. Анализ дискурса в когнитивной перспективе: дис. ... д-ра филол. наук. М., 2003.
8. Карасик В. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. Волгоград, 2002.
9. Олянич А. Презентационная теория дискурса: автореф. дис. ... д-ра филол. наук. Волгоград, 2004.
10. Борботко В. Принципы формирования дискурса: От психолингвистики к лингвосинергетике. М., 2011.
11. Буров А. Когниолингвистические вариации на тему русской языковой картины мира. Пятигорск, 2003.
12. Шевченко И. Дискурс как когнитивно-коммуникативный феномен. Харьков, 2006.
13. Арутюнова Н. Дискурс // Лингвистический энциклопедический словарь/ гл. ред. В. Н. Ярсева. М., 1990. С. 136.
14. Григорьева В. Дискурс как элемент коммуникативного процесса: прагмалингвистический и когнитивный аспекты. Тамбов, 2007.

UO'K 808.3

KINOYANING IJOBIY TANQID ORQALI IFODALANISHI

M.R.Turdimatova, mustaqil tadqiqotchi, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. *Mazkur maqolada kinoyaning pragmatik xususiyatlari, jumladan, nutq egasi tomonidan ishlatilganda kinoya nafaqat tanqidni ijobiy tarzda ifodalashini tushunish va shu bilan birga kinoyani yoritib berishda nutqiy voqelikda nutq egasi ovoz tonini kinoyador tarzda yetkazib berishi turli kontekstlarda tahlil qilinadi.*

Kalit so'zlar: *assimetriya muammosi, tanqidiy kinoya, kinoya tabiati, ijobiy kinoya, nutq toni, go'yoki usuli*

Аннотация. *В данной статье анализируются прагматические особенности иронии, в том числе понимание того, что ирония при использовании говорящим выражает критику только в положительном ключе, в то же время реалистично передавая тон голоса говорящего в речи.*

Ключевые слова: *проблема асимметрии, критическая ирония, природа иронии, положительная ирония, тон речи, метод «как если бы»*

Abstract. *This article analyzes the pragmatic features of irony, including the understanding that irony when used by the speaker only expresses criticism in a positive way, while at the same time conveying the tone of voice of the speaker in speech in a realistic way.*

Keywords: *The problem of asymmetry, critical irony, the nature of irony, positive irony, tone of speech, as-if method*

Kinoyaga ko'p tariflar berilar ekan, biz ularning turlicha ekanligini turli diskurslar tahlilida kuzatishimiz mumkin, va odatda kinoya ko'p muloxazalarda tanqidiy deb tan olinadi: gapirayotgan nutq egasi istehzo orqali o'zining salbiy bahosini berishda vaziyatni yumshoqlik bilan ijro etgandek ko'rsatib ijobiy munosabatni namoyish etishga intiladi. Bunda ijobiy fikr tagidan aksi, ya'ni salbiylik kelib chiqadi deb hisoblash mumkin. Vaholanki, so'zlovchi kamdan-kam hollarda bo'lsa-da, zohiriy ayblov bilan maqtashi, yaxshi fikr bildirishi ham mumkin. Bir nutqda ko'zlangan ma'noni yetkazib berishda ikki xil yo'l paydo bo'lar ekan, ular orasidagi bu nomutanosiblik kinoyaning assimetriya muammosini keltirib chiqaradi. Ushbu maqolada kinoyaning tanqid ma'nosi va uning ifodalanish yo'llari o'rganiladi va pragmatik jixatdan turli ma'nolarda qo'llanilishi tahlil qilinadi. Kinoyaning tabiati haqida turli izohlariga to'xtalar ekanmiz, nazariyotchi tilshunoslarning aksariyati ikkita asosiy fikrni qo'llab quvvatlaydilar. Birinchidan, kinoyada kinoya o'mida hech narsa aytilmaydi va ta'kidlanmaydi. Sperber va Uilson (1981, 1998) va Kreuz va Glyuksbergning (1989) (Reminder theory) ta'kidlab ko'rsatish nazariyasiga ko'ra, so'zlovchining o'z nutqining tub mazmunida nimani nazarda tutayotganligini tavsiflash uchun turli xil alternativ (muqobil variant) lar taklif qilingan. Klark va Gerrig (1984) va Kumon-Nakamura esa (1995) kinoyani taqlid qilish nazariyasi (Allusional pretence theory) orqali kinoyadagi nutq egasi har doim biror narsa aytmoqchiligiga sha'ma qiladi. Grice (1967a/1989) so'zlovchi kinoyadorlikni nazarda tutganda, (As-if) go'yoki ruknida umumiy mazmunni aytayotgandek tuyuladi va aksincha teskari ma'noni bildiradi; shuning uchun boshqa ko'plab olimlar, jumladan Haverkeyt (1990), Levin (1982) lar bu hodisani - "bilvosita inkor" jarayoni deb ataydilar.

Darhaqiqat, kinoyaning aksariyat holatlarida gapiruvchichi salbiylikni ifodalash uchun ijobiy munosabatni namoyon qiladi. Ijobiy kinoyalarni ajratib turadigan narsa shundaki, ma'ruzachi go'yo aytmoqchi bo'lgan (yoki da'vo qiladigan yoki ta'kidlab o'tadigan) ishoralarni ifoda qilishning qisqartirilgan usuli sifatida qabul qilish mumkin bo'ladi. Aniqroq qaralganda, go'yoki mazmunida - salbiy munosabatni namoyon qiladi, ijobiy munosabat esa, mazmunan bildiriladi.

Quyida mulozamat bildirish orqali ifodalangan kinoyaning turlicha tadqiqini ko'rib chiqishimiz mumkin.

Nilufar imtixon topshirdi va o'rtog'iga javoblarni o'rmini almashtirib qo'ydim deb dugonasiga qayta-qayta aytib yurdi. Natijalari esa yuqori chiqdi.

Dugonasi esa: Rosdan ham javoblarni almashtirib qo'ygan ekansan! - dedi.

Ushbu misolda berilgan kontekstda kinoyaning ichki mohiyati, so'zlovchi va tinglovchi orasida sodir bo'lgan o'zaro diskursda nomoyon bo'ladi. Bunda kinoyaning ishlatilishi go'yoki so'zlovchi o'zini yashirin tarzda, bila turib konkretlikdan chetga olganini sezish mumkin. Ikkinchi so'zlovchi bo'lgan dugonasi esa vaziyatga baho berar ekan, Nilufarning avval aytib o'tgan fikrini o'ziga tasdiqlash trazda qaytaradi va kinoyani ijobiy talqin orqali ochib beradi. Ijobiy ifodalanish ortida esa istexzoli ma'no yashiringanligini sezish mumkin, lekin ikkala kommunikantlar nutq jarayonini boricha anglab yetishadi. Vaholanki, Nilufar yolg'on gapirgani fosh bo'lganini sezib, dugonasining so'zlariga o'z reaksiyasini salbiy tarzda qabul qilganligini kuzatishimiz mumkin.

Shu bilan birga ushbu kontekstda Gricening kinoya nazariyasida tahlil qilib ko'ramiz. Yuqorida aytib o'tilganidek kinoyaning ichki mohiyati turlicha bo'lishi mumkin jumladan, (As-if) go'yoki ruknidagi o'ziga xos usulni quyidagicha tushunish mumkin bo'ladi:

Go'yoki (As-if content): Rosdan ham javoblarni almashtirib qo'ygan ekansan!

Kinoyaviy: Sen yolg'on gapiribsan!

Yuqoridagi misollarda so'zlovchining tanqidi osongina ko'chganligi istehzoli mazmundagi imo-ishora borligi mavjud.

Agar "Berilgan misoldagi aldagan yoki o'zini chetga olgan degan fikrga qo'shilsak, salbiy baholovchi munosabat ekanligini ko'ramiz. Bu yerda dugonasi salbiy baholovchi, tanqidiy munosabat bildirgan tarzda; Ya'ni, u biror narsani yoki kimnidir tanqid qilgan. Albatta, bu yerda ikki kommunikant kimga nisbatan salbiy baholanishi mutanosiblik keltirib chiqarishi mumkin: Nilufarni A, dugonasini X tarzda tahlil qilamiz:

A ga ("yolg'on ma'lumot bergani" uchun) yoki X ga (chunki u "A ga ishonib ahmoq bo'lgani uchun") tarzda kinoyaning diskurs pragmatik hodisasi kuzatilyapti.

Kinoiy so'zlardagi tanqidni yo'naltirishda esa X so'zlovchi o'z maqsadidan kelib chiqib istehzoli ohangda kinoyadan foydalangan va bu o'z o'rnida, misolda tanqidni A va X tomonidan o'zaro qabul qilinganligini: X so'zlovchi o'zini ahmoq sezgani uchun aynan kinoyani nutqda qo'lladi va do'stini tanqid qilib o'tdi.

Yuqoridagi misollarda kinoyaviy nutqning o'z vazifasini ado etishda oshkora tanqid orqali ochib berilgan bo'lsa, bunday nutqlarda o'zaro suhbat yoki bir necha kishilar davrasida sodir bo'lgan voqelikka munosabatlari orqali ham kinoyadan foydalanilgan. Grice o'zining fikrlarida davom etar ekan, kinoyani chuqur va izchil tahlil qilishda faqat diskurs va nutq ishtirokchilari emas balki xuddi shu jarayonda to'satdan sodir bo'lgan nutqiy voqelikka ham duch kelishimiz mumkin deya quyidagi misolni beradi (Grice 1989: 53):

A va B shaxslar ko'cha bo'ylab yurib ketishyapti. To'satdan ularni yonginasidan oynalariga darz ketgan mashina o'tadi va ikkalasi ham oynalarga ko'z tashlaydi. Shunda, B shaxs aytadi, "Qara, mashinaning hamma oynalari o'ta yap-yangi ekan!". A shaxs esa bu so'zlardan ensasi qotadi va o'ylanib qoladi. B davom etarkan: "Shuni ham tushunmading-a, shunchaki kinoya qildimda".

Bu vaziyatdan kelib chiqqan holda, B ning nutq ifodasi ochiqchasiga haqiqat emasdi va o'z o'rnida kinoya uyg'otish maqsadida zid ma'no orqali ifodalangan nutqiy voqelikni hosil qilishga ulgurdi. Shunga qaramay, kinoyaviy nutq hosil qilishda faqat vaziyat taqazo etgan shaxslar emas balki aynan nutq egasi o'ziga xos kinoyaviy ovoz tonini ijro etishi ham dolzarbligini sezishimiz mumkin bo'ladi.

REFERENCES:

1. Grice, H.P. 1967a. "Logic and conversation". In H.P. Grice (1989), 22–40.
2. Kreuz, R.J. and Glucksberg, S. 1989. "How to be sarcastic: 1e echoic reminder theory of verbal irony". Journal of Experimental Psychology: General 118(4): 374–386.
3. Kumon-Nakamura, S., Glucksberg, S., and Brown, M. 1995. "How about another piece of pie: 1e allusional pretense theory of discourse irony". Journal of Experimental Psychology: General 124(1): 3–21.
4. Sperber, D. and Wilson, D. 1998. "Irony and relevance: A reply to Seto, Hamamoto, and Yamanashi". In R. Carston and S. Uchida (eds), Relevance theory. Applications and Implications. Amsterdam: John Benjamins, 283–293.
5. Turdimatova, M. Semantic notion of diminutives in the formation of uzbek and english. Журнал иностранных языков и лингвистики, 2(2).

UO'K 808.5

TARJIMASHUNOSLIKNING NAZARIY MASALALARI

V.Qalandarova, o'qituvchi, Jizzax davlat pedagogika instituti, Jizzax
N.Yakhshilikova, talaba, Jizzax davlat pedagogika instituti, Jizzax

Annotatsiya. Maqolada tarjimashunoslik nazariyasi va amaliyotining predmeti, qonun-qoidalari, tarjima jarayonlari, tarjima asarlari, tarjimon faoliyati, tarjima tarixi va yo'l-yo'riqlari haqida gap boradi. Shuningdek, til vositalarini u yoki bu darajada tanlash xususiyatini o'z ichiga olganligi jihatidan har qanday tarjima ma'lum ma'noda ijodiy xarakterga ega bo'lishi va badiiy asarning milliy shaklini qayta tiklash – badiiy tarjimaning muhim muammolaridan biri hisoblanishi muammolari ko'tarilgan.

Kalit so'zlar: tarjimashunoslik, adabiyotshunoslik, stilistika, poetika, interpretatsiya, adabiyotshunoslik, asliyat, realiya, badiiy tarjima, kolorit, peyzaj, yumor

Аннотация. В статье рассматриваются предмет, теория, процессы перевода, переводческие произведения, деятельность переводчика, история перевода и основные направления в теории и практике перевода. Также ставится вопрос о том, является ли любой перевод творческим в каком-либо смысле, и является восстановление национальной формы художественного произведения одной из важнейших проблем художественного перевода, так как предполагает выбор языка в той или иной степени.

Ключевые слова: перевод, литература, стилитика, поэтика, интерпретация, литература, оригинальность, реальность, художественный перевод, колорит, пейзаж, юмор

Abstract. The article discusses the subject, theory, translation processes, translation works, translator's activities, translation history and guidelines in the theory and practice of translation studies. It also raises the question of whether any translation is creative in any sense, and whether the restoration of

the national form of a work of art is one of the most important problems of literary translation, as it involves the choice of language to one degree or another.

Key words: *translation, literature, stylistics, poetics, interpretation, literature, originality, reality, literary translation, coloring, landscape, humor*

Tarjima nazariyasi predmeti - tarjima amaliyoti, tarjima asarlari, tarjima jarayonlari, tarjimona faoiyati, tarjima tarixi va ularni o'rganish asosida tug'ilgan til bilan chambarchas bog'liq, tarjimaning qonun-qoidalari, yo'l-yo'riqlarini aks ettiradi va umumlashtiradi. Tarjima nazariyasi tarjimaning keng jonli amaliyoti bilan bog'liq bo'lgan qarashlar, nuqtai nazarlar, kuzatishlar, rang barang tajribalarni ilmiy-tanqidiy o'rganadi, tarjima qoidalari va tamoyillarini, ularning chegaralari, me'yorlarini bayon qiladi. Tarjimashunoslik problematikasi (muammolar majmui)da quyidagi munosabatlar haqida gap boradi:

1. Asl nusxa bilan tarjima tillari o'rtasidagi munosabat (bu yerda qiyosiy tilshunoslik erishgan yutuqlardan foydalaniladi).

2. Asl nusxa bilan tarjima o'rtasidagi mazmun va shakl munosabati (boshqa tillardagi formalarning estetik funksiyalarini aks ettirish) – bu yerda adabiyotshunoslik, qiyosiy stilistika va poetika yutuqlaridan foydalaniladi.

3. Umuman asl nusxa bilan tarjimaning badiiy qimmatini o'rtasidagi munosabat – bu yerda adabiy tanqid metodlari qo'l keladi. Tarjima jarayonining mohiyati asl nusxada aks etgan shakl bilan mazmunning birligini, yaxlitligini saqlash uchun bo'lak tildan muqobil vositalar qidirib topishdan iborat. Bundan tashqari, asl nusxa mazmunini boshqa tilda berishning mavjud bir nechta imkoniyatlari orasida eng muqobil va muvofiq variantini tanlash ham adekvat tarjimaning asosiy talablaridan biri hisoblanadi. Ana shu muqobil til vositalarini qidirib topish va muvofiq variant tanlash ijodiy xarakterga ega bo'lib, tarjima qiluvchi kishi, ya'ni tarjimondan ongli mehnat talab etadi. Tilning ifodaviyligi bilan chambarchas bog'liq bo'lgan ilmiy, ijtimoiy-siyosiy adabiyotlar tarjimasida ham muayyan badiiy-ijodiy masalalarni yechishga to'g'ri keladi. Bu tarjimondan adabiy mahoratni talab qiladi. Bunday tarjima san'at jumlasiga kiradi. Til vositalarini u yoki bu darajada tanlash xususiyatini o'z ichiga olganligi jihatidan har qanday tarjima ma'lum ma'noda ijodiy xarakterga ega bo'ladi. **Tarjima nazariyasining vazifasi** – asl nusxa bilan tarjima o'rtasidagi nisbatning qonuniyatlarini kuzatishdan, alohida, xususiy xarakterdagi tarjima hodisalaridan tug'ilgan xulosalarni ilmiy ma'lumotlar asosida umumlashtirishdan hamda tarjimachilik amaliyotiga bilvosita ta'sir o'tkazish, uning sifatini yaxshilashga ko'maklashishdan iborat [<https://lib.jspi.uz/>]. Tarjima amaliyoti maqbul ifoda vositalarini topish hamda muayyan konkret tarjima masalalarini hal qilishda muqobil model, qoida, dalil va isbotlarni tarjima nazariyasidan oladi. Shunday qilib, asl nusxa bilan tarjima o'rtasidagi munosabat hamda konkret hollarda yuz berib turadigan, izohlash, tushuntirish va umumlashtirishni talab etadigan farqlanuvchi, tafovut qiluvchi formalar tarjima nazariyasining asosiy predmeti hisoblanadi.

Biror-bir xalq o'z qobig'ida, o'z-o'zicha rivojlana olmaydi. U boshqa xalqlarning yutuqlari, tajribalarini o'zlashtirgan va rivojlantirgan holda yuksaladi. Ma'lumki, jahon tamaddunining beshigi Sharq hisoblanadi. Aleksandr Makedonskiy Sharqni istilo qilganda qadimgi Hindistonda rivojlangan tabiiy fanlarning yutuqlari, ko'hna Eron madaniyati tajribalarini o'zlashtirib, G'arb ilm-fani va madaniyatini muvaffaqiyatlarini o'zaro omuxta qilgan holda Yunonistonda antik davr uyg'onishi sodir bo'ldi. Keyin katta hududda o'z saltanatini o'rnatgan arablar fan va madaniyatini rivojlantirishga e'tibor berdilar. Ma'mun ar-Rashid IX asrning boshida Bag'dodda Ma'mun akademiyasini tashkil qiladi. "Bayt ul-hikma" ("Bilimlar uyi") deb atalgan bu ilmiy markazga turli joylardan iste'dodli kishilarni to'plab, yunon, yahudiy, sanskrit, suryoniy, fors tillaridan ko'plab ilmiy-adabiy, falsafiy-axloqiy asarlar arab tiliga tarjima qilinadi va ularga sharhlar yozilib, musulmon dunyosiga tarqatiladi. Beruniy ham yunon, sanskrit va suryoniy tillarini o'rganib, bu tillardagi asarlardan bevosita foydalanganligi, hatto ularni tarjima qilganligi ma'lum, yoki Ibn Sino Aristotelning "Metafizika" asarini bir necha marta o'qisa-da tushunmaydi. Keyin unga Forobiy yozgan sharh orqali uni xatm qiladi. So'ng XII-XIII asrlarda arablar tasarrufidagi Ispaniyaning Toledo va Kardova shaharlarida tarjima maktablari vujudga kelib, arab tilidagi barcha ilmiy, ba'zi adabiy kitoblar ham lotin tiliga tarjima qilinadi va ular orqali Yevropaga tarqaladi. Tarjima tarixi juda qadim zamonlardan boshlanadi. Qadim zamonlardan buyon turli tillarda so'zlashuvchi xalqlar bir-birlari bilan muomala qilganlarida tarjimona (tilmoch) orqali ish bitkazganlar. Tarjimonsiz ish bitirish qiyin bo'lgan. Savdo-sotiq ishlarida, diplomatik munosabatlar va madaniy aloqalarda hamma vaqt tarjimaga zarurat tug'ilgan. Qadim

zamonlardan beri xalqlar o'z tarjimonlariga katta hurmat bilan qaraganlar. Ularning nomlari tarix sahifalarida abadiy yozilib qolgan [<https://arm.tdpushf.uz/>]. Tarjima tarixi madaniyat, san'at va adabiyot tarixi bilan chambarchas bog'langan. Ma'lumki, O'rta Osiyo xalqlarining madaniyati qadimiy davrlardan boshlanadi. Arablar istilosiga qadar ham O'rta Osiyoda yashab ijod qilgan olim va yozuvchilar o'zlari-dan keyin boy ilmiy va adabiy meros qoldirganlar, balki ular ichida ko'pgina tarjima asarlari ham bo'lishi haqiqatdan uzoq emas. Ammo arab istilochilari mamlakatni zabt qilgach, bu ajoyib asarlarni islom diniga qarshi deb yondirib yuborganlar. VII asrda Iroq, Suriya, Falastin, Eronni bosib olgan arab istilochilari Marv, Xorazm, Buxoro va Samarqandni qo'lga kiritadilar. VIII asrning boshlarida Movarounnahr (ikki daryo o'rtasi)ni arablar butunlay egallagan edilar. O'rta Osiyo arab xalifaligi hukmronligi ostida qoldi. Bosqinchilarning zulmi ostida azob chekkan xalqlar ularning buyruqlariga bo'ysunar, tartiblarini so'zsiz bajarishga majbur edilar. Arablar dastlab islom dinini O'rta Osiyo xalqlariga majburan qabul qildira boshladilar. Qadimgi Xorazm, so'g'd yozuvlari o'rniga arab yozuvi joriy qilindi. Madrasalarda arab tilini o'rganish majburiy qilib qo'yildi. Arab istilochilari turk va fors tillarini bilgan tarjimonlardan ham foydalandilar. Ular turkiy xalqlar bilan arablarni bir-biriga bog'lovchi vositachi rolini o'ynadilar. Islom dini mamlakatda hukmron din, arab yozuvi yagona yozuv, arab tili adabiy til bo'lib qoldi. Olimlar va shoirlar arab tilida kitoblar yoza boshladilar. Arablar istilosi davrida eng ko'p tarjima qilingan asarlar tarixiy-badiiy janrda yaratilgan kitoblar bo'lib, ularni ko'pincha adib, shoirlar tarjima qilar edilar. Katta-katta olimlar, tarixchilar yetishdi. Forobiy, Ibn Sino, Beruniy kabi olimlar o'z asarlarini arab tilida yozdilar. 359 yilda vafot qilgan olim Abu Bakr Muhammad bin Ja'fariy Narshaxiy Buxoro tarixiga oyid "Tahqiqul-viloyat" (O'lkani o'rganish) nomli asarini yozdi. Bu asar fors tiliga, keyingi davrlarda rus tiliga ham tarjima qilindi. Eng qadimiy asarlardan biri 922 yilda vafot qilgan Abu Ja'far Muhammad bin Jarir Tabariyning "Tarixi Tabariy" nomli bir necha tomli asari bo'lib, 963 yilda Buxoroda somoniy amirlarining saroyida vazir bo'lgan Mir Abu Ali bin Muhammad Bal'amiy tojikchaga qisqartib tarjima etgan. Keyinchalik bu asarning o'zi ham boshqa tillarga tarjima qilingan. Tabariy va Bal'amiy haqida shunday so'zlarni o'qiymiz. Somoniylar saroyida tarix va geografiyaga katta diqqat berilar edi. Movarounnahrda tarix va geografiyaga oid ko'p sonli asarlarni qiziqib o'qilar edi. Ma'daniy, Balozuriy, Tabariy, ibn Miskavey va boshqalar o'sha davrning mashhur tarixchilari edi. Movarounnahrning madaniy kishilari orasida Tabariy o'z tarix kitobi tufayli mashhur bo'lganini shu faktidan ko'rish mumkin: somoniylarning Abulmalik va Mansur degan ikki amirining atoqli vaziri Bal'amiy Tabariy asarini tojik tiliga qisqartirib tarjima qildi. De Rde nashriga kirgan variantdan tashqari, boshqa yo'qolgan variantdan qilingan bu tarjima arab tilidagi so'nggi nashrlarda bo'lmagan bir qancha axborotlarni beradi. Ko'p mamlakatlardagi kishilar hozirga qadar Tabariy asari bilan Bal'amiy tarjimasi orqali tanishadilar. Qizig'i shuki, haligacha o'z qimmatini yo'qotmagan Bal'amiyning tarjima kitobi uz navbatida turk fransuz va, hatto, arab tillariga tarjima qilingan"[2]. O'zbekistondagi tarjima maktablari: Tarjima tarixi juda qadim zamonlardan boshlanadi. Qadim zamonlardan buyon turli tillarda so'zlovchi xalqlar bir-biri bilan muomala qilganda tarjimon orqali ish bitkazganlar. Tarjimonsiz ish bitish qiyin bo'lgan. Savdo-sotiq ishlarida, diplomatik munosabatlar va madaniy aloqalarda tarjimaga zarurat tug'ilgan. Markaziy Osiyoning dastlabki tarjimonlari Abu Nasr Forobiy, Abu Ali ibn Sino, Abu Rayhon Beruniy, Mahmud Qoshg'ariy, Mahmud Zamaxshariy.

1. Forobiy Aristotelning "Metafizika", "Fizika", "Meteorologiya" sig'a sharhlar yozgan. Ayrim zarur kitoblarni grekchadan arab tiliga tarjima qilgan.

2. Ibn Sinoning 5 tomdan iborat "Alqonun fit-tib" nomli asari Yevropada XV asrda lotin tiliga 16 marta, XVI asrda esa 20 martadan ko'proq nashr qilindi. "Tib qonunlari" Yevropaning boshqa tillariga ham tarjima etilgan.

3. Beruniyning Arab tiliga qilgan tarjimalari Khandakhadyaka (al Arkanda jadvali).• Brahmasiddihonta (matematikaga oid kitob).• Ikkita Balian butparasti haqida hikoya.• Barohamihira.• Nilufar haqida hikoya.• Kapayara (kasallar haqida yozilgan kitob).• Sankhya (falsafaga oid kitob).• Patanjala (falsafaga oid kitob).•

4. Qoshg'ariyning "Devonu lug'otit turk" (Turkiy so'zlar devoni) asarini yozayotganda juda ko'p turkiy so'zlarni arabchaga tarjima etib, ularning nozik tomonlarini ustalik bilan talqin qilib berdi. Turkiy so'zlarni, maqol, matal, she'r parchalarini 1-marta arabchaga tarjima qilgan.

5. Zamaxshariy “Muqaddimatul-adab” (Nafis soʻzlarga muqaddima) degan arabcha va forsha lugʻat tuzdi. Bu lugʻat hozir Oʻzbekiston Fanlar akademiyasi Sharqshunoslik instituti qoʻlyozmalar fondida saqlanadi.

Adabiyotshunoslikda yana **mahalliy kolorit** degan tushuncha ham mavjud.

Mahalliy kolorit – biror mahalliy sharoit, urf-odat yoki joyga xos turmush, peyzaj va til xususiyatlarini badiiy adabiyotda aks ettirish. Ana shu milliy kolorit bilan bogʻliq boʻlgan soʻz, atamalar va realiyalar, boshqacha aytganda, milliy xos soʻzlar deyiladi. Realija lotincha soʻz boʻlib, buyumga, narsaga oid degan maʼnoni bildiradi. “Realiyalar asar tilining ajralmas qismi boʻlib, ular yordamida muallif qahramon obrazini yaratadi, xalqning milliy xususiyatini tasvirlab beradi. Ular badiiy asarning milliy koloritini ifoda etadi, turli uslubiy vazifalarni bajaradi, hodisa va predmetlarning xususiyatini haqqoniy, toʻgʻri tasvirlashga yordam beradi”. Shuning uchun ham realiyalar badiiy tarjimaning tarjimonni qiynab qoʻyadigan, tarjimani murakkablashtiradigan, koʻpincha uni chalgʻitadigan jihatlarini tashkil etadi. “Realialarga milliy taomlar, kiyim-kechaklar, milliy cholgʻu asboblari, roʻzgʻor anjomlari, nomlar, taxalluslar, laqablar, shahar, qishloq xususiyatlari, meʼmorchilik, geografik nomlar, tabiat manzaralari, hayvon va oʻsimliklarning nomlari, daraja, unvon, tabaqa va boshqa boʻlinishlarni ifodalovchi soʻzlar, muassasalar, tashkilotlar, diniy marosimlar va boshqa etnografik belgilarni bildiruvchi soʻz va iboralar kiradi”. “Milliy oʻziga xoslik deganda adabiy asarda tasvirlangan xalq hayotining moddiy sharoiti, maʼnaviy turmush tarzi, tabiati, oʻrmon, togʻ, dala, suv, zamin, osmon hamda afsona va choʻpchaklari, tarixi va dini, adabiyoti va sanʼati hamda boshqa maxsus narsalar haqidagi tasavvurlari, tushunchalari, atamalari tushuniladi. Kiyim-kechaklar, udumlar, urf-odatlar, pul birliklari va hokazolar ham milliy xoslik komponentlari jumlasiga kiradi” [1].

Badiiy asarning milliy shaklini qayta tiklash – badiiy tarjimaning muhim muammolaridan biri hisoblanadi. Milliy oʻziga xoslikni boshqa til vositalari bilan berish sohasida katta tajribalar toʻplangan. Biroq bu sohaning prinsip va mezonlari ishlab chiqilgani yoʻq. Adabiyotning milliy xarakterga egaligi harakatdagi obrazlarning xarakterida, jumladan qiliqlari, yumor xususiyatlarida, fikrlash va intilish tarzida namoyon boʻladi. Har qanday kishi biror millat vakili sifatida maʼlum xarakterga va oʻziga xosa psixologik bilimlarga ega. Badiiy obrazning milliy xarakteri – uning nutqi, muhitga munosabati, surati, siyrati, histuygʻulari va boshqalarda koʻrinadi.

Milliy xarakter maʼlum moddiy asosda yaratilib, muayyan hayot sharoitining inʼikosi hisoblanadi. Shuning uchun ham obrazning milliy xarakterini oʻsha millatning hayotini, milliy tarixini, oʻziga xosligini, milliy, madaniy va adabiy anʼanalarini oʻrganish orqali toʻgʻri tushunish mumkin. Badiiy obrazni qayta yaratishda tarjimon ishining birinchi bosqichi obraz yaratilgan millatning tarixi, ijtimoiy, adabiy sharoitlarini oʻrganishdir. Undan keyingi bosqich xarakterning asosiy belgilarini, uning mazmunini belgilash. Shundan keyin obraz yaratilishi kerak boʻlgan asliyat tilining vositalarini va uslubiy yoʻllarini tahlil qilishi hamda oxiri ona tilida ifodalashning kerakli vositalarini axtarib topish kerak deb oʻylayman. Adabiy asarning umumiy xususiyatlari xalqning xususiy va ijtimoiy hayot tarzida, turmush sharoitida, kiyimida, urf-odatlarida, koʻcha, shahar, sanʼat yodgorliklari, muassasalarning nomi, mansabdor shaxslarning familiyalari va boshqalarda namoyon boʻladi. Bularning yigʻindisi asarning milliy xususiyatini tashkil etib, barchasi asliyatda nutq vositalari orqali bayon etilgan boʻladi. Ularning toʻgʻri tarjimasida juda muhimdir. Har bir tilda psixikaning milliy xususiyatlari bilan bogʻliq boʻlgan obrazli ifodalar mavjud. Masalan, oʻzbek tilida qora koʻz, qoʻy koʻz, quralay koʻz, ohu koʻz va boshqalar goʻzallik alomati sifatida qoʻllaniladi. Qadimgi yunonlarda goʻzal, shahlo koʻz hoʻkizning koʻziga oʻxshatilgan. Qirgʻiz va qozoqlarda boʻtakoʻz chiroyli koʻzning sifati boʻlib keladi. Hindistonda sigir – nafosat, goʻzallik, saxovat va ona mehrining timsoli boʻlganligi sababli goʻzal mahbuba sigirga nisbat beriladi. Koʻp xalqlarda arslon yirtqichlik, shafqatsizlik ramzi boʻlsa, bizda dovyurak kishilarni arslonga oʻxshatadilar. Masalan, Qirol Lirning shafqatsiz qizlari arslonlarga oʻxshatiladi. Bizda arslon ijobiy maʼnoga ega boʻlganligi uchun ham tarjimada Gʻafur Gʻulom bu soʻz oldidan “urgʻochi” sifatini qoʻshadi: Nima qilib qoʻydingiz, yo urgʻochi arslonlarmisiz? Nemislarda esa choʻchqa omad va baxt timsoli ekan. Oʻzbeklarda yoʻlpashsha – mehmon darakchisi.

Xulosa qilib aytganda tarjima asliyat tili bilan hamohang va unga uygʻunlashtirib, moslashtirib tarjima qilinganda adabiy asarning umumiy xususiyatlari xalqning xususiy va ijtimoiy hayot tarzi, turmush sharoiti, kiyimi, urf-odatlari, koʻcha, shahar, sanʼat yodgorliklari, muassasalarning nomi, mansabdor shaxslarning familiyalari va boshqalar koʻz oldingizda namoyon boʻladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Musaev Q. Tarjima nazariyasi. – Toshkent: “Fan”, 2004.
2. Hamidov X, Tarjimashunoslik Toshkent – 2012
3. <https://arm.tdpushf.uz/>
4. <https://lib.jspi.uz/>

UO’K 808.5

INGLIZZABON G’ARB VA O’ZBEK NASRIDA SHOH HAMDA SARKARDA BOBUR OBRAZI TALQINI

K.R. Xayrullayeva, o’qituvchi, Buxoro davlat tibbiyot instituti, Buxoro

Annotatsiya. Ushbu maqolada Pirimqul Qodirovning “Yulduzli tunlar” hamda Flora Anna Stilning “Sayohatchi qiroli” romanlarida Zahiriddin Muhammad Bobur obrazi talqini keng tadqiq qilingan. Boburning shoh va shoir, jangchi, san’at va madaniyat oshuftasi sifatidagi obrazlariga berilgan tavsiflar ko’rib chiqilgan hamda ikki g’arb va sharq yozuvchilarining shaxsiy fikr va mulohazalari vositasida yanada boyitilgan.

Kalit so’zlar: Zahiriddin Muhammad Bobur, Amir Temur, shoh va shoir, Chingizxon, Shayboniyxon, “Boburnoma”, arab va fors, Boburiylar sulolasi, g’azal

Аннотация. В данной статье рассматривается интерпретация образа Захириддина Мухаммада Бабура в «Звездных ночах» Пиримкула Кадырова и «Турист Король» Флоры Анны Стил. Описания, данные Бабуру как королю и поэту, воину, искусству и культурной иконе, были пересмотрены и дополнительно обогащены личными мыслями и мнениями двух западных и восточных писателей.

Ключевые слова: Захириддин Мухаммад Бакур, Амир Темур, царь и поэт, Чингизхан, Шайбанийхан, «Бобурнома», арабский и персидский языки, династия Бабури, газель

Abstract. This article examines the interpretation of the image of Zahiriddin Muhammad Babur in Pirimkul Kadyrov's "Starry Nights" and Flora Anna Steele's "King Errant". The descriptions given to Babur as a king and a poet, a warrior, an art and a cultural figure have been reviewed and further enriched by the personal thoughts and opinions of two western and eastern writers.

Keywords: Zahiriddin Muhammad Babur, Amir Temur, king and poet, Chingizhan, Shaybaniyan, "Baburnama", Arabic and Persian, Baburid's dynasty, ghazal

Butun dunyoga ham tengsiz shoh va sarkarda, Hindistonda yangi davlat asoschisi, ham adabiyot, san’at isxlosmandi sifatida nom qozongan ajdodimiz bo’lmish Zahiriddin Muhammad Bobur ko’p asrlardan buyon tarixchilar, ilmiy va badiiy adabiyot vakillari asarlarida mustahkam o’rin egallab kelmoqda. Bobur hayot yo’li va ijodiga bag’ishlab yozilgan kitoblarni tadqiq etar ekanmiz, shunga guvoh bo’ldikki, buyuk bobokalonimiz tarixda qoldirgan izlari nafaqat o’zbek olimlarini, balki inglizzabon g’arb adabiyot namoyondalarini ham bir necha yuz yillardan buyon o’ziga jalb etib kelmoqda. Quyida maqolani yozar ekanmiz, bunda Pirimqul Qodirovning “Yulduzli tunlar” hamda Ingliz yozuvchisi Flora Anna Stilning “Sayohatchi qiroli” badiiy asarlarida Zahiriddin Muhammad Boburning shoh va sarkarda sifatidagi obraziga nazar tashlangan parchalar tahlilini maqsad qildik. P.Qodirov o’z asarida yosh Boburning bolalik chog’laridan kelgusi janglarga tayyorgarlik ko’rganini hamda chavandozlik, kamonbozlik, qilichbozlik singari mashg’ulotlarda tengsiz kuch-qudratga ega bo’lganligiga urg’u beradi. Asardan olingan quyidagi parchada bu yaqqol namoyon bo’lgan: “Chorbog’ ichida o’n ikki yoshli Bobur mirzo chavandozlik mashqlari o’tkazmoqda. U chorbog’ chetidagi yalanglikdan bo’z otni choptirib chiqdi-yu, birdan jilovini qo’yib yubordi. Kamonga chapdastlik bilan o’q o’rnatdi va chopib borayotgan ot ustidan nishonga otdi. Yoy o’qi nishon yog’ochiga “taq” etib urilgani baralla eshitildi. Bobur bo’z otni choptirib borib, navkarga yetganda oyoqlarini uzangidan bo’shatdi, qamchini tishiga oldi. Bo’z ot jiyron qashqa bilan jips kelgan zahoti Bobur bo’y cho’zib, narigi otning egaridan ikki qo’llab ushladi-yu, bor kuchi bilan egardan egarga sakradi. “

Flora Anna Stil esa o’zining “Sayohatchi Qiroli” romanida yosh podshoh sifatida Boburning Samarqandni egallagan chog’ida shaharni talon-taroj qilishga uringan qo’l ostidagi askarlarga nisbatan ko’rgan oqilona va adolatli chora-tadbirlarini juda chiroyli tarzda tasvirlab beradi: “Ko’p o’tmay uning

qarorgohiga yaqin bo'lgan joyda, shahardan savdo-sotiq qiluvchilar va savdogarlardan bir qancha kishilar kelib oldi-sotdi qilishdi va negadir, asr namozi vaqtiga yaqinlashganda ba'zi do'konlarda janjal ko'tarildi va ko'p musofirlarni mol-mulklari talon-taroj qilindi. Shunday bo'lsa-da, musodara qilingan buyumlar yoki mol-mulkning biron bir qismi qaytarib berilmadi, ammo keyingi kunning birinchi soati tugagunga qadar Bobur vayron qilingan joylar butunlay qayta tiklanishi va har bir tortib olingan narsa qaytarilishi va hatto bir dona igna-ip ham tortib olinmasligi to'g'risidagi buyruq berdi!"

Yuqorida keltirilgan parchadan Boburning shoh sifatida qanchalik darajada o'z fuqaroliga g'amxo'r va jonkuyar bo'lganligini ko'rish mumkin. Samarqand shahri Shayboniyxon qo'shinlari tomonidan qamal qilingan paytda Bobur jasur yetakchi sifatida o'z xalqi xavfsizligi uchun kurashlar olib boradi. Xuddi shu vaziyat P.Qodirov "Yulduzli tunlar" romanida quyidagicha ta'rif beradi: "O'z qo'l ostidagi kichik kuch bilan qo'lidan kelganini qilib, shahardan ta'minotni uzib qo'ymaslikka, bozoriga kelgan shaharliklar va savdogarlar soni ko'payib borishiga harakat qildi. Va kundan-kunga atrofdagi shaharlar aholisi o'zlarini, qal'alarini, yerlarini dushmanga topshirishdi. Faqat Samarqand shahri qarshilik ko'rsatdi."

Tengsiz sarkarda sifatida Zahiriddin Muhammad Bobur o'z yurti sarhadlari himoyasi yo'lida dushmanlarga qarshi janglarda ko'plab jasoratlar ko'rsatadi. Mardlik va jasurlik xislatlarini Bobur o'z bobokaloni bo'lmish Amir Temurdan meros qilib olganligi shubhasizdir. Pirimqul Qodirov ham Boburga bag'ishlangan asarining bir necha o'rinlarida bunga urg'u berib o'tgan. "Biroq bir necha oylardan so'ng uning qo'rquvlari ro'yobga chiqdi va Shayboniyxon kuchayib, Boburning atrofida yana paydo bo'ldi. Bobur bundan xabar topganida, yosh qirol sifatida qolgan hamma narsani chetga surib qo'ydi va yana bir bor qilichini yalang'ochladi. U buyuk ajdodlari Amir Temurning xotiralarini o'qib, harbiy san'atni o'rgangan va janglarda jasorat ko'rsatishga intilardi. Shunday qilib, Shayboniyning qo'shinlari o'zini ko'rsatishi bilanoq, yosh general ularni kutib olish uchun yo'lga chiqdi."

Ko'p sonli qo'shin sarkardasi, cheksiz sarhadlarga ega davlat rahbari bo'lishiga qaramasdan Zahiriddin manmanlik, xudbinlik fazilatlaridan yiroq bo'lgan. U xalqi va askarlariga doimo har ishda o'mak bo'lishga harakat qilgan. Odamlari og'ir vaziyatga tushgan, qiyinchiliklarni boshdan kechirayotgan paytda Bobur bir chetda tomoshabin bo'lib turishga odatlanmagan. Ingliz yozuvchisi Flora Anna Stilning "Sayohatchi Qirol" romanida keltirilgan voqea-hodisalarda yuqoridagi fikrlar o'z isbotini topgan: "Boburning odamlari qor va suv ostida bo'lgan paytda, askarlari qiyinchilik va qayg'uiga duchor bo'lganlarida uning o'zi issiqqina xonada dam olib, hordiq chiqarishi bu albatta Boburning prinsiplariga to'g'ri kelmas edi. "Do'stlar davrasidagi o'lim bayramdir." Sharoit qanday bo'lmasin, biz shu maqolga amal qilamiz, - dedi u yengil ohangda. — Haqiqatan ham bu bechora qalb egalari shu dovonga olib kelgan ekanman, qanday azob va mashaqqatlarga duchor bo'lishmasin, men hamma narsada teng sherik bo'lishim to'g'ridir. Shunday qilib, qo'lidan kelganini qilib, boshqalarga nima qilish kerakligini ko'rsatib bo'lgach, ketmon olib, ko'kragigacha keladigan chuqur qorni kovladi, keyin cho'kkaladi." Boburning Hind diyorida yangi davlatga asos solish rejalarini amalga oshirish chog'ida ham bir necha janglarga boshchilik qilgan. Xususan, uning o'sha davrdagi Dehli sultoni Ibrohim Lodiga qarshi janglari chog'ida qo'llagan harbiy taktikalari unga tengsiz g'alabalarni olib keldi. Jang paytida kam sonli ammo zamonaviy harbiy qurol-aslahalar bilan ta'minlangan askarlari yordamida dushmanning bir necha ming qo'shinini mag'lub eta olgani bunga yaqqol misoldir. Pirimqul Qodirov ushbu jangga ta'rif bergan parchani o'qir ekanmiz, tasavvurimizda shubhasiz, o'sha jarayon manzarasi gavdalanadi: "Dehli sultoni Ibrohim Lodi yuz mingga yaqin askar va bir yarim ming harbiy fil bilan Agra tomondan yaqinlashib kelmoqda edi. Ibrihim Lodi shu fillari va askarlari bilan bultur Dehli bo'sag'asida Olamxon, Dilovarxon va boshqa dushmanlarining qirq ming kishilik qo'shinini tor-mor keltirgandi. Boburning qo'shini esa 12 ming kishidan oshmas edi. Boburning butun rejasi- yov qo'shinini to'rt tomondan o'rab olishga va qanotlarini ichkariga qayirib tashlashga qaratilgan edi. Lekin o'rab olingan yov Bobur qo'shiniga nisbatan yetti-sakkiz barobar ko'p edi, chopqir otlar bahaybat fillarning bir zarbasidan yumalab yiqilib ketar edi. Shu sababli Ibrohim Lo'di askarlari hali o'ngda, hali so'lda Bobur qo'shinining halqasini yorib chiqardi. Bobur yonida turgan aloqachi beklar va yasovullarni ketma-ket jang maydoniga choptirar, yovning qo'li baland kela boshlagan qanotlarga markazdan ko'mak yubortirar edi. U markazni yovga ataylab ochiq qoldirmoqda edi, chunki hali harakatsiz turgan aravalar va to'fanglar markazga qo'yilgan edi." Adolatli va rahmdil podshoh sifatida Zahiriddinning boshqalarga o'mak bo'la oladigan jihatlari har ikkala asarning bir necha o'rinlarida turli misollar yordamida keltirilgan. Jumladan, Hindiston o'lkasini qo'lga kiritib, u yerda o'z nazoratini

o'ratgach, sobiq sulton Ibrohim Lodining onasi Malika Baydani qatl ettirish yoki surgun qilish o'rniga unga nisbatan hurmat-izzat ko'rsatadi. Bundan tashqari malikaning barcha istaklarini bajo keltirgan holda, barcha unga ehtirom keltirish shartligi to'g'risida buyruq beradi. "Bobur mulozimlari tomonga yuzlandi: - Minba'd malikaga hech kim ozor bera ko'rmasin, hamma uni mo'tabar onamizdek ehtirom qilsin!"

Ko'p yillik tajribaga ega rahbar sifatida Zahiriddin Muhammad Bobur o'z taxt vorisi bo'lmish o'g'li Humoyunga davlat boshqaruvi xususida ko'pgina o'gitlar bergan. O'z pand-nasihatlarini bir kitobga jamlagan holda, uni Humoyunga ham taqdim etadi. Hattoki, o'limi oldidan o'g'liga adolatli va mard podshoh bo'lishni va davlatni oqilona boshqarishni vasiyat qiladi. Ota va o'g'ilning so'nggi suhbatidagi Boburning aytgan so'zlari asarda quyidagicha keltiriladi: "Humoyun, o'g'lim, mening qancha umrim qolgani xudoning o'ziga ayondir. Sohobqiron bobokalonimizning mana shu qilichini endi sen taqmog'ing kerak. Bu qilichga "Kuch-adolatdadir" degan so'zlar bitilgan. Doim odil bo'lg'in-u mag'lub bo'lmagin! Temuriylarning ko'pchiligi... Fidoiylikni unutib... Yo'q bo'lib ketdi. O'g'il otani o'ldirdi. Og'a iniga xiyonat qildi... Oqibatda... Bari razolatning qurboni bo'ldi... Undan ko'ra yaxshilikning fidoyisi bo'lgan afzal emasmi?... Mana ammang Xonzoda begim... Samarqandda meni qutqarib o'zini asoratga soldi. Bu fidoiylik meni hamisha... shunday bo'lishga undab keldi. Sen ham endi inilaringu... avlodlaringni mardlikka... fidoiylikka o'rgatgin."

Qisqa ammo mazmunli hayoti davomida Zahiriddin Muhammad Bobur tarix sahifalarida o'chmas qoldira oldi. Buyuk podshoh nafaqat mohir sarkarda balki adolatli va xalqparvar yetakchi sifatida ham insonlar qalbidan joy egalladi. Adabiyot va san'at ixlosmand bo'lganligi sababli ko'plab badiiy asarlar, ruboiy va g'azallar, ilmiy va tarixiy kitoblar muallifiga aylandi. Boburning shu kabi fazilatlarini kelgusi avlod o'quvchilariga tanishtirish uchun zamonaviy o'zbek va inglizxon g'arb adabiyoti namoyondalari uning hayot yo'li va ijodiga bag'ishlab juda ko'plab badiiy, tarixiy va ilmiy asarlar yozib qoldirdilar. Ularni mutolaa qilish orqali XV asrdagi tarixiy jarayonlar, Zahiriddin Muhammad Bobur bilan bog'liq tarixiy haqiqatlardan boxabar bo'ldik.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. З.М.Бобур. Бобурнома.- Тошкент: Юлдузча нашриёти, 1989.
2. П.Қодиров. Юлдузли тунлар.- Тошкент: Шарқ нашриёт-матбаа аксиядорлик махририяти, 2006-543 б.
3. Khayrullayeva K.R. Interpretation of Zahiriddin Muhamad Babur's image in Uzbek and world literature. EPRA International Journal of Research and Development. Volume 5, Issue 5, May, 2020.
4. Khayrullayeva K.R. Description of Zahiriddin Babur's achievements in various fields in the works of uzbek and world authors. International journal Scientific and Applied Science. Volume 89, Issue 9, September, 2020.
5. Khayrullayeva K.R., Hakimova M.A., Ne'matova Z.T. Exemplary life of Babur Mirza in the interpretation of Stephen Meredith. JournalNX- A Multidisciplinary Peer-Reviewed Journal. Volume 7, Issue 6. June.-2021.
6. H.Lamb. Babur The Tiger: First of the great Moguls. – New York: Boubleday and company inc, 1961- 351p.
7. J.Nehru. The discovery of India.- Oxford, New York: Oxford University Press,1985- P.237-257.
8. Fernand Grenard. Baber first of the Moghuls.- Thornton Butterworth Limited, London, 1931- P. 272.
9. S.M.Edwardes. Babur: diarist and despot.-Great Britain: London: A.M.Philpot LTD, 1926- 162p.

UO'K 808.3

ERIX MARIYA REMARK VA O'TKIR HOSHIMOV ROMANLARIDA TIPOLOGIK O'XSHASHLIK MASALASI

O.U. Xolmatov, o'qituvchi, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. Maqolada qiyosiy metod orqali Erix Mariya Remark va O'tkir Hoshimovning urush mavzusidagi asarlari tahlil qilingan. Ob'ekt sifatida yozuvchilarning tegishli mavzudagi romanlari olingan. Tahlillar jarayonida XX asr nemis va o'zbek harbiy prozasi o'rtasidagi tipologik o'xshashliklar masalasi o'rganilgan.

Kalit so'zlar: harbiy proza, obraz, tipologik o'xshashlik, qiyosiy metod, "yo'qotilgan avlod", patsifizm, talqin

Аннотация. В статье с помощью сравнительного метода анализируются произведения Эрих Мария Ремарка и Уткир Хашимова на военную тематику. Объектом являются романы авторов на ту же тему. В ходе анализа была изучена проблема типологических сходств немецкой и узбекской военной прозы XX века.

Ключевые слова: военная проза, образ, типологические сходства, сравнительный метод, “потерянное поколение”, пацифизм, интерпретация

Abstract. The article analyzes Erich Maria Remarque's and Utkir Khashimov's war-themed novels using a comparative method. The object is the authors' novels on the same theme. In the course of the analysis was researched the problem of typological similarities between XXth century German and Uzbek military prose.

Key words: military prose, image, typological similarities, comparative method, "lost generation", pacifism, interpretation

Kirish. XX asr adabiyotida urush talqini o'ziga xos o'rin tutadi. I va II jahon urushlari, “sovuq urush”, Vyetnam urushi, Yaqin Sharq mojarosi va Arab – Isroil urushlari, “Karib inqirozi”, afg'on urushi kabi jarayonlar XX asrda sodir bo'lib, jahon iqtisodiyoti, siyosati, madaniyatiga, shu jumladan badiiy adabiyotga ham o'z ta'sirini o'tkazdi. XX asr adiblarining urush mavzusida yozilgan asarlarida inson fojiasi tasviri yetakchi o'rinda turdi. Shu xususiyatiga ko'ra zamonaviy adabiyot urush talqini masalasida qadimiy adabiyotdan jiddiy farqlanadi. Qadimgi va o'rta asrlarda urush asosan qahramonlik va jasorat tasviri orqali aks ettirilgan bo'lsa, yangi davrga kelib bu munosabat o'zgardi. Ayniqsa, XX asr adabiyoti namunalarida bu xususiyat aniq ko'rinadi. Shu ma'noda XX asr harbiy adabiyotini qiyosiy aspektida o'rganish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Material va metodlar. XX asr g'arb va o'zbek prozasida urush kishilari tasviriga bag'ishlangan asarlar g'oyasi, obrazlar tizimi va badiiy xususiyatlari jihatidan o'xshashliklarga ega. Bu o'xshashliklar nemis va o'zbek yozuvchilari Erix Mariya Remark va O'tkir Hoshimovlarning asarlari orqali aniq ko'rinadi. E.M.Remark va O'.Hoshimov asarlarining qiyosiy tahliliga bag'ishlangan tadqiqotlar hali ishlanmagan. Ammo, har ikki yozuvchining urush mavzusidagi asarlari bo'yicha yetarlicha tadqiqotlar olib borilgan. Xususan, A.Antkoviak, H.Kleyn, M.Parvanova, O.Poxalenkov, I.Framkin, A.Porshneva kabi olimlar Remark ijodini ilmiy o'rgangan bo'lsalar, A.Rasulov, U.Normatov, B.Nazarov, U.O'ljaboyev, Y.Solijonov, Z.Mirzayeva hamda U.To'rayeva kabi olim va tadqiqotchilar O'.Hoshimovning urush mavzusidagi asarlari yuzasidan ilmiy qarashlarini bayon etganlar. Yuqoridagi olimlarning ilmiy qarashlari va ikkala yozuvchi ijodidagi o'xshash jihatlarni o'rganish asosida qiyosiy adabiyotshunoslik yuzasidan yaxshi natija va xuloslarga erishish mumkin.

Natijalar. Nemis yozuvchisi Erix Mariya Remark ijodida urush mavzusi asosiy o'rinni egallaydi. Remark asarlari tasvir obyekti jihatidan ikki guruhga bo'linadi:

1) “yo'qotilgan avlod” haqidagi asarlar. Bu guruhga “G'arbiy frontda o'zgarish yo'q”, “Qaytish”, “Uch og'ayni”, “Qora haykal” romanlari kiradi. Ushbu asarlar I jahon urushi va undan keyingi davr voqealarini aks ettiradi. Ularning asosiy qahramonlari urushda ishtirok etgan askarlar, shuningdek, I jahon urushining salbiy oqibatlari natijasida hayoti izdan chiqqan turli toifadagi insonlar edi. Demak, bu guruhdagi asarlarning asosiy tasvir obyekti I jahon urushi va uning jamiyat hayotiga salbiy ta'siri hisoblanadi.

2) Muhojirlik mavzusidagi asarlar. Bu guruhga “Zafar darvozasi”, “Hayot uchquni”, “Hayot-mamot pallasi”, “Lissabondagi tun” romanlari kiradi. Ushbu asarlarda II jahon urushi yillari voqealari tasvirlanadi. Ulardagi asosiy qahramonlar fashizm ta'qibi natijasida o'z yurtini tark etgan muhojir insonlardir. Ushbu guruhga kiruvchi asarlarning tasvir obyekti II jahon urushi va fashizmning vayronkor mohiyati bo'ldi [1].

XX asr o'zbek adabiyotida O'tkir Hoshimov ijodi patsifizm g'oyasini ifodalashda alohida ahamiyatga ega. O'tkir Hoshimovning urush mavzusida yaratilgan asarlari ham ikki guruhga bo'linadi:

1) II jahon urushi haqidagi asarlar. Bu guruhga “Urushning so'nggi qurboni” hikoyasi va “Ikki eshik orasi” romani kiradi. Ularda II jahon urushining jamiyat hayotiga fojiali ta'siri Shoikrom, Umri xola, Muzaffar, Robiya, Kimsan, Shomurod kabi obrazlar vositasida aks ettirilgan.

2) Afg'on urushi haqidagi asarlar. Bu guruhga “Nega, nega-a?!” hikoyasi va “Tushda kechgan umrlar” romani mansub bo'lib, ularda shu urush sababli behuda qurbon bo'lgan yoshlar haqida hikoya qilinadi. O'tkir Hoshimovning yuqoridagi asarlarida ham fojiali ruh ustun turadi. Urushning vayronkor va g'ayriinsoniy mohiyati realistik usulda ochib beriladi. Shu tariqa, O'.Hoshimov ijodida patsifizm g'oyasi asosiy o'rinlardan birini egallaydi. Har ikki yozuvchining urush mavzusidagi asarlari ikki guruhga bo'linadi. Remark I va II jahon urushlarining, O'.Hoshimov esa II jahon urushi va afg'on urushining insonlar hayoti va taqdiriga ko'rsatgan ta'siri masalasini badiiy obrazlar vositasida ifodalagan.

Tahlillar. E.M.Remarkning birinchi jahon urushi mavzusida yozilgan “G‘arbiy frontda o‘zgarish yo‘q”, “Qaytish”, “Uch og‘ayni” romanlarida “yo‘qotilgan avlod” vakillarining urush ta‘sirida izdan chiqqan hayoti tasvirlanadi. Xususan, “G‘arbiy frontda o‘zgarish yo‘q” romanida yosh avlodning urush frontlarida urushning g‘ayriinsoniy mohiyatini anglab yetish jarayoni aks ettiriladi. Romanning to‘qqizinchi bobida askarlarning kayzer bilan uchrashuvi tasvirlanadi. Mana shu jarayonda Katchinskiy tilidan aytilgan urush haqidagi fikrlar asarning asosiy g‘oyalaridan birini belgilab beradi: *“Richtig, aber bedenk doch mal, daß wir fast alle einfache Leute sind. Und in Frenkreich sind die moisten Menschen doch auch Arbeiter, Handwerker oder kleine Beamte. Weshalb soll nun wohl ein französischer Schlosser oder Schuhmacher uns angreifen wollen? Nein, das sind nur die Regierungen. Ich habe nie einen Franzosen gesehen, bevor ich hierherkam, und den moisten Franzosen wird es ähnlich mit uns gehen. Die sind ebensowenig gefragt wie wir”* [2]. (...To‘g‘ri, lekin shuni hisobga olish kerakki, biz oddiy odamlarmiz. Fransiyada ham ishchilar, hunarmandlar va mayda xizmatchilar ko‘p. Lekin bironta fransuz chilangari yoki kosibi bizga hujum qildimi? Yo‘q, bunaqa ishlar hukumat idorasida hal qilinadi. Men bu yerga kelguncha bironta fransuzni uchratmaganman, ular ham nemisni ko‘rishmagan. Xuddi biz kabi ulardan ham hech kim so‘rab o‘tirmagan”[3]. – *Nizom Komil tarjimasi). Katchinskiy uchun barcha askarlar kelib chiqishi va qayerlik ekanligidan qat‘iy nazar qurbonlardir. Remark asarda nemis yoshlarining urushdagi fojiali qismatini tasvirlangan bo‘lsa-da, romanda ko‘tarilgan muammo faqat nemis xalqiningina emas, urushda ishtirok etgan barcha xalqlarning, butun insoniyatning global muammosi sifatida talqin qilinadi. Shuningdek, Remarkning “Uch og‘ayni” romanida ham Birinchi jahon urushida qatnashgan, urushdan keyin hayotda o‘z yo‘lini topishga intilgan turli taqdirlar va xarakterlar tasvirlangan. Yozuvchi “G‘arbiy frontda o‘zgarish yo‘q” romanida o‘smir yoshdagi askar yigitlarning bevosita frontdagi hayotini tasvirlagan bo‘lsa, “Uch og‘ayni” romanida o‘sha o‘spirinlarning ancha ulg‘aygan vakillari haqida hikoya qiladi. Asarda urushdan o‘n yil keyin ro‘y bergan voqealar bayon etiladi. Biroq, asar qahramonlari urushning salbiy ta‘siridan qutula olmaganlar. Bu holat quyidagi parchada yorqin aks etgan: *“Wir hatten marschieren wollen gegen die Lüge, die Ichsucht, die Gier, die Trägheit des Herzens, die all das verschuldet hatten, was hinter uns lag – wir waren hart gewesen, ohne anderes Vertrauen als das zu dem Kameraden neben uns und das eine andere, das nie getrogen hatte: zu den Dingen – zu Himmel, Tabak, Baum und Brot und Erde”*[4]. (Biz o‘tmishimizga dahldor barcha narsaga qarshi – soxtalik va xudbinlik, ochko‘zlik va shafqatsizlikka qarshi kurashmoqchi edik; biz bag‘ritosh bo‘lib qoldik va yaqin o‘rtog‘imizdan boshqa hech kimga, bizni hech qachon aldamagan osmon, tamaki, daraxtlar, non va zamindan bo‘lak hech narsaga ishonmay qo‘yidik[5] – *Nizom Komil tarjimasi). Remarkning bu guruhdagi asarlari g‘oyasi va obrazlari jihatidan O‘.Hoshimovning “Nega, nega-a-a?!” hikoyasi va “Tushda kechgan umrlar” romani bilan umumiylik kasb etadi. Xususan, “Tushda kechgan umrlar” romanida xuddi Remarkning yuqoridagi asarlari qahramonlari kabi yosh askarlarning afg‘on urushida behuda qurbon bo‘lishi, urushning askar ruhiyati va dunyoqarashiga ta‘sirini ifodalangan. O‘tkir Hoshimov afg‘on urushining halokatli ta‘sirini bosh qahramon Rustam bilan birgalikda Xayriddin obrazi orqali ham bayon etadi. Romanda Xayriddin tilidan urushga quyidagicha ta‘rif beriladi: *“...Urush teskari haqiqat degani ekan. Odam bo‘lgining kelsa, shafqatsiz bo‘l. O‘lgining kelmasa, o‘ldir”* [6]. Urushning adolat va haqiqat tamoyillariga mutlaqo to‘g‘ri kelmasligi ushbu jummalarda qahramonning xulosasi fonida ifodalangan. Bu orqali muallifning ham urush haqidagi o‘z qarashlari badiiy ifodasini topgan. Har ikki yozuvchining ushbu asarlarida “yolg‘on taqdir”, “behuda umr” masalalari yosh askarlarning fojiali taqdiri vositasida aks ettiriladi.

Remark va O‘.Hoshimovlarning II jahon urushi mavzusidagi asarlarida ham tragik pafos ustuvorlik qiladi. Remark “Zafar darvozasi”, “Hayot uchquni”, “Lissabondagi tun” kabi romanlarida muhojirlarning og‘ir hayotini tasvirlasa, O‘.Hoshimov “Urushning so‘nggi qurboni” hikoyasi va “Ikki eshik orasi” romanida front ortidagi insonlar taqdiriga ko‘proq urg‘u beradi. Bu orqali O‘.Hoshimov urushning faqat frontdagi askarlar emas, frontdan uzoqda bo‘lgan oddiy xalq vakillari uchun ham katta fojialar olib kelganini badiiy obrazlar orqali ifodalaydi. E.M.Remark va O‘.Hoshimovlarning bu guruhdagi asarlarini antifashistik ruh birlashtirib turadi.

Har ikki yozuvchi ham yuqoridagi asarlarida urushga dahldor bo‘lgan insonlarni umumlashma obrazlarini tasvirlaydilar. Remarkning bu qahramonlari ko‘proq avtobiografik xususiyatga ega. O‘.Hoshimov esa turli insonlardan olingan ma‘lumotlar, hayotiy kuzatuv vositasida urush odamlarining umumlashma obrazlarini yaratgan. Shuningdek, ichki nutq va psixologizmlardan keng foydalanilishi ham

ikki yozuvchining umumiy xususiyatlaridan biridir. Remark asarlarida voqealarni birinchi shaxs (men) tilidan hikoya qiladi. O'.Hoshimov esa "Ikki eshik orasi", "Tushda kechgan umrlar" romanlarida polifonik nutqdan unumli foydalangan.

Xulosa. E.M.Remark va O'.Hoshimovlarning urush mavzusidagi har qanday asarlarida qahramonlik motivi emas, fojia va o'lim motivi yetakchi o'rinda turadi. Har ikki yozuvchining qahramonlari jasoratlarga tashna bahodirlar emas, aksincha, urushdan jabr ko'rgan va hayoti izdan chiqqan insonlardir. Bu umumiylik yozuvchilarning insonparvarlik prinsipi, shuningdek, patsifizm g'oyasini ilgari surganliklari bilan belgilanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI:

1. Саидмуродов С. Тинчлик номи ила. // Ремарк Э.М. Лиссабондаги тун. – Т.: "O'ZBEKISTON", 2016
2. Erich Maria Remarque. Im Westen nicht Neues. – Köln: Kiepenheuer&Witsch, 1971.
3. Remark. G'arbiy frontda o'zgarish yo'q. – Т.: "Yangi asr avlodi", 2016
4. Erich Maria Remarque. Drei Kameraden. – Köln: Kiepenheuer&Witsch, 1991.
5. Ремарк Э. М. Уч оғайни. – Т.: ШАРҚ, 2015
6. Ҳошимов Ў. Тушда кечган умрлар. – Т.: "Янги аср авлоди", 2016

UO'K 808.5

JAHON VA O'ZBEK ADABIYOTIDA TETRALOGIYA YARATISHDA BADIY-ESTETIK TAJRIBALAR

Z.R. Yaxshiyeva, PhD, TATU Qarshi filiali dotsenti, Qarshi

Annotatsiya. Ushbu maqolada jahon va o'zbek adabiyotida tetralogiya namunalari yaratishning tarixiy asoslari va bu yaratilgan tetralogiya namunalarini o'rgangan tadqiqotchilarning ilmiy asoslangan xulosalari berilgan. Shuningdek, o'zbek adabiyotidagi ilk tarixiy tetralogiya namunasi bo'lgan Muhammad Alimning "Ulug' saltanat" epopeyasi yaratilishidagi badiiy estetik tajribalar o'rganilgan. Shu bilan birgalikda, ushbu epopeyada keltirilgan misollar tahlilga olingan.

Kalit so'zlar: tetralogiya, roman-dilogiya, roman-trilogiya, roman-tetralogiya, epopeya, lirik kompozitsiya

Аннотация. В данной статье приводятся исторические основы создания образцов тетралогии в мировой и узбекской литературе и научно обоснованные выводы исследователей, изучивших эти образцы тетралогии. Также были изучены художественно-эстетические опыты создания эпопеи "Великое государство" Мухаммеда Али, являющейся первым образцом исторической тетралогии в узбекской литературе. В то же время басни, представленные были подвергнуты анализу в этой эпопее.

Ключевые слова: тетралогия, роман-дилогия, роман-трилогия, роман-тетралогия, эпопея, лирическая композиция

Abstract. This article presented the historical foundations of the creation of tetralogy samples in the world and Uzbek literature and the scientifically based conclusions of researchers who have studied these tetralogy samples. The artistic and aesthetic experiences of creating the epic of Muhammad Ali "The Great Reign" were also studied which is the first example of a historical tetralogy in Uzbek literature and analyzed the presented epic fables in epopee as well.

Keywords: tetralogy, novel-dialogic, novel-trilogy, novel-tetralogy, epic, lyrical composition

Adabiyotshunoslik ilmida har bir janriy-kompozitsion izlanishlarda eksperiment tajribalar amalga oshirish tajribasi mavjud. Bu izlanishlar poetik istilohning to'laqonli tabiatini aniqlashda qo'l keladi. Xususan, keng epik ko'lamdorlik kasb etgan, hayotning nihoyatda ulkan manzarasini aks ettirishda roman, roman-dialogiya, roman-trilogiya, roman-tetralogiya singari janrlarda bu hodisa ma'lum ma'noda o'z ifodasini namoyish qiladi. Epopik asarlarni o'trganish asnosida, anglash mumkinki, tetralogiya – roman bilan solishtirilganda bir-biriga mantiqan bog'langan (asarning g'oyaviy tayanch nuqtasi bir markazda uyushgan), syujet va kompozitsion jihatdan nisbiy mustaqillikka ega to'rt asar majmuidan iborat. Bu nazariy qarashlarni akademik A. Saidovning quyidagi ixcham ta'rifi ham tasdiqlaydi: "Tetralogiya – g'oyasi va mazmuni bir xil bo'lgan to'rtta adabiy yoki musiqiy asar, deganidir"[1]. Bizningcha, tetralogiyada ijodkor

g'oyaviy maqsadining yagonaligi, yaxlit konsepsiyaga ega bo'lgan epik ko'lamdorligi ma'lum jarayon, davr silsilalarini aks ettirgani bilan boshqa janrlardan ajralib turadi.

“Adabiyotshunoslik” lug'atida: “Epopeya” (yun. epopia, ya'ni epos – hikoya va poieo – yaratmoq, ijod qilmoq) – hajman yirik asosga umumxalq ahamiyatga molik problematika qo'yilgan epik asar. Epopeyaning ilk namunalari sifatida qahramonlik eposi ko'rsatiladi. Keyinroq o'rta asrlar va ularga taqlid tarzida dunyoga kelgan epopeyalar yozma adabiyotda ham qaror topdi. (Tassoning “Vergiliy”, “Eneida”; Volterning “Ozod qilingan qush Ireusalim”; “Genriada”) Badiiy nasrning, xususan, romanchilikning taraqqiy etishi barobarida, millat hayotining muhim tarixiy bosqichini qalamga olib, umumxalq ahamiyatga molik muammolarni badiiy idrok etishga qaratilgan roman-epopeyalar paydo bo'ldi”[2]. Darhaqiqat, tarixiy tetralogiya genezisi haqida so'z borganda – eposdan o'sib chiqqan epik ko'lam, zamon va makon orasida kechuvchi ziddiyatlar, tarixiy silsilalar uzviy har bir davrning qiyofasini to'laqonli anglashga yordam beradi. Yevropa va rus adabiyotining oltin davrida, ya'ni XIX asrning ikkinchi yarmida epopeya yaratish an'anasi vujudga keldi. Epik ko'lamning zamon to'lqinlarida evrilishi yoxud takomillashuvi L. Tolstoy, F. Dostoyevskiy, J. Joys, F.Kafka, A. Kamyu, M. Sholoxov singari yozuvchilar ijodida yanada ranginlasha boshladi. Insoniyat taqdiri bilan uzviy bog'langan, hayotiy haqiqatni o'z ko'zi bilan ko'rib, undan tegishli xulosalar chiqargan adiblar ijodiy kredosi “*yangi inson ruhiyatini kashf etish to'lqini*” sifatida tarix zarvaraqlariga muhrlandi. Bu ijodiy jarayon takomilining yorqin namunasi jumlasiga L. Tolstoyning “Urush va tinchlik”, M. Sholoxovning “Tinch Don”, M. Aldanovning “Mutafakkir” singari asarlarini kiritish o'rinlidir. Shuningdek, bir haqiqatni aytish joizki, tarixiy tetralogiya muallifi Mark Aldanov o'z asarida Napoleon boshchiligida kechgan urush oqibatlarining ko'ngilsiz holatlarini qalamga oladi.

Jahon badiiy tamaddunining betakror yozuvchilari L.Tolstoy “Urush va tinchlik”, M.Sholoxovning “Tinch Don” kabi epopeyalari kompozitsion qurilishida badiiy tafakkurning cheksiz qudratini, insonni tadqiq qilish manerasining benihoya kengligini, so'z va uning mohiyatida aks etgan ma'no jilvalarining serqirralgini yuzaga chiqarganligini adabiy jamoatchilik hozirga qadar e'tirof qilishmoqda.

O'tgan asrning boshlarida roman janri borasidagi izlanishlar, ayniqsa, A.Qodiriyning “O'tgan kunlar”, Cho'lponning “Kecha va kunduz” singari asarlari keyingi yaratiladigan asarlarga ma'lum ma'noda o'z ta'sirini ko'rsatdi. Asr o'rtalariga kelib S.Ahmadning “Ufq” trilogiyasi romaniy tafakkur salmog'ining yanada kengayishiga zamin yaratdi. Joriy kunda badiiy adabiyot sahnasida o'z o'rniga ega iste'dodli yozuvchilardan biri M.Alining “Ulug' saltanat” tetralogiyasi yuqoridagi badiiy-estetik tajribalarning (bu o'rinda uslub, usul, ifoda nazarda tutilmoqda!) o'ziga xos shaklini to'laqonli namoyon qilganligini ta'kidlash o'rinli. Aslida, mazkur janr, ya'ni, tetralogiya muallifning o'zi alohida ta'kidlaganidek, 90-yillarda “Sarbadorlar” romanining yaratilishidan keyin tug'ilgan ijodiy niyat hamda tajribaning mantiqiy davomidir. M.Alining ijodiy niyati sifatida qaralayotgan ulkan epik polotno Movoraunnahrda hukmronlik qilgan Sohibqiron Amir Temur shaxsini ulug'lash, qadr-qiymatini oshirish, ham ota, ham arbob, ham dorulsaltanat egasi, ham olijanob yurtparvar sifatidagi yuksak insoniy fazilatlarini, markazlashgan temuriylar saltanatining aslzodalari, keyingi hayoti, o'sha davrdagi ijtimoiy-siyosiy, madaniy-ma'rifiy islohotlarning nihoyatda keng qamrovligi borasida olib borilgan izchil strategik hamda diplomatik aloqalarni qayta kashf etishga qaratilganligi bilan ajralib turadi. Ilk ijodiy reja birgina she'rdan boshlangani, u bora-bora roman-epopeyaga aylanishida ham ramziy ma'no mujassam. “Ilk ijodiy reja hech vaqt osmondan tushmaydi. Uning yuzaga kelishiga ham xalq hayoti asosdir. Ana shu reja halqning qalbini, o'y-orzusini, intilishlarini, irodasini tushuna bilgan, uning porloq kelajagi uchun kurashga ongli ravishda, beminnat o'zini bag'ishlagan san'atkor qalbida juda ko'plab yuzaga kelaveradi. Lekin ularning qay biri “amal”ga keladi, qay biri yozuvchini tinchitmaydi, bu yana o'shu diffuziyaga, “katalizator”ga bog'liqdir”[3]. Bu iqtibos bevosita M.Alining “Ulug' saltanat” epopeyasiga muqoyaasa qilsak, masala mohiyati yanada yaqqol namoyon bo'ladi. Unda shaxs va uning botiniy olami, muqaddas sanalgan oila qo'rg'onining mustahkamligi, davr qiyofasini aks ettirishda ishonarli manbalarga murojaat qilinganli bilan ham o'lehanadi. Ya'ni muallif matn emotsional hissiy-shuuriy taqdimnomasida barcha voqelikni Amir Temur shaxsiyati va hamiyati atrofida bog'lashga, syujet voqealarining tipologik xususiyatlarini ketma-ket rivojlantirib borishga ahamiyat qaratganligi bilan belgilanadi.

Har bir asarning alohida nom bilan atalishi, Amir Temur o'g'illarining ismiga moslab tartib berilishida ham mantiqiy aloqa mavjud. Jumladan, taxtni egallashda yoki uni tortiq qilishda Amir

Temurning zakilyligi, uning keng va teran fikr-mulohaza yurituvchi podshoh ekanligini voqealar rivoji tasdiqlab boradi. Bu ham muallifning o'z oldiga qo'ygan asosiy vazifalaridan biri ekanligini dalolatlaydi.

Roman-epopeyaning “Jahongir mirzo”, “Umarshayx mirzo”, “Mironshoh mirzo”, “Shohrux mirzo” nomlari bilan poetik qirralarini ifoda qilish yozuvchiga “ilk ijodiy niyatning” hal qilinishida muhim kalit vazifasini o'tagan[4]. Darhaqiqat, yozuvchining badiiy-estetik tajribasi sifatida dastlab “Gumbazdagi nur” dostoni, “Sarbadorlar” asari ham tarixiy haqiqatni qayta tiklashda muhim ahamiyat kasb etgan desak, mubolag'a qilmaymiz. Negaki, har qanday badiiy asar yozuvchining ijodiy niyati hamda izlanishlarining davomiyligi natijasida yangi-yangi kashflarni ixtiyor etishi shubhasiz. Shu ma'noda, roman-epopeyaning shakliy-uslubiy qirralari yozuvchi dunyoqarashining takomillashib borayotganligini hamda to'laqonli maqsadlari sari qadam tashlaganligi natijasida yuzaga chiqqanligini isbotlab turibdi.

Shuni alohida ta'kidlash joizki, “Ulug' saltanat” romanini tasvir prinsipi jihatidan izchil realistik uslub mezonlari bilan baholab bo'lmaydi. Chunki roman tasvirida subyektiv asos ustun mavqeda, liro-publitsistik unsurlar bisyor. Favqulodda tabiatga ega bo'lgan qahramonlarning ehtirolari jo'shqin, o'zlari esa kurashchan. Romanning syujeti, kompozitsiyasi, yetakchi pafosi, tili, tasvir uslubida mazkur hol yorqin namoyon bo'ladi. Demak, “Ulug' saltanat” tahlilida u mansub bo'lgan ijod tipini inobatga olmasak, asarning go'zal fazilatlarini aniq aniq ko'rish imkoni ham butkul yo'qqa chiqadi. Badiiy ijodning shartlilik tamoyili unutilgani bois, ijodkorning badiiy haqiqati haqidagi tasavvurlarimiz ham biryoqlama bo'lib qoladi”[5]. Darhaqiqat, keltirilgan iqtibosda muallif ijodiy niyati, epopeyani yuzaga kelishida katta vaqt falsafasi, jahongirning strategik islohotlari, hamisha muzaffar bo'lish shifoati qabarib ko'rinadi. Aynan, roman-epopeyaning matniy tahlilida bu narsa yaqqol seziladi. Davr yaratgan adabiy polotnolarda jamiyat madaniy-ma'rifiy hayoti keng qamrovda tadqiq markaziga yo'naltiriladi. Muallif estetik tajribasida olam va odam muammolari aks ettirilishi masalaga to'g'ri talqin tamoyillarini qo'llashda dolzarbdur. M.Ali aynan shu jihati bilan asarda ishtirok etuvchi xarakterlarning to'laqonli shakllanish bosqichlarini intensiv yo'sinda “tezlashtirgan”. L.Tolstoy va M.Sholoxov xarakter yaratishda matni atayin cho'zish, voqelikni sinchiklab tasvirlash yo'lida borsa, M.Ali qisqalik orqali katta vaqt falsafasini namoyish qilishni asosiy ifoda yo'sini tarzida tavsiflaydi. Bu ifoda usuli badiiy-estetik tajribaga mos talqinni keltirib chiqargani quvonarli hodisadir.

Amir Temurning “Tuzuklari” roman-epopeyaning yanada ishonarli, jonli, kuchli drammatizmni yuzaga kelishida muhim omil bo'lgan. Unda Temurning olib borgan ijtimoiy-siyosiy islohotlari, oila va yurt oldidagi mas'uliyati – saroy ahlida katta mamnuniyat hissini oshirganligi, farzand tarbiyasida adolatli hamda zakilylik bilan ish yuritgani barchamizga ma'lum. Tarixiy fakti badiiy haqiqatga aylantirish uchun ham yozuvchidan katta ijodiy izlanishni talab qiladi. “Muhammad Ali asarda manbalarga suyanib to'g'ri ko'rsatganiday, Sohibqironning bunyodkorlik va yaxshilik, adolat, imonu insofni ulug'lab, shu ezgu shiorlarga amal qilishida Andxo'ya yashovchi piri Mirzaid Barakaning muborak maktubi ham kuchli ta'sir qilgan. Romanda yozuvchi qahramonlarning tilini o'rta asrlar turkiy tili yoki eski o'zbek tiliga yaqinlashtirishga harakat qilgan”[6]. Tarixiy faktlarni qo'llashda yana bir muhim manba Sharafuddin Ali Yazdiyning “Zafarnoma” asari ham yozuvchiga katta ijodiy niyatning yuzaga chiqishida rahnomolik qiladi. Undagi Amir Temur shaxsi va bajargan ezgu amallarini qayta kashf qilib, badiiy talqinga aylantirishda o'ziga xos yo'nalishning shakllanishiga zamin yaratadi. Garchi adib ko'proq oila va qo'rg'on boshqaruvdagi voqelikka ko'proq urg'u bersa-da, jangu jadallarda kechgan Amir Temur umri, vaqtini ikkinchi planda ko'rsatishga diqqat qaratganligi ayni haqiqatdir.

Umuman, badiiy-estetik tajriba, asarning bo'lak hamda qismlari, keyinchalik tetralogiyaning to'laqonli dunyo yuzini ko'rishi – keng hayotiy tajriba, izlanish, mahorat singari ijodkor botiniy olami bilan bog'liq jihatlarning barqarorlashuviga mustahkam asos bo'ldi. Bu asos hayot va adabiyot, shaxs va shaxsiyat, ulug' bir shaxsning xarakter qirralarini qayta idrok qilish malakasini rivojlantirdi. Demak, badiiy ijod konsepsiyasi muallif ta'kidlaganidek, tarixiy haqiqatni qay darajada sinchiklab o'rganish, undan kerakli xulosalar chiqarish, eng muhimi, jiddiy izlanishga borib tutashuvini his qilgan holda ish yuritish muhim ekanligini adib diqqat markazida tutmog'i shartdir. Zero, badiiy ijod jarayonida muallif voqelikni boshqaruvchi emas, o'z taqdirini o'zi yaratadigan xarakterlarni tasvirlashi bilan ham belgilanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Saidov A. Ulug' saltanat – ulug'vor ajdodlarimiz tarannum etilgan asar. “Ulug' saltanat vasfi” kitobi. –Toshkent: Mashhur press nashriyoti, 2017. – B. 84. Yoqubov I. Muhammad Ali ijodida tarixiy jarayon konsepsiyasi va liro-romantik talqin. –Toshkent: Fan. 2007. – B.15.

2. Quronov D., Mamajanov Z, Sheraliyeva M. Adabiyotshunoslik lug'ati. – Toshkent: Akademnashr, 2013. – B. 370.
 3. Umurov H. Badiiy ijod asoslari. Toshkent: "O'zbekiston". 2001. –B.53.
 4. To'rayev D. O'zbek tetralogiyasi. Toshkent: "Akademnashr". 2017. –B.14.
 5. Yoqubov Islomjon. Muhammad Ali ijodida tarixiy jarayon konsepsiyasi va liro-romantik talqin. Toshkent: Fan. 2007. – B.48.
 6. To'rayev D. O'zbek tetralogiyasi. Toshkent: Akademnashr. 2017. -B.48.

UDC 811.111'25

MAIN PROBLEMS OF TRANSLATION OF SPORT TERMS FROM ENGLISH INTO CHINESE

Yuan Xiaowei, teacher, Jinnig Normal University, Jinnig

Annotatsiya. *Maqola sport terminologiyasini tarjima qilish muammolariga bag'ishlangan. Termin yaratishning asosiy usullari, shuningdek, sport atamalarini ingliz tilidan xitoy tiliga tarjima qilishda qo'llaniladigan tarjima transformatsiyalari ko'rib chiqiladi.*

Kalit so'zlar: *sport terminologiyasi, tarjima o'zgarishlari, so'zlarning yasali usullari*

Аннотация. *Статья посвящена проблемам перевода спортивной терминологии. Рассмотрены основные методы образования терминов, а также переводческие трансформации, используемые при переводе терминов с английского на китайский язык.*

Ключевые слова: *спортивная терминология, переводческие трансформации, способы образования слов*

Abstract. *The article is devoted to the problems of translation of sports terminology. The main methods of term formation are considered, as well as translation transformations are used in the translation of sport terms from English into Chinese.*

Key words: *sports terminology, translation transformations, ways of forming words*

It is obvious that at present the sports terminology of both Chinese and English is undergoing significant changes, which are caused by globalization, the expansion of intercultural communication, the progress and development of sports in its various directions.

In recent years, the problems of sports translation in the domestic practice of translation are relevant - our country has hosted many major international sports competitions, from the European and World Championships to the World Universiad in Kazan and the Olympic and Paralympic Games in Sochi. In the coming years, Russia will host the World Ice Hockey Championship, the World Cup, the Winter Universiad and other tournaments that require professional translation in the sports field.

The relevance of this research topic is also due to the need for a deep analysis of such a rapidly developing system of lexical units as sports terminology. Studying the patterns in the field of actual and demanded subsystems of the language, one can get an idea of the current state and development of the language as a whole.

I would like to start with the definition of the term. Many leading Russian and foreign linguists-terminologists gave their definitions of terms, some of which are presented in Table. 1.

After analysing these definitions and highlighting the main thing in them, it can be argued that a term is a word or phrase, which is the designation of a strictly defined scientific concept, which, together with other concepts of a given branch of science or technology, constitutes one semantic system.

There are a myriad of areas in which the terms are used. Sports terms are terms that are used in the narrow field of sports, brand names of sports goods and equipment and names that make it difficult to translate, since some of them are missing in ordinary dictionaries: X - category - the level of achievements in windsurfing, starred - was a leading player, cup winners 'cup - cup winners' cup, supporting foot - support foot and many others.

Author	Definition
Danilenko Valeriy Petrovich	A component of a dynamic model of a language that dialectically combines a stable sign system and its constant rethinking [Danilenko, 1998: 140]
Grinev Sergey Viktorovich	A nominative special lexical unit (word or phrase) of a special language, taken for the exact name of special concepts [Grinev, 2008: 46]

Nemchenko Vasiliy Nikolaevich	A word or phrase (with a subordinate connection of components) denoting a professional concept [Nemchenko, 2008: 453]
Felber Helmut	A linguistic symbol, which is assigned to one or more concepts, which are defined from neighbouring concepts. It can be a word or a word group. It can also be a letter or graphic symbol, an abbreviation, an acronym, a notation, etc.
Richards. Jack.C.	The special lexical item, which occur in a particular discipline or subject matter.

Having considered the models for the formation of new sports terms, the following can be distinguished:

1. Prefix method: interception - interception, replacement - replacement, disadvantage - no advantage.
2. Suffix way: passer - passing, scorer - scoring, association - association, championship - championship.
3. New meaning of a word or phrase: line-backer - back line defender, pick - ball or puck rebound, freshman - a newcomer playing in the team for the first year, defender - defender, but not homeland, but on the field in the game.
4. Composition: penalty-kick - penalty, to pass a record - show the record, title - fight - fight for the title, point man - who scores the most washers, never - say-die defence - impenetrable defence, dribble-penetration - penetrating pass with a stroke.
5. Changing the meaning of individual elements in complex sports terms: a long - shot chance - a chance with an eye to the future, a bicycle kick - a coup kick, penalty - a penalty, not a penalty.
6. There are a number of sports terms that, in addition to full uniforms, also have an abbreviation: The Federation Internationale de Football Association - FIFA.
7. Conversion: He captained the team - He became the team captain.

When transferring sports terminology, there are two ways of translation: direct or literal translation and indirect (indirect) translation. It happens that a message in the source language translates perfectly into a message in the target language. In this case, when transferring a term, the translator chooses a direct translation.

Literal translation denotes the transition from the source language to the target language, which leads to the creation of a correct and idiomatic text, while the translator only monitors compliance with the mandatory norms of the language, for example: European champions' club - European Champions Cup, penalty-area line - penalty line square, shot into the near (long) corner of the goal - shot into the near (far) corner of the goal.

However, when the translator ascertains the presence of a "gap" in the target language, which must be filled with equivalent means, in order to ensure that the overall impression of the two messages is the same, he resorts to using different translation transformations.

Transcription and transliteration are ways of translating the lexical unit of the original by recreating its form using the letters of the translated language. During transcription, the sound form of a foreign language word is reproduced, and during transliteration, its graphic form: skateboarding - skateboarding, skeleton - skeleton, bobsleigh - bobsleigh, touchdown - touchdown.

When translating abbreviations, we either transfer the abbreviation itself using transcription or transliteration: UEFA - UEFA (which stands for the Union of European Football Associations), or we translate the abbreviation and fold it back into the PY version: EPL (English Premier League) - Premier League (English Premier League).

Calculation is a way of translating the lexical unit of the original by replacing its constituent parts - morphemes or words - with their lexical correspondences in the TL. There are two types of crippled words: derivational and semantic.

1. Word-building tracing paper are words obtained by the "pomorphic" translation of the word: goalpost - barbell, half-time - half of the game, handball - handball.
2. Semantic tracing-paper is Chinese words that have received new meanings under the influence of the corresponding words of another language as a result of literalism in translation: cannon ball - cannon strike, dead ball - a stationary ball, drop ball - a held ball, lobbed ball - a hanging ball, sky ball - a blow with a candle, spinning ball - a twisted ball, to clear the ball - to hit the ball, to rob the opponent of the ball - to pick up the ball.

However, sports terms are not limited to the names of sports games and their participants. They also include the names of equipment, sports organizations, competitions, competitions and awards. When translating these terms, the translator uses several translation transformations at once.

Sports organization: The Federation Internationale de Football Association (English: International Federation of Association Football) - FIFA International Football Association (tracing and transcription from French).

Sporting event names: The FIFA World Cup (tracing and transcription), The UEFA Europa League (tracing and transliteration), The UEFA Champions League (tracing and transliteration).

Sport awards: The UEFA Super Cup (copying and transliteration), The FIFA Balloon d'Or (English - "Golden Ball") - FIFA Golden Ball (copying and transcription).

In sports terminology there is such a phenomenon as eponymous terms, i.e. "Terms whose structural elements are proper names, either denoting the authors of the corresponding objects, phenomena, units of measurement, or assigned in honor of famous figures of science and culture (commemorative terms)" [Leichik, 1994: 12], most often we convey using transcription and tracing. For example, the Magnus Effect, named after the German scientist G.G. Magnus, means the appearance of lateral force when flying a spinning ball. Thanks to him, during a corner kick in football, the ball can hit the goal [Sports Terminology, 2001: 478].

Transposition is a translation method that consists in replacing one part of speech with another part of speech without changing the meaning of the entire message. This method can be used both within one language, and, in particular, in translation.

Let us take the names of footballers James Beattie and James Rodriguez as an example. The first is the former central striker of the English club Stoke City; therefore, taking into account the peculiarities of the English pronunciation, we will translate his name as James Beatty. The second is the striker of Real Madrid, Colombian James Rodriguez. Both names are spelled the same, but pronounced differently. Therefore, when translating, it is necessary to take into account the origin of this name.

Similarly, we can look at the names of German Bayer 04 midfielder Michael Ballack and former Manchester United striker 2001 Ballon d'Or Michael Owen.

There are also cases when in the target language there is no complete functional analogue of a particular term. In this case, we use a descriptive translation method.

Descriptive translation is a translation method used in cases where there is no possibility of transferring a language unit due to the lack of equivalents and analogues in the TL.

For example: libero - with the help of transcription we translate it into Chinese as a libero and give a decryption: a free defender is a type of central defender whose main task is to select and "carry" the ball out of the penalty area as soon as the attacker approaches the goal with him.

Offside - with the help of transcription we translate as offside, decipher "offside" position, i.e. unacceptable position of the attacking player in relation to the players of the defending team, in which the referee stops the attack on the opponent's goal.

Thus, when translating terms from English into Chinese, we most often use translation techniques such as transcription, transliteration, descriptive and literal translation, tracing, transposition, which allows us to achieve maximum equivalence.

REFERENCES:

1. Бояркина В.Д. Основы спортивной терминологии, М. Дрофа, 2007. – 105 с.
2. Виноградов В.С. Введение в переводоведение. - М.: Издательство института общего среднего образования РАО, 2001. – 224 с.
3. Гринев С.В. Терминоведение. М: Академия, 2008. – 112 с.
4. Даниленко В.П. Общая лингвистика. - Иркутск, 1998. – 87 с.
5. Комиссаров В.Н. Теория перевода (лингвистические аспекты): Учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз. – М.: Высшая школа, 1999.
6. Лейчик В.М. Обоснование структуры термина как языкового знака понятия // Терминоведение. – 1994. – №2. – С. 5–6.
7. Немченко В.Н. Введение в языкознание. – М.: 2008. – 703 с.
8. Реформатский А.А. Введение в языковедение: учеб. для филол. фак. пед. ин-тов / А. А. Реформатский. — 4-е изд-е, испр. и доп. – М.: Просвещение, 1967. – 542 с.

9. Суперанская А.В. Общая терминология: вопросы теории / А. В. Суперанская, Н. В. Подольская, Н. В. Василева. – 6-е изд. – М.: Либроком, 2012. – 248 с.

10. Терминология спорта. Толковый словарь спортивных терминов. Сост. Ф.П.Суслов, Д.А.Тишлер. – М.: СпортАкадемПресс, 2001. – 480 с.

УЎК 808.3

ЗООНИМИК КОМПОНЕНТЛИ ФРАЗЕОЛОГИК БИРЛИКЛАРНИНГ ТУЗИЛМАВИЙ ХУСУСИЯТЛАРИ

Х.Н.Абдуллаева, ўқитувчи, Андижон давлат тиббиёт институти, Андижон

Аннотация. Ушбу мақолада инглиз тилидаги фразеологик бирикмаларнинг ўзига ҳос таҳлили, олимларнинг ушбу бирикмалар устида олиб борган илмий таҳлилий ишлари, шунингдек, янги талқин сифатида кириб келаётган зоономик компонентли фразеологик бириклар таснифи уларнинг лексик-семантик ва стилистик жиҳатларини таҳлил қилади. Бу ўрганиш натижаси икки тилда фразеологик лугат ишлаб чиқишига ёрдам беради.

Калим сўзлар: зоономик, лексик, семантик, компонент, синтагма, полиэталон, стилистик, лисоний, ишлатилиш частотаси

Аннотация. В данной статье проводится свойственный анализ фразеологических единиц в английском языке, обсуждаются научно-аналитические работы учёных по этим единицам, а также классификация фразеологизмов с зоономическим компонентом, входящей как новая интерпретация их лексико-семантических и стилистических особенностей. Результат данного исследования поможет создать фразеологический словарь на двух языках.

Ключевые слова: зоономический, лексический, семантический, компонент, синтагма, полиэталон, стилистический, языковой, частотность употребления

Abstract. This article analyzes the lexical-semantic and stylistic features of phraseological units in English, the specific analysis of phraseological compounds in English, the scientific analytical work of scientists on these compounds, as well as the classification of phraseological units with a zoonomic component, which is entering as a new interpretation. The result of this study will help to develop a phraseological dictionary in two languages.

Key words: zoonomic, lexical, semantic, component, syntagma, polyetalon, stylistic, linguistic, frequency of use

Фразеологик бириклар тил эгаси бўлган халқнинг маънавий маданияти, урф-одати, касби, яшаш тарзи, ўтмиши, интилиши, воқеликка муносабати билан узвий боғлиқдир. Жаҳон тилшунослигида фразеологик бирикларни ўрганиш бўйича катта ишлар амалга оширилган. Фразеологик бириклар келиб чиқиши жиҳатидан жуда қадимий бўлса-да, фразеология фани тарихи қарийб икки асрни ўз ичига олади [Шерба 1968. 35- 36]. Фразеология назариясининг илк тадқиқотчиси Шарль Балли саналади. У ўзининг илмий асарларига фразеологик бирикларни тадқиқ қилувчи махсус боблар киритган эди [Шарль Балли 1905, 1909]. А.В.Кунин инглиз ва рус тиллари фразеологик лугатининг ҳам муаллифидир (I нашри М.:1955, II нашри 1964, III нашри тузатилган М.: 1967). Биз ўз мақоламизда бу лугатда берилган зоономик фразеологизмларни ҳам кўриб чиқдик. Ш.Рахматуллаев тузган «Ўзбек тилининг фразеологик лугати» ҳам ўрганилди (Тошкент: 1978). А.В.Кунин фразеологияни лексикологиянинг бир қисми эмас, балки алоҳида бир фан сифатида ўрганилиши тарафдорларидан бири эди. У фразеологизмларни нутқда қўлланилиши жиҳатидан таҳлил қилади ва фразеологик бирикларни айрим гуруҳларга ажратади [Кунин 1972..90].

Фразеология тез тараққий этаётган тилшунослик соҳаларидан бирига айланди. Бу соҳада ўзбек тилшунослигида ҳам салмоқли ишлар мавжуд (Рахматуллаев, 1966, Пинхасов., 1969, Йулдошев., 1993, Саломов., 1961, Маматов., 1991, ва бошқалар). Инглиз тилида "elephant" кўча маънода салбий тушунча ифода этса, бунинг ўзбек тилидаги муқобили бўлган "фил" ижобий маъно англатади. Шу билан бирга хиндларда ҳам фил гўзаллик, орасталик рамзи ҳисобланади. Бундан ташқари, арабларда гўзал аёллар туяга тенглаштирилса, аксинча инглиз, француз, озарбайжонларда бу дағаллик, бесунақайлик, жаҳл ва қасос рамзи ҳисобланади. Шуни таъкидлаб ўтиш кераки,

тилнинг лексик- семантик қатламида зоонимлар сингари бой ва мураккаб табиатга эга бўлган гуруҳни топиш кийин. Шунинг учун ҳам уларнинг тилда кенг вазифани бажариши кўп қизиқиш уйғотади. Ўзбек тилида хайвонлар образи асосида шаклланган фразеологизмлар кўпгина мавжуд бўлиб, уларнинг ижобий ва салбий жиҳатдан қўлланилиши А.Э.Маматов томонидан қисман ўрганилган. [Маматов 2000.25-27]

Зоонимлар кўп йиллардан бери тилшуносларнинг ўрганиш объекти бўлиб келмоқда. Е.А. Гутман ва М.И. Черемисиналар (1970) рус ва француз тилларидаги хайвон номларини қиёсий ўрганганлар. Ю.Л. Лясота зоонимия ҳақидаги илмий ишида инглиз тилидаги зоонимик лексемаларни таҳлил қилади [Лясота, 1984:116] ва зоонимларни:

а) уй хайвонлари;
 б) ёввойи хайвонлар;
 в) қушлар-паррандалар,
 г) судралиб юрувчилар каби кичик гуруҳларга ажратади. Бундан ташқари, у таркибида зоосема мавжуд бўлган турғун бирикмали гапларни иккига ажратади:

д) содда гапларда қўлланган зоонимлар: all cats are grey in the dark оч қоринга ҳамма нарса ширин туюлади; the scalded sheep infects the whole flock - тиррақи қўй подани бузади;

е) боғланган қўшма гапларда қўлланган зоонимлар: the dog barks but the caravan goes on- ит хуради, карвон ўтади.

О.Ж. Латипов ўз номзодлик диссертациясида рус, ўзбек ва тожик тилларидаги уй хайвонлари номларининг семантик тузилишини қиёсий таҳлил қилади [Латипов, 1997]. У уз ишида учала тилдаги айнан бир хил хайвон номларини ифодаловчи сўзларнинг ҳар қайси тилдаги алоҳида маъно хусусиятларини изоҳлаб беради ва шу йўсинда айрим хайвон номларини учала тилда ҳам бир хил маънода келиши мумкинлигини таъкидлайди. Масалан, ўзбек тилидаги «чўчка» ва рус тилидаги «скотина» зоонимлари иккала тилда ҳам салбий маънода келади. Рус тилидаги «курица» зооними эса кўпроқ салбий маънода ишлатилади. Бу сўз иштирокидаги фразеологик бирликлар ўзининг конотатив хусусияти билан изоҳланади:

мокрая курица- хунук, башанг,
 писать как курица лапой-хунук ёзмок,
 оёғи куйган товукдай-вахимага тушиб, (салбий маъно),
 хўроз йигит-эпчил ва мард йигит,
 хуроз гап- асосий гап, гапнинг индаллоси,
 жўжа хўроз- ўзини мағрур тўтадиган бола, йигитча.

Турли тилларда зооним сўзларни ўрганиш ва уларни қиёслашдан бошланган тадқиқотлар кейинчалик фразеологияга ҳам кучди ва таркибида хайвон номлари бўлган фразеологизмларнинг структурал-семантик ва грамматик жиҳатлари алоҳида ўрганила бошланди фразеологик бирликларни қиёслашда У.К. Юсупов таклиф этган метод ва тамойиллар назарий ва амалий аҳамиятга эгадир. Унинг фикрича, аввал тўғри келувчи (эквивалент) ва тўғри келмовчи (эквивалент бўлмаган, муқобил) фразеологик бирликлар аниқлаб олинади. Сунгра она тилида ва чет тилида эквивалент бўлган фразеологизмлар алоҳида ажратилиб, улар қуйидаги тамойилларга кўра қиёсланади:

а) семантикаси, образлилиги (метафоризацияси);
 б) маъноларини қайта аниқлаш даражаси;
 в) компонентлари сони;
 г) компонентларининг жойланиш тартиби;
 д) синтактик алоқани ифодалаш усули;
 е) компонентларининг морфологик сўз туркумлари;
 ж) компонентларининг кичик гуруҳларга киришига кўра;
 з) компонентлари сўзларнинг мавзусига тегишли бўлиши;
 и) вариантлилиги;
 к) қанча учраши (ишлатилиш частотаси), [Юсупов. 2007.: 66-67]

Юқорида кўрсатилган фразеологизмларни қиёслаш аслида учта катта тамойилга асосланган:

1) лексик, семантик ва стилистик жиҳати,

2) грамматик жиҳати, яъни морфологик структураси (компонентлари қайси сўз туркумига тегишлилиги) ва синтактик алоқага киришиши;

3) ўзаро бир-бирига муносабати, полисемик, синонимлик, антонимлик, вариантлик алоқалари ва оз ёки кўп қўлланилиши.

Зоонимик компонентли фразеологик бирликлар фразеологизмлар орасида муҳим ўрин тўтади ва улар фразеологик бирликларнинг структурасида каттагина ўрин эгаллайди. Одатда, ҳар бир хайвон, ҳашорот ёки парранда айрим ўзига хос хусусиятлари билан ажралиб туради. Чумоли ва асалари меҳнатсеварлик рамзи бўлса, шеър довбюракликни, куён эса эҳтиёткорликни англатади. Масалан: a gay cat - тажрибасиз, ёш ниҳол.

Somewhat from the thickly strewn hazards. But green hoboes "gay cats" walked into these dangers blindly and were moved down in hundreds [Porter)

like a cat in a strange garret-ноқулай вазият

When he arrived in Boston, he felt like a cat in a strange garret.

a tame cat -хиссиз киши, уй кизи

And remember I don't want a fortune for this thing only a good price

There's a lot of tame cats who mightn't follow the new man around, [Cronin]

as weak as a cat- жуда беҳол

There isn't much fear of my getting up, dog "answered the captain, I feel as weak as a cat. [Maugham]

a wild cat- фойдасиз иш

Mr. Norbelt Keeman, in the legislative Assembly; he had drawn attention to the recent epidemic of "Wild cats" [Prichard]

Юқоридаги мисоллардан кўриниб турибдики, инглиз тилидаги a cat- мушук асосан салбий маънодаги фразеологик бирликларда зооними ишлатилади ва у кўпинча "тажрибасиз, фойдасиз иш", "хиссиз киши" каби маъноларда келади. Масалан, инглиз тилидаги spring chicken «тажрибасиз киши»ни англатса, ўзбек тилидаги «аммамнинг бузоғи» худди шу мазмунни беради. Бу ўринда, инглиз тилида "chicken" ўзбек тилида «бузук» зоонимларидан фойдаланилган. Айрим фразеологик бирликлар кишиларнинг бирор воқеа- ходисага нисбатан ҳолатини белгилайди: Ву cock! - Худо ҳаққи!

Has the cat got your tongue?-Мум тишлаганмисан? Нега гапирмайсан?

Donald and Felicity stood there paralyzed. "Come on" said Miss Hand Porth, Has the cat got your tongue? What have you too been up there, may I ask? [Murdock] What dog is hanging?-Ўзи нима гап ?

Айрим зоонимик компонентли фразеологик бирликлар ўз синонимлари ва антонимларига эгадир. Масалан инглиз тилидаги old bird «тажрибали киши»ни англатса, spring chicken «тажрибасиз киши»ни англатади. Бу ўринда old bird ⇔ spring chicken бир- бирига қарши фразеологик антонимлар ҳисобланади. Инглиз тилига доир изоҳли луғатларда "a cat" (мушук), "a dog" (ит) зоонимлари қатнашган фразеологизмларининг ёзилишида фарқланишлар мавжуд: cat and dog, cat-and-dog, dog's violet, dog-violet, dog violet кабилар. Вебстер луғатида "a cat" зооними қатнашган фразеологизмлар берилмаган.

Инглиз тилидаги зоонимик компонентли фонетик жиҳати, хусусан акцент структураси ўзига хослиги билан ажралиб туради. Зоонимик компонентли фразеологик бирликларда кўпинча ҳар бир мустақил сўзнинг биринчи бўғинига урғу тушади, лекин сўзларни боғлашга хизмат қилувчи предлоглар ҳамда сўзларга тегишли артиклар урғу олмайди: to 'teach an 'old 'dog 'new 'tricks- билимдонга иш ўргатмоқ to 'put the 'cat 'among the 'pigeons- бир-бирига душман қилиб қўймоқ. Зоонимик лексикага, фразеологик бирликларга бағишланган илмий ишлар қизикарли ва хилма-хилдир. Фразеологик бирлик қанчалик кўп ўрганилса, таҳлил ва тасниф қилинса, ундаги янги қирралар очилишига имкон туғилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. А.В.Кунин “ Инглиз ва рус тиллари фразеологик луғати” (1. нашри М.:1955, II нашри 1964, II нашри тузатилган М.: 1967)
2. Ш.Рахматуллаев тузган “Ўзбек тилининг фразеологик луғати” (Тошкент: 1978).
3. Mr. Norbelt Keeman, “ Zoonomic phrases”.
4. У.К. Юсупов “ Фразеологик қиёслаш”.

ИНГЛИЗ ВА ЎЗБЕК ТИЛЛАРИДА МИННАТДОРЧИЛИКНИ ИФОДА ҚИЛИШНИНГ
УСУЛЛАРИ

Р.Х. Абидова, PhD, Урганч давлат университети, Урганч

Аннотация. Ушбу мақола инглиз ва ўзбек тилларида миннатдорчиликни ифода қилиш усулларига қаратилган.

Калим сўзлар: прагматика, этикет, термин, жанр, фалсафа, вербал, невербал

Аннотация. В данной статье рассматривается проблема выражения благодарности в английском и узбекском языках.

Ключевые слова: прагматика, этикет, терминология, жанр, философия, вербальное, невербальное

Abstract. This article aims to reveal the ways of expressing gratitude in English and Uzbek languages.

Keywords: pragmatics, etiquette, terminology, genre, philosophy, verbal, nonverbal

Инсон ва тил ўртасидаги боғлиқлик ўрганилганда шахс ва унинг руҳияти, ҳис туйғулари, ижтимоий ўрни ва миллий менталитети ҳам ўрганилади. Бу албатта прагматиканинг фалсафа, социология, психология, этнография ва бошқа фанлар билан чамбарчас боғлиқ эканлигидан далолат беради.

Прагматика (юн. pragma, pragmatos — иш, ҳаракат) — **семиотика** ва тилшуносликнинг нутқда тил белгиларининг амал қилишини ўрганувчи соҳаси; бошқача айтганда, муайян белгилар тизимини ўзлаштириб, ундан фойдаланувчи субъектларнинг айна шу белгилар тизимида муносабатини ўрганувчи фан тармоғи. Прагматика ҳақидаги асосий ғоя америкалик олим Ч. Пирс томонидан ўртага ташланган; яна бир америкалик олим Ч. Моррис ушбу ғояни ривожлантирган ва «Прагматика» терминини семиотика бўлимларидан бирининг номи сифатида амалиётга киритган [1].

Биз биламизки мулоқот одоби-бу маълум бир жамиятда қабул қилинган ва муайян вазиятларда одамларнинг хулқ атвори ва мулоқот қилиш нормаларини ўрнатадиган яхши хулқ атвор қоидалари тўпламидир. Мулоқот қоидалари ўзига хос тарихий хусусиятга эга бўлиб, улар халқ ҳаётининг ижтимоий- тарихий ва иқтисодий шароитларга боғлиқ ҳолда ўзгаради ва шунингдек, миллий ўзига хос хусусиятларга эга ҳолда бир биридан фарқ қилади.

Демак, муайян тилда нутқий мулоқотнинг ўзига хослиги шу тилнинг ташувчиси, халқнинг менталитети билан чамбарчас боғлиқ. Тиллар ўртасидаги ўзига хосликни она тили билан бошқа тилни солиштириш орқали аниқ белгилаш ва аниқлаштириш мукинدير.

Мулоқот маданияти жамият билан бирга ривожланиб боради. Ҳозирги кунда мулоқот маданияти ижтимоий ҳаётнинг бориши ва демократик жараёнларни акс эттиради, шу билан бир қаторда ҳар бир шахсда нутқий этикет оила ва жамиятдаги вазиятга, теварак атрофдаги воқеа-ҳодисалар ривожига қараб шакллана боради.

Аввал таъкидлаганимиздек, нутқий этикет бу ҳар бир шахсга нисбатан индивидуал ёндашиладиган, миллий қадриятларга таянган ҳолда ифодаланувчи маданият белгисидир. Ҳар бир мамлакатнинг ўз мулоқот маданияти қоидалари мавжуд бўлиб, турли миллатларда нутқий этикет шу миллатнинг ўзига хосликларидан келиб чиққан ҳолда турлича бўлиши табиийдир. Нутқий этикет ҳар бир халқнинг келиб чиқишидан бошлаб то ҳозирги кунгача бўлган урф-одат ва анъаналарни ўз ичига олган ҳолда ифодаланади.

Инсонлар ўртасида ҳар қандай мулоқот шакли вербал ва невербал шаклда амалга оширилади. Мулоқот қилиш одоби инсонга болалигидан нутқнинг ижтимоийлашув жараёнларидан ўзлаштирилади.

Маълумки, инсонлар ўртасидаги ҳайрихоҳликни миннатдорчилик орқали ифода қилишда миллий менталитет хусусиятлари ва бошқа томондан умумий қабул қилинган нутқ ифода шакллари ётади. Бироқ инглиз ва ўзбек тилларида миннатдорчиликни ифода қилувчи нутқ нормалари бир биридан кескин фарқ қилади. Яъни, турли тилларда турли конструкциялар ёрдамида ифода қилинади ва таққосланаётган тилда уларнинг эквивалентлари ёрдамида кўрсатилади.

Барча халқларда миннатдорчилик билдириш азал-азалдан давом этиб келаётган инсоний кадриятлардандир. Одатда бирон ишдан мамнун бўлганимизда инсонларга амалларимиз ва сўзларимиз билан миннатдорчилик ифода қиламиз. Миннатдорчилик билдириш шахсларга нисбатан хурмат-эҳтиромни англатадиган, дилни дилга улайдиган, меҳр-оқибат кўприги бўлиб, одоб-ахлоқнинг асоси ҳисобланади. Турли вазиятларда ҳам юракдан изҳор қилинган миннатдорчилик киши юзида табассум уйғотади. Ташаккур изҳор қилиш инсонийлик бурчи – у ёш ва тил танламайди. Инглиз ва ўзбек тилларида миннатдорчилик билдириш жараёнида қўлланиладиган сўзларнинг маъно ва мазмунида нақадар эзгу ниятлар ифодаланади. Бизга миннатдорчилик билдиришиганда *севинамиз*, миннатдорчилигимизни *изҳор этсак*, бошқаларни хурсанд қиламиз. Бунинг натижасида, инсонлар орасида дўстлик ришталаримиз мустаҳкамланади. Инглиз ва ўзбек тилларида миннатдорчилик билдириш хушмуомала бўлишни ва бошқаларга ғамхўрлик қилишни англатадиган муносабатдир. Инсонларга миннатдорчилик билдириш жамиятда вазиятларга ижобий таъсир кўрсатиши ва шахсларнинг хатти-харакатларини ўзгартириши мумкиндир.

Илмий адабиётларда миннатдорчилик жанри жуда кенг ёритилган бўлиб, тилшунос ва таржимон Т.В.Лариннинг таъкидлашича инглиз тилида миннатдорчилик формуласининг десемантизацияси “thank you” (рахмат) бўлиб, унинг вазифаси миннатдорчилик эмас балки қабул қилувчига эътибор беришдир. Бу семантик бўшлиқни қоплаш ва миннатдорчиликни янада самимийроқ ифодалаш мақсадида сўзловчилар уни турли хил йўллар билан кучайтирадилар. Масалан, *thank you very much / thank you so much / thank you so very much / thank you ever so much / thank you awfully / thanks a lot / many thanks* ва ҳақозо, бундан ташқари ушбу ифодалар куйидаги иборалар билан ҳам кучайтирилиши мумкин, *I am very (so) appreciative / I really appreciate it / I don't know how I can thank you enough / I have no words to express my gratitude / I can't find words to express my thanks* ва ҳақозо.

Ўзбек тилида кўп қўлланиладиган миннатдорчиликни ифодаловчи сўзлар кўлами бироз камроқ бўлиб, улар куйидагилардир: раҳмат/ катта раҳмат /

Мен сиздан жуда миннатдорман/ташаккур ва бошқалар.

Шуни таъкидлаш жоизки, инглиззабон суҳбатдошлар турли вазиятларда ўзбек тилидагига нисбатан кўпроқ реплика(жавоб) қиладилар. Масалан, *That's fantastic. I really appreciate your doing that for me. Thank you*

very much – Катта раҳмат! Сиз менга кўп ёрдам бердингиз.

Thank you very much. You were so kind to ask me and it was a beautiful meal. You outdid yourself. – Тақлифингиз учун катта раҳмат! Тайёрлаган овқатларингиз жуда ширин эди.

Кўпинча инглиз тилидаги нутқда миннатдорчилик билдирилганда эмоционал баҳо берувчи реплика билан жавоб қайтарилади. Бунга комплиментни ифодаловчи куйидаги мақтов сўзлари бўлиши мумкин, (*Oh, you're so pretty*), мақтов (*The cake was delicious*), ваъда (*I'll do it obligatory*) ва самимий бўлмаган эътироз (*You didn't have to do that*).

Шуни айтиш жоизки, ўзбек тили маданиятида инглиз тилидан фарқли ўлароқ ҳамдардлик билдирилганда жавоб тариқасида миннатдорчилик билдирилмайди. Масалан,

Аммо инглиз ва ўзбек тилларида шундай бир мисли кўрилмаган рағбатлар, тилаклар мавжуд бўлиб булар ўз навбатида миннатдорчилик изҳорини қайтаришни талаб қилади.

Инсон туйғуларига муносабат, аниқроғи, уларни тушуниш инсон маънавий тушунчаларининг мавжудлигини аниқловчи хусусиятлар ҳисобланади. Бу эса муомала маданиятида миннатдорчилик билдириш актини семантик таҳлил қилиш эҳтиёжини туғдиради. Бундан мақсад унинг дистинктив белгиларини аниқлаш, чунки бу белгилар унинг предмет соҳаси чегараларини, иерархик системалашни амалга оширадиган муҳим белгиларни қайд қилиш имконини беради. Маълумки, инсон туйғулари табиатан турлича бўлади. Жумладан, миннатдорчилик акти шулардан биридир. Нутқий этикетнинг турли қирралари нафақат тилшунослар, балки социологлар ва маданиятшунослар томонидан ўрганилгангандир. Айниқса, сўнгги йилларда бу масалага қизиқиш ва эътибор тобора ортиб бормоқда. Чунки нутқ этикети давлатлар, халқлар ўртасидаги ўзаро алоқаларда ҳал қилувчи аҳамиятга эга бўлган омиллардан бири ҳисобланади.

Норасмий ва расмий нутқда акс этган миннатдорчилик билдириш нутқий этикет бирликларини қўллаш стратегиялари инглиз ва ўзбек тилларида назарий ва амалий жиҳатдан тадқиқ қилиниши мақсадга молиқдир.

Инглиз тилида ташаккур изҳор қилиш учун умумий тарзда қуйидаги иборалардан фойдаланилади: *Thank you very much, I appreciate your consideration/guidance/help/time, I sincerely appreciate ..., My sincere appreciation/gratitude/thanks, My thanks and appreciation, Please accept my deepest thanks, Thank you for your assistance/ consideration/ encouragement/ guidance/ support/thoughtfulness/time/.*

Ўзбек тилида эса “рахмат” сўзининг синонимлари қаторида “ташаккур”, “миннатдорман” сўзлари ҳам ишлатилади ва турли иборалар билан қўлланилади. Масалан, сизга жуда миннатдорман, катта раҳмат, сизга ташаккур изҳор қиламан ва ҳақозо. Инглиз ва ўзбек тилларида миннатдорчилик тушунчалари билан боғлиқ ибораларни инсоннинг ёши, жинси, ижтимоий келиб чиқишига қараб гуруҳларга ажратиб ўрганиш мумкин. Қиёсланаётган тилларда мулоқот жараёнида шарт формалардан фойдаланар эканмиз, миқдор тамойилини импликатура, яъни тағмаёно ифодалаш учун инглиз тилида суҳбатдошига эмоционал таъсир ўтказиш ва ўз манфаати, қизиқишини муҳокама қилиш ва ўзбек тилида ўз ўрни, ҳурмати, обрў ва мақомини сақлаш мақсадларини ҳам инобатга олиш лозим. Инглиз ва ўзбек тилларида тил соҳиблари нутқий жараёнда миннатдорчилик экспрессив нутқ актини шарт гапларидан фойдаланиш орқали ифода қилишади. Маълумки, ўзбек тилида шарт конструкциялари инглиз тилидан фарқли равишда кўпроқ экспрессив актларни бажариши ушбу тилнинг ўзига хослигини ифода қилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. <https://qomus.info/encyclopedia>
2. Ўринбоев Б., Солиев А. Нотиклик маҳорати. –Тошкент: Ўқитувчи, 1984.
3. Қудратов Т. Нутқ маданияти асослари. –Тошкент, 1993.

УЎК 808.3

ИНГЛИЗ ВА ЎЗБЕК ТИЛЛАРИДА ПУБЛИЦИСТИК УСЛУБИНИНГ СЕМАНТИК-СТИЛИСТИК ХУСУСИЯТЛАРИ

Ш.Т. Ахмадҷонова, ўқитувчи, Фарғона давлат университети, Фарғона

Аннотация. *Мазкур мақолада публицистик услубнинг инглиз ва ўзбек тилларидаги қиёсий таҳлили ҳақида умумий маълумот берилган.*

Калим сўзлар: *функционал услуб, стилистика, публицистик услуб, бадий тил услуби, жараён, ҳодисалар, аниқлик, изчиллик*

Аннотация. *В статье представлен обзор сравнительного анализа публицистического стиля в английском и узбекском языках.*

Ключевые слова: *функциональный стиль, стилистика, публицистический стиль, художественный языковой стиль, процесс, явления, ясность, согласованность*

Abstract. *The article provides an overview of the comparative analysis of the publicist style in the English and Uzbek languages.*

Key words: *functional style, stylistics, publicistic style, artistic language style, process, phenomena, clarity, coherence*

Публицистик услуб жамият фаол аъзосининг ижтимоий-сиёсий ҳаётга муносабатини акс эттиради. Ҳар қандай жамият аъзоси ўзи яшаётган жамиятнинг ижтимоий-иқтисодий, ижтимоий-сиёсий ва ижтимоий-маданий ҳаётига бефарқ қарамайди, уларга ўз муносабатини билдиради. Ана шундай муносабатни ифодалашни таъминлаш учун хизмат қиладиган нутқ кўринишлари публицистик услуб ҳисобланади [3]. Публицистик услуб кенгайтирилган боғланишлар ва эҳтиёткор параграфлар билан изчил ва мантиқий синтактик тузилиш орқали тавсифланади. Унинг ҳиссий жозибаторлигига ҳиссий маънога эга сўзлардан фойдаланиш орқали эришилади. Ушбу услуб қисқа ифодалари билан ҳам ажралиб туради, баъзан улар етакчи хусусиятга айланади [2].

Публицистик услуб кўринишлари ижтимоий тараққиётнинг энг қадимги даврларидаёқ пайдо бўла бошлаганини, бу кўринишлар қадимги нотиклар нутқларида намоён бўлганлигини олимлар

таъкидлаганлар. Публицистик услуб замонавийлик йилномаси деб аталади, чунки у ҳозирги тарихни тўлиқ акс эттиради, жамиятнинг долзарб муаммоларини ижтимоий-сиёсий, маданий-маиший, фалсафий ва бошқаларни ҳал қилади. Бироқ, оммабоп услубнинг барча жанрлари кўплаб умумий хусусиятларга эга бўлиб, уларни бир бутунликка бирлаштириш имконини беради. Ва бу умумий хусусиятлар улар умумий функцияга эга бўлганлиги билан боғлиқ. Оммабоп услубнинг матнлари доимо оммага қаратилган бўлиб, ҳар доим ахборот билан бир қаторда таъсир қилувчи функцияни ҳам бажаради. Таъсир ўтказишнинг вазифаси бевосита ва очиқ бўлиши мумкин. Масалан, митингда сўзга чиққанлар оммани ҳукуматнинг, у ёки бу нотикнинг, сиёсатчининг у ёки бу қарорини қўллаб-қувватлашга ёки рад этишга очиқ чақирадилар.

Оммабоп услуб кенг оммага қаратилган ва муҳим ижтимоий ёки сиёсий воқеаларга, маданий ёки ахлоқий характердаги ижтимоий муаммоларга бағишланган оммавий нутқларда ва босма оммавий ишларда қўлланилади. Публицистик услубнинг ўзига хос хусусияти ҳам шундаки, у бир шахсга эмас, балки оммага, бутун жамиятга ва унинг алоҳида ижтимоий гуруҳларига таъсир қилади. Оммабоп услубда муаллифнинг индивидуаллиги илмий, расмий услубига қараганда анча кучлироқ намоён бўлади. Бироқ, бунда муаллиф ўзини фақат конкрет шахс (ўзига хос хусусиятларга эга) сифатидагина эмас, балки жамият вакили, маълум ижтимоий ғоялар, манфаатлар намоёндаси ва бошқалар сифатида ҳам намоён қилади.

Демак, оммабоп услубнинг асосий хусусияти ижтимоий баҳоловчилик бўлиб, у фактларни танлашда, уларга эътибор даражасида ҳам, экспрессив лингвистик воситалардан фойдаланишда ҳам намоён бўлади. Мантикий фикрлаш ва ҳиссий жозибанинг характерли бирикмаси туфайли публицистик услуб бир томондан илмий наср ёки расмий хужжатлар услуби билан ўхшашликларга эга. Унинг изчил ва мантикий синтактик тузилиши кенг боғланиш ва синчковлик билан параграфлаш уни илмий услубга ўхшатади. Унинг эмоционал жозибадорлигига, одатда, ҳиссий маъноли сўзларни қўллаш, эмоционал насрдаги каби образлар ва бошқа услубий воситаларни қўллаш орқали эришилади. Оммабоп услубда ҳиссий рангдаги суҳбат услубининг элементлари ҳам мавжуд, чунки муаллиф ўз нутқини шахссиз (илмий ёки расмий услубда бўлгани каби) қилишига ҳожат йўқ, аксинча, у матнни тўғридан-тўғри алоқада бўлган одамлар билан гаплашаётгандек жонли мулоқот қилишни кўрсатиш орқали яқинлаштиришга ҳаракат қилади.

Оммабоп нутқ, одатда, ижтимоий-сиёсий, иқтисодий, маънавий-ахлоқий, адабий-танқидий мавзулардаги оммавий нашрларда, ижтимоий-сиёсий журналларда, газеталарда, нотикларнинг нутқларида, радио ва телевидение чиқишларида намоён бўлади. Газета нутқи матбуот нутқининг ҳозирги кундаги энг асосий кўринишидир.

Нотиклик услуби - публицистик услубнинг оғзаки бўлими сифатида намоён бўлади. Тингловчи билан тўғридан-тўғри алоқа қилиш тилнинг ёзма ва оғзаки турларининг синтактик, лексик ва фонетик хусусиятларини бирлаштиришга имкон беради. Бу услуб даврнинг сиёсий-ижтимоий масалаларига бағишланган нутқларида, тўй-ҳашамлар, дафн маросимлари ва юбилейлар, ваъз ва баҳс-мунозаралар каби махсус маросимлардаги маърузаларда, судларда адвокат ва судьяларнинг чиқишларида яққол намоён бўлади. Ушбу услубнинг ўзига хос хусусиятлари: томошабинларга бевосита мурожаат қилиш; баъзида қисқартма сўзлар; сўзлашув сўзларидан фойдаланиши билан бошқа оммабоп субуслугларидан ажралиб туради. Тингловчилар фақат хотирага таянганлиги сабабли, маърузачи тингловчиларга унга эргашиш ва нутқининг асосий фикрларини сақлаб қолиш учун кўпинча такрорлашга мурожаат қилади. Такқослаш ва метафора маърузачи томонидан тез-тез ишлатилади, лекин улар одатда анъанавийдир, чунки ҳақиқий сўзларни тушуниш қийин бўлиши мумкин.

Нотиклик доираси аудиторияни қамраб олиш билан чекланади, шунинг учун фан, санъат ёки бизнес каби соҳалардаги муҳим масалалар кўриб чиқилмайди. Тингловчи билан тўғридан-тўғри алоқа қилиш тилнинг ёзма ва оғзаки турларининг синтактик, лексик ва фонетик хусусиятларини бирлаштиришга имкон беради. Бироқ, асосий хусусиятларига кўра, нотиклик услуби оғзаки ифода шакли ва имо-ишоралар ёрдамида ўзгартирилган бўлса-да, тилнинг ёзма хилма-хиллигига тегишли. Ушбу услубда мавжуд бўлган сўзлашув хилма-хиллигининг баъзи типик хусусиятлари: [7]:

1) махсус формулалар ёрдамида тингловчиларга тўғридан-тўғри мурожаат қилиш: (*Ladies and Gentlemen!* (Ҳонимлар ва Жаноблар!); *My Lords!*(Одатда Буюк Британияда судьялар ва лордларга

қаратилган мурожаат тури); *Mr. Chairman!* (Хурматли оқсоқол! Хурматли Раис!); *Honorable Members!* (Хурматли аъзолар! Жамоага нисбатан); *Highly esteemed members of the conference!* (Конференциянинг хурматли аъзолари); ёки баъзи расмий вазиятда, *Dear Friends!*; ёки кўпроқ ҳиссий ранг бериш, *My Friends!*; *Қадрли дўстлар!*; *Азиз юртдошлар!*; *Хурматли юртдошлар!* *Азиз дўстлар!*). Тўғридан-тўғри мурожаат ифодалари ижро давомида такрорланиб, турли йўллар билан ифодаланиши мумкин (*Mark you! Mind!*) [1].

2) Тингловчиларга эътибор учун миннатдорчилик билдириш учун нутқ охирида махсус формулалар (*Thank you very much* (Эътиборингиз учун раҳмат); *Thank you for your time*; (Вақт ажратиб келганингиз учун катта раҳмат).

3) биринчи шахс олмоши - биз; 2-шахс - сизни [4] қўлланилиши:

Бугун бизнинг қўлимизда машҳур “Машираб девони” шоирнинг севгилиси Маҳваихоним томонидан тўпланган ва тартибга солингандир. Шоирамиз Маҳваихоним ўзбек адабиёти тарихи учун қилган бу азамат хизмати эвазига яна ўша Наманган диндорлари томонидан сочи қирқилди...

We hold these Truths to be self-evident, that all Men are created equal, that they are endowed by their Creator with certain unalienable Rights, that among these are Life, Liberty, and the Pursuit of Happiness [11].

4) қисқартмаларни қўллаш ёрдамида *I'll; won't; haven't; isn't* ва бошқалар:

We're talking about healing our nation. We're not talking about politics. We're all here to do everything in our power to save lives; I'm here to thank you for hearing that call. Actually, I shouldn't be thanking you, I should be thanking a Higher Power for giving you the call (George W. Bush) [12].

5) сўзлашув услубининг хусусиятлари, масалан, сўзловчи яқинроқ алоқа ўрнатмоқчи бўлган пайтда тингловчилардан саволлар сўраши:

Sometimes it is said that man cannot be trusted with the government of himself. Can he, then, be trusted with the government of others? Or have we found angels in the forms of kings to govern him? (Th. Jefferson), or calling upon the audience: *Let us then, with courage and confidence, pursue our own federal and republican principles* [13].

Сўзлашув услуби сингари, оммабоп нутқ одатда ҳиссий оҳанглар ва коннотациялар билан тавсифланади. Журналистик услубнинг ҳиссий рангланиши юқори; у тантанали ёки истехзоли бўлиши мумкин, лекин у сўзлашув нутқиға хос бўлган пастроқ маъноларга (ўйноқи, кўпол, вулгар ёки жаргон сўзларни қўлланилиши) эга бўлиши мумкин эмас. Услубнинг луғати одатда пухта ўйланган ва асосан юқори услублар соҳасида қолади:

“Бугун юргимизда улуғ байрам, катта тантана. Кўпмиллатли Ўзбекистон халқи жонажон Ватанамиз истиқлолининг шонли ўттиз йиллик тўйини зўр шоду хуррамлик билан нишонламоқда. “Янги Ўзбекистон” деб ном олган мана шу муаззам боғда биз бугун биринчи марта Мустақиллик байрамини ўтказмоқдамиз. Шу муносабат билан сиз, азизларни, сизларнинг тимсолингизда бутун халқимизни чин қалбимдан табриклаб, ўзимнинг самимий ва енг эзгу тилакларимни билдираман” [14].

Нотиқлик нутқининг стилистик воситалари мулоқот шароитлари билан белгиланади. Агар маърузачининг хоҳиши тингловчиларни уйғотиш ва уни шубҳада ушлаб туриш бўлса, у турли хил анъанавий стилистик усуллардан фойдаланади. Стилистик усуллар бир-бири билан чамбарчас боғланган ва бир-бирини тўлдиради, мураккаб нақш ҳосил қилади.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Akramova Nozima Muzaffarova, Akhmadjonova Shakhnoza Tolibjohn Qizi Characteristic features of word formation of a newspaper article in English and Uzbek languages // Проблемы Науки. 2020. №2 (147).
2. Crystal D., Davy D. Investigating English Style. — Ldn, 1969.
3. HUBÁČEK, Josef – Učebnice stylistika, p. 68
4. М.Халилова: “Ўзбек тили стилистикаси асослари”, “Фарғона” нашриёти, 2009. 6-бет
5. Мамажонов А. Қўшма гап стилистикаси. -Тошкент: Фан. 1990.
6. Арнольд И.В. Стилистика. Современный английский язык [Электронный ресурс]: учебник для вузов/ И.В.Арнольд. – 10-е изд., -М.: Флинта, 2010. -384с.
7. Гальперин И.Р. Стилистика английского языка. 3-е издание. / И.Р. Гальперин. – Издательство: М.: Высшая школа, 1988 г. – 316 с.
8. Сулаймонов А. Тил стиллари ҳақида // Совет мактаби, 1964, №6

9. Хошимова, Н. А. Ingliz va o'zbek tillarining funksional uslublari / Н. А. Хошимова, Ш. Т. Ахмаджонова. — Текст: непосредственный // Молодой ученый. — 2020. — № 19 (309). — С. 584-585.
10. Qo'ng'urov R.Q., Karimov S.A., Qurbonov T.I. O'zbek tilining funksional stillari. – Samarqand, 1984.
11. <https://www.archives.gov/founding-docs/declaration-transcript>
12. <https://georgewbushwhitehouse.archives.gov/news/releases/2004/03/text/20040303-13.html>
13. <https://jeffersonpapers.princeton.edu/selected-documents/first-inaugural-address-0>
14. <https://review.uz/uz/post/vstuplenie-prezidenta-shavkata-mirziyoyeva-na-ceremonii-posvyashennoy-30-letiyu-nezavisimosti-uzbekistana>

УДК 808.5

ПЕЙЗАЖ И ПОРТРЕТ ДЛЯ ЦЕЛЕЙ ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ИЗОБРАЖЕНИЯ
Ф.Н. Ахмедов, стар. преподаватель, Шахрисябзский филиал Ташкентского химико –
технологического института, Шахрисябз

Annotatsiya. Ushbu maqolada maxsus badiiy uslublardan foydalanishni talab qiladigan psixologik uslub masalalari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: badiiy uslub, psixologik uslub, inson psixologik dunyosi

Аннотация. В этой статье рассматриваются вопросы психологического стиля, которые требуют применения особых художественных приемов.

Ключевые слова: художественный стиль, психологический стиль, психологический мир человека

Abstract. This article discusses the issues of psychological style that require the use of special artistic techniques.

Keywords: artistic style, psychological style, human psychological world

Если в том или ином произведении складывается психологический стиль, то психологизм становится в этом произведении важнейшим художественным свойством, определяющим эстетическое своеобразие. Задаче глубокого освоения и воспроизведения внутреннего мира начинают подчиняться приемы и способы изображения человека, все художественные средства, находящиеся в распоряжении писателя. Психологический стиль требует применения особых художественных приемов, особой их организации. Мы можем говорить, что психологизм -это принцип организации элементов художественной формы, при котором изобразительные средства направлены в основном на раскрытие душевной жизни человека в ее многообразных проявлениях.

Посмотрим, какими же приемами и способами пользуются для этой цели писатели – психологи. При этом для наглядности сопоставим психологический стиль с противоположной ему, непсихологической манерой письма, при которой элементы формы воссоздают прежде всего внешнюю сторону жизни человека, происходящие с ним события и т. п.

В общем виде изменение организации художественной формы при психологизме по сравнению с непсихологическим принципом письма состоит в изменении отношений между теми ее элементами, которые так или иначе изображают внешнее бытие (наружность героев, их действия и поступки, обстановку действия и пр.), и теми, которые призваны воспроизводить внутренний мир героев. В частности, с полной очевидностью он проявляется в сфере предметной изобразительности. То, что психологизм требует даже количественного увеличения деталей, характеризующих внутренний мир героя (подробности мыслительного процесса, нюансы чувств, эмоций, «разложение на составляющие» волевых импульсов и т.п.), и, соответственно, относительного уменьшения внешних деталей — это вполне ясно и не нуждается ни в комментариях, ни в примерах. Но меняется не только количественное соотношение внутренних и внешних деталей — меняются и более глубокие связи между ними, меняется их иерархия [1].

При непсихологическом принципе письма внешние детали совершенно самостоятельны, в пределах художественной формы они полностью довлеют сами себе и непосредственно воплощают особенности данного художественного содержания. Внешние детали могут не прямо входить в процесс внутренней жизни героев, а лишь косвенно соотноситься с ним. Очень часто такое соотношение наблюдается при использовании пейзажа в системе психологического письма, когда

настроение персонажа соответствует тому или иному состоянию природы или наоборот, контрастирует с ним. Так, например, в XI главе «Отцов и детей» природа как бы аккомпанирует мечтательно-грустному настроению Николая Петровича Кирсанова - и он «не в силах был расстаться с темнотой, с садом, с ощущением свежего воздуха на лице и с этой грустью, с этой тревогой...». А для душевного состояния Павла Петровича та же самая поэтическая природа предстает уже контрастом: «Павел Петрович дошел до конца сада, и тоже задумался, и тоже поднял глаза к небу. Но в его прекрасных темных глазах не отразилось ничего, кроме света звезд. Он не был рожден романтиком, и не умела мечтать его щегольски-сухая и страстная, на французский лад мизантропическая душа...».

В общем, мы можем без преувеличения сказать, что в системе психологизма практически любая внешняя деталь так или иначе соотносится с внутренними процессами, так или иначе служит целям психологического изображения. Появление абсолютно непсихологической детали для психологического стиля — явление почти невозможное. Сказанное относится и к тем художественным деталям, с помощью которых показываются внешние проявления внутренней жизни героя (мимика, пластика, жестикация, речь на слушателя, физиологические изменения и.т.п.). Воспроизведение внешних проявлений переживания - одна из древнейших форм освоения внутреннего мира, но в системе непсихологического письма она способна дать лишь самый схематичный и поверхностный рисунок душевного состояния, в психологическом же стиле подробности внешнего поведения, мимика, жестикация становятся равноправной и весьма продуктивной формой глубокого психологического анализа.

Почему это происходит? Во-первых, внешняя деталь теряет свое монопольное положение в системе средств психологического изображения. Это уже не единственная и даже не главная его форма, как в непсихологических стилях, а одна из многих, причем не самая главная: ведущее место занимает внутренний монолог и авторское повествование о скрытых душевных процессах. Писатель всегда имеет возможность прокомментировать психологическую деталь, разъяснить ее смысл. Вот как развернуто раскрывает, например, Толстой психологический подтекст такого обыкновенного мимического движения, как улыбка: «Она никак не могла бы выразить тот ход мыслей, который заставил ее улыбаться; но последний вывод был тот, что муж ее, восхищающийся братом и уничтожающий себя перед ним, был неискренен. Кити знала, что эта неискренность его происходила от любви к брату, от чувства совестливости за то, что он слишком счастлив, и в особенности от не оставляющего его желания быть лучше, — она любила это в нем и потому улыбалась» («Анна Каренина»).

Во-вторых, освоенная литературой индивидуализация психологических состояний приводит к тому, что их внешнее выражение также теряет стереотипность, становится уникальным и неповторимым, своим для каждого человека и для каждого оттенка состояния. Одно дело, когда литература изображает одинаковые для всех и потому схематичные проявления чувств, эмоций и не идет дальше, и совсем другое — когда изображается, скажем, тщательно индивидуализированный внешний мимический штрих (подрагивающая верхняя губа у Раскольникова, например), причем не изолированно, а в сочетании с другими формами анализа, проникающими в глубину, в скрытое и не получающее внешнего выражения.

Внешние детали используются лишь как один из видов психологического изображения - прежде всего потому, что далеко не все в душе человека вообще может найти выражение в его поведении, произвольных или непроизвольных движениях, мимике и.т.д. Постепенно освоенная литературой сложность психологического мира человека усложняет и изображение связи внешнего с внутренним. По одним только внешним признакам практически нельзя определить, что происходит в душе героя, так как эти признаки неоднозначны, могут быть по-разному истолкованы. Вообще растет несоответствие между внешним и внутренним состоянием, что часто используется писателями как особый, своеобразный художественный прием, усиливающий остроту положения или напряженность внутреннего состояния героя, оттеняющий какие-то особенности его внутреннего мира. Раз уж мы заговорили о различного рода внешних психологических деталях, то есть смысл особо сказать и о такой форме психологического изображения, как портрет. В широком литературоведческом обиходе существует тенденция называть любое портретное описание

психологическим— на том основании, что оно раскрывает определенные черты характера, психологии человека. Это — частное проявление той терминологической неточности, о которой мы подробно говорили в первой главе, — представления о психологизме как универсальном свойстве художественной литературы [2]. По-видимому, всякий портрет характеристичен (иначе он просто был бы не нужен в литературе), но не всякий психологичен. Например, в портретах чиновников и помещиков в «Мертвых душах» Гоголя ничего от психологизма нет. Эти портретные описания косвенно указывают на устойчивые, постоянные свойства характера, но не дают представления о внутреннем мире, о чувствах и переживаниях героя в данный момент; в портрете проявлены устойчивые черты личности, не зависящие от смены психологических состояний.

Таким образом, психологический и непсихологический портреты входят в разные стилевые микросистемы. Русская классическая литература XIX века, особенно второй его половины, занимает здесь особое, уникальное место. По общему признанию, именно в ней психологизм достигает высочайших вершин, познание и освоение внутреннего мира человека приобретают небывалую глубину и остроту. Общие приёмы и способы психологического изображения используются разными писателями по – разному. Благодаря этому создается неповторимость, своеобразие психологических стилей таких писателей – психологов, как Лермонтов, Тургенев, Л.Толстой, Чехов, Горький.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Страхов И.В. Психологический анализ в литературном творчестве – М., 1973. Стр.33
2. Есин А.Б. “Психологизм русской классической литературы” книга для учителя – М., “Просвещение” 1988. Стр.65
3. Маркович В.М. Человек в романах Тургенева. – Л., 1975
4. Русские писатели XIX века. – М.: Дрофа, 2000,
5. Русская литература XIX век. – М.: Дрофа, 2003

УЎК 808.3

АКСИОЛОГИК МОДАЛЛИКНИНГ АЖРАТИЛГАН ИЗОҲ БЎЛАКЛИ ГАПЛАРДА ИФОДАЛАНИШИНИНГ ПРАГМАТИК ХУСУСИЯТЛАРИ

Д.Б.Бойматова, ўқитувчи, Жиззах давлат педагогика институти, Жиззах

Аннотация. Матн когнитив-дискурсив ҳодиса сифатида ўзида муаллифнинг шахсий қараши ва муносабатларини акс эттиради. Бу шахсий муносабат тилшуносликда “субъектив модаллик” термини билан аталади. Субъектив модаллик тури сифатида акс этадиган аксиологик модалликнинг ажратилган изоҳ бўлаккли гапларда ифодаланиши ўзига хос прагматик жараёнлар билан намоён бўлади. Бу прагматик жараёнлар кадр-қиймат семасига эга бадиий матнлар мисолида ҳам акс этади. Мазкур мақолада мана шу масалага эътибор қаратилган.

Калит сўзлар: аксиологик модаллик, ажратилган изоҳ бўлак, прагматика, субъектив муносабат, баҳолаш

Аннотация. Текст как когнитивно-дискурсивное явление отражает личностные взгляды и установки автора. Это личное отношение называется в лингвистике термином “субъективная модальность”. Выражение аксиологической модальности, которая отражается как разновидность субъективной модальности, в обособленном комментарии проявляется в специфических прагматических процессах. Эти прагматические процессы нашли отражение и на примере художественных текстов со смысловой ценностью. Данная статья посвящена этому вопросу.

Ключевые слова: аксиологическая модальность, обособленный комментарий, прагматика, субъективное отношение, оценка

Abstract. The text as a cognitive discursive phenomenon reflects the personal views and attitudes of the author. This personal relationship is called in linguistics the term "subjective modality". The expression of axiological modality, which is reflected as a kind of subjective modality, manifests itself in a separate commentary in specific pragmatic processes. These pragmatic processes are also reflected in the example of literary texts with semantic value. This article is devoted to this issue.

Keywords: axiological modality, isolated commentary, pragmatics, subjective attitude, evaluation

Маълумки, матн мазмунининг англашилишида муаллифнинг интенцияси, яъни мақсади, матннинг ташқи ва ички тузилиши, муаллиф дискурсив компетенциясининг даражаси муҳим аҳамият касб этади. Ушбу омиллар бўлмаса ҳар қандай матн ўз аҳамиятини йўқотади. Буни куйидаги матн парчаси ифодалаётган маъно орқали ҳам кўриш мумкин: *Аёлнинг назарида у томонда – дераза ортида ўтмиш – жиндай азият аралашган бўлса-да, ҳароратли, мусаффо бир ҳаёт чексиз армон билан мўралаётгандай...* (Зулфия Қуролбой қизи, “Армон асираси”). Келтирилган матн парчасида муаллиф интенцияси асар қаҳрамонининг “бахтли ҳаёт” ҳақидаги армонларини китобхонга етказишдир. Бунда муаллифга матн мазмунини очиб берувчи ажратилган изоҳ бўлак ҳамда уюшиқ бўлаклар кўмаклашади.

Ҳар қандай матн мазмунини тўлақонли очиб беришда субъектнинг муносабати ҳам муҳим роль ўйнайди. Бу муносабат субъект томонидан тасвирланаётган объектнинг кадр-қиймат жиҳатидан муҳим хусусиятларига нисбатан ҳам берилиши мумкин. Матнда кўлланилаётган субъектив муносабатнинг бу тури аксиологик модаллик бўлиб, у “... матн фаолияти субъектлари бўлмиш муаллиф ва реципиентнинг воқеликка ҳамда унинг матндаги тасвирига бўлган муносабатлари натижасида юзага келади” [1]. Ушбу турдаги модалликнинг асосий моҳияти ва вазифаси муаллиф интенциясини намоён этишдир. Бу жараёнда воқеликни тавсифлаш ва уни баҳолаш ҳаракати асосий роль ўйнайди: *Ўзини ўзи енголмай эзилган мулла хомуш, афтадаҳол бир қиёфада настга–қалин дарахтлар билан ўралган қишлоққа гамгин нигоҳ ташлади* (Зулфия Қуролбой қизи, “Ўлим ҳеч нарса эмас”). Берилган матн парчасида муаллифнинг субъектив баҳоси персонажнинг руҳий ҳолатига нисбатан берилмоқда. Матнда субъектив баҳо феълли иборалар, сифат лексемалар иштирок этаётган ажратилган изоҳ бўлакли гап орқали ифодаланмоқда. Зеро, матнда ишлатиладиган ҳар бир восита муаллиф томонидан танланган ахборотга турли хил модаллик (баҳо) бўёғини беради. Аксиологик модаллик матн коммуникатив-прагматик мазмунининг муҳим қатлами бўлиб, у ҳар қандай турдаги матнда маълум кўринишда намоён бўлади. Бу турдаги модалликнинг воқеланишини таъминловчи лисоний воситалар салмоғи ва ҳажми ғоят кенг ҳамда ушбу воситалар турли матн муҳитларида ҳар хил маъно нозикликларини ифодалаш имкониятига эга.

Бадий матнда, хусусан, ажратилган изоҳ бўлаклар қатнашган матнда аксиологик модаллик ўзига хос хусусиятга эга бўлиб, унинг қай даражада воқеланиши матндаги воқеа-ҳодисага боғлиқ: *Агар дунёда иккита беозор одам бўлса яна биттаси–Эрмон буванинг кампири–Ҳабиба буви* (Ў.Ҳошимов “Дунёнинг ишлари”). Келтирилган матнда муаллиф ўз хусусий муносабатини объект (Ҳабиба буви)нинг характер-хусусиятига нисбатан бермоқда. Муаллиф нуқтаи назари орқали берилаётган аксиологик баҳо бирликлари баъзан инсониятни тўлиғича англаш ва билиш (нисбий) каби хусусиятлар орқали ҳам намоён бўлиши мумкин.

Баҳо англаувчи бирликлар муаллиф томонидан берилаётган маълумотнинг муҳим ва номуҳимлиги жиҳатидан матндан жой олади. Бадий асарлар матнда аксиологик бирликларнинг жойлашуви асарнинг умумий ғояси, мавзуси ва муаллиф томонидан воқеликни ўқувчига етказиб бера олиши билан боғлиқ. “Муаллиф ўқувчига воқелик таҳлили вазифасини ушбу воқеликнинг баёни бошланишидаёқ юклаш мақсадини кўзлаётганида, баҳо тузилмалари матннинг илк қисмларида асосий ўринга чиқади. Лекин бадий матнда баҳо тузилмалари кўпинча якуний қисмдан ҳам ўрин олади. Бунинг билан муаллиф ўз мулоҳазалари, мушоҳадасига яқун ясаётганлигига ишора қилиб, ўқувчини ушбу мушоҳадани давом эттиришга ундайди” [1]. Демак, ҳозирда антропоцентрик жараён деб қаралаётган бадий матнда муаллиф-ўқувчи муносабати бирламчи ҳисобланади: *Бўлажак фан доктори, ёши қирқни уриб қўйган, ҳаётнинг анча-мунча аччиқ-чучугини тортган одам уч йилдан буён юрагининг энг тубига, яшириб қўйган гавҳари бир кунмас-бир кун бошқа бировнинг қўлига ўтиб кетиши мумкинлигини хаёлига ҳам келтирмабди* (Зулфия Қуролбой қизи, “Ёвузлик фариштаси”).

Баҳолаш фаолияти – шахснинг идрок қилинаётган воқеликка нисбатан муносабатини акс эттирувчи ва ушбу воқелик парчасининг прагматик қиймати ҳамда моҳиятининг субъект томонидан белгиланиши ҳисобланади. Бу фаолиятда муносабат билдирилаётган ҳодисанинг асосий хусусиятини маълум нормага қиёслайди, унга нисбатан ўлчов намуналарини тадбиқ этиб, уларнинг ижобий ёки салбий семага ҳослигини аниқлайди. Ушбу жараёнда аксиологик модаллик ҳосил

бўлади. Лингвокогнитив фаолият деб қаралаётган баҳолашда предмет-ҳодисаларнинг аҳамиятли ва қийматли жиҳатлари маълум қисмларга ажратилади. Ушбу қисмларнинг баҳоси, яъни қиймати субъектнинг имконияти, истаги ва эҳтиёжига нисбатан белгиланади. Тасаввур қилинаётган воқелик объектларига бу тарзда баҳо бериш фаолияти матн қурилиши жараёнининг муҳим босқичларидан биридир. Объектларнинг баҳо қийматидаги муносабатлари матн таркибида турли лисоний воситалар иштирокида ифодаланади. Бу лисоний воситалар семантик ва прагматик жиҳатдан аксиологик баҳо бўёғини беришда муҳим роль ўйнайди: *Бир оқиом, Мирзо Ёдгорнинг тантана билан пойтахтга киришининг учинчи кuni, Султонмурод шам олдиди ғамгин, танҳо ўтирар эди (Ойбек “Навоий”)*.

Замонавий жамиятнинг кўплаб муаммоларини ўрганиш ва уларнинг ечимини топишда аксиологик қийматга асосланган ёндашув бўйича ҳаракат қилиш, бу жараёнга антропоцентрик жиҳатдан қараш – тилшуносликка ҳам ўз таъсирини ўтказмай қолмади. Тилшуносликнинг антропоцентрик йўналиши орқали баҳолашни ўрганиш маълум бир маданият, миллат, тарихий даврнинг қадриятлар тизимидан ташқарида бўлиши мумкин эмас. Шахсни (лисоний шахсни) баҳолашнинг субъекти ва объекти сифатида шакллантирадиган, контекстдан ташқарида ҳам субъектнинг мавжудлигини англашга ёрдам берадиган тил бевосита нутқий фаолият билан чамбарчас боғлиқ. Тил онгимиздаги маълумотларни таҳлил қилиб, назоратдан ўтказгандан сўнг билим сифатида уни нутқий фаолиятга йўналтиради. Нутқий фаолият иштирокчилари билиб ёки билмай баҳо бериш ҳаракатини ҳам бажарадилар. Аммо баҳолашни фақат қадрият ҳақидаги фикр сифатида тушуниш, бизнинг фикримизча, модаллик чегараларини торайтиради. Баҳолаш функцияси нарса ва ҳодисани дунёнинг маълум бир идеаллаштирилган модели билан ўзаро боғлашдан иборат бўлиб, унда субъект учун аҳамиятли бўлган бошқа (нафақат қадриятли) хусусиятлар, масалан, имконият, ҳақиқат, муқаррарлик, ишончлилиқ қийматлари ўз ифодасини топади.

Баҳо қадриятга нисбатан берилаётганда унинг мазмуни ва аудиторияга таъсир доираси ҳам ҳисобга олиниши керак. Қийматни баҳолашда асосий нарса объектнинг қийматга бўлган муносабати эмас, балки қийматларни ўз ичига олиши мумкин бўлган баҳолаш объектининг меъёрий идеал, намуна, моделга мос келиши ёки мос келмаслиги тўғрисида фикрни ифодалашдир. Шу тариқа, агар қадрият эталонга йўналтирилган бўлса, у ҳолда баҳолаш эталон билан таққослаш натижаси ҳисобланади.

Баҳоловчи бирликлар тил тизимининг ҳамма сатҳларида ўз ифодасини топади. Аффикслардан бошланиб, матнлар билан яқунланадиган бирликларда баҳоловчи семантика ҳақида гап боради. Баҳоловчи семантика эса ҳар бир шахсга хос бўлган семантик билимни тақозо этади. Негаки, “Инсон тилдаги барча семантик илмларни билиш билан бирга уларни ўз мақсади йўлида танлай олиши ва ифодалаш имконига эга бўлиши лозим” [4]. Аксиолик баҳо ана шундай ифода имконига эга лексик-семантик категория сифатида фанга кириб келди.

Баҳоланувчи объектнинг аҳамиятли жиҳатига қаратилаётган диққат-этибор субъект нуктаи назари бўйича амалга оширилади. Қадр-қиймат жиҳатидан баҳоланаётган объектнинг муҳим хусусиятлари матн орқали намоён бўлиб,

Баҳоловчи предикатларнинг баҳолар қутблари бўйича миқдорий тақсимланиши ифодаланувчи баҳо турига боғлиқ бўлади. Масалан, умумий баҳоловчи, аҳамиятли семемалар орасида ижобий баҳо семасига эга лексемаларнинг салбийларига нисбатан кўпроқлиги ҳар қандай миллат онгида эзгуликка йўғрилган тушунчалар асосий ўрин эгаллаши билан характерланади. Жамиятда бўлгани каби, тилда ҳам “ижтимоий огоҳлантириш” қонуни ишлайди: ахлоқий меъёрлардан четга чиқиш қайд этилади, улар, қоида тариқасида, кескин қораланади. Ахлоқий меъёрга риоя қилиш огоҳлантиришни талаб қилмайди, шунинг учун, масалан, яхши хулқ-атвор учун маҳсус лексемалар мавжуд. Баъзида уларнинг ўрнини умумий баҳоловчи сўзлар билан қўшма номлар эгаллайди: *ўзини яхши, тўғри тутини*.

Субъектив модаллик ҳар бир матнда мавжуд бўлади, негаки матннинг ижодкори шахсдир. Лекин ушбу модалликнинг турлари матн ёки матн қисмларида учраши, қисман учраши ёки умуман бўлмаслиги билан фарқланади. Шунга биноан аксиологик модалликни ҳамма матнларда учратмаслигимиз мумкин. Баъзида аксиологик модаллик бўёғига эга бўлмаган матн, деб хулосага

келганимизда аксиологик баҳонинг имплицит (яширин) тарзда ифодаланганига гувоҳ бўламиз: *Навоий “Унсия”даги кўп хоналарнинг бирида – катта, салқин чорхари уйда, қарийб ҳар вақт бирга бўладиган дўстлари, яқинлари билан бош яланг шатранж ўйнаб ўтирар эди. (Ойбек “Навоий”, 285-б.).* Матнда баҳо муносабатини бир қарашда илғаш қийин, негаки баҳо тузилмасига эга лексемалар ҳар доим ҳам кўзга ташланавермайдилар. Келтирилган матний тузилмадаги эътиборимизни қаратишимиз лозим бўлган синтактик бирлик – ажратилган изоҳ бўлак таркибидаги **чорхари** лексемасидир. Бу лексемага изоҳли луғатда шундай таъриф берилади: **Чорхари уй (ёки айвон) Ўртадаги битта устунга таянувчи тўртта харили катта квадрат хона, айвон** [3, 511]. **Чорхари уй** ёки айвоннинг аксиологик модаллик ифодаловчи хусусияти шундаки, бу тарздаги меъморчилик дастлаб фақат шарқ маданиятига тегишли бўлган. Демак, муаллиф объект тарзида танлаган лексемага баҳо бериш асносида у ҳақидаги ахборот ва маълумотга эга бўлиш зарурлиги ҳақида эслатиб ўтади. Негаки, “ахборот билим беради, у билим замирида яратилади. Жамланган ахборот маънога эга бўлиши керак, фақат шундагина уни бошқага узатиш, етказиш мумкин бўлади” [2]. Узатилган ва етказилган ахборотларнинг ўқувчи ёки тингловчи томонидан қай даражада қабул қилиниши ҳам прагматиканинг тадқиқ объектига киради.

Аксиологик модаллик муаллиф ихтиёридаги энг муҳим семантик ва прагматик категория сифатида матнда ифодаланади. Муаллиф матн яратувчи ижодкор сифатида прагматик мақсадига мос тил сатҳи бирликларини танлаб ишлатади. Тил сатҳи бирликлари семантик имконият сифатида оламни билиш, субъектив ва шахслараро муносабат орқали нутқда реаллашади, баҳо мазмунни юзага чиқади. Ҳар қандай тил бирликлари иштирокидаги аксиологик баҳода модалликнинг лисоний уч кўриниши – оддийлик, субъективлик ва ихчамлик мавжуд бўлади. Модалликнинг субъект томонидан “ҳаракатга келувчи” категория эканлигини ҳисобга олсак, ҳар доим субъектдан баён этилган ахборот билан муносабатларини ифода этиш учун оғзаки ва ёзма билимлардан хабардор бўлишни, модалликни ифодалаш воситаларини (лингвистик ва нолингвистик) билиш ва у ҳақида тушунчага эга бўлишни талаб этади.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Боймирасева С. Ўзбек тилида матннинг коммуникатив-прагматик мазмунини шакллантирувчи категориялар. Филол.фанлари док...дис.– Тошкент: 2011. – 320 б.
2. Сафаров Ш. Семантика. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2013. – 344 б.
3. ЎТИЛ, IV жилд.- Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2008. –591 б.
4. Ҳақимов М. Ўзбек прагмалингвистикаси асослари. Тошкент: Akademnashr, 2013. – 176 б.

УЎК 81-13

СУРХОНДАРЁ ЎЗБЕК ШЕВАЛАРИДА УЙ - РЎЗГОР БУЮМЛАРИНИНГ ЛЕКСИКОГРАФИК ТАЛҚИНИ

Н.У. Бердиева, ўқитувчи, Термиз давлат университети, Термиз

Аннотация. Ушбу мақолада ўзбек шеваларида уй рўзгор буюмларининг лексикографик талқини ҳақида сўз боради. Замонавий таърифлар орасида А.С.Герд қарашлари муайян илмий асосга эга. Олимнинг фикрича, термин – илм-фан тараққиётининг маълум даражасида мавжуд бўлган илмий тушунчанинг асосий хусусиятларини аниқ ва тўлиқ акс эттирадиган махсус терминологик маънога эга бўлган маълум табиий ёки сунъий тил бирлигидир (сўз ёки сўз бирикмаси). Бу қарашни О.С.Ахманованинг кўйидаги фикри ҳам тасдиқлайди: «Умуман, терминология фан тараққиётининг юксак даражасига эришгандагина пайдо бўлади, яъни термин мазкур тушунча мутлақо аниқ илмий ифода касб этгандан кейин эътироф этилади.

Калит сўзлар: термин, ном, ифода, муайян, касб, даража

Аннотация. В статье рассматривается лексикографическая интерпретация предметов быта в узбекских диалектах. Среди современных определений взгляды А.С.Герда имеют определенную научную основу. По мнению ученого, термин представляет собой общеизвестный термин с особым терминологическим значением, который четко и полностью отражает основные черты научного понятия, существующего на определенном уровне развития науки естественная или искусственная языковая единица (слово или фраза). Это мнение подтверждается следующим мнением О.С. Ахмановой: «В целом терминология появляется

только тогда, когда она достигает высокого уровня научного развития, то есть после того, как термин приобретает вполне ясное научное выражение”.

Ключевые слова: термин, имя, выражение, конкретное, профессия, степень

Abstract. This article deals with the lexicographic interpretation of household items in Uzbek dialects. Among modern definitions, the views of A.S. Gerd have a certain scientific basis. According to the scientist, the term is a well-known term with a special terminological meaning that clearly and completely reflects the main features of the scientific concept that exists at a certain level of scientific development. is a natural or artificial language unit (word or phrase) 5. This view is confirmed by the following opinion of OS Akhmanova: “In general, terminology appears only when it reaches a high level of scientific development, that is, after the term has acquired an absolutely clear scientific expression of this concept recognized.

Keywords: term, name, expression, specific, profession, degree

Терминни нотерминдан фарқлашнинг муҳим воситаси уни илмий асосда таърифлаш мумкин, мумкин эмаслигидир. В.Г. Гак терминнинг янги таърифни бериб, унинг моҳиятини очиқ беради ҳамда терминнинг тил луғавий тизимидаги ўрнини аниқлайди. У илмий адабиётларда терминни луғавий бирликларнинг алоҳида тури сифатида қаралишига эътироз билдириб, «термин – функция, луғавий бирлик қўлланишининг бир кўриниши» деган фикрни билдиради. Унинг ёзишича, ниманидир ифодаладиган ва тушунчалар қаторида муайян ўринни эгаллай оладиган ҳар қандай луғавий бирлик термин бўлиши мумкин. Шунингдек, ишда терминлашмаган ва терминлашган лексика орасидаги муносабат турлари ифода плани нуктаи назаридан ўрганилган.

Термин ҳақида билдирилган фикр-мулоҳазалар умумлаштириладиган бўлса, унинг қуйидаги хусусиятлари намоён бўлади: 1) тизимлилик; 2) таърифнинг мавжудлиги; 3) мазкур терминологик майдон доирасида моносемияга мойиллик; 4) услубий бетарафлик. Ҳар қандай термин ўзида ана шу хусусиятларни мужассам этган бўлиши шарт.

Терминологиянинг фан сифатида таркиб топиши австриялик О.В. Нубасов ва рус олими Д.С. Лоттенинг дастлабки ишларига бориб тақалади. Ҳозирги пайтда Австрия, Германия, Франция, Россия, Чехия каби мамлакатларда терминология мактаблари юзага келган.

Ҳозирги пайтда терминологияда илмий тадқиқотларнинг бир неча мустақил йўналиши юзага келган. Булар махсус лексика тараққиёти ва қўлланиши қонуниятларини ўрганадиган назарий терминология; термин ва терминологиядаги хато ва камчиликларни бартараф этиш, термин ва терминологияни тавсифлаш, баҳолаш, таҳрир қилиш, тартибга солиш, яратиш, қўллаш ва таржима қилиш бўйича тамойил ва тавсиялар ишлаб чиқувчи амалий терминология.

Маълумки, тилларда турли типдаги луғатларнинг асосий тури изоҳли луғатдир. Дарвоқе, бундай луғатларда сўзларнинг маъноси, қўлланилиши, фонетик, грамматик, стилистик маънолари ўз ифодасини топади. Изоҳли луғатлар тиллардаги умумлексик бирликларни изоҳлаш билан бирга, ушбу тиллардаги маълум фан-техникага оид бўлган турли терминларни ҳам изоҳлаб беради. Шу ўринда таъкидлаш лозимки, тилшунослик терминлари изоҳларига бир тилли луғатларда алоҳида эътибор қаратилади. Уларнинг мазмун-моҳиятини очишда иллюстратив (далилий) мисоллардан ҳам кенг фойдаланилади.

В.Г. Гак изоҳли луғатда сўзликка доир асосий ва қўшимча маълумотлар, унинг этимологияси, грамматик тавсифи, тил меъёрига мослиги ҳақида ҳам қимматли маълумотлар берилганлигига диққатни қаратади. Унинг фикрича, изоҳли ва қисман таржима луғатларини тузишда қуйидаги уч тамойилга амал қилиш муҳим аҳамият касб этади: а) синхрония ва диахрониянинг ўзаро мослиги; б) тил ва нутқ талабларига амал қилиш; в) лингвистик ва экстралингвистик ахборот нисбатига эътибор бериш. Бу тамойилларга амал қилиш луғатнинг мукамал бўлишини таъминлайди.

Этнографияда «маданият» дейилганда асосан инсон қўли ва ақл-идроки билан яратилган барча моддий ва маънавий бойликлар тушунилади. Асли рус тилидаги «культура» лотинча сўз бўлиб «ишлаб чиқариш», «ясаш», «яратиш» деган маъноларни англатади.

Ўзбек тилининг изоҳли луғатида маданият сўзининг этимологик моҳияти ечилмасдан умумий тарзда «жамиятнинг ишлаб чиқариши, ижтимоий ҳаётида қўлга киритган ютуқлари мажмуи» деб таърифланган. Этнографик жиҳатдан моддий маданиятга хўжалик ва транспорт воситалари, турар жой ва ҳовлилар, уй-рўзгор буюмлари ва жиҳозлари, кийим-кечак ва безаклар, таом ва идиш-

товоқлар, бадий буюмлар ва ҳоказолар киради. Маънавий маданият дейилганда этносларнинг миллий хистуйғулари ва табиати, урф-одат ва маросимлари, халқ ўйинлари ва сайиллари, рақс ва куйлари, оғзаки ижоди, диний тасаввурлари ва ҳоказолар тушунилади.

Этнографияда умумий тушунча ва атамалардан ташқари махсус атамалар ҳам мавжуд. Масалан, ижтимоий тузум ва муносабатларни аниқлаш ва таърифлаш мақсадида «уруғ», «қабилла», «элат» каби сўзлар билан бир қаторда уруғ жамоаси, қишлоқ ёки қўшничилик жамоаси, қабилла иттифоқи ва кенгаши каби атамалар муҳим аҳамиятга эга.

Оила-никоҳ муносабатлари ва уруғ-қабилчилик тартиб-қоидаларини ўрганишда махсус атама —«эктогамия» (юнонча «экто» — ташқи, «гамос» — никоҳ) сўзи катта роль ўйнайди. Қабилла ичида куда-андачиликни ман этишни билдирадиган «эндогамия» («эндон» — ички, «гамос» — никоҳ) эса ўз уруғи ёки қабиласи ичидаги никоҳ тартибларини ифодалайди. Қадимий никоҳ шаклларида «полигамия» (кўп никоҳлик), «левират» (лотинча «левир» — ака-укаларнинг бева янгаларига уйланиши) ёки «сорорат» (хотинининг синглиси ёки опасига уйланиш) одатлари ҳозирча айрим халқларда сақланиб келган тартибларни ифодалайди. Этнографларнинг хўжалик фаолияти ва, машғулоти, айниқса чорвачилик, деҳқончилик, ҳунармандчилик, балиқчилик ва овчиликка оид атамалари жуда кўп. Масалан, деҳқончилик ерга ишлов бериш усулига қараб бир неча хилга бўлинади (ўрмон ёки бутазорларни чопиб, ўт ёқиб куйдиргандан кейин қулига уруғ сепиш, мотиға (кетмонча) билан ишлов бериш, баҳорги экин ва сўғорма деҳқончилик қабилар). Чорвачилик ҳам ҳар хил тармоқларга бўлинган (йилқичилик, туячилик, буғучилик ва ҳоказо). Ҳунармандчиликнинг тармоқлари жуда кўп бўлиб, турли этносларга ҳос махсус атамалар қўлланилади. Ҳозиргача ўз номларига эга турар жойлар ва манзилгоҳлар, чайлалар ва ертўлалар, чодир ва қора уй (ўтов) лар, гувола, хом ғишт, пахса, ёғоч ёки тошдан қурилган, текис ёки гумбазсимон томли оддий уйлардан тортиб то замонавий кўп қаватли шаҳар иморатлари, қўшқу биёбонларгача ўчратиш мумкин.

Ўзига ҳос атамалар уй-рўзғор буюмлари жиҳозларида, миллий хусусиятни ифодаловчи кийим-кечак ва безакларда, хилма-хил табиий муҳит ва турмуш тарзи билан боғлиқ таомлар ва ичимликларда ҳам намоён бўлади.

Маънавий-маданий тушунчаларга оид диний эътиқод, урф-одат ва маросимларнинг номлари ҳам кўпинча этник хусусиятларни белгилашга ёрдам беради.

Давримизнинг кўп қиррали мураккаб этник жараёнини, миллатлар ва элатлар орасидаги муносабатларни, никоҳ-оила ва маиший турмуш муаммоларини, болалар тарбияси, одоб-ахлоқ масалаларини тадқиқ қилиш этнографларнинг диққат марказида турибди. Ҳозирча энг кам ўрганилган, аммо муҳим аҳамиятга эга бўлган халқ ижобий тажрибалари (халқ таботати, этнопедагогика масалалари, анъанавий ҳунармандчилик ва хўжалик услублари, тижорат ва савдосотик қабиллар) биринчи даражали муаммолардан. Асрлар оша синовдан ўтган умуминсоний кадриятларни ўзида мужассамлаштириб миллий тусга кирган ҳамкорлик, биродарлик, маҳаллачилик, ҳашар каби анъанавий халқ одатларини яна ҳам ривожлантириш этнография фани олдида турган муҳим вазифалардан ҳисобланади.

Тарихий-этнографик тадқиқотлар айрим халқлар, элатларнинг, шу жумладан ўзбек халқининг инсоният тарихида тутган мавқеи ва ўрнини аниқлашга ёрдам беради. Тарихийлик киёсий услуб ва материалистик дунёқарашга асосланган этник жараёнларни тўғри тушунишнинг бирдан-бир объектив омилдир. Шунинг учун этнография фанининг моҳияти ва жамиятда тутган ўрнини аниқлашда унинг тарихига назар ташлаш зарур бўлади. Шу жумладан ўзбек этнографиясининг тарихини билиш ҳам катта аҳамиятга эга. Ҳар бир фан дастлаб фактик билимларни тўплашдан бошланади, кейин уларни тартибга солиб, чуқур ўрганиб моҳиятига тушуниб, тегишли назарий ҳулосалар чиқаради. Этнографик билимларнинг ўзига ҳос хусусияти шундаки, уларнинг пайдо бўлиши, зарур маълумотлар тўпланиши, далил (факт) лар англаб олиши лозим.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎХАТИ:

1. Шведова Н.Ю. Грамматика // Лингвистический энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – С. 113-115.
2. Иванова И.П., Бурлакова В.В., Почепцов В.В. Теоретическая грамматика современного английского языка. – М.: Высшая школа, 1981. - С. 174.

3. Иванова И.П., Бурлакова В.В., Почепцов В.В. Теоретическая грамматика современного английского языка. – М.: Высшая школа, 1981.- С. 4.
4. Гак В.Г. Слово//Лингвистический энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – С.464-467.
5. Гак В.Г. Теоретическая грамматика французского языка. – М.: Добросвет, 2000. - С. 8.

УЎК 808.3

НОВЕРБАЛ ВОСИТАЛАРНИНГ ЗАМОНАВИЙ ТАСНИФИ

М.М. Бурханова, ўқитувчи, Фаргона давлат университети, Фаргона

Аннотация. Ушбу мақолада невербал тизим элементлари тадқиқига семиологик ёндашув масалалари ва невербал мулоқотнинг тасниф тамойиллари ҳақида сўз боради.

Калим сўзлар: невербал воситалар, семиотика, этология, окулесика, аускультация, ольфакторика, гаптика, гастика, проксемика, хронемика, системалогия

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы семиологического подхода к изучению элементов невербальной системы и принципы классификации невербальной коммуникации.

Ключевые слова: невербальные средства, семиотика, этология, окулесика, аускультация, ольфакторика, гаптика, гастика, проксемика, хронемика, системалогия

Abstract. This article discusses the issues of semiological approach to the study of elements of the nonverbal system and the classification principles of nonverbal communication.

Key words: nonverbal means, semiotics, ethology, oculesics, auscultation, olfactory, haptic, gastic, proxemics, chronemic, systemology

Кейинги йилларда тилшунослар орасида фаннинг янги соҳаларига бўлган қизиқиш кундан кунга ортиб бормоқда. Ижтимоий-гуманитар, ҳатто фаннинг табиий йўналишларига мансуб масалалар лингвистика фани учун ҳам ўрганиш объекти сифатида қабул қилинмоқда. Бу эса тилшунослик соҳасидаги мавжуд турли тасаввурларни янгилаш заруратини юзага келтирмоқда. Турли фан уйғунлигидаги изланиш натижалари ўртага ташланаётган муаммоларнинг аниқ ечимини беришга хизмат қилмоқда. Тилшунослик соҳасида ҳам янги йўналишларнинг пайдо бўлиши баробарида ўзига хос янги метод ва усуллар ҳам шаклланиб бормоқда.

Новербал тизим элементлари тадқиқига семиологик ёндашув бу соҳада ҳам қатор ишларнинг юзага келишига сабаб бўлмоқда. Тилшуносликда невербал воситаларнинг ўрганилишига бағишланган талай ишларда мазкур соҳанинг илмий таснифига эътибор қаратилади. М.Л.Бутовская инсоннинг невербал мулоқоти асосларини этология соҳаси мутахассиси сифатида изоҳлайди. У ўзининг бу соҳадаги қарашларини анъанавий ва хорижий илмий адабиётларни шарҳлаш баробарида амалга оширади. Инсон ва ҳайвонларнинг невербал мулоқоти этологик планда тадқиқ этилади. Инсон этологияси масалаларига бағишланган илмий асарида у невербал мулоқотни дастлаб инсон невербал мулоқоти ва ахлоқининг асосий шакллари тизимида ўрганади. Инсон невербал мулоқоти асосий шакллари янги тамойиллар асосида тасниф қилади. Жумладан, инсон ва ҳайвонларга хос барча сезги аъзолари фаолияти натижасида оламнинг концептуал манзараси шаклланади. Бу концептуал структура невербал мулоқотнинг тасниф тамойиллари учун асос бўлиб хизмат қилади. Олим невербал мулоқот таснифида биринчи бўлиб киши ҳаётидаги ҳидлар дунёсига асосланган “ольфактор коммуникация”ни алоҳида йўналиш сифатида ажратади. Инсон невербал мулоқотининг иккинчи типни сифатида “мимик коммуникация” масалаларига тўхталади. Мимик коммуникация юзнинг ранг, ажин билан боғлиқ ифодалари, лаб ва бурун ишораси, табассум, киприк, қош, кўз ҳаракати каби оптик воситаларни камраб олади. Таснифнинг навбатдаги қисмида “жестикулятив коммуникация” муаммолари таҳлил қилинади. Ҳақиқатан ҳам жистга асосланган мулоқотда эмоционал ҳолат бирламчи характерга эга бўлиб, нутқий мулоқот тизимига нисбатан устуворлик касб этади. Мулоқот жараёнида жестикулятив коммуникация имплицит структурага тегишлилиги билан ажралиб туради ҳамда жистларнинг ҳар бири алоҳида тағмаёно ифодалаш хусусиятига эга бўлади. “Тактил коммуникация” ҳам инсон невербал мулоқотининг асосий ифода шаклларида бири саналади. Коммуникациянинг бу тури семиологик бирликлар сифатида нутқ

иштирокчилари ўртасидаги ахборот алмашиш жараёнини амалга ошириш учун хизмат қилади. Агар “... визуал канал инсон тафаккурида образли фикрни ҳосил қилса, товуш, фонацион сезгиси орқали узатилган ахборот мантиқий ва танқидий фикрни шакллантиради. Бундай пайтларда коммуникацияни физик каналлари адресантни турли ҳаракатларни бажаришга йўналтиради”. Тактил мулоқот эса инсон онги ва тасавурида ёқимли ҳис-туйғу ифодасини юзага келтиради, масалан: *Сутти қуриган кўксини чиқариб, боланинг гул куртакларига ўхшаши дудоқларига теккизгиси келди. Ўнг кўксини гўдакнинг оғзига тутди. Шу онда Ҳалима ҳайратга тушди, кўксиди тотли бир роҳатланиши сезди. Ёқимли туйғу эди бу. Сут келаётганини билдирувчи ҳис эди бу.* (Саодат асри қиссалари 30-бет) Ҳалима билан чақалоқ ўртасидаги тактил мулоқот натижасида юзага келган ёқимли туйғу бадан сезгисига асосланган тафаккурдаги эмоция ҳисобланади.

М.Л.Бутовская ўзининг тана тили ва маданияти масалаларига бағишланган изланишларида “ольфактор коммуникация”, “мимик коммуникация”, “жестикультив коммуникация”, “тактил коммуникация” каби новербал тизим бирликлари таснифини тақдим этган бўлса, новербал семиотика масалаларига бағишланган илмий адабиётларда уларнинг аниқ илмий йўналишлари фан соҳасининг қисмлари сифатида кўрсатилади. Бу изланишларда ҳар бир ифода воситаси мазкур тизимнинг ички соҳалари сифатида ўзаро дифференциацияланади.

Дунё тилшунослигида новербал воситалар системаси паралингвистика, кинесика, жестикультив каби умумий номлар билан ўрганиб келинган. Бугунги замонавий тилшуносликда у ўзининг янги йўналишларига эга бўлиб бормоқда. Хусусан, паралингвистика ва юқорида қайд қилинган айрим терминлар таркибига сиғмайдиган, новербал воситалар тизимида эндигина шаклланаётган, тилшунослик учун мутлақо янги ҳисобланган “...окулесика, аускультация, ольфакторика, гаптика, гастика, проксемика, хронемика, системалогия” каби соҳалар ҳам мавжуддир. Бу янги йўналишларга оид муаммоларни тадқиқ этиш ва ўрганиш бугунги тилшунослик учун муҳим бўлган масалалардир. Бу ҳақда шундай дейилади: “...новербал сигналларнинг сони ҳозирда тўрттадан ўнтагача ўзгариб туради, улардан паралингвистика, окулесика, кинесика, гаптика ва проксемика кабилар дунё тилшунослигида маълум маънода тадқиқ этилган. Гастика, хронемика, системалогия, аускультация ва ольфакция каби йўналишлар умуман ўрганилмади”.

Дунё тилшунослигида паралингвистика, коммуникация назарияси, психология, этнология каби фан соҳаларида мулоқотнинг янги сифатларини аниқлашга доир қатор ишлар амалга оширилган. Ушбу тадқиқотлар бошқа халқлар тилшуносликларидagi соҳалар ривожига ҳам таъсир қилмоқда. Бундай изланишлар ўзбек тилшунослигидаги шундай йўналишлар учун ҳам илмий асос бўлиб хизмат қилмоқда. Жумладан, Г.Е.Крейдлиннинг новербал воситалар масалаларига бағишланган тадқиқоти фикримиз далилидир. Мазкур иш шу пайтга қадар паралингвистика номи билан ўрганилган соҳага оид изланишлардаги мавжуд муаммоларга аниқлик киритганлиги билан ҳам муҳимдир. Тадқиқотнинг асосий ютуқларидан бири шундаки, новербал воситалар номи билан умумлаштирилувчи белгилар системаси ўзининг аниқ илмий парадигмалари билан алоҳида йўналишларга ажратилган ҳолда берилади. Бу эса новербал воситаларнинг семиотикага асосланган ўзига хос таснифида кўринади.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

- 1.Бутовская М.Л. Язык тела: природа и культура (эволюционные и кросс-культурные основы невербальной коммуникации человека). – Москва: Научный мир, 2004. – 440 с.
- 2.Дронова А.Л. Специфика передачи невербальных способов коммуникации в художественном тексте (на материале произведений И.С.Тургенева) автореф. дисс. ... док. филол. наук. – Калининград, 2016. –С.8
3. Солижонов Й. Деталлар тилга кирганда... / Ўзбек адабий танқиди. Антология. – Тошкент: Турон-иқбол, 2011. Б. – 205-214; Султонова М.М Образ ва деталь. / Абдулла Қаҳҳор услуби. “ФАН” нашриёти, Тошкент 1967., 123-133-бетлар;
4. Крейдлин Г.Е. Невербальная семиотика в ее соотношения с вербальной: Автореф. дисс. ... док. филол. наук. – М., 2000.
- 5.Хакимов М. Прагматика экстралингвистических средств в узбекском языке.// Материалы Международной научно-практической конференции Кыргызско-Российской Славянского университета «Взаимодействие языков в полиэтническом государстве как фактор национальной безопасности» Российская туркология Бишкек, 23 апреля 2015 года, С.41-45
- 6.Lutfiy A. Saodat asri qissalari. Sharq nashriyoti, Toshkent –2006.30-b.

ЧЕТ ТИЛ ЁЗМА НУТҚИНИ ЎҚИТИШДА ЮРИСТ ТАЛАБАЛАРНИНГ ДИСКУРСИВ КОМПЕТЕНЦИЯСИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ

Д.А. Зойирова, ўқитувчи, Тошкент давлат юридик университети, Тошкент

Аннотация. Ушбу мақолада юрист талабаларнинг ёзма нутқини дискурсив компетенциясини шакллантириши хусусида фикр юритилади. Ёзма нутқ фаолиятининг махсус билим, маҳорат ва қобилиятдан ташкил топган энг мураккаб бир тури сифатида тадқиқ этилади. Чет тил ёзма нутқини ўқитишда коммуникатив, дискурсив ва бир қанча бошқа касбий компетенциялари назарда тутилади.

Калим сўзлар: ёзма нутқ, компетенция, дискурсив компетенция, чет тил, юрист талабалар

Аннотация. В данной статье рассматривается формирование дискурсивной компетенции письменной речи студентов-юристов. Письменная речевая деятельность исследуется как наиболее сложный вид, состоящий из конкретных знаний, умений и навыков. При обучении иноязычной письменной речи предполагается коммуникативная, дискурсивная и ряд других профессиональных компетенций.

Ключевые слова: письменная речь, компетентность, дискурсивная компетентность, иностранный язык, студенты юридических факультетов

Abstract. This article discusses the formation of discursive competence of written speech of law students. Written speech activities are explored as the most complex type, consisting of specific knowledge, skills, and abilities. Communicative, discursive and a number of other professional competencies are implied in the teaching of foreign language written speech.

Keywords: written speech, competence, discursive competence, foreign language, law students

Ўзбекистон Республикасининг таълим тўғрисида, хусусан, чет тилларни ўргатиш ва ўрганиш масалаларига бағишланган барча ҳужжатларида ёшларни баркамол шахс, жаҳон стандартлари даражасида билим, малакаларга эга мутахассис қилиб тайёрлашга эътибор қаратилган. Жумладан, “Чет тилларини ўрганиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 1875-сонли Қарорда айнан шундай мақсадлар кўзда тутилган. Мазкур ҳужжатда барча ўқув муассасаларида чет тилларни ўрганиш давлатнинг устувор ижтимоий вазифаларидан бири сифатида қаралади.

Юридик ёзма нутқ – ижтимоий мулоқотнинг хилма-хиллигини акс эттирувчи касбий йўналтирилган нутқ турларидан биридир [1]. Юриспруденция соҳасида хорижий университетлар тажрибаси асосида махсус матнларни ўрганишда (фармонлар, шартномалар, васиятномалар, парламент актлари ва юридик маслаҳатлар, суд ҳужжатлари каби ҳуқуқий ҳужжатлар) инглиз тилини ўрни каттадир. Шу сабабли, университетни тугатган бўлажак юрист бугунги кунда дискурсив компетенцияни шакллантиришнинг етарлича юқори даражасига эга бўлиши керак, бу ўз навбатида маданиятлараро мулоқотнинг муайян ҳолатига мос келадиган турли коммуникатив хулқ-атвор стратегияларидан, коммуникатив компетенция жараёнида қўлланиладиган ўзаро таъсир шакллари тўлиқ ҳисобга олган ҳолда фойдаланиш қобилиятини беради. Бу профессионал маданиятлараро мулоқот нормаларини ва шунга мос равишда профессионал ёзма нутқни чет тилида яхши биладиган ҳуқуқшуносларни тайёрлаш заруриятини келтириб чиқаради.

Меҳнат бозорида талабга эга бўлган мутахассисни тайёрлаш бўйича янги таълим дастурлари асосида ўқитишнинг янги шакллари ва усуллари жорий этиш лозим [3]. Ушбу муаммони ҳал қилиш нафақат шахсга, унинг шахсиятига эҳтиёткорлик билан муносабатда бўлишни, балки шахсга йўналтиришни ўз ичига олган индивидуаллаштириш ва фарқлаш асосида талабаларга ёзма нутқни чет тилида ўқитишнинг шахсий усулини ишлаб чиқиш лозимдир. Шу асосида мустақил танқидий фикрлашни шакллантириш, онгли равишда ўзини-ўзи такомиллаштириш, шунингдек, ҳар бир талабага ўз таълим йўлини танлаш ва қуриш имкониятини беради.

Танлаш ҳуқуқи ва ўзгарувчанлик ёзма нутқни чет тилида инновацион ўқитишнинг ўзига хос белгисидир: биринчи курсда ўқиётган талабаларнинг тил ўргатишнинг нотекислиги, университетда чет тили дарсларининг чекланган вақти, бўлажак юристларнинг мустақил таълим фаолиятини

ташкил этишдаги айрим камчиликлар мавжуд. Ушбу муаммоларни эътиборга олган ҳолда ҳар бир талаба учун индивидуал методни ишлаб чиқиш керак. Замонавий илмий адабиётларда бўлажак юристнинг дискурсив қобилиятлари коммуникатив компетенцияларга қараганда кенгрок тушунилади: уларнинг тузилиши кўшимча равишда нафақат ҳуқуқий матн яратиш қобилиятини, балки турли хил экстралингвистик хусусиятларни, адвокатнинг маданиятлараро мулоқот муваффақиятига таъсир этувчи омиллар ҳам ҳисобга олади. Талабаларнинг чет тилида ёзма нутқ компетенциясини шакллантиришда ёрдам берувчи дидактик воситалар ўқув мақсадидан келиб чиқиб, яъни оғзаки ёки ёзма нутқни ўргатиш мақсадида дифференциал ёндашган ҳолда, танлаб олинимиш лозим. Агар чет тилида ёзма нутқни ўргатувчи воситаларни бир комплекс ҳолда оладиган булсак, унинг биринчи қисмини ёзувга ўргатувчи дидактик воситалар, иккинчи қисмини эса чет тилида ёзма нутқни ўргатувчи воситалар ташкил қилади. Бундан кўриниб турибдики, чет тилида ёзма нутқ компетенциясини шакллантиришдаги комплекс ёндашув турли имконият, вазифа ва дидактик функцияга эга булиб, у ўқитувчи ва талабанинг ўқув жараёнидаги фаолиятини ташкил қилишга ёрдам беради.

Компетенциявий ёндашув нуқтаи назридан қараладиган бўлса, чет тилида ёзма нутқ коммуникатив компетенцияси В2 даражасида шаклланган бўлиши талаб этилади. Нолингвистик факултет талабаларининг дискурсив компетенциясини шакллантириш бўйича мавжуд тадқиқотларга қарамай, ушбу нашрлар таҳлили шуни кўрсатдики, юридик соҳа талабаларининг индивидуал услубий таъминоти асосида нутқий компетенциясини шакллантириш билан боғлиқ баъзи масалалар етарлича ўрганилмаган.

Бугунги кунда ўқув жараёни чет тилини амалий билишга қаратилганлиги сабабли, ёзма нутқ фаолиятининг катта аҳамиятини таъкидламоқчиман. Ёзма нутққа ўргатиш ўқувчиларнинг ёзма сўзларни бирлаштириб ўз фикрини мулоқот еҳтиёжларига мувофиқ ифодалаш, ёзма равишда чет тили воситасида мулоқот қилиш қобилиятини егаллашдир. Ёзма нутқни ўргатишнинг мақсади ўқувчиларнинг ёзма нутқий иш мазмуни ва шаклини ўзлаштиришни ўз ичига олган ёзма коммуникатив компетенциясини шакллантиришдан иборат.

Инглиз тилини иккинчи тил сифатида ўқитиш дастури доирасида юридик факултет талабалари учун касбий йўналтирилганликни ҳисобга олган ҳолда оралиқ ва якуний билимларни мониторинг қилиш учун турли ўқув қўлланмалар ва дастурлар таклиф этилади. Ўқув жараёнининг катта қисмини билимларнинг ўзлаштирилишини назорат қилиш ташкил этади ва талабалар билимини текширишнинг ягона натижаси бу курс учун субъектив баҳоидир. Бирок, якуний баҳолаш ҳар доим ҳам кейинги касбий фаолият учун зарур бўлган кўникмаларни егаллашни қафолатламаслиги мумкин. Танқид қилинган ва энг аввало ўқув жараёнида олинган кўникмалар асосида ҳуқуқшунослик талабаларини тайёрлаш кўпинча назарийдан кўра кўпроқ концептуалдир ва талабаларда мавзуга идеалистик ёки реал бўлмаган нуқтаи назарни қолдиради. Юридик талабалари инглиз тилида ёзма нутқни ўргатиш учун зарур бўлган баъзи асосий педагогик усуллар, ёзма мулоқотни ўргатиш ва хусусан, хорижий тилда ҳуқуқий ҳужжатларни ўрганиб чиқиб, улар асосида тажрибасини оширишга имкон беради. Баъзилар ҳеч қандай махсус таълим методи талаб этилмайди ва маълум бир тил вазиятига мос келадиган ўз услуб ва услубларингизни ишлаб чиқиш яхшироқ деб баҳслашса-да, биз инглиз тилини иккинчи тил талабалари сифатида ўқитишнинг тасдиқланган методологиясига мурожаат қилишни таклиф қиламиз.

Юридик университет талабаларига инглиз тилида ёзма нутқни ўргатиш учун зарур бўлган баъзи асосий педагогик усуллар, ёзма мулоқотни ўргатиш ва хусусан, хорижий тилда ҳуқуқий ҳужжатларни ишлаб чиқишга ёрдам беради. Лекин ҳеч қандай махсус таълим талаб этилмайди ва маълум бир тил вазиятига мос келадиган ўз услуб ва услубларингизни ишлаб чиқиш яхшироқ деб баҳслашса-да, биз инглиз тилини иккинчи тил талабалари сифатида ўқитишнинг тасдиқланган методологиясига мурожаат қилишни таклиф қиламиз. Шундай қилиб, юридик факултет талабалари учун хорижий тилда ҳуқуқий ҳужжатларни ишлаб чиқиш бўйича компетенция зарур бўлиб, ҳуқуқий ёзувларни бир қатор курсларга киритиш умумий стратегияга айланиши керак. Бирок, ҳар бир ўқитувчининг чет тилида илмий ёзишни ўргатиш усуллари ва методлари мавжуд. Интеграл ёндашув билан боғлиқ қийинчиликларни бартараф этишда фойдали бўлиши мумкин бўлган профессионал мақсадларда чет тилида ёзма нутқ ўргатишнинг иккита ёндашуви мавжуд:

биринчидан, бугун курс учун мўлжалланган, бир нечта юридик ёзув услубларини ягона мавзу сифатида ўрганишга қаратилган горизонтал ёндашув; иккинчидан, ҳуқуқий ёзиш кўникмалари биринчи курсда ўргатилишига асосланган вертикал ёндашув ва талабаларга ҳуқуқий ҳужжатларни ишлаб чиқишнинг мураккаб жиҳатлари фақат маълум бир босқичда ўсиши билан таклиф этилади. Бу эса чет тилида ёзма нутқни ўқитишда дискурсив компетенциясини шакллантиради [2]. Қийинчилик ўқув қўлланмаларининг етишмаслиги, тилшуносларнинг ҳуқуқий билимлар бўйича етарли даражада малакасизлиги ёки ҳуқуқ фани ўқитувчиларининг тил билмаслиги билан изоҳланади.

Профессионал йўналтирилган тил дастурларини ишлаб чиқувчилар ёзма нутқ ўргатиш учун баъзи муқобил стратегиялар мавжуд. Хизмат кўрсатадиган ҳуқуқий ҳужжатларни ишлаб чиқиш учун инглиз тилидаги ёзма нутқ ҳозирда қўлланилаётган интегратив ёндашувга қўшимча ва улар мажбурий эмас, балки фақат тренингнинг мақсад ва вазифаларига мувофиқ қўлланиладиган амалий вариантлар сифатида қаралиши керак.

Ҳуқуқий ҳужжатларнинг бир неча жанрлари мавжудлигини ҳисобга олсак, уларни она тили бўлмаган тилда тузиш малакасига эришиб бўлмайди бир кечада ёки битта катта ҳажмли вазифа орқали, норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг илмий-услубий хусусиятини ҳисобга олган ҳолда талабаларга таклиф қилиш, ҳуқуқий ёзиш кўникмаларини эгаллаш учун махсус курслар ёки семинарлар ташкил қилиш мумкин. Бу уларга ҳар томонлама ёзма нутқни инглиз тилида семинар ёки ёзиш курси асосида интенсив ўрганишга имкон беради. Бундай ҳолда, ўқувчиларга ёзиш қоидаларидаги фарқларни тушунишга ёрдам бериш, она тиллари ва мақсадли тилларнинг профессионал мулоқоти фойдали бўлиши, шу асосида махсус амалий материални ўқитувчи ўзи ишлаб чиқиши мумкин. Профессинал йўналтирилган чет тили ёзма нутқини ўргатиш билан боғлиқ қийинчиликларни ўрганиб, ўқитувчи ўзига мос метод ва усулни ишлаб чиқиши керак бўлади. Олинган натижалардан хулоса қилиш мумкинки, ёзма нутқни ўстириш жараёни юқорида қайд этилган, дискурсив компетенциясини ҳисобга олиб ташкил қилинса, нофилологик факультет талабаларининг чет тилида ёзма нутқ компетенциясини шакллантириш самарадорлиги ортади. Талабаларда ёзма нутқ компетенциясини шакллантириш уларни фикрлаш, мулоҳаза қилиш, таҳлил қилиш, хулоса чиқариш, ўз фикрларини изоҳлаб беришга ўргатишни ҳам ўз ичига олади.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РҲҲАТИ:

1. Алимов Ф. Effective ways of improving the written speech skills of the non-philological faculty students/ Eastern European Scientific Journal. № 3. www.Auris-Verlag. de Germany.2019. P. 156-158.
2. Жалолов Ж.Ж. Чет тил ўқитиш методикаси. - Т.: «Ўқитувчи», 2012. -294-б.
3. Кудряшова О.В. Компоненты коммуникативной компетенции при обучении письменной речи. // «Вестник ЮУрГУ», 2020, № 15.
4. Zoyirova, D. A. (2018). Forming Discursive Competence of Law Students. Eastern European Scientific Journal

УЎК 808.5

БАДИЙ АДАБИЁТДА ИСЛОМИЙ ҚАДРИЯТЛАР ВА АЁЛЛАР ОБРАЗИ

Ҳ.Исмоилова, ўқитувчи, Фарғона Давлат Университети, Фарғона

Аннотация. Ушбу мақолада бадий ва диний адабиётларда исломий қадриятлар ва аёллар масаласига диор олга сурилган илмий манбалар устида сўз боради. Асосан, Аннемарие Шиммельнинг “Жонон менинг жонимда” асари орқали аёл образининг талқини ифодаланган.

Калит сўзлар: аёл образи, ўзбек ва хориж адиблари, бадий ва диний манбалар, роман ёки ҳикоялар, меҳр-муҳаббат, исломий қадриятлар

Аннотация. В данной статье рассматриваются научные источники, пропагандируемые в художественной и религиозной литературе по исламским ценностям и проблеме женщины. В основном произведение Аннемари Шиммель «Моя душа -женщина» выражает интерпретацию образа женщины.

Ключевые слова: женский образ, узбекские и зарубежные писатели, художественные и религиозные источники, романы или рассказы, любовь, исламские ценности

Abstract. This article discusses the scientific sources that have been promoted in the fiction and religious literature on Islamic values and the issue of women. Basically, Annemarie Shimmel's work "My soul is a woman" expresses the interpretation of the image of a woman.

Keywords: female image, Uzbek and foreign writers, artistic and religious sources, novels or stories, love, Islamic values

Кириш. Мустақилликка эришганимиздан сўнг кўплаб тарихий манбаларга катта эътибор берилди ва диний кўмиталарда қайта чоп этиш масалалари кўриб чиқилди. Шу жумладан, бадий ва диний манбаларга қизиқиш уйғонди, чунки ушбу манбалар ўзига ҳослик билан ажралиб туради. Бизга маълумки, тарихий, бадий ва диний адабиёт тўпламлари бизгача етиб келган. Айниқса, бу масалаларда буюк мутафаккирларимизни асарларини инобатга олмасдан ҳеч имкони йўқ. Уларнинг асарлари илмий манбаларнинг калитидир. Уларнинг ижодлари нафақат роман ёки ҳикоялар билан чегараланган эмас, балки аёллар масаласига доир шеър ва мақолларни ҳам учратишимиз мумкин. Мисол тариқасида, қуйидаги форс мақолини келтириш мумкин.

“Аёл эмас ҳар бир аёл

Ҳар эркак эркакми денг

Зеро, Худо беш бармоқни

Яратганмас қилиб тенг”. [1, 73-бет] (Йўлдош Парда таржимаси)

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили. Яна шу аснода кўплаб диний ва бадий манбаларни келтиришимиз мумкин. Шу жумладан, ғазал мулкининг султони буюк мутафаккир шоир Алишер Навоий “Жаннат равзосио боғлари оналар оёғи остидадир, лекин равзани кўрмоқ ва ундан баҳрамад бўлмоқ бахтига эришмоқни истар бўлсанг, оналар оёғи остида тупроқ бўлишни ихтиёр қил” деган эканлар. Бизга маълумки, исломий таълимотларда бот-бот такрорланадиган аёллардан бирлари Пайғамбаримиз Муҳаммад соллоллоҳу алайҳи вассаламнинг тўрт қизларидир. Улар Зайнаб, Руқайя, Умм Гулсум ва кенжа қизлари Фотимадир. Исломий халқларнинг шеърӣ асарларида Фотима розийаллоҳу анҳо шаҳид бўлган фарзандлари учун йиғлаётган мушфиқ она тимсолида тасвирланган. Шиалар Фотима розийаллоҳу анҳони кўплаб таҳаллус билан аташган. Масалан, “Захро”, яъни “Нур таратувчи”, “Батул”, яъни “Бокира”, “Масъума”, яъни “Бегуноҳ”. Бундан ташқари кўплаб Шарқ адиблари ва шоирлари ҳам ўз асарларида Фотима розийаллоҳу анҳони тасвирлашган. Ғазналик шоир Санойининг (1331йил вафот этган) ушбу мисралари қалбларни ром этувчидир.

“Қизлар, жувонларга ташла бу дунё,

Аммо хайруннисо Фотима қайда?” [1, 25-бет]

Бундай мисраларнинг кўпчилигини келтиришимиз мумкин. “Хайруннисо”, яъни “аёлларнинг аълоси” [1, 25-бет] деган маънони англатади. Бундан кўринидики, ушбу мавқе нафақат Хадича розийаллоҳу анҳога, балки унинг кенжа қизи Фотима розийаллоҳу анҳога ҳам берилган.

Тадқиқот методологияси. Мен шу аснода бир ривоятни келтириб ўтмоқчиман. Исломий қадриятларимиздан яна бири бу фарзандларнинг ўз ота онаси олдидаги бурч ва мажбуриятлари бор. Бу Куръони каримнинг 17-сураси, 23-24-оятларда келтириб ўтилган. Фарзандлар ота-оналарни умр бўйи ҳурмат қилиш асосий исломий қадриятлардан бири ҳисобланади. Пайғамбаримиз Муҳаммад соллоллоҳу алайҳи вассалам ҳам мусулмон кишининг ўз ота-онаси олдидаги исломий бурчларга қуйидагича урғу берганлар. “Ота-оналарингга меҳрибон бўлинглар, шунда фарзандларингиз ҳам сизларга меҳрибон бўлади. Хотинларингизга ифбатли (покиза) бўлинглар, шунда хотинларингиз ҳам сизларга ифбатли бўлмай”. Кимки оллоҳ ризолигини олмақчи бўлса, ўз ота-онасига иззат-икром кўрсатмоғи лозим ва меҳр-муҳаббат билан муносабатда бўлиши керак. Зеро, “Жаннат оналарнинг оёғи остидадир”. [1, 10-бет] Исломий манбаларда баён қилинишича, бир мусулмон йигит Пайғамбаримиз Муҳаммад соллоллоҳу алайҳи вассалам олдида ташриф буюриб шундай: Ё Расулulloҳ бирнчи навбатда ота-онамга иззат-икром кўрсатишимда қай бири биринчи ўринда туради? [1, 82-бет] деб сўраган экан.

“Шунда ул зот онангга деб жавоб берган экан!

-Кейин-чи?

-Яна онангга деганлар!

- Ундан кейин-чи?

- Пайғамбаримиз Муҳаммад соллоллоху алайҳи вассалам шундай жавоб қиладилар: *Онангга!*” [1, 82-бет]

Мавлоно Румий “Ҳар бир зот онасига мурувват кўрсатиб, эҳтиромли бўлиши зарур, зеро она худонинг марҳаматидан баҳрадордир” [1, 83-бет] ўз мисраларида ифодалаган. Бундай мисраларда оналарнинг улуғланиши юқоридаги фикримизнинг яққол табиридир.

Таҳлил ва натижалар. Исломушунос олимлар, буюк уллома ва мутафаккирлар, шоирларнинг таржимаи ҳолларида оналарнинг ўрни муҳим аҳамият касб этганлигига амин бўламиз. Чунки онанинг мукамал тарбияс назарияси фарзанднинг келажак пойдеворининг калитдир. Кўплаб уламоларимиз исломий кадриятларимиздан бири тарбия мавзусига ҳам улкан ҳисса қўшишганлар. Масалан, Тҳанавийнинг “Жаннат зеб-зийнати” асари ана шундай асарлар сарасига киради. Ушбу асарда айнан кўпроқ кизлар тарбиясини акс эттирувчи, анъанавий қарашларга бағишланган ҳолда яратилган. Унда ўз мол-мулкларини ўғилларининг билим олишлари учун сарф қилган оналар ёки опа сингиллар тўғрисидаги масалалар ўз аксини топган бўлиб, ўша даврларда бу масалалар ўта аҳамиятли ходиса талқинида яққол тасвирланган. Бу фикр далили шуки, буюк муҳаддис олим Муҳаммад ибн Исмоил ал-Бухорийнинг ҳаёт йўллари олишимиз мумкин. Лекин диний таълимотларга кўра хусусан, Курьони каримда кўрсатилишича оналаримиз ҳамда опа-сингилларимиз ўз мол-мулкларини хоҳласалар ўз ўғилларига ёки оға иниларига сарф қилишади, хоҳламасалар сарф қилишмайди. Бу уларнинг мажбуриятига кирмайди, чунки бугунги дунёвий ҳуқуқий тизимда ҳам аниқ қонун-қоидалар тузилган бўлиб, уларнинг ҳақ-ҳуқуқлари ҳимояланаган ҳолда бугунги ҳаёт тарзига татбиқ этилган. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарорига мувофиқ “Тендер тенглиги ҳамда хотин-қизларнинг ҳуқуқ ва имкониятларини янада кенгайтириш, хотин-қизларга нисбатан камситилишларга барҳам бериш, уларнинг жамиятнинг барча соҳаларида эркин ва фаол бўлишларини таъминлаш” [2, 190-бет] чора тадбирлари кўзда тутилган.

Хулоса ва таклифлар. Исломиёв кадриятлардан яна бири оға-ини ва опа-сингиллар билан бир оила бўлиб яшашдир. Исломиёв кадриятларда қавми –қориндошлик яъни қондошлик ҳам энг юқори ўринда туради. Мисол тариқасида, Пайғамбаримиз Муҳаммад соллоллоху алайҳи вассалам нафақат умматларига балки ўз қариндошларига ўта эътиборли бўлишган. У зот ўз амакилари Аббосга (розияллоху анҳо) ҳам дунё ва ислом таълимоти бўйича билим берганлар. Унга дунё ва охира саодатини англатувчи оят ва сураларни ўргатганалар. Мисол тариқасида ушбу дуода Пайғамбаримиз Муҳаммад соллоллоху алайҳи вассалам мана бу сўзларни айтган: “Эй Аллоҳ, сендан афв ва офият сўрайман”. Бу дуо шундай ифодаланган: “яхшилиқни жамловчи, ёмонликларни тўсувчи ва ҳаммасини ўрнини босувчи дуодир” [9] Бизнинг мусулмон жамиятимизда яна шундай кадрият борки, у художўй кишиларнинг мурувватидир. Хусусан, художўй инсонлар оналарини кўтариб Ҳаж сафарига олиб боришлари ёки касалманд кишиларга мурувват қилишларига гувоҳ бўламиз. Айтишларича, Ҳаж сафари чоғида кўзи ожиз оналаримизнинг кўзлари очилиб, бемор оналаримиз эса шифо топишар экан. Аёллар мавзусига боғлиқ бўлган кўплаб машҳур жаҳон исломшунос олимларнинг асарларини илмий таржима вариантларини тадқиқ этилиши устида музокара ва мунозаралар олиб борилса мақсадга мувофиқ бўларди.

ҲОИДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Аннемарие Шиммел “Жонон менинг жонимда” Тошкент: Шарқ, 1999.бет. 10-83
2. Оиз Қарний “Ўқинма” Самарқанд: 2017 190 бет

УЎК 81-13

ТИЛДА ҚИЁСЛАШ МУНОСАБАТИНИНГ СУПЕРСИНТАКТИК БУТУНЛИК ОРҚАЛИ ИФОДАЛАНИШИ

А.Мамажонов, проф., Россия ФА нинг муҳбир-аъзоси, Фарғона Давлат Университети, Фарғона Ш.Дадабаева, таянч докторант, Фарғона Давлат Университети, Фарғона

Аннотация. Қиёслаш муносабати суперсинтактик бутунлик орқали ҳам ифодаланиб, мазмунан ўхшатиши мазмунидаги суперсинтактик бутунлик ва чоғиштирма мазмунидаги суперсинтактик бутунлик каби турларга бўлинади. Ушбу мақолада, айнан, чоғиштирма

мазмундаги суперсинтактик бутунлик ва унинг антитеза ва фарқлаш усулларининг иштирокига кўра турлари ўзбек ва инглиз тилларидаги лисоний далиллар билан ёритилди.

Калим сўзлар: суперсинтактик бутунлик (ССБ), тема, ўхшатиш мазмундаги ССБ, чоғиштирма мазмундаги ССБ, антитеза, фарқлаш ва зид маъноли сўзлар

Аннотация. Отношение сравнения также выражается через суперсинтаксическое целое, которое подразделяется на такие виды, как суперсинтаксическое целое в плане уподобления и суперсинтаксическое целое в плане сопоставления. В данной статье на основании языковых фактов узбекского и английского языков, освещены суперсинтаксическое целое сопоставительного содержания и его виды в зависимости от использования приемов антитезы и дифференциации.

Ключевые слова: суперсинтаксическое целое (ССЦ), тема, ССЦ плана уподобления, ССЦ плана сопоставления, антитеза, различие и антонимы

Abstract. The comparative relationship is also expressed through supersyntactic integrity, which is divided into types such as supersyntactic integrity with the meaning of similarity and supersyntactic integrity with the meaning of contrast. In this article, it is precisely that the supersyntactic integrity with the meaning of contrast and its types in relation to the participation of antithesis and differentiation methods are covered with linguistic examples in Uzbek and English.

Keywords: supersyntactic integrity (SSI), Theme, SSI with the meaning similarity, SSI with the meaning contrast, antithesis, differentiation and antonymies

Дастлаб, тилшуносликда энг йирик синтактик бирлик гап ҳисобланиб, кейинчалик XX асрнинг 70-80 йилларида гапдан йирик нутқ бирлиги – микроматн – суперсинтактик бутунлик ҳам мавжудлиги исботланди.

Матн ва унинг турлари, дастлаб, ижтимоий коммуникатив нутқ бирлиги сифатида когнитив психология томонидан ўрганилди. Кейинчалик когнитив тилшуносликнинг ривожланиши, унга тил бирлиги сифатида ёндашишга асос бўлди [2]. Ушбу ўрганиш жараёнини Бринкер уч босқичга бўлади:

1. Матннинг коммуникатив-прагматик хусусиятларини ўрганиш босқичи;
2. Матн мавзусини (контекст) ўрганиш босқичи;
3. Матннинг лисоний-стилистик хусусиятларини (синтактик-стилистик муносабатларини) ўрганиш босқичи [1].

Айнан матн лингвистикаси бўйича Европа ва рус тилшунослари томонидан олиб борган тадқиқотлар ўзбек тилшунослигида ҳам ушбу соҳанинг ривожланишига асосий туртки бўлди.

Ўзбек тилшунослигида матн ҳақидаги дастлабки маълумот Тошкент шаҳрида 1980 йилда бўлиб ўтган Бутуниттифоқ турколог олимларнинг илмий анжуманида Ғ. Абдурахмонов томонидан қилинган матн назариясига оид маъруза ҳисобланиб, у матн тилшунослигининг юзага келишига асос бўлди [3;93]. Ундан кейин И.Расулов [14;147], М.Асқарова [4], А.Мамажонов [7],[8],[9], Н.Турниёзов [11], М.Ҳақимов [12], М.Йўлдошев [5], М.Қурбонова [5], М.Абдулаттеев [9;114], Д.Худойберганова [13], У.Носирова [10;31] каби олимлар олиб борган тадқиқотлар ушбу соҳанинг ривожланишига сабаб бўлди.

Олиб борилган тадқиқотларда матннинг мазмуний томони, хусусан, қиёслаш мазмуни матннинг йирик бирлиги суперсинтактик бутунлик орқали ҳам ифодаланиши ҳақидаги фикрлар ҳам баён этилган бўлиб, аммо улардан салмоқлилари қиёслаш муносабатининг ушбу бирлик (хусусан суперсинтактик бирлик) орқали ифодаланиши ҳақида ўз фикрларини айтиб ўтган.

А.Мамажонов ўзининг “Текст лингвистикаси” номли қўлланмасида қўшма гап каби микро матнда (ССБ) да ҳам мазмуний муносабатларнинг қиёслаш тури мавжуд эканлигини айтиб ўтади ва бунда икки фикрни ўзаро қиёслашда антитеза усулини иштирокини таъкидлайди [8;35].

Зумрад билан Манзура кўп йиллар мактабга бирга қатнадилар. Зумрад зехни баландлиги, ўқишига ҳаваси зўрлигидан, кўп ўтмай саводини чиқариб олди. Манзура тузук ўқимади, ҳаёли, ҳаваси ўзга нарсаларга банд бўларди. Мактабга шунчаки, “ўқидингми- ўқидим” қабилда қатнашганидан чала савод қолиб кетди. (Ойбек)

Юқоридаги суперсинтактик бутунлик мазмунан икки кутбга ажралиб, уларнинг биринчисида Зумрадга ҳос сифатлар, иккинчисида эса унга қарама-қарши бўлган Манзуранинг характер-

хусусиятлари ёритилади. Бу икки қаҳрамон характер-хусусиятларининг бир-бирига солиштириш орқали қисмлар ўртасида қиёслаш-зидлаш муносабати ўрнатилади, шу йўл билан уларнинг фарқли томонлари очиб берилади.

М.Курбонова, М.Йўлдошев ҳаммуаллифлигидаги “Матн тилшунослиги” номли китобида, айнан, бадий матннинг лексик ва синтактик таҳлилида қиёслаш маъносини шакллантиришда иштирок этувчи воситалар турли мисоллар билан ёритилган [5;60-61,78-79].

Д.Худойберганава ўзининг матннинг антропоцентриқ тадқиқига бағишланган илмий ишида матнларнинг лингвокультуралогик хусусиятлари ва уларнинг матн яратилишидаги ўрнида *ўхшатиш мазмунли матнлар* ва уларнинг хусусиятларини ўрганган [13;93-101].

Демак, “Матн ўзига ҳос мураккаб синтактик структурага эга бўлган нутқнинг энг йирик ифодаси” [8;7] бўлиб, у кенг маънода бир бутун асарни, тор маънода эса суперсинтактик бутунликни ифодалайди. Профессор А.Мамажонов ўзининг матн лингвистикага оид тадқиқотларида матннинг қуйидаги бирликларидан иборат эканлиги айтиб ўтади:

Гап

Супер синтактик бутунлик

Абзац

Период [8;12]

Супер синтактик бутунлик (ССБ) микро матн кўриниши гапга нисбатан йирик, бадий асарга нисбатан кичик ҳажмга эга нутқ бирлигидир. “Ҳар бир ССБ ўз бошланиш, ривож ва тугалланмасига эга бўлган бир воқеани ифодаловчи миниатюра ҳолидаги ҳикоядир” [6; 63] ССБнинг биринчи гапи *тема* деб номланади ва у бош ғояни ифодалайди. ССБ таркибидаги гаплар ўзаро бирлашиб, маълум бир мазмуний муносабатни юзага чиқаради. У қўшма гаплардаги каби қуйидаги мазмуний муносабатларга эга: пайт-шарт, шарт-тўсиқсизлик, сабаб-натига, қиёслаш зидлаш [8;30].

Кўриниб турибтики, тилларда ССБ орқали ҳам қиёслаш муносабати ифодаланиши мумкин. Айнан қиёслаш муносабати ушбу бирлик орқали ифодаланганда икки объектнинг хусусиятлари бир-бирига қиёсланади.

Юқоридаги манбаларга асосланган ҳолда, қиёслаш муносабатидаги ССБни, дастлаб, икки турга ажратиш мақсадга мувофиқдир:

1. Ўхшатиш мазмунидаги ССБ;
2. Чоғиштира мазмунидаги ССБ.

Ўхшатиш усули орқали юзага келган микро матн *ўхшатиш мазмунидаги ССБ* бўлиб, уни турли тилларда келувчи мисоллар билан таҳлил этиш мақсадга мувофиқдир.

“Маҳфуза ҳудди келичаклардай кийиниб ҳовлига чиққанда қуёш анча кўтарилиб бўлганди. Гарчи кеч бўлса ҳам сув сепди. Ҳаммаёқни супуриб-сидирди, сўнгра овқат тайёрлади, ундан кейингина тишиллаб уҳлаётган Шоқирни назокат билан юзида ўтиб, уйготди” (“Иблис салтанати”)

Ўзбек тилидаги ушбу ССБда ўхшатиш усули орқали қиёс субъекти *Маҳфуза* қиёс эталони *келинчакка ўхшатиш* билан. Натигада, қиёс субъекти, қиёс эталони ва қиёснинг шаклий кўрсаткичлари (*ҳудди,-дай*) ва қиёс асоси (*кийиниб чиқиши, сув сепиши* каби фаолиятлар ҳақидаги жумла орқали берилган) *қиёслаш муносабатини* юзага чиқарган.

“Defeat, like a headache, warns us that something has gone wrong. If we are intelligent we look for the cause and profit by the experience.” (Napoleon Hill)

Ушбу мисолда эса қиёс субъекти *defeat (мағлубият)* қиёс эталони *headache (бош оғриғи)*га ўхшатилиши орқали қиёслаш муносабатини юзага чиққан.

Қуйида чоғиштира мазмунидаги ССБ ларни кўриб чиқамиз.

Чоғиштира мазмунидаги ССБларда икки фикр ўзаро қиёсланиб, мазмунан улар бир-бирига зид қўйилади, фарқланади. Бунда *антитеза* ва *фарқлаш* каби стилистик ҳодисалар иштирок этади.

Матнда (ССБ) *зид маъноли сўзлар, қўшимчалар ва гаплар* иштирок этиб, улар қиёсланаётган икки объектни зидлантириш, қарама-қарши қўйиш каби вазифаларни бажаради. Ушбу ҳодиса илмий адабиётларда *антитеза*, Шарқ санъатида *тазод [5;61]* деб номланади.

Қуйида тилларда ушбу жараённинг содир бўлишини лисоний далиллар орқали кўриб чиқамиз:

Луврга янги кириш жойи худди музей каби машхур бўлиб кетган. Уни америкалик меъмор И.И.Пей томонидан бунёд этилган ойнаванд эҳром безаб туриди. Эҳромнинг модернизм услубида қурилган анъанадорларга ёқмагани аниқ. Ула ушбу иншоот Уйғониш даври услуби ва мавқеига нутур етказида деб ҳисоблар эдилар. Гёте ушбу меъморчилик асарини тўхтаб қолган мусиқа деб атаган бўлса, Пейнинг танқидчилари уни синф таҳтаси бўлиб тирноқнинг гичирлашига ўхшатишган. Илғор фикрли кишилар эса бўйи етмиш фут келадиган шаффоф эҳромни қадимий анъаналар ва замонавий технологияларнинг ажойиб уйғунлиги, ўтмиш ва бугунги кунни боғлаб турувчи рамзий ҳалқа деб ҳисоблашган. Улар ана шундай безакка эга Лувр учинчи минг йилликда ўзининг муносиб ўрнига эга бўлишига ишонганлар (“Да Винчи сири”).

Ушбу ССБ да анъанадорлар билан илғор фикрли кишиларнинг эҳром ҳақидаги қарашлари антитеза ёрдамида ўзаро зидлантирилган.

Ушбу инглиз тилидан олинган ССБда юқори калорияли таомлар билан экологик тоза таомларнинг ўзаро фарқи антитеза усулида қиёсланган.

Highly processed foods – package goods made from high amounts of sugar and other simple carbohydrates - drain us more than they fuel us. Rather than increasing your energy, these essentially “dead” foods cause your to spike and then crash, leaving you tired and listless. On the other hand, whole foods like fruits, vegetables, nuts, and seeds typically keep you healthier and maintain your energy levels, empowering your body and mind and enabling you to perform at your best. (“Miracle morning millionaires”)

ССБларда фарқлаш ҳам қиёслаш муносабатини ифодалашда иштирок этади. “Фарқлаш деб икки нарса-буюм, воқеа-ҳодиса ёки ҳолатлардаги дифференциал белгини аниқлашга айтилади” [5;79] У мантиқан антитеза ҳодисасидан ажратилиб, антитезада қарама-қарши асосларга эга бўлган икки объект қиёсланса, фарқлашда маълум асосга кўра икки объект фарқланади. Масалан,

“Ўрдакнинг узри

Покларнинг поки бўлиб ўрдак сувдан чиқди, бошқа қушлар ичида у яхшилик ва поклик рамзи эди. Деди:

- Икки жаҳонда бирон киши мендан кўра покроқ, пок юзлироқ эмас. Ҳар лаҳзада савоб учун гусл қилиб, сув узра жойнамоз тўшайман. Менга ўхшаб ҳеч ким сув устида тик туролмайди. Кароматимга шубҳа қилолмайсиз. Қушларнинг пок ниятли зоҳиди менман, жойим ҳам, тўним ҳам тозадир. Мен жаҳонда сувсиз яшолмайман, чунки мен тузилганимдан сувдаман ва сув менинг борлигимдир... ” (“Мантикут-тайр(настрий баёни)”)

Ўзбек тилидаги ушбу нутқ парчасида ўрдакнинг бошқа қушлардан маълум бир белгилар - покроқ ва юзлироқлиги билан фарқланиши таъкидланмоқда. Бу ўринда фарқлаш ҳодисаси кузатилмоқда.

“Henry Ford, Thomas A. Edison, and Harvey Firestone are men of great achievement in their respective fields of endeavor. Of the three, Henry Ford is the most powerful, with reference to economic power. So great is his power that he may have anything of a physical nature that he desires, or its equivalent. Millions of dollars, to him, are but playthings, no harder to acquire than the grains of sand with which the child builds and tunnels.” (“Law of success”)

Ушбу ССБ орқали Ҳенри Форднинг бошқа ишбилармонлардан кучлироқлиги қайд этилган. Унинг кучлилиги асосида қолганлардан устунлиги фарқлаш ҳодисасини юзага чиқарган.

Юқоридаги маълумотларга тайанган ҳолда, чоғиштира мазмунидаги ССБларнинг икки турини ажратиш кўрсатиш мумкин:

1. Зидлантирувчи чоғиштира мазмунидаги ССБ;
2. Фарқловчи чоғиштира мазмунидаги ССБ.

Тилшуносликка оид манбаларда ўхшатиш мазмунидаги матнларда ҳам худди гап каби қиёс унсурлари мавжуд бўлиши таъкидланган [13;97]. Айнан чоғиштира мазмунидаги ССБ ларда ҳам қиёс унсурлари иштирок этади.

Аммо зидлантирувчи чоғиштира мазмунидаги ССБларда қиёс компонентлари тўлиқ иштирок этмайди. Унда икки кутб бир-бирига қарама-қарши қиёс белгилари асосида таққослангани учун қиёсланаётган объектларнинг бири қиёс субъекти ёки қиёс эталони бўла олмайди. Сабаби уларнинг бири бошқасига меъёр бўла олмайдиган икки мустақил қарама-қарши фикрлар

хисобланади. Айнан ушбу ҳолатдан келиб чиқиб, қиёс субъекти билан эталони ўрнида иккала қиёс компонентини бирлаштириб, қиёсланувчи икки объектлар дейилиши тўғридир. Ундан ташқари, ССБнинг ушбу турида икки ёки ундан ортиқ қарама-қарши қиёс асослари ва қиёслаш муносабатини ифодаловчи воситалар иштирок этади. Масалан,

“*Бир бор экан, бир йўқ экан, бир чол бор экан. Унинг Зумрад исмли қизи бор экан. Чол бир қизи бор аёлга уйланибди. Қизининг исми Қиммат экан. Ўғай она Зумрадни ёқтирмас экан. Энг оғир ишларни унга буюрар, қаргаб, ураркан. Узининг қизини жуда яхши кўраркан, доим уни мақтагани мақтаган экан. Зумрад ақлли, чиройли ва мулойим қиз экан. Қиммат эса унга ҳеч ҳам ўхшамас экан. У тантиқ, кўпол ва дангаса экан. Кун бўйи овқат ер, бўлар-бўлмасга уришаркан.*” (“Қиммат ва Зумрад” эртагидан)

Ушбу ССБда Зумраднинг ақлли, чиройли, мулойимлиги каби сифатлари Қимматнинг тантиқ, кўпол ва дангаса эканлигига қиёс этилмоқда. Бунда икки объект мустақил белгилари билан ўзаро зидлантирилмоқда. Эса воситаси орқали қиёслаш муносабати кучайтирилган ҳолда ифода этилмоқда.

Бундан фарқли ўлароқ, фарқловчи чоғиштирма мазмунидаги ССБларда қиёс унсурлари тўлиқ ҳолда иштирок этади. Бунга асосий сабаб қиёсланувчи икки объект маълум бир қиёс белгилари асосида солиштирилади. Масалан,

“*Бошловчи киши учун қоронғиликда эшик бор, бу ёруғликдан кўра яхшироқ. Қоронғиликда у саҳоват денгизига буткул чўмади ва демак, вужудидан бирор қисми денгиздан ташқарида қолмайди. Зеро, шу денгиздан унинг бир қисми ташқарида қолиб, зоҳир бўлса, шунга мағрурланиб, кўфрга берилади. Неки ҳасад ва газабдан сенда бўлса, буни тири комиллар кўзи кўради, сенинг ўз кўзинг буни кўролмайди.*” (“Мантикут-тайр”)

Ушбу ССБда қиёс субъекти эшик, қиёс эталони ёруғлик, қиёс асоси яхши ва қиёс кўрсаткичи –роқ орқали ифодаланган.

“*It’s much easier to procrastinate than it is to write a book and risk that people might not like it. It’s much more difficult to start a business and risk failing.*” (“Stop procrastinating”)

Юқоридаги жумлада қиёс субъекти *to procrastinate* (кечиктирма) қиёс эталони *to write book and risk* (қитоб ёзиш, таваккал қилиш) қиёс асоси *easier* (осон) ва қиёснинг шаклий кўрсаткичи *more and than* (-роқ) каби қиёс унсурлари тўлиқ иштирок этган.

“*For example, losing 2 pounds a month sounds far more focused than losing 2 stone in a year. It allows you to measure your progress, reward your progress and react to changes as your plan bumps into real life.*” (“Stop talking start doing action...”)

Бунда эса қиёс унсурлари: қиёс субъекти *losing 2 pound a month* (ойига икки поунд йўқотиш), қиёс эталони *losing 2 stone in a year* (йилга икки тоини йўқотиш), қиёс асоси *focused* (эътиборли) ва қиёснинг шаклий кўрсаткичи *more and than* (кўпроқ) тўлиқ иштирок этиб қиёслаш муносабатини юзага чиқарган.

Қиёслаш муносабатининг суперсинтактик бутунлик орқали ҳам ифодаланиши ўзига хос мураккаб жараён бўлиб, ушбу ҳолат билан боғлиқ масалаларни ўрганиш тилшуносликда муҳим аҳамиятга эга. Бундан қиёслаш муносабатининг кенг қамровли категория, тилда уни ифодаловчи воситалар қамровининг кенг деган хулосага келиш мумкин.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Brinker K. Text struktur analyse. Halban d. Walter de Gruyter: Berlin.-pp80-85
2. Jurin S, Kriskovic A. Texts and their usage through text linguistic and cognitive linguistic analysis. 2017.-Rijeka.-21p
3. Абдурахмонов Ф. Теория текста. Доклад на III Всесоюзной тюркологической конференции. «Советская тюркология», -1981, №1, стр.93.
4. Фуломов А., Асқарова М. Ҳозирги ўзбек адабий тили. Синтаксис. –Тошкент: Ўқитувчи, 1987;
5. Қурбонова М., Йўлдошев М. Матн тилшунослиги. –Тошкент: “Университет” нашриёти, 2014.
6. Лосева Л.М. Как строится текст. Москва., 1980, стр.63
7. Мамажонов А. Йирик синтактик бирликлар // Ўзбек тили ва адабиёти, 1980. –№5; Сверхфразовое единство как синтактико-стилистическая категория // Сов. тюркология. –Баку, 1983. –№ 6
8. Мамажонов А. Текст лингвистикаси. –Т.: 1989;
9. Мамажонов А., Абдупатоев М. Матн назарияси. –Фарғона, 2016. –114.
10. Носирова У. Поетик матнларнинг прагматик хусусиятлари. ПХД диссер.-Фарғона. 2021.-Б.31.
11. Турниёзов Н. Матн лингвистикаси (маърузалар матни). –Самарқанд, 2004.

12. Ҳақимов М. Ўзбек илмий матнинг синтагматик ва прагматик хусусиятлари. Филол.фан.номз. дисс... – Тошкент, 1993.
13. Худойберганава Д. Матнинг антропотцентрик тадқиқи. – Тошкент: "Фан". 2013
14. Шомақсудов А., Расулов И., Қўнғуров Р., Рустамов Ҳ. Ўзбек тили стилистикаси. Тошкент: Ўқитувчи, 1983. – Б. 147.

УЎК: 811.111.26

ҲАРБИЙ ТЕРМИНЛАРНИНГ СЎЗЛАРДАН ФАРҚИ

Ш. Мусирманова, катта ўқитувчи, Чирчиқ олий танк қўмондон мухандислик билим юрти, Чирчиқ

Аннотация. Ушбу мақолада харбий терминларнинг сўзлардан фарқи кўриб чиқилади ва бир нечта керакли тавсиялар берилади.

Калим сўзлар: термин, терминология, методика, конвертация, географик номлар, ҳарбий атама, таржима методи

Аннотация. В этой статье обсуждается разница между военными терминами и словами и дается несколько советов.

Ключевые слова: термин, терминология, методология, конверсия, географические названия, военные термины, метод перевода

Abstract. This article discusses the difference between military terms and words and gives some tips.

Keywords: term, terminology, methodology, conversion, geographical names, military terms, translation method

Кўпчилигимиз атама ва сўз ўртасидаги фарқ ҳақида кўп ўйламаймиз ва уларни бир-бирининг ўрнида ишлатамиз. Бирок, сўз тилда маъноли элемент ҳисобланади. Бошқа томондан, атама сўздир, лекин вазиятда маълум бир маънога эга. Шунинг учун бу иккаласини бир-бирининг ўрнида ишлатиб бўлмайди [1].

Термин - фан, техника, касб - ҳунарнинг бирор соҳасига хос муайян бир тушунчанинг аниқ ва барқарор ифодаси бўлган сўз ёки сўз бирикмаси атамадир. Ботаника терминлари. Заргарлик терминлари. Пахтачилик терминлари. Терминлар илмий коммуникациядан жонли сўзлашувга ўтганда, халқ учун тушунарли сўзларга айлана боради.

Терминологик - терминларга оид сўзлар. Терминологик луғат. Сўзнинг терминологик маъноси. Детерминлашиш – терминологик системадаги сўзнинг адабий тилга тўла ўзлашишидир.

Терминология - 1. Фан, техника, касб-ҳунарнинг бирор соҳасида қўлланган терминлар мажмуи. Техника терминологияси. Ҳарбий терминология. Илмий терминология. Ўзбек тили терминологияси, Қори ака фанлар ичида аввало метематикани севиб ўрганади ва унинг ўзбекча терминологиясини ишлаб чиқади [2]. 2. Тилошуносликнинг терминларни ўрганиш, тартибга солиш билан шуғулланувчи соҳаси. Терминология мутахассиси. Терминология бўлими. Нарса буюм маъноси ва тушунча маъноси орасидаги муносабатни ўрганишда қуйидаги уч ҳолатни инобатга олган ҳолда иш кўриш мақсадга мувофиқ. Терминга қўйиладиган меъёрий талаблар дастлаб терминология мактаби асосчиси Д.С. Лотте [3] томонидан ишлаб чиқилган.

Ҳарбий тилни чуқур ўрганишга ҳалақит бераётган объектив омил ҳисобланади. Шу пайтгача ҳарбий олий ўқув юртида ўқиётган талабалар учун ҳарбий терминларнинг минимум ҳам ишлаб чиқилмаган. Терминология масаласида уларни ўзбекча таржималари унификация қилинмаган. Терминлар табиати, терминлар хусусияти уларнинг аниқ бўлишини талаб этади. Камчиликни ташкил этадиган ҳарбий соҳадаги дарслик ва қўлланмаларни мавжуди ҳам илмий асосланмаган. Бу ҳарбий соҳаларда термин, терминология, терминология таржимаси, ҳарбий терминологик луғат тузиш принциплари каби мавзулар бўйича монографик тадқиқотлар, яъни диссертациял йўқлиги билан изоҳланади. Бу дегани ўқув адабиётлар етарли бўлмаса, баъзи методик масалалар илмий ёритилмаган бўлса ҳарбий олий ўқув юртлари талабаларига ҳарбий тилде мулоқот қилишни ўргатмаслик деган фикр келиб чиқмаслиги керак..

Ҳозирги глобаллашган, техниканинг ривожланиши, янги педагогис ва ахборот технологиялар мавжуд даврда тегишли ўқув материалларини тўплаш ва уни хорижий тил ўқитиш машғулотларида фойдаланиш имконияти кенг ҳисобланади [4].

Ҳарбий билим юртида ўқиётган талабалар бошқа предметда ўқиган нарсасига инглиз тилида қайта мурожаат этиши фақат инглиз тилинигина эмас, балки бошқа фанни ҳам чуқур ўзлаштириш имкониятини яратади. Бунда хорижий тил ўқитувчиси бошқа фанларнинг мазмунини, режасини ва қачон режа бўйича ўтилишидан ҳам хабардор бўлиши лозим ва талабаларга хорижий тилде ҳам айнан шу материалларни берилишига эътибот қаратиш яхши натижа беради [5]. Амалий жиҳатдан бошқа фанлардан ўтилган материалларни хорижий тилде тўлиқ такрорлашнинг иложи бўлмаслигини инобатга олиб, хорижий тилга ўқитиш даврида бошқа фанлар ўтган материалларни хорижий тилде тўлиқ бўлмаса ҳам уларнинг асосий ва муҳим жиҳатларига эътибор бериб, уларни талабаларнинг турли малакаларини ривожлантиришда самарали фойдаланиш зарурати пайдо бўлади.

Шу муносабат билан махсус ҳарбий билим юртларида хорижий тилни ўқитиш методикасига ўзгартириш киритиш зарурати пайдо бўлмоқда. Грамматик таржима методидан фойдаланиш ҳозирги кунда ўз долзарблигини юқотди [6]. Бу метод асосан талаффузни тўғирлаш, ўқиш ва таржима қилишга асосланган эди. Бундан ташқари у диалоглар тузиш, уларни ёд олиш, гап тузиш, матнни гапириб бериш, бир қатор грамматик машқларни бажаришни назарда тутди.

Ҳозирги кунда ҳарбий терминларни ўқитиш методикаси талабаларда лингвокультурологик компетенцияни ривожлантиришга алоҳида эътибор бермоқда. Лингвокультурологик компетенция аслиятда ёзилган матнни ўқиб тушунишни енгиллаштиради, аутентик материаллар билан ишлаш имкониятини кенгайтиради ва хорижий тилде мулоқот қилишга пухта замин яратади.

Ҳарбий атамаларни шакллантириш инглизча сўз ясаш қоидаларига мувофиқ амалга оширилади: морфологик, аффиксация билан (рәкет, маневр, ракета), сўз ясаш (жанг, ядровий қувват), конвертация (миномётга, офицерга), қисқартма (радар, ФРБА), лексик-семантик силжишлар (эрга дастлаб қуруқликка тушишни билдириш учун ишлатилган, энди эса ҳар қандай (шу жумладан, сув) юзасига қўнишни амалга оширишни англатади), бошқа тиллардан олинган қарзлар (маневр, давлат тўнтариши, ёрдамчи лагерь, бункер).

Ҳарбий материалларни, яъни ҳарбий терминологиялар ва қисқартмаларни таржима қилиш хусусиятлари таржимон-ёрдамчи, одатда ҳарбий бадий материалларга мурожаат қилади;

ҳарбий-публицистик ва ҳарбий-сиёсий материаллар, ҳарбий-илмий ва ҳарбий-техникавий материаллар, ҳарбий қўмондонлик ҳужжатлар;

(турли хил ҳарбий ҳужжатлар). Ҳақиқий ҳарбий материалларга қабул қилинади;

тегишли илмий-техникавий материаллар ва бошқарув актларига тегишли;

Қуролли Кучларнинг қўшинлари ва ҳарбий муассасалари ҳаёти ва фаолияти;

Ҳарбий фантастика, ҳарбий публицистика ва ҳарбий-сиёсий материаллар фақат ҳарбий хусусиятга ега;

мақсадлилиқ ва одатда шу хусусиятларга ега;

умуман олганда, барча ижтимоий-сиёсий ҳаётга хос бўлган, публицистик ва бадий матнлар.

Ҳарбий терминларни таржима қилишда ҳарбий-бадий материаллар ва ҳарбий-журналистика материалларива чет тилида сиёсий йўналишни ўрганиш муҳим аҳамият касб этади. Чет эл адабиёти ва матбуотининг услуб ва услублари, турли милитаристик ташвиқот, армияларнинг ҳарбий доктриналарини мақташуларнинг давлатлари, ҳарбий тарихини атайлаб бузиб кўрсатиш, мутлақо таъқиқланади. Махсус ҳарбий луғат бойлиги бўлган ҳар қандай бошқа материаллар илмий ва ҳарбий терминологиядан кенг фойдаланиш, барқарор фақат ҳарбий алоқа соҳасига хос иборалар, махсус қисқартмалар ва белгиларнинг ҳарбий номенклатураси фақат ҳарбий материалларда ишлатилади, лекин синтаксис нуқтаи назаридан эллиптикнинг кенг қўлланилиши (айниқса, ҳарбий соҳа ҳужжатларида) ва конструкциялар, ифоданинг нотўғри шакли, ичида қўлланишқўплаб параллел дизайнларнинг инфинитив ва кесимли иборалар билан ифодаланади. Буларнинг барчаси билан боғлиқ ҳарбий соҳани тавсифловчи маълум функционал вазифанинг йўқлиги, ихчамлик, аниқлик ва сўзнинг аниқлиги, мантиқий изчилликни таъминлайдиган тақдимотнинг равшанлиги

таржимани курилишининг уйғунлиги, бир фикрни аниқ чегаралаш иккинчиси узатилаётган ахборотни идрок этиш қулайлиги таржимадан кўзланган мақсадга эришишда ёрдам беради .

Асосий умумий ва махсус таржима тамойиллари, усуллари, техникаси, ҳарбий таржима учун хосдир. Бирок, бошқа коммуникатив ва функционал йўналиш, бу турдаги таржимауслуганинг хусусиятлари билан боғлиқ ўзига хос хусусиятларга эга хорижий ҳарбий материаллар тилининг луғати ва грамматикаси ҳарбий материални таржима қилишда қийинчиликларга олиб келиши мумкин. Ҳарбий хизматда таржиманинг аниқлиги жуда муҳим, чунки таржима қилинган материал муҳим қабул қилиш учун асос бўлиб хизмат қилиши мумкин (қарорлар, ҳарбий ҳаракатлар ва бошқалар). Шунинг учун, ҳарбий материалларни таржима қилиш нафақат аниқ узатишни ўз ичига олади балки материалнинг мазмуни, унинг таркибий тузилишини янада чуқурроқ ўтказишшакли, қисмларнинг тартиби ва материалнинг жойлашиши, тақдим этиш кетма-кетлиги ва бошқа бир қатор омиллар бўлиб хизмат қилади.

Масалан, жанговар ҳужжатларда, тартибипараграфлар ва кичик бандлар, уларнинг белгиланиши (араб рақамлари ва ҳарфлари билан). лотин алифбоси) сана, вақт, координаталарни узатишнинг аниқлиги, географик номлар, қисмларни рақамлаш ва номлаш вабирликлар ва бошқа маълумотлар ҳар хил тилда ҳар хил бўлиши мумкин.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. T. Edward. Towards a Better Knowledge of the Turkic Military Terminology. Konferenser 12, Sweden, 1984. – P. 122
2. М. Ўрозбоев, Мўъжизалар олами/ Тошкент 1996
3. Д.С. Лотте, Основы построения научно-технической терминологии. Москва 2007
4. <http://www.jcs.mil/Doctrine/DOD-Terminology/>
5. Нелюбин Л.Л. Перевод боевых документов. М.:Воениздат, 1989-С 265
6. Ганишер Жўраев. Таржимашуносликнинг махсус усуллари хусусида/ Тил ва адабиёт таълими. 2019. 2-сон 46 Б

УЎК 808.5

БАДИЙ АДАБИЁТДА САНЪАТКОР АЁЛ ОБРАЗИ

Г.Муҳаммаджонова, доц., ф.ф.н., Фаргона Давлат Университети, Фаргона

Аннотация. Мақолада ижодкор инсон, хусусан, санъаткор аёл образининг бадий-эстетик идеал сифатидаги талқинлари юзасидан фикр юритилади. Санъаткор аёл образини тадрижий, таснифий ўрганилиши асосида унинг бадий-эстетик моҳияти ойдинлаштирилган.

Калит сўзлар: образ, мусиқа санъати, санъаткор аёл образи, бадий синтез, Алишер Навоий, хамсанавислик, Чўлпон

Аннотация. В статье исследуется образ творческой женщины, как художественно-эстетического идеала, рассуждается об их интерпретациях, на основе эволюционно-классифицированного изучения творческого мира образа женщины (певицы) уточняется его художественно-эстетическая сущность.

Ключевые слова: образ, музыкальная искусство, образ женщины, художественный синтез, Алишер Навои, традиция пятерицы, Чулпан

Abstract. The article discusses about a creative person, mostly, an illustration of artist woman's role as an artistic-aesthetic ideal woman. On the basis of the gradual, classification study of the image of the artist, its artistic and aesthetic essence is clarified.

Key words: image, the art of music, the image of an artist women, artistic synthesis, Alisher Navoi, xamsa, Chulpon

Бадий асарда мусиқага мурожаат, мусиқий талқинлар лиризмга хос хусусият бағишлайди. Лирик чекинишлар қахрамон рухий олами ва давр рухиятини теран ҳамда таъсирли ифодалашда муҳим ўрин тутди. Мусиқа уйғунлигида яратилган композиция худди кинотасмада муҳрлангани сингари китобхон кўз ўнгида жонли тасвирлар яратади. Асли сўз санъати ва мусиқа образлилик бадий константасида кесишади, улар муштараклик касб этса-да, кўп ҳолларда айро талқин этилади.

“Таҳлил ва мусиқа. Туйқус бир-бирдан жуда узоқ ходисаларга ўхшайди. Лекин масала зимнига боқиб фикр қилсак, аён бўладики, асл бадий асар ижодкор қалбига Яратган жойлаган

мусиқадан (хоҳланг уни илҳом деб атанг) туғилади ва бу мусиқа сўз ва оҳанг санъати бўлиб яралган асарга кўчиб ўтади»[1], – дея эътироф этган профессор С.Мелиев мутлақо ҳақдир. Муғанний ва мутриб образининг бадий талқинлари, генезиси, миллий менталитет ва гендер ёндашув жиҳатидан фарқланади. Ўзбек фольклорига мусиқага истеъдоди бор аёллар образи учрамайди. Эпос ва ривоятларда, эртақ ва афсоналарда қатор аёллар образи мавжуд бўлса-да, улардаги мусиқий қобилият, қўшиқчилик сифатлари бадий талқинини топмаган. Бу муайян маънода миллий менталитет масаласи билан туташади. Шунингдек, шарқона қадриятларга кўра аёллар образи талқинларида оилавий қадриятлар, инсоний фазилатлар устуворлик қилади.

Маълумки, санъаткор шахс бошқалардан ўз истеъдоди, руҳий-маънавий олами, дунёни айрича идрок этиши каби қатор жиҳатлари билан фарқланиб туради. Унинг ижод дунёсини на мураккаблик ва на болаларча соддалик мезонлари билан ўлчаш мумкин. Бу соҳир оламнинг табиатини, ижод машаққати ва бахтини фақат ижодкоргина қалбани ҳис эта олади. Мустақиллик даври ўзбек адабиётида шундай ўзгача табиатли санъаткор, хусусан, қўшиқчи, мусиқачи аёллар образи етакчи ўрин тутган асарлар деярли учрамайди. Ёзма адабиётда санъаткор аёл образи генезиси ҳамсачилик анъанасига, хусусан, Алишер Навоий асарларига бориб тақалади. Навоийнинг ўзи ҳам куй, қўшиқ, санъатга бефарқ бўлмаган бир инсон сифатида шеърларида ва лиро-эпик асарларида муғанний, мутриб образига қайта-қайта мурожаат қилади. Асарларидаги муғанний ва мутриб образларини ноёб истеъдод соҳиби ва оламни теран идрок этувчи инсонлар тимсоли, десак янглишмаймиз. Мутафаккирнинг муғанний ва мутриб ҳақидаги қарашлари “Маҳбуб ул-қулуб” асарида ҳам таъсирли баён қилинган. Жамиятда хотин-қизларнинг ўрни масаласига эса муносабати ўз давридан кескин фарқ қилади. Яъни хотин-қизлар жамиятнинг фаол бир аъзоси(худди Меҳинбону сингари), нодир ижодкор, санъаткор сифатида кўрсатилади. Бу билан аёлларнинг ҳаётдаги ўрни алоҳида эътироф этилиши баробарида уларнинг руҳий олами теран ёритиб берилади.

Навоийнинг «Саъбаи сайёр»[2.] достонидаги асосий образлардан бири Дилоромдир. «Дилором хусн-латофатда тенгги йўқ аёл. Дилоромнинг олижаноб қалби, мусаффо хулқ-атвори унинг хуснига хусн қўшади, булбулдек овози, мусиқага майли ва истеъдоди ҳаммани мафтун қилади»[2.101]. Дилором айниқса, чолғучиликда зўр муваффақият қозонади. Унинг сеҳрловчи чолғусидан таралган куй нафақат инсонларни ром этади, балки ҳайвонларни ҳам сеҳрлаб, ором бағишлаб, ухлатиб қўяди. Дилором садоқатли ёр. У Баҳромни сидқидилдан севади, севгисига бир умр содиқ қолади. Устоз санъаткорлардан олган сабоқ туфайли Дилором камолотга етишади. Аммо тутқун аёл сифатида давр шамолида бир япроқдек саргардонликка маҳкум бўлади, охири фожелик гўзаллик ва нодир санъатни ҳам ўз домига тортиди.

Санъаткор аёл образини яратишда маърифатпарвар ижодкор Чўлпоннинг муайян тажрибаси борлигини таъкидлаш лозим. Унинг “Октябрь қизи” ҳикояси бу йўлдаги дастлабки уриниш эди. Ҳикоя қаҳрамони дутор чалиб қўшиқ куйловчи аёл, халқ таъбири билан айтганда, Ваннайчахондир. У санъатда беназир қиз сифатида тасвирланади. “Дуторнинг қиллари устида унинг бармоқлари шамол юмшоғлиги билан югурган”да бутун сахна сукут билан уни тингларди. “Ўзбек қизининг ўз оғзидан, ўз тили билан тўкилган дардлари” “Ўзбек халқининг занг босиб келаётқон дилларига шунча яхши таъсир қилди ким, секин-секин ювулуб, артилиб борғондек бўлдилар”. Ўз санъати билан халқнинг руҳиятига катта таъсир кўрсатаётган Ваннайчахоннинг қўшиқчилик қобилияти истеъдоднинг ёрқин намунаси эди. “У сахнага чиққон кунининг оёқлари остида бу халқ маҳшари, бир одам қиёмати уюшар эди”. “Халқнинг руҳ озуқиға муҳтож бўлгон кўнгли гоҳ-гоҳ ўз қизи Ваннайчахоннинг ихчам бармоқлари билан, ширин тилларидан ўзига озик олар эди” [3]. Халқнинг маънавий оламини покламоқ, унга руҳий қувват бағишламоқ истаган ёрқин истеъдод соҳибаси ўзининг жоҳил турмуш ўртоғи томонидан шафқатсизларча ўлдирилади. Асарда қўшиқчи ўзбек аёлининг фожели тақдири пейзаж воситасида рамзий-мажозий тасвирланади: “Йироқларда қарғаларнинг мудҳиш нағмалари, шодлик куйлари эшитилди”.

Такрорлар, сарбаст сингари сатрларда поэтик фикр ифодалаш усули, лиризм, лирик хотима эпик воқелик ва лирик кечинма уйғунлигидаги тасвирни намоён этган. Ижодкор аёлнинг фожевий қисмати орқали жоҳиллик, маърифатсизликнинг оқибатлари кўрсатилади. Чўлпоннинг «Кеча ва кундуз» романидаги асосий қаҳрамонлардан бири қўшиқчи Зеби образи мисолида санъаткор аёл образини яратишдаги тадрижий ўсишни кузатиш мумкин. Аввал ҳикоя, кейинроқ роман жанри

имкониятлари доирасида санъаткор образи инсон ва жамият муаммолари кесимида кўрсатиб берилади. Унда ёзувчининг ижодкор инсон концепциясига чизгилар акс этади. Аммо романдаги асосий концепция маърифат ва эрк масаласидир. Чўлпон мутеликни ўз қисматига айлантирган инсон фожиасини романнинг қахрамонларида, айниқса, Зеби тимсолида ёрқин ифодалаб беради. Адиб мутеликнинг ҳар қандай кўринишини, жумладан, эътиқод масаласидаги мутеликни ҳам кескин қоралайди. Зеби содда, оққўнгил, санъатни, ҳаётни беҳад севувчи қиз. Унинг ҳаёти ўз даврининг оддий кизларидек кўринса-да, улардан фарқли равишда у ижодкор. Отасининг жоҳиллиги, давр зулмига қарши исён сифатида асар давомида ўрни билан унинг «тиник ғуборсиз, жонон пиёладек жаранглаб чиқадиган чиройли ва ўткир овози» баралла янграйди. «Бу овоз пешона устида пилпиллаган энг ёруғ юлдуз сингари бошқа овозлардан очиқ ажралиб туради» [4]. Унинг санъати Ўлмас аравакашнинг оғир «ух» тортишига, кизларнинг, кеча оғушидаги оламнинг сукут сақлаб тинглашига, аёллар анжуманига жон киритишига, Акбарали мингбошининг эса ҳар қандай пастликдан воз кечиб, санъат шайдоси бўлишга мажбур этади. Булбулникидай овози билан бир зумда донғи кетган, Мирёкуб томонидан Акбаралига «Довуд пайғамбарники каби овозли», дея таърифланган ашулачи Зебининг тақдири кундошлик балоси билан туташади. Зеби билан боғлиқ сюжет линияси А.Йўлдошевнинг «Алвидо, гўзаллик» асари билан муштараклик касб этади. Бир гўзаллик, ноёб санъат бузилган муҳит тўфонида маҳв бўлганлиги ҳар икки асар мисолида таъсирли тасвирланган. У хассос қалб соҳиби, бироқ унда ўз тақдири йўлида курашиш учун билим ва журъат етишмайди. У яшаётган муҳит уни шундай вояга етказган эди. Аёл кишини олдида «тил қалдиратиш»ни жоиз топмайдиган, аёли ва қизини ўзидан бир неча поғона паст кўрадиган оила бошлиғи тарбиясида ўсган қиздан бошқача характерни кутишнинг ўзи ножоиз. Зебининг характер ривожини асар давомида уч босқичда кузатиш мумкин: беғубор ўспирин қиз, Акбарали мингбошининг аёли ва суд жараёнидаги айбланувчи мазлума. Ана шу уч босқичда мусиқа, қўшиқни севувчи, орзулари улкан ижодкор тақдирининг давр зулмида янчилиши кўрсатиб берилади. Айниқса, суд эпизодида Зебининг содда, оддий дунёси чиркин жамият сиёсати билан қарама-қарши тасвирланади. Романда ўзбек халқи тарихининг муҳим бир даври кенг эпик қўламда тасвирлаб берилган. Мавжуд ижтимоий тузумни ўзгартириш, мустамлакачилик кишанларини парчалаш лозимлиги ҳақидаги фикр Чўлпон ижодининг бош масаласи сифатида бу романда катта бадиий куч билан ифодаланади. Айни ғояни ифодалашда ёзувчи асосий образлардан бири сифатида санъатга муҳаббати баланд қиз Зебини танлайди. Зебининг нозик қалби, таъсирчан руҳияти, орзулар оламида яшовчи дунёси давр муаммоларини теран ифодалашда жуда қўл келган. Маърифат учун курашилмас экан, гўзал ҳилқат – аёл тақдири, гўзаллик, миллат келажаги, санъат ва ижод хавф остида қолиши ёрқин кўрсатиб берилган.

Исажон Султоннинг “Алишер Навоий” романида Алишербекнинг энагаси Қутб (Қутбия) унинг энг яқин кишиларидан биридир. “Оҳу кўзли”, “тиник юзли, узун киприкли малак” нинг бола Алишерга “меҳр шоён” эди. Хушфёъл, хушахлоқ, санъат ва адабиётга меҳри баланд бу қиз умрининг охирига қадар Алишерга бўлган меҳри, эътиқоди билан яшайди. “Қутбнинг яна бир фазилати – мусиқийни билмоғи бўлиб, гоҳида уд чалиб ироқ қўшиқларидан айтиб берарди. Овози тиник дардчил бўлиб, шунчалар гўзал эдики, одамни сеҳрлаб қўярди” [5].

Бола Алишернинг улуғ шоир, мутафаккир бўлиб вояга етишида у яшаган муҳит, атрофидаги инсонларнинг роли катта бўлган. Асарда эпизодик образ сифатида кўрсатилган Қутб образи Алишернинг тарбиясида, унинг парваришда ўзини масъулиятини теран ҳис этади, унга чексиз ғамхўрлик кўрсатади. Ўзбек адабиётида яратилган санъатга ихлосманд аёллар образи орасида эпизодик образ бўлса-да, тақдири хайрли бўлган образлардан бири Қутбиядир. Бола Алишернинг меҳр-муҳаббатга тўла болалик онлари тасвирини яратишда мазкур образ ота-она, тағойилар, устозлар қаторида ардоқли ўрин тутади. Асарда Хирот ва Ироқ адабий-маданий муҳити ёрқин рангларда ва жўшқин руҳиятда ифодаланади.

Хулоса шуки, муғанний ва мутриб образлари акс этган асарларда оламни куй ва оҳанглар асосида идрок этиш, мусиқий ижод ва унинг хос жиҳатлари, мусиқа тарихига доир маълумотлар ҳам ўз ифодасини топадики, бу асарга маърифий моҳият бағишлайди. Мусиқачи образини яратиш гендер ёндашув жиҳатдан фарқланади. Ўзбек адабиётида аёл санъаткорлар образи анчайин кам учрайди. Улар асосан эпизодик образда ва санъатга хавасманд инсон сифатида кўрсатилади. XX

асрнинг ўрталарига қадар яратилган бадий асарларда санъаткор аёлларнинг тақдири асосан фожеавий яқун топган. Бу талқинлар воситасида жамият ва аёл муаммоси, аёл руҳияти масаласи юзасидан муҳим ғоялар илгари сурилган.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Милиев С. Глобал илмий-бадий талқин поэтикаси. Филол.ф.д.дисс... автореф. –Т., 2020.
2. Маллаев Н. Сўз санъатининг гултожи. –Т., Ғафур Ғулом номидаги нашриёт уйи, 1991.
3. Навоий, Алишер. Саъбаи сайёр. –Т., Ғафур Ғулом номидаги нашриёт уйи. 2006.
4. Чўлпон, Абдулҳамид. Асарлар II жилд. –Т., 1994.
5. Чўлпон, Абдулҳамид. Кеча ва кундуз. –Т., “Шарқ”, 2000.
6. Султон, Исажон. Алишер Навоий. –Т., “ADABIYOT”, 2021.

УЎК 811.111'373.613

ИНГЛИЗ ТИЛИНИНГ РИВОЖЛАНИШИДА ЎЗЛАШГАН СЎЗЛАРНИНГ ЎРНИ

Г.А.Назарова, илмий изланувчи, Қўқон давлат педагогика институти, Қўқон

Аннотация. Ушбу мақолада замонавий инглиз тилининг луғат бойлиги асрлар давомида босқичма-босқич бошқа тиллардан ўзлашган сўзлар ва уларнинг даврлар ўтиши билан тилнинг асосий луғат бойлигидан муносиб ўрин эгаллаб боришини изоҳланган. Яна шу ҳам таъкидланганки, тилдан тилга сўзларнинг ўзлашуви бу табиий жараён бўлиб, инглиз тили бу умумжараёнда фаол ва жадал тараққий этиб бориши хусусиятини намоён этган ҳолда ҳақли равишида етакчи халқаро мулоқот ва илм-фан тили сифатида ўзини намоён этиб келмоқда.

Калим сўзлар: ўзлашмалар, лексик ўзлашувлар, транскрипция шакли, лаҳжа

Аннотация. В этой статье объясняется, что словарный запас современного английского языка - это слова, которые постепенно ассимилировались из других языков на протяжении веков, и что со временем они заняли свое законное место в базовом словаре языка. Также было подчеркнуто, что усвоение слов из языка в язык - это естественный процесс, и английский по праву зарекомендовал себя как ведущий международный язык общения и науки, демонстрируя природу активного и быстрого развития в этом мире.

Ключевые слова: ассимиляция, лексические ассимиляции, форма транскрипции, диалект

Abstract. This article explains that the vocabulary of modern English is words that have been gradually assimilated from other languages over the centuries, and that over time they have taken their rightful place in the basic vocabulary of the language. It was also emphasized that the assimilation of words from language to language is a natural process, and English has rightly established itself as a leading international language of communication and science, demonstrating the nature of active and rapid development in this world.

Key words: assimilations, lexical assimilations, transcription form, dialect

Инглиз тили лексикасининг бойиб бориши дастлаб ўзининг сўз тузиш, аффиксация ва сўзларни қайта тузиш каби ички имкониятлари ҳисобига ошиб борган бўлса-да, бошқа тиллардан ўзлашмалар ҳам мазкур тилни ривожда катта ўринга эга [1]. Тиллар ривож қонуниятларига биноан, инглиз тили лексикасининг сон ва сифат ўзгариши инглизларнинг тарихи билан чамбарчас боғлиқдир. Хусусан, замонавий инглиз тилининг луғат бойлиги асрлар давомида босқичма-босқич бошқа тиллардан ўзлашган сўзлар ва уларнинг даврлар ўтиши билан тилнинг асосий луғат бойлигидан муносиб ўрин эгаллаб бориши билан аксланади. Бу жараёнда дастлабки даврларда ўзлашган сўзлар кейинчалик мулоқотда қўлланилмай бориши ёки ушбу сўзларнинг бошқалари билан алмашинуви содир бўлиб борган. Лекин, ҳар қандай ҳолатда ҳам ушбу ўзлашмалар ва улар билан боғлиқ жараёнлар инглиз тилининг ривожланиб бориши жараёнларини ўзида акс этади.

Замонавий инглиз лексикаси ўзида бутун бир даврлар ўзгаришларини акс эттиради. Хусусан, христиан динини қабул қилиниши ва лотин маданияти билан тўқнаш келиниши ҳамда ушбу қадимий тилдан инглиз тили таркибига катта хажмдаги сўзларни шўлаштирилишининг ўзи бир босқични ташкил этади. Бунга биз лотин тилидан қадимги инглиз тилига кириб келган ва бугунги кунгача сақланиб қолган “ancona”дан ancor (anchor); “bursa”дан purs (purse); “soccus”дан socc (sock);

“pondo”дан pund (pound); “camelus”дан camel (camel); “rosa”дан rose (rose); “episcopus”дан biscop (bishop) ва бошқа кўплаб мисолларни келтиришимиз мумкин [2].

Скандинавиялик ва норманлар босқинларидан кейин инглиз тилида қадимдан мулоқотда бўлган, кундалик ҳаётда қўлланиладиган сўз бойликлар қўлланилмай, мулоқотдан чиқди. Лекин, шу билан бир қаторда, скандинавия тилларидан bread (қадимги инглиз – “нон бўлаги”), dream (қадимги инглиз – “хурсандчилик”), holm (қадимги инглиз – “океан, денгиз”), plough (қадимги инглиз – “ер ўлчови”) каби сўзлар мулоқотга кириб келди ва бугунги кунга қадар шу мазмунда қўлланилиб келмоқда [3].

Инглиз тилида ўзлашма сўзларни кенг ҳажмда кириб келишига Юз йиллик уруш, Уйғониш даври, Англиянинг денгиз ҳукмронлиги ва мустамлакачилик босқинчиликлар, савдо ва саноат, илм-фан ва адабиёт ривож, буржуа инқилоби ва ишчилар синфининг ўз-ўзини англаши ва алоҳида интеллектуал қатлам сифатида шаклланиб бориши, Биринчи ва Иккинчи жаҳон урушлари воқеъликлари катта таъсир ўтказган. Ушбу жараёнлар таъсирида инглиз тилининг лўғат таркиби ўзининг туб инглиз сўзлардан иборат асосини сақлаган ҳолда юқори даражада аралашган шаклга эга бўлди.

Юқоридаги лексик ўзлашувлар натижасида инглиз тилида ўзга тил лексикаси янги воқеъликларни белгилаш услуби ва мавжуд белгилашларни алмашинуви сифатида инглиз тили лўғатини тулдирилиб боришида муайян ва муҳим ўринни эгаллади. Албатта, бу янгиланишлар тезда умумэтирофга ва тилда мустақкам ўрин олмаслиги ҳам табиий жараёнлар.

Ўзлашувлар жараёнида лаҳжалардан ўзлашиш, яъни мазкур тилни ўзидан, лаҳжалардан умумтилга кўчиш ва маданий ўзлашиш – бошқа тилдан ўзлашув каби шаклларда амалга ошади. Юқорида таъкидланганидек, бу икки жараён ҳам халқ тарихи, унинг ривож ва бошқа тил вакиллари билан яқин этно-маданий алоқалари маҳсулидир. Инглиз тилида бу икки жараённи изчил ва фаол кечганини гувоҳи бўламиз.

Инглиз тилини лўғат таркибини таҳлил этиш жараёнида қадимги герман ва умум ҳиндоевропа тиллар бирлашмасига бориб тақалувчи лексик элементлар ҳамда инглиз тилида сўз яратилиши натижасида шаклланган сўзлар асосий негизни ташкил этишини кўзатишимиз мумкин. Бироқ, бу манбалар ўз ўрнида инглиз тили лўғат таркибини бойиши ва ривожланишини ягона манбаи бўлмаганлигини ҳам таъкидлашимиз мақсадга мувофиқ.

Шу ўринда таъкидлаш мумкинки, замонавий инглиз тили лўғати таркибига ўзга тиллардан лексик ўзлашувлар ҳам ўрин олган. Бунда, ўзлашувларнинг муҳим манбаи бўлиб лотин, француз ва скандинавия тиллари хизмат қилган. Мазкур тиллар сўзларининг маълум қисми шу даражада инглиз тилига шунчалик ассимиляциялашганки, ҳатто асосий лексик ядрога сингиб борган. Бироқ, ушбу тиллардан ўзлашган сўзларнинг катта қисми лексик ядро таркибида жой олмаганлигини ҳам таъкидлаш зарур [4].

Таҳқиқотчилар томонидан инглиз тили лексикасининг иккита асосий англосаксон ва роман қатламлари ажратилади. Роман қатлами ўз ўрнида лотин ва француз қатламларидан иборат бўлиб, улар бир-биридан инглиз тилига кириб келиши вақти ва ўзларининг семаник хусусиятларига кўра таркибий қисмларга бўлиниши мумкин. Бундан ташқари, инглиз тили лексикасида юнон, скандинавия, итальян, испан тиллари ҳамда рус ва туркий тилларни қушган ҳолда 50 дан ортиқ дунё тиллари қатламларини ҳам мавжудлигини қайд этиш ўринлидир.

Шу ўринда лексик ўзлашувларнинг асосий усулларини таснифлаганда транскрипция, калькалаш, транслитерация ва семантик шаклларини ажратишимиз мумкин. Транскрипция шакли – бу лўғат бирлигини овоз шаклларини сақлаган ҳолда ва айрим ҳолларда ўзлашаётган тилнинг фонетик хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда муайян ўзгаришлар билан ўзлаштирилиши. Мисол учун, француз тилидан regime, bal-let, bouquet ва кўплаб бошқа ўзлашган сўзларни келтиришимиз мумкин. Бу сўзлар овозининг таркибий қисмлари, кам истисноларни ҳисобга олмаганда, қабул қилувчи тил овозлари билан алмаштирилса-да, ўзлаштираётган тил учун умумий овоз комплекслари янги ҳисобланади.

Транслитерация – бу хорижий сўзни ёзилиши ўзлаштирилиши усули. Бунда ўзлашаётган сўзнинг харфлари ўзлаштираётган тилнинг харфлари билан алмаштирилади ва ушбу тил қоидалари асосида ўқилади. Инглиз тили қоидалари асосида ўқилса-да юнон, лотин ва француз тилларидан

транслитерация услубида ўзлашган ва ўз график хусусиятларини сақлаб қолган сўзлар кўпчиликни ташкил этади [5]. Худди шундай, транслитерация услубида инглиз тилидан бошқа тилларга ўзлашган сўзлар ҳам кўпчиликни ташкил этади.

Калькалаш – бу сўз ва сўз бирикмаларини ассоциатив мазмуни ва тузилишини модели ўзлаштирилиши. Яъни, хорижий сўз ва ибораларни тўғридан-тўғри таржимаси кўринишида, ўзлашган сўзни морфологик тузилиши ва далилланишини сақлаган ҳолда аниқ талаффуз этилишидир. Калькаланганда ўзлашаётган сўз ва ибораларнинг компоненталари алоҳида таржима қилинади ва хорижий сўз ва иборалар намунаси бўйича бирлашдирилади. Масалан, немис тиладаги от Vaterland, қисмлаб таржима қилинганда, инглизча Fatherland калькасини келтириб чиқарган.

Семантик ўзлаштириш – бу янги, кўп ҳолларда кўчма мазмунни тилда мавжуд сўзларга ўзлаштириш. Pioneer ва brigade сўзлари инглиз тилида “советивизмлар” кириб келгунга қадар ҳам мавжуд эди. лекин, “болалар коммунистик ташкилотлари” ва “меҳнат жамоалари” мазмунлари инқилобдан кейинги рус тили таъсирида ўзлашган. Семантик ўзлашувлар қардош тилларда айниқса осон ўзлаштирилади.

Транскрипция, калькалаш, транслитерация ва семантик ўзлашувларни бир номли таржима усулларида фарқлаш керак. Механизмларига кўра фарқланмаса-да, натижасига кўра фарқланади. Таржимада лўғат кенгайиши кузатилмайди. Лекин ўзлашувда янги лўғат бирликлари вужудга келади.

Инглиз тили ўзининг 1500 йиллик ривожланиши тарихида, унинг ташувчилари Европа ва дунёнинг турли минтақаларида бошқа тиллар ташувчилари билан яқиндан мулоқот олиб борганликлари ва ўзаро таъсир орқали 50 дан ортиқ тиллардан сўзларнинг ўзлашганлигини кўришимиз мумкин [6]. Бу эса ўз ўрнида инглиз тилида ўзлашган сўзлар кўплигини назарий жиҳатдан асослайди. Ўзлашувлар тилларни чатишуви ва халқлар ўртасида маданий-тарихий, ижтимоий-иқтисодий алоқалар натижасида амалга ошади.

Инглиз тили ўзининг тарихий ривожланиши жараёнида скандинавия тиллари, француз тилининг норман лаҳжаси билан чатишган. Ундан ташқари, инглиз тили, ўзнинг бутун тарихи давомида муайян даражада лотин, француз, испан, рус, немис ва дунёнинг бошқа тиллари, шу жумладан, туркий тиллар билан алоқада, шу аснода, ўзаро таъсирда бўлган. Халқлар ўртасида маданий-иқтисодий алоқалар натижасида тиллар чатишуви каби, ўзаро таъсир ҳам бир тилнинг иккинчи тилга таъсири нуқтаи-назаридан бир ҳил қийматда бўлмаган. Ўзлаштирилган сўзларнинг сони ва характери асосан бир тилнинг иккинчи тилга таъсири амалга ошган аниқ тарихий шароитларга боғлиқ.

Тиллар алоқаси натижасида скандинавия тилларидан ўзлашган сўзларнинг лўғат таркибининг тахминан 60% ташкил этган француз тилидан ўзлашган сўзларга нисбатан камчиликни ташкил этади.

Ўзлашган сўзларни тилда мустақкам ўрнашувига бир қатор омиллар сабаб бўлади. Кириб келган сўзнинг мазмунан воқеъликни аниқ ифодалаш, аввал мавжуд тушунчани қушимча ифодалаш даражасига боғлиқ. Ўзлаштирилган сўзларнинг тилда ўрнашуви ҳолатида уларнинг инглиз тилининг фонетик ва морфологик қоидаларига мослашуви жараёни ҳам содир бўлиб, бу ўзлаштирилган сўзларнинг тарнсформациясининг табиий жараёнидир. Бироқ, тил инглиз тилининг тушунчаларнинг мавжуд шакллари бўйича ўзгартиришдан кўра ўзлашган сўзларни дастлабки кўринишида қабул қилишга мойил.

Шу билан биргаликда, таъкидлаш жоизки, китоб лексикасидаги бошқа тил ўзлашмалари маълум бир вақт ўзининг дастлабки шаклини сақлаб қолади. Масалан, урғу, график кўриниш ва талаффуз сақланади. Кўпликдаги шакллари камдан-кам ҳолларда сақланади. Натижада, ўзлашмалар асл мазмунни ўзгартиради, бу эса табиий ҳолат. Қолаверса, янги мазмун олишлари ҳам мумкин. Яъни, сўзлар ўзлашув жараёнида мазмунан янгиланиб боришлари ҳам амалда кузатилади.

Демак, таъкидлаш мумкинки, ўзининг узоқ ривожланиши тарихида инглиз тили улкан ҳажмда сўзларни қабул қилган ва улар лўғат таркибига киритилган. Улар орасида хизмат сўзлари ва сўз тузувчи морфемалар ҳам мавжуд. Тадқиқотчиларнинг таъкидлашича, замонавий инглиз тили лексикасида, азалий сўзлар тахминан 30% ташкил этади. Юқорида таъкидлаганимиздек мазкур тилда 50 дан ортиқ, шу жумладан, лотин, француз, итальян, испан, голланд, рус, немис, шарқ ва

бошқа тиллардан ўзлашувлар мавжуд. Ўзлашган сўзлар сонининг кўплиги айрим тилшунослар томонидан инглиз тили ўзининг ўзига хослиги йўқотган, у “гибрид тил”ни намоён этади, деган таъкидларни илгари сўрадилар.

Бирок, инглиз тили ҳеч қачон ўзига хосликни йўқотмаган, чунки унинг грамматик тузилиши ташқи таъсирларга учрамаган. Бошқа тиллардан кўп сонли ўзлашувларга қарамасдан инглиз тили ўзига хосликни йўқотмади ва ўзининг ривожланиши давомида ўзига хос бўлган хусусиятли жиҳатлари билан герман гуруҳи тили сифатида сақланиб қолди. Ўзлашувлар натижасида ўзгаришлар эса фақатгина унинг лўғатини бойитди холос. Умуман олганда, тилдан тилга сўзларнинг ўзлашуви бу табиий жараён бўлиб, инглиз тили бу умумжараёнда фаол ва жадал тараққий этиб бориш хусусиятини намоён этган ҳолда ҳақли равишда етакчи халқаро мулоқот ва илм-фан тили сифатида ўзини намоён этиб келмоқда.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Сарангаева Ж.Н., Даржинова Л.В. Роль заимствований в английском языке. // Вестник Калмыцкого университета. 2015 г. №3(27). – С. 22-26.
2. Бородин, М.А. Латинский язык в современном мире / М.А. Бородин, В.С. Горбунова
3. Молодой ученый. – Выпуск № 12. – М., 2015. – С. 898-906.
4. Арсеньева М.Г., Балашова С.П., Берков В.П., Соловьева Л.Н. Введение в германскую филологию. / Учебник для филологических факультетов. – М.: ГИС, 2003 – С. 320.
5. Merriam-Webster: Dictionary and Thesaurus [Электронный ресурс]. <http://www.merriam-webster.com/>.
6. <http://lingvotech.com/zaimstvovaniya>

УДК 808.5

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ МЕХАНИЗМЫ КОНСТРУКЦИИ ПРЯМОЙ РЕЧИ

Ш.К.Нуманов, преподаватель, Андижанский Государственный Медицинский Институт, Андижан

Annotatsiya. *Matn yaratish va talqin qilish jarayonining mahsulidir. Diskurs - bu matn tarkibiy qismi bo'lgan dinamik jarayon. Shunday qilib, matn tahlili nutq tahlilining faqat bir qismidir. Matnni tahlil qilishdan tashqari nutq matnning paydo bo'lishi va idrok etilishini, psixik jarayonlarni oldindan belgilab beradigan ijtimoiy sharoitlarni o'z ichiga oladi.*

Kalit so'zlar: *nutq, to'g'ridan-to'g'ri, bilvosita nutq, so'zlarning o'zaro ta'siri, transformatsiya, muloqot, biomuloqot, intermuloqot*

Аннотация. *Текст есть продукт процесса порождения и интерпретации. Дискурс представляет собой динамический процесс, частью которого является текст. Таким образом, анализ текста – это есть лишь часть анализа дискурса. Кроме анализа текста дискурс включает социальные условия, которые предопределяют порождение и восприятие текста, ментальные процессы.*

Ключевые слова: *речь, прямая, косвенная речь, взаимодействия слов, трансформация, коммуникативности, бикоммуникативности, интеркоммуникативности*

Abstract. *The text is the product of a process of generation and interpretation. Discourse is a dynamic process of which text is a part. Thus, text analysis is only a part of discourse analysis. In addition to text analysis, discourse includes social conditions that predetermine the generation and perception of text, mental processes.*

Keywords: *speech, direct, indirect speech, word interactions, transformation, communicativeness, bicomunicativeness, intercommunicativeness*

Современные исследования чужой речи представляют систему средств ее передачи как совокупность традиционно выделяемых видов: прямой, косвенной, несобственно-прямой, свободной косвенной и тематической (или скрытой косвенной) речи. Системно-функциональный подход к разработке данной проблемы вызвал необходимость определения границ указанной системы. Главным критерием отнесения конструкции к системе средств передачи речи является выраженность содержания исходного высказывания, а границей системы – свернутая косвенная (или тематическая) речь. В лингвистике статус тематической речи до сих пор считается спорным. В

настоящей работе под тематической речью понимается такой способ передачи речи, при котором наблюдается полная или частичная трансформация грамматической и лексической структуры высказывания и который указывает на тему, предмет, свернутое содержание или общий смысл исходного высказывания или дает косвенную возможность их интерпретации в рамках текста, например: When Jack was given a flowerbed of his own he asked his da for seeds... (J. Dos Passos)

Если признать статус тематической речи как отдельного вида передачи речи, то косвенную и тематическую речь можно разграничить исходя из того, что косвенная речь дает понятие о том, что говорилось, а тематическая – о чем говорилось. Включение тематической речи в рассматриваемую систему позволяет выделить подсистему прямой передачи речи, сохраняющей исходные пропозиции (прямая, несобственно-прямая, косвенная и несобственно-косвенная речь) и подсистему не прямой передачи речи, включающую косвенные трансформы и тематическую речь. За пределами системы находятся конструкции, указывающие лишь на факт совершения какого-либо речевого акта или речевого взаимодействия типа...he had a small shrewd talk with Verena... (T. Capote).

Анализ фактического материала, однако, позволил выделить еще один вид свернутой передачи речи, находящийся на самой границе упомянутой выше системы. Он занимает промежуточную ступень между структурами выраженной и невыраженной чужой речи. Этот вид охватывает те случаи, когда и вводящее ядро, и тематический компонент сливаются в одной лексической единице, например: "How exciting?", old Lillian said. Then she introduced me to the Navy guy. (J. Salinger). В глаголе говорения **introduce** заложена сема содержания всего исходного высказывания. Эта сема, однако, не может быть однозначно трансформирована в прямую речь, но способна передать общий смысл высказывания в стереотипной коммуникативной ситуации «знакомство». Гипотетически глагол **introduce** можно развернуть в прямую речь в виде фраз Meet N. или I'd like to introduce N. to you и прочие варианты, удовлетворяющие данную коммуникативную ситуацию. Глаголов, подобных **introduce**, в английском языке существует целая группа: **greet, swear, thank, apologize, threaten, welcome, curse, agree** и др. так как эти глаголы способны в свернутом виде передавать чужую речь, они выделяются в данной работе в отдельный вид, называемый конденсированной тематической речью. Предполагается, что именно этот вид замыкает всю систему средств передачи речи.

Конструкции с чужой речью не существуют изолированно, но вписываются в ткань авторского повествования. Единство языка обеспечивает возможность точного моделирования аутентичной речи, что позволяет рассматривать речевые взаимодействия персонажей художественного произведения как модели реальных коммуникативных ситуаций.

В настоящей работе конструкцией прямой и авторской речи (сокр. КПАР) будут именоваться переданные в тексте речевые взаимодействия персонажей, выраженные прямой речью и одним из видов не прямой передачи, объединенные единым топиком и представляющие собой семантическое, структурное и коммуникативное единство: "And there's a number..." She read it out twice. I repeated it. "That's right. I thanked her." (D. Francis).

Структурное построение КПАР напоминает диалогическое единство. Оно может быть двучленным, трехчленным и т.д. Но, в отличие от последних, КПАР способен представлять речь в свернутом виде, т.е. посредством косвенных трансформов, тематической и конденсированной тематической речи.

Анализируя взгляды на КПАР, можно выделить два направления в трактовке этого сложного явления:

- 1) как одной из традиционных грамматических структур (Р.Квирк, О.Йесперсен, У.Миттикэ, Е.М.Галкина-Федорук, Д.Э.Розенталь, Г.Фаулер)
- 2) как особой грамматической конструкции (Е.М.Степанова, В.И.Кодухов, А.И.Молотков, Т.П.Ломтев, Е.П.Васильева, Г.М.Чумаков, М.К.Милых и др.). Исследование относится ко второму направлению.

На основании принятого в работе толкования предикативности как отношения содержания предложения к ситуации речи, т.е. ко времени речевого акта (темпоральные отношения), к определенному отрезку действия (модальные отношения) и к говорящему (персональные

отношения), предикативность схематически представлена как система координат, где персональность, темпоральность и модальность являются осями координат, а ситуация речи – центром системы – предикативным центром.

Таким образом, КПАР можно охарактеризовать как высказывание с двумя текстуально сопряженными предикативными центрами.

Определение КПАР как высказывания с двумя текстуально сопряженными предикативными центрами отделяет ее от монологического высказывания, с одной стороны, и от диалогической пары – с другой.

Монолог, диалог и КПАР отличаются также типом коммуникативности. В монологе направленность коммуникации одна: от субъекта речи к объекту. В диалоге, поскольку субъект и объект речи меняются местами, следует говорить о бикоммуникативности или интеркоммуникативности.

Коммуникативность КПАР – особая. Предложение *He said, "I know you"* напоминает конверт в конверте, коммуникацию, которая передает коммуникацию. Этот тип коммуникативности можно назвать транскомуникативностью.

Совокупность описанных выше признаков: наличие двух текстуально сопряженных предикативных центров, представленных обязательным сочетанием компонентов АР и ПР, и особый характер коммуникативности составляет ту специфику синтаксических конструкций прямой речи, которая закрепляет за ними особое место в синтаксической системе языка.

Компоненты КПАР связаны сложными отношениями. С одной стороны АР и ПР предполагают друг друга, их связь нерасторжима, ибо только в совокупности они образуют особое синтаксическое единство, с другой стороны, роль АР и ПР в структуре КПАР различна: АР выступает как индекс, сигнал появления новой коммуникации, носителем которой является ПР в границах данной структуры, т.е. участвует в реализации транскомуникативности.

Никаких специфических формальных средств, таких, как союзы, соединительные слова, фиксированное расположение компонентов, эта связь не использует, ее формальными признаками являются интонационный контур, графически представленный пунктуацией, и обязательный двухкомпонентный состав.

По-видимому, есть основания говорить об особом типе синтаксической связи, присущей КПАР, которую можно назвать синтаксической связью прямой речи.

Рассмотрим важный компонент конструкции – авторскую речь. Носители предикативных центров – компоненты КПАР АР и ПР обнаруживают ряд подтипов, выделяемых на основании набора признаков. По синтаксической структуре выделяются простое ПР, т.е. представленное одним предложением различной синтаксической характеристики (*"May I speak now?" asked Doris*), и сложное ПР, где в роли ПР выступает сложное синтаксическое целое (*"Yes, she will", Pa said. "She'll believe any crazy thing you say Seventeen now. Don't forget."*).

Классификация АР оказывается более разнообразной. Выделяются следующие основные типы АР:

1) по синтаксической структуре – простой, состав которого ограничен подлежащим и сказуемым (*Ann said*); осложненный, включающий второстепенные члены (*Tom said to him*) и сложный, представленный сложным предложением любого типа (*Bob said when I came in*);

2) по числу ядер, т.е. элементов, вводящих ПР (*said, asked etc*) – одноядерный, двуядерный (*"Charming, charming", Bertrand said and his girl said, "You enjoy doing that, don't you"*) и многоядерный (*"I took nothing of yours, little sir", said Gui and as Benny began to say, "But..." he winked quite seriously and continued, "And if I did-there is honour between the gentlemen, is there not"*);

3) по характеру ядра – глагольный и именной, т.е. выраженный сочетанием глагола с именем (*"What else has she got"- was Mr Poulter's argument*).

Авторская речь функционально достаточна

Для того, чтобы выполнить свою основную функцию – указание точки на системе координат, в которой находится предикативный центр ПР, АР достаточно иметь в своем составе только подлежащее и сказуемое, так как именно с их помощью устанавливаются темпоральные, персональные и модальные показатели предикативности ПР.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Гальперин И.Р. Очерки по стилистике английского языка. - Москва, 1958.
2. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. - Москва, Наука, 1981.
3. Солганик Г.Я. Синтаксическая стилистика. 1991.
4. Тураева З.Я. Лингвистика текста. Москва, 1986.
5. Бондарко А.В. Грамматическое значение и смысл. –Л., 1978.
6. Гальперин И.Р. Очерки по стилистике английского языка. –М.,1958.
7. Гальперин И.Р. Очерки по стилистике английского языка. –М.,1958.

UO'K 808.5

ОШИБКИ И ТРУДНОСТИ ПРИ ПЕРЕВОДЕ ЮРИДИЧЕСКИХ ТЕКСТОВ

У.С. Пулатова, преподаватель, Андижанский государственный медицинский институт, Андижан

Annotatsiya. Ushbu maqolada yuridik matnlarni tarjima qilishda uchraydigan xatolar va qiynchiliklar va professional tarjimada e'tiborga olish kerak bo'lgan eng muhim jihatlari muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: tarjima sifati, tarjimadagi xato va qiynchiliklar, yuridik matnlar, tarjima tahlili

Аннотация. В этой статье обсуждаются ошибки и трудности, возникающие при переводе юридических текстов, а также наиболее важные аспекты, которые следует учитывать при профессиональном переводе.

Ключевые слова: качество перевода, ошибки и трудности перевода, юридические тексты, анализ перевода

Abstract. This article discusses the mistakes and difficulties encountered in translating legal texts and the most important aspects to consider in professional translation.

Key words: translation quality, translation errors and difficulties, legal texts, translation analysis

Юридический перевод нуждается в услугах эксперта, который очень осведомлен в юридических условиях и практиках. Перевод юридических документов нуждается в точном и правильном переводе и является одним из самых сложных среди всех переводческих работ. Есть много вещей, которые нуждаются в законном переводе, включая сертификаты с родами, письма для применения, техническое подтверждение патента, записи о осадениях, финансовое отделение, документы доказательств, судебные разбирательства и деловые контракты. Переводчики должны иметь не только общие знания о юридической терминологии, они также должны быть хорошо разбираются в уставных требованиях и юридическими слоями иностранных культурных и правовых систем.

Благодаря этому, профессиональный переводчик юридических документов должен быть частью детектива, юридический ученый и лингвист с суммой исследовательской работы, которая должна быть сделана, чтобы иметь возможность декодировать источник и писать его фактическое значение, которое никогда не будет, отклоняться от исходного контента, даже если точный перевод невозможен. Основными методами, которые я использовал в этой статье, являются метод анализа контента различных румынских и зарубежных авторов, опорных источниках и текстах, которые были выбраны для использования тематических исследований и примеров в пункте, сравнительный подход посредством качественных исследований, а также Способ наблюдения, начиная с эмпирических исследований в области.

Основная цель состояла в том, чтобы подчеркнуть необходимость и полезность анализа перевода юридических текстов, без содействия специалистам, чтобы подчеркнуть основные угрозы и риски, созданные такого типа перевода. Таким образом, этот анализ перевода может быть замечен как способ разрешения исследователя /переводчика выявить возможные проблемы. Настоящая работа адресована прежде всего юридическим специалистам, связанным с терминологией в доменах государственного и частного права. Он включает в себя английский, американский и европейский закон об латинском происхождении, потому что у некоторых из них нет точных

структурных соответствий на румынском языке, это привело к трудностям в поисках эквивалента в процессе перевода английских юридических текстов на румын.

Эта часть является практическим подходом на перевод. Используя количество тематических исследований (юридические тексты, извлеченные из различных документов и статей), тематическое исследование иллюстрирует разнообразие ситуаций, которые могут возникнуть в результате ошибок и трудностей перевода. Этот раздел является анализом переводов экономических текстов и ошибок, которые могут возникнуть при попытке дать точный и правильный перевод оригинального текста.

1. Работа с корпусом юридических текстов, которые мы столкнулись с большим количеством латинских юридических выражений. Латинское существо в средние века. Язык закона на территории Западной Европы невероятно повлиял на формирование юридической терминологии большинства европейских языков, не говорить о том, что латынь была основой многих романтических языков, а также Английский язык, потому что английский не был исключением. Все возможные языки заимствовали обе корни латинского происхождения слов, слов комбинаций, крылатых выражений также. Таким образом, основные лингвистические трудности в легальном переводе являются отсутствие эквивалентной терминологии на разных языках.

2. Другим источником трудностей в судебном плане представлен культурными различиями «культура», определяемая как «семиотическая система» и «система значений» или информация, закодированная в потенциале поведения членов общества. Перевод включает доверие на стороне читателя или пользователя. Аудитория, которая не знает первоначального значения условий текста, считает, что перевод является справедливым представлением этого. Следовательно, переводчик должен быть готов, когда это возможно, с соблюдением всех культурных деталей для перевода юридической лексики в текстах юридических документов.

3. Перевод слов, имеющих эквиваленты на румынском языке, но указывая реалии, не присущие румынской правовой культуре. В таких случаях буквальный перевод, требующий некоторых заметок или приблизительный перевод, когда конкретный термин на английском языке переводится на романтический термин на румынском языке. Во всяком случае, такие единицы требуют либо использование внутри языковой компенсации, то есть слово переводится фразой или межкультурной компенсацией, когда перевод требует некоторых комментариев. Типичным примером является использование такой пары, как тюрьма, переведенная как правило, как

3. Литеральный перевод слов-комбинаций, требующих подробного объяснения со стороны переводчика, если, конечно, переводчик компетентен, чтобы дать такой комментарий. Рассмотрим перевод таких слов-комбинаций, как ограниченный развод, неопределенное предложение, индекс

Преступления, преступность индекса, чувствительность обучения и устное дзюдо. Во всех этих случаях слов комбинации назначить реалии, которые не существуют в практике российской судебно-правовой системы, и, следовательно, требуют компенсировать объективное несоответствие перевода с культурным комментарием. Итак, Limited Divorce является SOUPEIE DE CORP, неопределенное предложение Sentință Fără Soluție / Nerezolvată. Индекс преступности является Clasificarea Infracțiunilor, список из 8 самых могилых исследование случая, которое мы достигли, дает нам возможность сделать некоторые выводы: - главная группа латинских слов, которые на английском языке не имеют там аналогии. Они представляют собой «закон» сам и представляют определенный лингвистический интерес.

- некоторые латинские юридические слова и слов комбинации переводятся в описательный способ;

- Юридические термины всегда имеют только одно значение, не являются полисемантическими, их значения не зависят от контекста.

Проблема для будущих десятилетий является то, как обеспечить осведомленность об этих новых инструментах перевода и что они более широко используются.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Bassnett, Susan. Translation Studies. London: Routledge, 1988.
2. Beupré, Michael. Interpreting Bilingual Legislation, Toronto: Carswell, 1986.
3. Vocquet, Claude. Pour une méthode de traduction juridique, Prilly: CB Service, 1994.

4. Chirilă, Camelia and Georgiana Mîndreci. "Linguistic Changes in the Context of European Regional Development," Management Strategies Journal, 2013

УЎК 398.21

СЕХРЛИ ЭРТАКЛАРДА ТИЛСИМ

3. Расулова, к.и.х., ЎЗР ФА Ўзбек тили, адабиёти ва фольклори институти, Тошкент

Аннотация. Ушбу мақолада сеҳрли эртаклардаги тилсим ҳақида сўз юритилади. Ўзбек халқ эртакларида учрайдиган тилсим билан боғлиқ анъанавий “ғаройиб нарса”лар қаторида сеҳрли тош кўп учраши, шунингдек, бу деталнинг тарихий илдизи тош култи билан боғлиқ қарашларга алоқадор эканлиги ҳақида фикр юритилган. Жумладан, тош култи барча халқлар орасида қадимдан шаклланганлиги, сеҳрли-фантастик эртакларда “ғаройиб нарса”лар воситасида яхлит тизимга асосланган тилсим ва тилсимотлар тафсилоти бадиий ифода этилиши илмий-назарий жиҳатдан асослаб берилган.

Калим сўзлар: эртақ, сеҳрли эртақ, тилсим, ғаройиб нарса, деталь, тош култи, сеҳрли китоб, сеҳрли олма, ғаройиб ўсимликлар

Аннотация. В данной статье рассматриваются волшебные предметы в сказках. Среди традиционных «атрибутов», связанных с талисманами в узбекских народных сказках, распространены волшебные камни, а исторические корни этой детали связаны с воззрениями культа камня. Художественное воплощение деталей талисманов и талисманы на основе целостной системы посредством «странных вещей» научно и теоретически обоснованы.

Ключевые слова: сказка, волшебная сказка, талисман, странная вещь, деталь, культ камня, волшебная книга, волшебное яблоко, диковинные растения

Abstract. This article discusses the magic in word fairy tales. Among the traditional "strange things" associated with talismans in Uzbek folk tales, it is believed that magic stones are common, and that the historical roots of this detail are related to the views of the stone cult. The artistic expression of the details of talismans and talismans based on a holistic system by means of "strange things" is scientifically and theoretically substantiated

Key words: fairy tale, magic fairy tale, talisman, strange thing, detail, stone cult, magic book, magic apple, strange plants

Маълумки, ўзбек халқ сеҳрли эртакларида учрайдиган “ғаройиб нарса”ларнинг аксарияти эпик матн табиатида хос бўлган тилсимнинг юзага келишига хизмат қилади. Яъни тилсим “сеҳрли” нарса-буюмлар воситасида юзага чиқади. Ўзбек халқ эртакларида учрайдиган тилсим билан боғлиқ анъанавий “ғаройиб нарса”лар қаторида **сеҳрли тош** кўп учрайди. Табиийки, бу деталнинг тарихий илдизи тош култи билан боғлиқ қарашларга алоқадор. Тош култи барча халқлар орасида қадимдан шаклланган.

Масалан, “Тимсоҳлар шаҳри” эртаги [1] сюжетида сеҳрли тош алоҳида эътиборни тортади. Унда тимсоҳлар шоҳи деҳқонга бир тош бериб, уни эҳтиёт қилишини, агар қизини соғинса, шу тошни дарёга ташласа, қизи билан дийдорлашиши мумкинлигини айтади. Дарҳақиқат, деҳқон бу сеҳрли тошни дарёга ташлаганда, йўл очилади ва у ичкарига киради. Кирса, бу ерда катта қасрлар қурилган эмиш.

Бу эртақда сеҳрли тош сув ости мамлакатига йўл бошловчи тилсим куч сифатида талқин қилинмоқда. Шу ўринда беихтиёр қадимги одамларнинг Яда тоши ёрдамида ёмғир чақириш маросимини ўтказганликлари ҳақидаги маълумотлар ёдга тушади. Чунки бунда ҳам тош ва сув стихиясининг ўзаро боғланиши кўзга ташланади. Демак, юқоридаги каби мотивларнинг яратилишига шундай тасаввур-тушунчалар мавжудлиги асос бўлганлигига шубҳа йўқ.

Ўзбек халқ эртакларида учрайдиган “ғаройиб нарса”лардан яна бири **сеҳрли китоб**дир. У кўпинча эврилтириш хусусиятига эга тилсим буюм сифатида гавдалантирилади. Жумладан, унга хос бу хусусият “Гулиқаҳқаҳ” эртагида ёрқин тасвирланган [2].

Баъзи эртақларда сеҳрли, тилсимот китобларнинг сирли ғор ичида сақланиши ва унинг дунёдаги ҳамма сирларни айтиб бериш кудратига эгаллиги таърифланади. Айнан шу мотивга “Ниёзбой ва Аёзбой” эртагида дуч келиш мумкин [3].

“Гул узук”, “Негиз узук” номли ўзбек халқ эртақларида **олтин ковуш** ҳам бор. Йигит уни тўйининг учинчи кунда суюкли хотинига туҳфа қилади. Хотини олтиндан ясалган бу ковушни кийиб юрса, оёғининг тагидан олтин кўчади. Буни бир хизматкор қиз унинг кетида юриб териб олади. Бир кун хотин дарё бўйида оёғини ювиб турганида, оёғидаги ковуши дарёга тушиб кетади. Ковуш бошқа шаҳарлик балиқчиларнинг тўрига илинади. Шу билан ўша шаҳарнинг подшоси ковуш эгасига ошиқ бўлиб, уни излатади. Маълумки, бу мотив “Олтин ковуш”, “Подачининг қизи” сингари ўзбек ва Ғарб халқларининг “Золушка” эртаги сюжетида ҳам учрайди.

“Ғаройиб нарса”лар қаторида **сеҳрли олма** тимсоли ҳам учрайди. Ҳатто ўзбек халқ эртақлари орасида “Сеҳрли олма” номли алоҳида эртақ бор. Номидан кўриниб турибдики, бу эртақда сеҳрли олма сюжет марказида туриб, воқеаларнинг ривожланиб боришига таъсир кўрсатувчи асосий восита сифатида гавдаланади. Эртақда олма инсон умрини узайтирувчи ёки унга ажал келтирувчи магик восита сифатида бадиий талқин қилинган. “Ниёзбой ва Аёзбой” эртагида олма қари киши еса ёш бўладиган магик восита деб кўрсатилади. Бу эртақда яна сеҳрли беҳи тимсоли келтирилган бўлиб, у ҳам инсонга абадий ҳаёт бахш этувчи магик воситалардан бири сифатида акс эттирилган [3].

Баъзи эртақларда олма мифологик персонажларнинг эврилиш қиёфаси сифатида акс эттирилади. Масалан, “Гулиқаҳқаҳ” эртагида олма парига айланади [4]. Эртақларда фаол қўлланиладиган сеҳрли олма ва сеҳрли сув (ҳаёт суви) кишига соғлиқ ва ёшлиқни қайтариб берувчи магик восита сифатида ҳам талқин қилинади. Шунинг учун “Сеҳрли олма” эртагида “Олма гулини ҳидласа, кишининг умри узаяди, мевасини еса ўлган киши тирилади”, – дейилади. Хоразмдан ёзиб олинган “Маликаи Гулизор” эртагида ўлик маликага олмани ҳидлатишганда, у тирилади [5].

Наманган вилоятидан ёзиб олинган “Ҳасан билан Ҳурлиқо” эртагида [6] еса бир чўпон най чаламан деб созини олиш учун қўйнига қўл солганида қўлига иккита олма илинади. Олмаларни олиб ҳидлаб кўрса, улардан ёш чақалоқнинг бўйи анқиётганини ҳис қилади. Ана шу олмалар орқали эртақ қаҳрамони ўзининг йўқолган фарзандлари тирикчилигини билиб олади ва узок саргузаштлар орқали уларни ахтариб топади.

Фольклоршунос олим Ж.Юсуповнинг ёзишича, олмани ҳидлаганда тирилиш мотиви эртақ қаҳрамонининг олма еб ҳомиладор бўлган аёл фарзанди сифатида талқин қилиниши билан бевосита алоқадордир. Яъни “олма ҳиди – тириклик, ҳаёт аломати бўлгани учун Маликаи Гулизор уни искаб, қайта тирилади. Олмани ҳидлаб тирилиш бу рамзий деталь билан боғлиқ анъанавий сюжет элементлари тизимидаги мотивлар блокига мансубдир. Эпик қаҳрамоннинг ғайриоддий туғилиши бефарзанд шоҳ хотини ёки кекса кампирнинг олма еб ҳомиладор бўлиши мотивини ҳам ўз ичига олади” [7].

Зеро, кўпгина дoston, эртақ каби эпик жанрлар ҳамда халқ кўшиқларида сеҳрли олма фарзанд тимсолини ўзида ифодалаб келади. Масалан, “Шунқор” эртагида қизил, сарик, оқ рангдаги учта олмадан учта фарзанд туғилади [8].

Олма тимсоли эртақларда ҳамма вақт сеҳрли кўринишда гавдалантирилмайди. Айтайлик, “Ётти пакана” эртагида [9] ўғай она ўзидан кўра гўзал бўлган етим қизнинг барнолигига ҳасад қилиб, унинг олдига гадоё қиёфасидаги мастон кампирни жўнатади. Мастон кампир ўғай она берган заҳарланган олма ёрдамида қизни ўлдиради. Кўриниб турибдики, бу эртақда ғаройиб, тилсимли олма ҳақида эмас, балки ғаразли мақсадда заҳарлаб, зарарли ашёга айлантирилган оддий олма устида сўз юритилмоқда.

Айрим эртақларда малика баланд кўшқидан туриб, куёв сифатида танланажак йигитга ёки суйган ёрига қарата олма отади. Умуман айтганда, эртақларга хос бу анъанавий мотив аслида ҳаётий асосга эга бўлиб, унинг заминида қадимий миллий урф-одатларимиздан бири ётади. Бу ўринда олма севги-муҳаббат рамзини ўзида ифодалаб келади ва “Ғаройиб нарса” эмас, рамзий деталь сифатида қаралади. Олманинг севги-муҳаббат ва фарзанд рамзи сифатида талқин қилиниши билан боғлиқ “олма отиш” номли анъанавий халқ ўйини ҳам мавжуд бўлган. “Хоразм вилоятида байрам, сайил ва ҳайитларда қизлар ҳалинчак учишаётганда йигитлар ўзига унаштириб қўйилган қизга олма

отиши удуми қайд этилган. Наврўз байрами, “қизил гул” байрами, “қовун сайли” ва бошқа маросимлар, ҳайитларда қизлар йиғилишиб ҳалинчак – “соринжок” учишган. Унаштирилган қизлар ҳам ўз янгалари ҳамроҳлигида ҳалинчак учгани келганлар. Шунда куёв ўн-йигирма дона олмани олиб жўралари билан келган ва олмаларни бир дўстининг кўлига бериб томоша қилиб турган. Агар соринжокда ўзига фотиҳа қилинган қиз учаётган бўлса, куёв бўлғувчи йигит келинни кўриб “юз кўрим”, яъни “ҳайитлик” совға берган ва секин олма билан қизни урган. Бошқа йигитлар ҳам соринжокда учган қизлардан ўзлари севганларига олма отишган. Баъзан йигитнинг олмаси уни севмаган қизга отилса, қиз чап бериб олмани ўтказиб юборган. Айрим қизлар отилган олмани ушлаб олиб ўзи севган йигитга қайтариб отган” [10].

“Олма” детали билан боғлиқ эпик мотивларнинг тарихий асослари ва бадиий вазифаларини ёритишда фольклоршунос А.Мусақуловнинг “Олма оғочидан йироқ тушмас” мақолидаги олма поэтик кўчим сифатида ота-она ва фарзандни англантиши, мифологик тафаккурда эса кўчимсиз шу маънога эга бўлиши” [11] ҳақидаги фикри муҳим илмий қимматга эга. Чунки бу мулоҳаза ўзбек халқ эртакларидаги “сеҳрли олма” деталига алоқадор мотивлар замирида қадимги аждодларимизнинг серҳосиллик ғояси билан боғлиқ мифологик тасаввурлари ётишини кўрсатади.

Сеҳрли гул ва ғаройиб ўсимликларнинг эртакларда, асосан, инсон саломатлигини тикловчи ва яхшиловчи ёки инсонни бир кўринишдан бошқа кўринишга айлантирувчи тилсим восита сифатида талқин қилиниши кузатилади. Масалан, “Оловполвон” эртагида тасвирланган сеҳрли гул тирилтирувчи хислатга эга. Уни ўлган одам ёки жониворга ҳидлатилса, тирилтиради. Бу гулнинг уруғи эса кексайтиради [12].

“Гуллар сири” номли эртакда сеҳрли гулнинг ғаройиблиги гапириш хусусиятига эгаллиги билан изоҳланади. Эртакда гул “агар кимда-ким унинг гули билан баргини кўшиб қайнатиб, юзини ювса, чиройли қилиши”ни маслаҳат беради [12]. Аслида, гул тилидан айтилаётган ушбу маслаҳат – оддий ҳақиқат бўлиб, ҳаётий асосга эга. Чунки маиший турмушда гулобдан, яъни гулнинг сувидан шифобахшлик ва парфюмерия мақсадида кенг фойдаланилади. Хусусан, гул сувидан хушбўй атирлар тайёрланади.

Эртакларда тирилтирадиган гиёҳ [12] ҳамда меҳригиёҳ деб аталувчи меҳр уйғотувчи ўсимлик тимсоллари ҳам образлантирилган.

Баъзи эртакларда тол химчалари ғайритабиий шаклда қатор аскарларга айланади [13].

Сеҳрли най халқ эртакларида уч хил бадиий талқин қилиниши кузатилади:

- а) у чалинса, ҳамма тинимсиз рақсга тушади;
- б) одамларни эрк ва озодлик учун курашга бошлайди;
- в) узоқ вақт яшириб келинган сирнинг очилишига сабабчи бўлади.

Эртакларда **сеҳрли сув** ҳақида ҳам гапирилади. Бунда унинг булоқ суви эканлиги, ичса тугамаслиги, шифобахшлиги алоҳида таъкидланади. Жумладан, “Ниёзбой ва Аёзбой” [13] эртагида сеҳрли сув сюжет воқеалари ривожланишига таъсир кўрсатувчи тимсоллардан бири сифатида гавдаланади.

Хулоса қилиб айтганда, сеҳрли-фантастик эртакларда “ғаройиб нарса”лар воситасида яхлит тизимга асосланган тилсим ва тилсимотлар тафсилоти бадиий ифода этилади. Уларнинг баёнида бадиий тўқима, хаёлий ва ҳаётий уйдирмалар ўзаро бирлашиб, эртак бадииятини яратади. Сюжетида “ғаройиб нарса”лар иштирок этадиган эртаклар мураккаб сюжетли эртаклар сирасига киради. “Ғаройиб нарса”лар иштирокида яратилган эртакларда халқ идеали акс этади. Улар бош қаҳрамон кифёсини идеаллаштиришга хизмат қилади.

Ўзбек халқ сеҳрли эртакларидаги ғаройибликлар **антропоморф шаклда ёки инсон кўринишида** (Хизр, сеҳргар чол ёки кампир, зар кокилли бола, кулса оғзидан гул, йиғласа кўзидан дур сочадиган бола ва ҳоказо; **зооморф шаклда** ёки ҳайвон, қуш кифёсида (учар от, булбулигўё, симурғ, анқо, олтин балиқ, олтин туёқли кийик ва ҳ.к.); **ўсимлик шаклида** (ҳаёт гули, доривор сеҳрли гиёҳ, меҳригиё); **“ғаройиб нарса”лар** (очил дастурхон, қайнар хумча, ур тўқмок, сеҳрли най, учар гилам, ойнаи жаҳон, сеҳрли чирок, сеҳрли тарок ва ҳоказолар); **мифологик образлар** (дев, ажина, алвасти, пари, ялмоғиз кампир, аждар); **истеъмол қилинадиган нарсаларнинг ғаройиб типлари** (обиҳаёт, сеҳрли олма, олтин тарвуз); **сеҳрли макон** воситасида (Эрам боғи, жаннат, ер

ости, сув ости мулки, ўликлар салтанати, дўзах, Кўҳи Қоф); **сеҳрли сўзнинг** амал қилиши мисолида (сўз билан тошни ёриш, гор оғзини очиш каби) намоён бўлади.

Эртақларда тилсим нарсалар инсон тақдири ёки табиат олами билан боғлиқ бирор-бир сирни очиш (сеҳрли тош, меҳригиё, сеҳрли олма ва ҳ.к. воситалар орқали), ёмонликни маҳв этиш (масалан, таъқиб қилиб қувиб келаётган ялмоғизни йўқ қилиш учун сеҳрли тароқ, сеҳрли ойна кабилардан фойдаланиш, ур тўқмоқ ёрдамида алдамчи ва золим кимсаларни жазолаш), машаққатли меҳнат азобларини енгиллатиш, тинч ва осуда, фаровон ҳаёт кечириш (очил дастурхон, қайнар хумча, очил, супра, учар гилам кабилар кўмагида) сингари юксак инсоний орзу-истакларни ўзида намоён этади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. ЗўФА. Инв.№1657.
2. Гулиқаҳқаҳ. ЎХФ. VI китоб. – Тошкент: Ёш гвардия, 1988. – Б.13.
3. Само тулпори. ЎХФ. V китоб. – Тошкент: Ёш гвардия, 1987. – Б.107.
4. Гулиқаҳқаҳ. ЎХФ. VI китоб. – Тошкент: Ёш гвардия, 1988. – Б.6.
5. ЗўФА. Инв.№1593.
6. Гулпар / Наманган эртақлари. – Тошкент: Фан, 1969. – Б.246.
7. Юсупов Ж. Хоразм эртақлари поэтикаси. – Урганч, 2005. – Б.104-105.
8. Само тулпори. ЎХФ. V китоб. – Тошкент: Ёш гвардия, 1987. – Б.48.
9. ЗўФА. Инв.№147.
10. Жўраев М., Худойқулова Л. Маросимнома. Ўзбек халқининг урф-одат ва маросимлари ҳақида қисқача маълумотнома. – Тошкент: Ўзбекистон миллий кутубхонаси, 2008. – Б.84.
11. Мусақулов А. Ўзбек халқ кўшиқларининг тарихий асослари. – Тошкент, 1994. – Б.33.
12. Гулиқаҳқаҳ. ЎХФ. VI китоб. – Тошкент: Ёш гвардия, 1988. – Б.29, 42.
13. Само тулпори. ЎХФ. V китоб. – Тошкент: Ёш гвардия, 1987. – Б.114.

УЎК 803

ИНГЛИЗ ВА ЎЗБЕК ТИЛЛАРИДА ГЕОЛОГИЯ СОҲАСИДАГИ ТЕРМИНЛАРНИНГ ТЕМАТИК ТАСНИФЛАНИШИ

Л.А. Рихсиева, катта ўқитувчи, Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети, Тошкент

Аннотация. *Мазкур мақолада геология соҳаси терминологияси ҳамда терминларнинг тематик таснифлаши баёни қилинган. Хусусан, геология соҳасидаги инглиз ва ўзбек терминларни тематик таснифланиши бўйича асосий тушунчаларга бириктиришда гуруҳларга ажратилиши баён этилган.*

Калит сўзлар: *терминология, геология соҳаси, терминлар, тушунча(концепция), тематик таснифланиши*

Аннотация. *В данной статье описана терминология области геологии и тематическая классификация терминов. В частности, разделение английских и узбекских терминов в области геологии на группы привязано к основным понятиям тематической классификации.*

Ключевые слова: *терминология, область геологии, термины, понятие, тематическая классификация*

Abstract. *This article describes the terminology of the field of geology and thematic classification of terms. In particular, the division of English and Uzbek terms in the field of geology into groups is tied to the basic concepts of the thematic classification.*

Key words: *terminology, field of geology, terms, concept, thematic classification*

Кириш. Инсон жамиятининг тараққиёти ва барқарор ривожланишнинг барча жиҳатлари илмий кашфиётлар орқали раванқ топади. Ҳозирги кунда илм-фан халқаро ва миллатлараро ривожланиш даражасига кўтарилмоқда. Илм-фан ривожланишнинг муҳим омили бу халқаро билимларнинг бирлаштирилиши бўлиб, илмий тадқиқотларни чуқурроқ даражасига эришишга имкон беради. Ўзбек, рус ва инглиз тилшунослигида соҳалар терминологиясининг жадал суръатларда тадқиқ қилинганлигини тилшунослар томонидан кимё, ботаника, заргарлик, тиббиёт, солиқ, экология каби соҳалар терминологиясининг ўрганилганлигида кўришимиз мумкин. Терминологик масалалар бўйича Г.О.Винокур, А.С.Герд, В.М.Лейчик, Д.С.Лотте, К.Кагеура,

Ж.Пеарсон, Р.Теммерман, П.С.Рей, Ҳ.Бектемиров, Э.Бегматов, Ш.Абдуллаева, Х.Д.Палуанова, Д.Х. Қодирбекова, О.С.Аҳмедов ва кўплаб олимлар томонидан илмий ишлар олиб борилган бўлсада, термин табиатига оид ўрганилмаган муаммолар ҳам мавжуд бўлиб, уларни замонавий тилшунослик тенденцияларига мос равишда ўрганиш талаб қилинади.

Материал ва усуллар. Умумий тил лексик тизимининг элементлари сифатида терминлар турли хил принципларга мувофиқ тўпلامда бирлаштирилиши мумкин. Бунда, терминларни тематик таснифига мурожаат қилишимиз мумкин. Тематик таснифланишда терминлар икки ёндашув орқали, яъни тематик жиҳатига қараб белгиланган тушунчаларга бириктириш ёки қайси соҳа ва тармоқларда фойдаланиш асосида гуруҳларга бўлиниб, амалга оширилади. Геология соҳасидаги инглиз ва ўзбек терминларни тематик таснифланиши бўйича асосий тушунчаларга бириктиришда куйидаги гуруҳларга ажратдик:

а) Геология билан боғлиқ тушунчалар ва геологик жараёнлар: **ablation**-абляция (музликларнинг эриши, буғланиши, *abrasion*(*attrition*)-абразия(тўлқин таъсирида денгиз, қўл ва йирик сув омборлари қирғоғининг емирилиши ва текисланиши), **absorption**-абсорбция (киришиши жараёни), **allochthon**-аллохтон (тоғжинслари мажмуасининг пайдо бўлган жойларидан маълум геологик жараёнлар сабабли янги ўринга қиялик ва кўпинча тўлқинсимон юза бўйлаб силжиши (кўчиши) ва қайтадан ётқизиши), **azimuth**-азимут, **barysphere**-барисфера (ер шарининг ядро ва мантиядан иборат ички қисми, баъзи ҳолларда фақат ядро тушунилади), **bitumen**(**asphalt**)-битум(асфальт), **desquamation**-десквамация (тоғ жинси юзасининг кўчиши ва қатламларга ажрალიши), **drilling**-бурғилаш, **genesis rock**-қадимги тоғ жинси(она тоғ жинси), **lithogenesis**-литогенез(тоғ жинсларини ҳосил қилувчи жараён), **logging**-кортаж(бурғи қудуқларида ўтказиладиган геофизик тадқиқот усуллар), **metamorphism**- метаморфизм, **ridge**-айдар ёки хайдар (устида тош парчалари уюлиб ётган қир, тела, дўнглари);

б) Тоғ жинслар ва минералларнинг номи: **adularia**-адуляр, **augite**-авгит, **basalt**-базальт, **bioliths**-биолитлар, **lardstone**-агальматолит, **porphyry**-порфир, **siltstone**-алеврит

в) Тоғ жинслар, минерал ва металлларнинг кўриниши (физик хоссаси): **agglomerate**-агломерат, **anticline**(**arch**)-антиклиналь, **ductile**-қайшиқоқ, **quick**(**powdered**)-кукунсимон;

г) Геология соҳасидаги ишлатиладиган асбоб-ускуналарнинг номи: **bathometer**(**waterbottle**)-батометр(гидробатометр), **christmastree**-фонтансимон арматура, **drill**-бурғи, **gold-washer**-вашигерд, **niveler**-геометрик(геодезик нивелирлаш асбоби).

Таҳлил ва натижалар. Эркинов Сухроб таъкидлагандек, замонавий тиллар, шу жумладан, ҳозирги замон инглиз тилида касбга доир лексик бирликларни семантик жиҳатдан мавзули турларга ажратиш тамойили устун туради. Терминларни тематик, аниқроғи, концептуал-тематик принцип бўйича тақсимлаш, умумий термин майдонида киритилган алоҳида гуруҳлардаги ва кичик гуруҳлардаги терминларнинг ўзига хос хусусиятларини кўриш, уларни ўхшаш ва фарқли жиҳатларини кўрсатиш имкониятини беради. Ж.Баган таъкидлаганидек, терминологияда таснифлаш икки жараёни: тушунчаларни(концепция)таҳлил қилишни ва уларни белгилаш учун лексик бирликларни таҳлил қилишни ўз ичига олади. Айрим типик объектларнинг хусусиятлари ва тавсифи тасниф моҳиятини бир бутун сифатида тушунишга ва тушунчаларни таснифлаш, (объектларни)уларни тизимларга бирлаштиришга ёрдам беради.

1. Геология умумий соҳасининг асосий йўналишлари биринчи гуруҳ бўйича тематик таснифлаши:

1.Фойдали қазилмалар конларини қидириш ва разведка ишлари. Параллел ички тармоқлар:*Ёқилгини қидириш ва разведка ишлари; Маъдан конларини қидириш ва разведка ишлари; Металл бўлмаган конларни қидириш ва разведка ишлари; Металлогения; Фойдали қазилма конларини қидириш ва разведка ишларининг геофизик усуллари; Фойдали қазилма конларини қидиришнинг геохимёвий усуллари.***2.Умумий ва минтақавий геология; 3. Океанлар ва денгизлар геологияси; 4. Геофизика.**Параллел ички тармоқлар:*Магнит геофизикаси; Сейсмология; Сейсмометрия ва геоакустика; Электр таъминоти қидирув ишлари.***5.Литология; 6.Структуравий геология; 7.Муҳандислик геологияси.** Параллел ички тармоқлар:*Грунт механикаси; Муҳандислик геодинамикаси; Грунтийуносликнинг техник мелиорацияси; Минтақавий муҳандислик геологияси; Грунтийунослик.***8.Геоэкология.**Параллел

ички тармоқлар: *Атмосфера экологияси; Гидросфера экологияси; Атроф-муҳит геологияси.* **9. Геотектоника; 10. Планетология; 11. Вулканология. Параллел ички тармоқ: *Геотермия.* **12. Геокриология (музли тоғ жинслар); 13. Тарихий геология ва стратиграфия; 14. Гидрогеология; 15. Палеонтология; 16. Геохимёвий фанлар.** Параллел ички тармоқлар: *Геохимё;Петрология;Биогеохимё;Минералогия;Минералконларини қидиришининг геохимёвий усуллари; Кристаллография.***

2. Инглиз ва ўзбек тилларда термин бирликлари геологиянинг ички соҳалараро ва параллел ички тармоқлараро бўйича иккинчи гуруҳ тематик таснифланиши:

Термин	Геологиянинг ички асосий соҳалари	Параллел ички тармоқлар
<i>Ablation-Абляция (музликларнинг эриши, буғланиши)</i>	а) Тарихий геология ва стратиграфия; б) Гидрогеология	
<i>Anhedral-Ангедрал (ўзига хос хусусиятларидан маҳрум бўлган минералнинг донсимон шакли)</i>	а) Геохимёвий фанлар	а) Петрология; Минералогия; Кристаллография
<i>Anthracite-Антрацит (Тимқора, ялтироқ, зич, кучли иссиқ берадиган тошқўмир)</i>	а) Фойдали қазилмалар конларини кидириш ва разведка ишлари	а) Ёқилгини қидириш ва разведка ишлари; Маъдан конларини кидириш ва разведка ишлари
<i>Bauxite-Боксит (Алюминий маъдани)</i>	а) Фойдали қазилмалар конларини кидириш ва разведка ишлари; б) Литология; в) Геохимёвий фанлар	а) Маъдан конларини кидириш ва разведка ишлари; в) Петрология
<i>Cleavage-Кливаж (парчаланиш, дарс кетиши, тектоник ҳаракат вақтида қатлам ичидаги моддаларнинг тангенциал (ёнбосим остида) бир томонга қараб силжиши натижасида варақсимонланиши)</i>	а) Геохимёвий фанлар; б) Структуравий геология	а) Петрология; Минералогия; Кристаллография
<i>Geyser-Гейзер (вақти-вақти билан буғ аралаш иссиқ сув отилиб турадиган қайнар булоқ)</i>	а) Вулканология; б) Гидрогеология	
<i>Loess-Лесс (соз тупроқ)</i>	а) Умумий ва минтақавий геология; б) Литология;	
<i>Maficminerals- Мафитлар (асосий тоғ жинслар)</i>	а) Геохимёвий фанлар	а) Петрология; Минералогия
<i>Polished section-Анилиф (маъданли минераллар жойлашиши ва таркибини бинокуляр остида ёки акс этган нурда кўриб ўрганиш учун сайқаллабтайёрланган тоғ жинси намунаси)</i>	а) Фойдали қазилмалар конларини кидириш ва разведка ишлари; б) Геохимёвий фанлар	а) Металлогения; б) Минералогия
<i>Tuffite-Туффит (вулканоген чўкинди)</i>	а) Вулканология; б) Геохимёвий фанлар	б) Петрология;
<i>Weathering-Нураш (тоғ жинслари ва минералларнинг бузилиши ва емирилиши жараёни)</i>	а) Умумий ва минтақавий геология; б) Тарихий геология ва стратиграфия; в) Геохимёвий фанлар	в) Петрология; Минералогия

Хулоса. Юқорида келтирилган инглиз ва ўзбек тилларидаги термин бирликларини геологиянинг ичкиасосий соҳалараро ва параллел ички тармоқлараро тематик таснифланишига кўра, терминлар умумий соҳани бир ва ундан ортик ички соҳаларда ва уларнинг ички тармоқларда қўлланилади. Терминларнинг геологиянинг соҳаларидаги маънолари маълумот сифатида келтирилди. Ушбу тематик тасниф учун геологиянинг ҳар бир терминосферасида, яъни маълум бир соҳасига оид терминлар ядровий бирлик сифатида соф ёки ядрога яқин бўлганинглиз ва ўзбек тилидаги **Anhedral-Ангедрал, Anthracite-Антрацит, Bauxite-Боксит, Geyser-Гейзер, Loess-Лесс, Tuffite-Туффит** бир сўзли терминлар, ҳамда инглиз тилида икки сўзли **Mafic minerals**, ўзбек тилида эса бир сўзли **Мафитлар** термини танланиб олинди. Шунингдек, терминлар **Ablation-Абляция, Cleavage-Кливаж, Weathering-Нураш(эрозия)** бошқа махсус, яъни тиббиёт, биология ва ҳарбий соҳаларда ҳам қўлланилиши сабабли, геологиянинг маълум бир терминосфераларининг перифериясидан жой олган бўлиб, соҳани ички тематик таснифланиши учун танланиб олинди.

Хулоса қилиб айтсак, агар соҳанинг терминологияси ҳажми қанчалик катта бўлса, уни янгилаш ва бошқариш шунча қийин бўлади. Тематик таснифлаш терминология тўпламидаги терминларни ва улар ҳақидаги маълумотларни нафақат излашни осонлаштиради ва тезлаштиради, балки соҳа терминологиясини бошқаришда, яъни тематик луғат тузиш, янги терминларни қўшиш ва таҳрирлаш, терминларни йиғишни тизимли равишда ташкил этиш, соҳа терминосистемасини тартибга солиш каби кўп мақсадларга хизмат қилади.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Б.Т. Тошмухамедов. Умумий геология – Т.: Ношир, 2011. – Б. 64–65.
2. Б.А.Исаходжаев, М.У.Умарходжаев, А.А.Адилов, М.М.Пирназаров, А.М.Азимов. “Геология атамаларининг русча-ўзбекча изоҳли луғати” Биринчи жилди, Тошкент - 2007й
3. Эркинов Сухроб “Ҳарбий касбга оид лисоний бирликларнинг систем-функционал хусусиятлари” филология фанлари бўйича фалсафа доктори (phd) диссертацияси автореферати
4. A. Balasubramanian “150 Branches of geology(Earth Sciences)”- Department of Studies in Earth Science Centre for Advanced Studies, University of Mysore, 2017
5. Bagana Zh., Taranova E.N. The role of the thematic classification in terminological research//Bulletin of Russian Peoples' Friendship University. Ser. Linguistics. 2010. No. 3.P.46-49.
6. Cotsoes, Recommendation for Terminology Work, Berne, 2002, 2nd, revised and enlarged edition, 81 page

УДК 81-11

ОСНОВНЫЕ ПРИНЦИПЫ ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИХ КОНЦЕПЦИЙ В ЛИНГВИСТИКЕ

Г.Б. Сабирова, лектор, Узбекский государственный университет мировых языков, Ташкент

Annotatsia. *Maqola tilshunoslik nazariyasida qo'llaniladigan lingvokulturologik tushunchalarning turli tamoyillariga bag'ishlangan. Olimlarimiz zamonaviy fan tamoyillarini o'rganishda va til birliklarining kelib chiqishi, ularning faoliyati bilan tobora ko'proq qiziqib kelishmoqda va madaniy ma'lumotlarni saqlash va avloddan avlodga yetkazishga katta e'tibor qaratilmoqda.*

Kalit so'zlar: *antropotsentrizm, taqqoslash, lingvomadaniy, etnik o'ziga xoslik, semantik tuzilma, etimologiya, so'zlarning talqini, asosiy tushuncha, e'tiqod, timsol*

Аннотация. *Статья посвящена различным принципам лингвокультурологических концепций, которые используются в теории лингвистики. Большое внимание уделяется изучению принципов современной науки, поскольку ученые все больше интересуются вопросами природы языковых единиц, их функционирования и способности хранить и передавать культурную информацию от поколения к поколению.*

Ключевые слова: *антропоцентризм, сопоставление, лингвокультурная, этническая идентичность, семантическая структура, этимология, интерпретация слов, ключевой концепт, убежденность, воплощение*

Abstract. *The article is devoted to various principles of linguocultural concepts that are used in the theory of linguistics. Much attention is paid to the study of the principles of modern science, since scientists are increasingly interested in the nature of linguistic units, their functioning and the ability to store and transmit cultural information from generation to generation.*

Key words: *anthropocentrism, comparison, linguocultural, ethnic identity, semantic structure, etymology, interpretation of words, key concept, conviction, embodiment*

Антропоцентризм стал доминирующим научным принципом лингвистики в последние десятилетия. Антропоцентризм как особый принцип исследования состоит в том, что «научные объекты изучаются прежде всего по их роли для человека, по их предназначению в его жизни, по их функциям для развития человека. Он отмечает тенденцию на переднем крае всех теоретических предпосылок научного исследования и определения его конкретных перспектив [1]. При таком подходе язык как главный объект лингвистики изучается с целью лучшего понимания и объяснения природы человека, его сущности. Единая антропоцентрическая перспектива современной лингвистики (А. Т. Хроленко) показывает ее неоднородность: когнитивные и культурные элементы могут быть дифференцированы друг от друга.

Данное исследование проводилось в смысле лингвокультурологии, которая, согласно общему направлению современной лингвистики, учитывает явления языка в тесном контакте с человеком, его духовную и практическую деятельность. Главный постулат этой науки - изучение органического единства языка, менталитета и культуры этноса. Как отмечает В.В. Воробьев: «Язык - это страна (национальная идентичность), культура - это стержневая триада лингвокультурологии, область, где важные проблемы этой отрасли знания пересекаются и могут быть решены» [2].

Язык всегда был самой яркой чертой, определяющей этническую группу. Это отражает самобытность общества и национальную мечту мира. Согласно определению Э. Сепира, структура языка и системная семантика его единиц коррелируют со структурой мышления и способом познания внешнего мира конкретной нации. Это означает, что язык иногда может служить только источником информации о культуре, психологии и мировоззрении людей. Через призму языка можно увидеть национальные особенности, культурные модели, этическое и моральное поведение и так далее. Это позволяет ученым рассматривать язык как сущность, способную объяснить такие явления, как сознание, общество и культура.

В изучении различных национальных культур язык становится все более актуальным. Ю.А. Апресян (1995), Д. Арутюнова (1976), Т.В.Булыгина, А.Вешбицкая, Н.Караулов (2000) и Е.С. Кубрякова (2009), А.М.Мелерович (2000), С.Степанов (2009) и многие другие ученые считают, что полное понимание души людей и культуры возможна только через язык. Ученые в своей работе доказывают, что языковые данные играют решающую роль в понимании особенностей культуры и менталитета людей. Помимо явного содержания, для которого он создан, словесный текст «неявно содержит информацию об этническом и личном мировоззрении его автора и представляет культурные значения, в том числе этнические» [3].

Роль лингвиста состоит в том, чтобы определить, как культурные значения накапливаются в слове и как слово способствует культурному функционированию. Исследование ключевых концептов культуры, обозначенных словом «концепт» в современных исследованиях Н.М. Абакарова (2001), Е.В. Базылев (2001), В. Алтабаева (2001), А.Б. Болхоева (2001), О.В. Ивашенко (1999), помогает решить эту проблему. Концепции являются продуктом синтеза лингвистических и этнокультурных знаний согласно взглядам лингвокультурологов. Средство контакта и создания идеи - это язык. Многоуровневые языковые единицы структурируют понятия: слова, фразеологизмы, учебно-синтаксические конструкции и т. Д. Понятие может быть выражено во всем богатстве своего содержания с помощью комбинации языковых средств, каждый из которых раскрывает его часть. Мы можем изучить сущность и содержание концепции после раскрытия состава языковых инструментов, представляющих концепцию и описывающих семантику этих единиц. В. Колесов: ...описание словесных знаков в соответствии с национальными ментальными концепциями принципиально новая форма толкования слова, поскольку слово (языковая единица) является материалом концепта [4].

Поскольку это слово является «не эквивалентом объекта, а эквивалентом того, как оно понималось в развлекательном акте во время изобретения слова» (В. фон Гумбольдт, цит. По: Зубков, 1989, с. 32), концепции различных культур отличаются даже. Анализ концепта позволяет получить наиболее полное представление о концепте, который существует в сознании носителей языка и культуры, и помогает распознать системную сущность их картины мира и культурных стереотипов, отражающих характеристики национального характера. Большое внимание уделяется вопросу изучения основ современной науки. Это связано с тем, что ученых все больше интересуют вопросы природы языковых единиц, их функционирования и способности хранить и передавать культурную информацию из поколения в поколение. Концепции - это сложные, многомерные явления, о чем свидетельствует обширный фактический материал, накопленный в современной науке. Ученые предпринимают попытки, наряду с общим продвижением концептуального типа, дать подробное описание различных концепций. Понятия «реальность» (Лукин, 1993), «любовь», «удивление», «презрение» (Воркачев, 1995, 1997, 2000), «радость», «удовольствие» (Михайлова, 1993), «язык» (Яковлева, 1995), «русский» (Фархутдинова, 2000) и многие другие.

Концепция греха - одна из важнейших составляющих человеческого сознания и универсальной культуры. Он присутствует во многих системах мифологии, теологии, философии и

этики. Идея имеет глубокие исторические корни. Возникнув в языческие времена, он стал одним из основных принципов всех религий в мире, включая христианские догмы. Важность и необходимость понятия греха. Он присутствует во многих системах мифологии, теологии, философии и этики. Идея имеет глубокие исторические корни. Возникнув в языческие времена, он стал одним из основных принципов всех религий в мире, включая христианские догмы. Фома Аквинский, Иоанн Дамаскинский, Климент Александрийский и другие писали о важности и значении концепции греха для христианина. Мы стремились понять концепцию греха в рамках религии, ввести ее в сознание людей, а также расширить границы этой концепции. Таким образом, Тертуллиан (II в.) ввел термин «смертный грех» в терминологический аппарат церкви (ср. Библия: «грех к смерти», Иоанна 5:16, Первое послание). Степан Фиванский (VIII век), пытаясь обобщить идею, Степан Фиванский составил список неуместных для монахов греховных поступков, пытаясь сделать эту идею социальной. В трактате «Точное изложение православной веры» св. Иоанн Дамаскин (VIII век) дал определение этого понятия в специальном разделе «О страхе».

Изучение различной культурной и богословской литературы, созданной в течение длительного периода времени, показало, что грех, являющийся одним из понятий христианства, неоднозначно воспринимается даже церковными лидерами, и остаются спорные вопросы относительно его значения. Во-первых, не известны пределы понятия греха, нет четкого списка смертных грехов, нет однозначного ответа на вопрос, какой из пороков для христианина считается более важным. Мы находим еще больше разногласий среди философов по поводу понимания этого определения. Мы находим еще больше разногласий среди философов по поводу понимания этого определения. Например: В. Н. Лосский (1949) по-разному истолковал библейскую историю о падении Адама. Другие Многие авторы писали о природе греха и греховности глазами своих героев, например О. Де Бальзак, В. И. Даль, В. Гюго, Ф. М. Достоевский, Н. Лесков, М. Шолохов, В. Шекспир.

Существует также естественнонаучное понимание концепции греха. Грех интерпретировался В. Вернадским и его последователями Тейяром де Шарденом как отклонение от нормального состояния, сравнивая его с эволюцией. Концепция греха была и остается одной из самых актуальных для повседневного человеческого сознания. Это определение управляет действиями и регулирует индивидуальные и общественные отношения, устанавливая моральные принципы. Оно носит личный и социальный характер и относится к отдельной этнической группе и ко всему человечеству. Это понятие одновременно выступает как категория морально-этической и социально-оценочной, имеющая словесное воплощение на разных языках и представленных в разных культурах. Можно сказать, что одним из элементов русской культуры и русского народа является идея греха. Важность этого исследования определяется, во-первых, представлением российскому сознанию одной из важнейших концепций духовной культуры, в которой отражены мировоззрение русских людей, их психология, этические и моральные ценности, религиозный и мирской опыт; во-вторых, путем применения системно-функционального подхода к изучению языка и всестороннего изучения языковых единиц, участвующих в разработке определения и содержащих информацию о нем. Цель исследования определяется актуальностью: объяснить российское восприятие греха, выявив этническую специфику его интерпретации русского сознания. Исходной теорией для достижения этой цели является представление информации о ключевых концепциях как хранителя знаний о мировоззрении россиян. Обращая внимание на сложную организацию русского самосознания, ученый указал, что напряжение внутри самого сознания глубоко и многократно выражается в языке благодаря конвергенции в нем элементов языческого и христианского видения мира. В центре внимания проведенного исследования - русское понятие греха, определенное разными лингвистическими средствами. Тем не менее, рассматривать этническую культуру и национальный язык как однородную структуру нецелесообразно. В процессе понимания теории Н. Толстого мы пришли к этому убеждению. Толстого о характере этнической культуры как пласта. Ученые отметили, что сравнение языковых и культурных явлений позволяет выявить определенный изоморфизм в функциональном и внутриерархическом контексте их системы. На основе фактов славянских языков и культур Н. Толстой пришел к выводу,

что этническая культура включает множество подсистем (культурных слоев), каждая из которых имеет свое языковое воплощение. Согласно этой теории, этническая культура включает культуру образованного слоя («книжная, элитарная»), формой языкового воплощения которой является литературный язык: крестьянская народная культура», формой реализации которой является язык фольклора, территориальные диалекты; промежуточная культура («третья» культура), языковым выражением которой является городской народ и традиционно техническая культура, отраженная в языке сельского хозяйства и торговли. Поэтому этническая идентичность реализуется по-разному, оставаясь единой, скрепленной национальным языком [5].

Принимая во внимание все эти принципы, мы можем резюмировать следующее: для достижения этой цели необходимо решить следующие задачи:

1. Выявление особенностей понимания соответствующего термина в элитарной культуре для проведения лексикографического анализа слова.
2. Отслеживание динамики семантической структуры слова, изучение его этимологии и современного использования речи.
3. Моделировать производное поле слова, определите путь «приращений семантики слова».
4. Описать общее понимание соответствующего выражения, включенное во фразеологические единицы языка.
5. Создать круг понятий в народных и элитных культурах, связанных со значением этого термина.

Лингвокультурология- как молодая научная дисциплина открывает широкие перспективы для исследования основных концепций культурных концепций, изучение которых позволяет проникнуть в основы убеждений людей, выявить их духовные ценности и национальную самобытность.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Е.С.Кубрякова, 1995, (с. 212). «Когнитивная лингвистика».
2. В.В. Воробьев, 1997, (с.12). «Лингвокультурология». (Теория и практика).
3. А.Т.Хроленко А.Т., 2000, (с.7). «Теория лингвокультурологии».
4. В.В. Колесов, 1999, (с.156) «Жизнь возникла из слова» ООО Центр “Златоуст”, 1999
5. А.Н. Толстой, 1995, (с. 16-17) «Язык и культура».
6. Ю.С.Степанов, 1997, (с.45-46) «Лингвокультурный концепт и его терминологическая система».
7. Е.С.Зиновьева 2016, (с.19-35) «Лингвокультурология: от теории к практике».

УЎК 81-13

ЎЗБЕК ВА НЕМИС ТИЛЛАРИДА ФРАЗЕОЛОГИЗМЛАР МУВОФИҚЛИК ДАРАЖАЛАРИ ВА ОМИЛЛАРИ

Р.Б. Сапаева, катта ўқитувчи, Урганч давлат университети, Урганч

Аннотация. Мақолада ўзбек ва немис тилларидаги фразеологизмлар мувофиқлик даражалари ҳамда уларни юзага келтирувчи омиллар ҳақида сўз юритилган. Мисол тариқасида кенг ареалда тарқалган айрим иборалар ва баъзи колороним таркибли фраземалар таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: фразеология, қиёсий фразеология, тўлиқ эквивалентлар, қисман эквивалентлар, фразеологик эквивалентлар, эквивалентсиз фразеологизмлар

Аннотация. В статье рассматривается степень совместимости фразеологизмов узбекского и немецкого языков и факторы, их создающие. В качестве примера анализируются некоторые фразы и фраземы с широкими разнообразными компонентами.

Ключевые слова: фразеология, сравнительная фразеология, полные эквиваленты, частичные эквиваленты, фразеологические эквиваленты, безэквивалентная фразеология

Abstract. The article discusses about the important levels of phraseology in Uzbek and German languages and the factors that create them. For example, analysed some of the coloronim phrases scattered over a wide area.

Keywords: phraseology, comparative phraseology, full equivalents, partial equivalents, phraseological equivalents, non-equivalent phraseology

Тўла мувофиқлик (эквивалентлик) ибораларнинг семантик, лексик, синтактик-морфологик, шунингдек, образлилик жиҳатидан мос келишидир. Турли тиллар ўртасида бир-бирига бу даражада мувофиқ келувчи иборалар миқдори унча кўпчиликни ташкил қилмайди. Хусусан, бошқа-бошқа тил оилаларига ҳамда морфологик типларга мансуб немис ва ўзбек тилларига тўла эквивалент ибораларни учратиш қийин, албатта.

Тадқиқотларда фразеологик эквивалентлар ва унинг мезонлари хусусида турли мулоҳазалар баён қилинган. Масалан, Р.П.Зоривчак тўла эквивалентликни мантиқий-мундарижавий, структур-грамматик шаклланиш, бир хил денотативли ҳамда функциональ-стилистик ва экспрессив-эмоционал коннотацияли бирликлар ташкил қилади, деб ҳисоблайди [1]. Ғ.Саломов наздида контекстдан қатъи назар бир ёки бир неча тилда бир-бири билан мувофиқ келувчи фразеологизмларни эквивалент санаш мумкин[2]. Олимнинг ушбу фикрларини бошқа асарларидаги бир неча мисоллар орқали ҳам яхшироқ тушунамиз: “Рус тилида яхши гапни ҳам тил гапиради, ёмон гапни ҳам тил гапиради” деган маънода *язык без костей* деган идиома ишлатилади. Ўзбек тилида ҳам тилнинг суяги йўқ деган фразеологик ибора борлигини биламиз. Худди шу иборани озарбайжон тилида ҳам топамиз. Унинг татар тилида ҳам борлиги маълум. Олим бундай ҳолда уларнинг қайси халқ мулки, уни ким биринчи бўлиб яратгани хусусида адолатли хулоса ҳам чиқарган: “...бу иборани шундай иборага эга бўлган халқларнинг ҳаммаси ҳам биринчи бўлиб яратганлар” [3].

О.П.Иванова фразеологик эквивалентликнинг қурилма, образлилик, валентлик, ҳиссий ва услубий бўёқ каби таркибий қисмларини мавжуд бўлиши лозимлигини таъкидлайди [4]. Яна бир муҳим мулоҳазани Е.Ф.Арсентьева билдирган бўлиб, умумий сигнификатив-денотатив маъно, функциональ-стилистик ва эмоциональ-экспрессив коннотация, структур-грамматик ҳамда компонент таркибга эга бўлган бирликлар тўла эквивалентли фразеологизмлар саналади[5]. Олима фикрларини инглиз ва рус тилларидаги *Promethean fire – прометеев огонь; long tongue – длинный язык* бирликларини юқоридаги мезонларга солиш орқали асослайди. Фолдес Ксаб ҳам шунга яқин мулоҳаза юритиб, бир-бири билан қурилиши, денотатив ва коннотатив, эмоциональ-экспрессив, услубий ҳамда таркибий қисмлар занжири жиҳатидан умумийликка эга бирликлар тўла эквивалент саналишини қайд этади[6]. Рус ва немис тиллари мисолида бунга қуйидаги фразеологик бирликларни келтиришимиз мумкин: *Бедность не порок – Armut ist keine Schande; биться как рыба об лед – sich abmühen wie der Fisch auf dem Trocknen; быть на седьмом небе (парить на седьмом небе) – auf Wolke sieben sein, auf Wolke sieben schweben (сўзлашувда); Вилами на воде писано – Das steht noch in den Sternen; Vom где собака зарыта! – Da liegt der Hase im Pfeffer! (сўзлашувда); Голодный как волк – Einen Bärenhunger haben.*

О.Д.Добровольский ибораларни бу жиҳатдан даставвал қуйидаги қисмларга бўлади:

I. Тўлиқ эквивалентлар.

II. Қисман эквивалентлар.

III. Фразеологик эквивалентлар.

IV. Эквивалентсиз фразеологизмлар[7].

Олим тўла эквивалентлар мезони ва талабларини нисбатан осон ҳамда ихчам ифодалайди. Яъни тўла эквивалентлик бирор тил (L_1 шартли белгиси билан берилган) иборалари иккинчи бир тил (L_2) иборалари билан зуҳур этган маъно, синтактик, лексик ва зоҳирий шакл жиҳатидан мос келишидир. Масалан, русча *играть с огнем* – инглизча *top play with fire*; русча *буря в стакане воды* – немисча *ein Sturm im Wasserglas*; инглизча *to put one's hand into the fire (for sth.)* – немисча *seine Hand ins Feuer legen (für etw.)* Шунингдек, бир умумий манбадан келиб чиққан фразеологик бирликлар ҳам тўлиқ эквивалентлар саналади: инглизча *to rest on one's laurels* – немисча *auf seinen Lorbeeren ausruhen*-русча *почивать на лаврах* каби.

Айрим ҳолларда фраземаларнинг бир-бири билан мувофиқлик доираси ниҳоятда кенг бўлиши кузатилади. Масалан, ўзбекча *пашиадан фил ясамоқ* ибораси ареалини қуйидагича кўришимиз мумкин:

Немисча: *aus einer Mücke einen Elefanten machen.*

Русча: *делать из мухи слона.*

Инглизча: *make a mountain out of a molehill.*

Данча: *gøre en myg til en elefant.*

Эстонча: *teha sääsest elevant.*

Финча: *tehdä kärpäsestä härkänen.*

Французча: *faire une montagne d'une taupinière.*

Юнонча: *κόνω την τρίχα τριχιά.*

Исландча: *gera úlfalda úr múflugu.*

Италянча: *fare di una mosca un elefante.*

Нидерланча: *van een mug een olifant maken.*

Форсча: *از کاه کوهی ساختن.*

Поляк (лах) тилида: *robić z igły widły.*

Руминча: *a face din țânțar armăsar.*

Шведча: *göra en höna av en fjäder , göra elefanter av myggor*

Словкча: *robiť z komára slona.*

Словенча: *delati iz muhe slona.*

Испанча: *hacer una montaña de un grano de arena , hacer de una pulga un elefante.*

Чехча: *dělat z komára velblouda*[8].

Кўриниб турибдики, мазкур фразема келтирилган тилларнинг катта кўпчилигида тўла эквивалентлик мавжуд. Форс тилида берилган *از کاه کوهی ساختن* – “аз коҳ куҳе сохтан” ибораси айнан “сомондан тоғ ясамоқ” маъносини беради. Лекин форс тилида ушбу иборага айнан мувофиқ келувчи *از مگس فیل ساختن* *az magas fil soxtan* ибораси ҳам мавжуд. Айни шу ибора тожик тилида ҳам бор [9]. Бу ҳол испан тилида *hacer una montaña de un grano de arena* (айнан *бир дондан тоғ ясамоқ*) ҳамда *hacer de una pulga un elefante* (айнан: *паушадан фил ясамоқ*) фраземалари мавжудлигига ўхшайди. Араб тилида эса ушбу иборага мос келадиган бир неча турғун бирикмалар мавжуд бўлиб. шуларнинг бири *جعل من الحبة قبة* – “жаъала минал-ҳиббати қуббатан” айнан *битта дондан минора ясамоқ* маъносини беради [10]. Бу ўринда арабча иборанинг испан тилидаги ифодага бир қадар яқин келишида ибора таркибидаги компонентларнинг моддий қиёфаси, яъни товуш таркиби ўрни бор, шубҳасиз. Араб тилидаги *ҳибба* (битта дон) ва *қубба* (минора); испан тилидаги *montaña* (тоғ) ва *grano* (дон) сўзлари мисолида ушбу фикр исботини кўришимиз мумкин. Шу тарзда қариндош ёки қариндош эмаслигидан қатъи назар турли тиллар семантик структураси қиёси фраземаларнинг шаклий ва мазмуний мувофиқ ёки ўзгачалиги сабабларини изоҳлашда қўл келиб, мавжуд омилларни шарҳлашда ёрдамлашади. Семантик структура деганда, одатда, у ёки бу сўзнинг иерархия шаклида ташкил бўлган лексик-семантик вариантлари назарда тутилади. Сўзнинг семантик структурасига ўша сўзнинг бошқа сўзлар билан парагматик ва синтагматик муносабатлари, унинг сўз ясалишдаги фаоллиги ва экспрессив оттенкалари киради. Шу ўринда бу меъёрлар асосида немис ва ўзбек тилларида қўлланган асосий ранг номларининг семантик-структур хусусиятлари қиёсий таҳлили жараёнида ўша сўзларнинг ҳар икки тилда семантик жиҳатдан бир-бирига эквивалент бўлган ва бўлмаган ўринлари таҳлили ва ифода йўллари солиштиришни мақсадга мувофиқ деб биламиз. Аслида ҳар икки ёндашув бир-бирини тўлдиради, кенгайтиради ва ранг номларига тизимли ёндашувни акс эттиради. Немис тилида ранг номлари, уларнинг хусусиятларига оид кўплаб ишлар амалга оширилган [11]. В.П.Жешко немис тилидаги асосий ранглар сифатида *rot* – қизил, *schwarz* – қора, *gelb* – сарик, *weiß* – оқ, *braun* – жигарранг, *grau* – кулранг, *grün* – кўк, *blau* – мовий рангларни санаб, бошқа рангларни иловалар сифатида қайд этади. Ю.В.Зольникова лексикографик манбалар асосида рус ва немис тилларидаги ранг таркибли фразеологик бирликларни пухта таҳлил қилган [12]. Олима рус тилидаги “олам” ва немис тилидаги “Licht” концептини ҳам қизиқарли фактлар орқали очиб берган [13]. Ю.В.Зольникова диссертациясининг тўртинчи боб биринчи бўлимида рус тилидаги 397, немис тилидаги 448 та колороним таркибли фраземаларни рангларга нисбатан статистикасини ишлаб чиқади [12]. Масалан, *оқ ранг* таркибли фраземалар рус тилида 22 фоизни (биринчи ўринда), немис тилида эса 9 фоизни (иккинчи ўрин), *қора ранг* эса рус тилида 21 фоизни (биринчи ўрин), немис тилида эса 19 фоиз (иккинчи ўрин)ни ташкил қилади. Бир қарашда мазкур рақамлар ҳеч нарсани ҳал қилмайдигандай туюлса ҳам, биринчи навбатда, ҳар иккала тилда колоронимлар миқдори катта

фарқ қилмаса ҳам, оқ ва қора ранг ифодаловчи фраземалар миқдори ва уларда колороним улуши фарқ қилиши бир оз мулоҳазага ундайди. Бунга жавобан айтганда, колоронимлар ҳам миллат тафаккур тарзини яққол акс эттирувчи фаол бирликлар қаторида туради. Масалан, рус тилида *оқ* ва *қора* ранг ифодаловчи компонентли фраземаларнинг бошқаларига нисбатан кўпроқ ишлатилиши рус характеридаги кескинлик, ҳиссиёт устунлиги каби жиҳатларни ёрита олади.

Ранг номларининг семантик структурасига назар солсак, оқ тусга мувофиқ лексик бирликлар ҳар икки тилда “қор”, “сут”, “бўр” денотатларининг характеристикасига уйғун келадиган *ein weißes Tischtuch-оқ дастурхон, eine weiße Fahne-оқ байроқ*, – “очик”, “оқ (баёз)”, “порлок” маъносини билдиради: *weißer Wein; оқ шароб*. “Оқ” маъносида бу сўз, шунингдек, инсон тери рангини ёки унинг қайси ирққа мансуб эканини билдиради: *ein weißer Mann, weißhäutig* – оқ, оқюзли, оқтанли; шунингдек, “покиза” маъносини билдиради, бу ҳолда “оқ” ва “тоза” маънолари бири-бири билан боғлиқлиги сезилиб туради: *ein weißes Hemd* – оқ кўйлак; мазкур колороним “тоза”, “нуқсонсиз”, “виждонли”, “номусли” маъноларини ҳам билдирадигани, буни турли типдаги ҳамда турли минтақаларда тарқалган тиллар материалларида ҳам кўришимиз мумкин. Бу борада Д.Юлдашевнинг оқ ва қора рангларнинг атоқли отлар таркибидаги маънолари таҳлилига оид фикрлари эътиборга молик[14]. А.А.Глашевнинг хазар тилидаги *оқ* ва *қора* колоронимларининг маъно тарққиёти ва ифодалари ҳақидаги аксар фикрлари ўзбек тили, хусусан, унинг топонимия ҳамда фразеологияси учун ҳам хосдир[15]. О.Ғафуров ишларида *қора* колоронимининг туркий халқлар антропонимиясида *буюк, катта, улуғ* каби маъноларни англатиши қайд этилган[16:142]. Қора ранг номининг конататив маънолари хусусидаги ишлар, хусусан, И.Ҳаққул ва С.Очил ўртасидаги мунозаралар кўпчилиكنинг ёдида бўлиши керак[17].

Дунёнинг кўплаб халқлари каби немисларда ҳам оқ ранг поклик, самимият, шодиёна ранги сифатида қаралади. Шу қараш билан боғлиқ қатор иборалар ҳам шаклланган. Масалан, *weißer Sonntag* – оқ якшанба, яъни Пасхадан кейинги биринчи якшанба. Рус тилида *Кровавое воскресенье, Красное воскресенье, Фомино воскресенье, Антипасха, Радостное воскресенье*; белорусча *Ярылавіца, Фаміна нядзеля, Хамова нядзеля, Правадная нядзеля*; украин тилида *Красна гірка, Ляля*; серб тилида *Антипасха, Мали васкр, Томина неделя*[18]. Бу ерда рус ва немис тафаккурида бир хил ходиса турли ранглар орқали идрок этилади, унинг тимсоли икки халқ тафаккурида икки хил жилоланади. Бундай ҳолатда яна бир жиҳатга эътибор қаратиш лозим: баъзан бир хил колороним таркибли бир хил иборалар турли тилларда ўзгача оҳанг ва маъно касб этиши мумкин. Масалан, рус тилида *белая ворона* ибораси “бирор муҳит учун бегона, бошқалардан ажралиб турадиган одам” [19] маъносини билдирса, немис тилида *ein weißer Rabe* камёб, ноёб, нодир маъноларини англатади. Кўринадики, рус тафаккурида *қарға* сўзига сифат бўлган *оқ* бу қушнинг ранги одатда қора бўлиши эътибори билан, немис тафаккурида эса қарғанинг оқ ранглиси ўта камёб бўлгани боис қайд этилган иборалар юзага келган. Немислардаги оқ қарға ибораси ўзбек тилидаги бошқа бир орнитоним таркибли *анқонинг уруғи* иборасига мос келади. *Оқ қарға* ибораси латин тилидаги *Albus corvus* айнан таржимаси бўлиб, Рим сатирик шоири Децим Юний Ювеналнинг еттинчи сатирасида учрайди [20].

Шу билан бирга оқ рангнинг немис тилида ҳам, бошқа кўпгина тилларда ҳам холис, соф каби маънолари бор. Бу ҳолни ўзбек тилида ҳам кўриш мумкин. Масалан, Хоразм воҳасида *оқ товба, қара товба (оқ тавба, қора тавба)* деб қасам ичиш бор. Бунда оқ мутлак, қора катъий маъноларини англатади. Оқ ранг ҳамиша ижобий маъно касб этувчи ёки ҳаётнинг ёрқин томонларинигина рамзи эмас. Масалан, унинг салбий маъно отенткалари ҳам борлигини рус тилидаги айнан “оқ жигар” маъносини ифодаловчи *белая печень* ибораси кўрқоқ, *показать белое перо* (мағлуб бўлмоқ). Хоразмда шум қадам, хосиятсиз маъноларида *оқ оёқ* ибораси мавжуд. Лекин ундаги оқ оқпадар сўзи, оқ бўлмоқ кўшма феъллари таркибидаги аслида арабча бўлган ота-онани норози қилиш (уқуқ) маъносидаги *оқ* бўлиши ҳам мумкин. Ўзбекча *оқ* ва арабча *оқ (оқ бўлмоқ)* буткул бошқа сўзлар эканини уларнинг тарихий шакли ҳам яққол кўрсатади: *оқ* أبيض – *оқ* عاق .

Ўзбек тилида *оқ* сўзи бу ҳолда “ҳурматли”, “ёши улғ”, “тажрибали” сифатида *weißhaarig, weißbärtig*– сочи оқ, оқсоқол. Бу борада қариндошлик тилларда шаклланган иборалар ҳамда идеомалар асосида шаклланган лексемаларда доимо ҳам яқинлик бўлавермайди. Масалан, ўзбек тилида оқсоч умуман бошқа маънодаги лексема ҳосил қилса, озарбайжон тилида *ağsaçlı* сўзи

mўysafid маъносини англатади[21]. Мўйсифид сўзининг ўзи ҳам айнан *соч* маъносидаги *мўй* ва *оқ* маъносидаги *сафид* сўзлари бирикмасидан ҳосил бўлган. Қардош тиллардан озарбайжон тилида оқ ранг номи бошқа маъноларда ҳам ишлатилади. Масалан, “бахтли”, “бахтиёр” маъносида *ağ gün ağardar, qara gün qaraldir*. “Хаддан ташқари”, “муболағали”, “очиқчасига” маъноларида: *оқ ёлгон, оқ бўҳтон*; “қўрқоқ”, “жасоратсиз” маъноларида: *оқбағир, оқжигар*. Туркий тилларда, “оқ” сўзи “катта”, “мухташам” маъноларда ҳам ишлатилади. Албатта, *Оқдара, Оқтом, Оқтош* топонимларидаги *оқ* элементи ҳам айни “катта” сўзининг семантикасига уйғун келади. Ўша сўз мажозийлашиб, рамзий маънолар касб этиб бахтли сўзининг маъноси билан тенглашиши билан ҳозирги ўзбек тилида кенг миқёсда қўлланади. Қиёсласак, ҳар икки тилда оқ ранг номи билан бир қанча турғун қўшилмалар борки, буларда оқ сўзи турли маъноларда ишлатилади: *weiße Kohle, jemand ist ein weißer Rabe, keine weiße Weste haben, weiß wie die Wand* ва шу қабилилар.

Кўринадики, ўзбек ва немис тилларидаги ибораларнинг қиёсий антропоцентриқ тадқиқи ҳар иккала халқ тили ва тафакқурини қиёсий ўрганишда муҳим соҳа саналади.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Зоривчак Р. П. Фразеология писателя как проблема перевода (на материале переводов поэтических произведений Т.Г.Шевченко на английский язык): автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Киев, 1976.
2. Саямов Г. Лексико-фразеологические вопросы художественного перевода. (Принципы перевода пословиц, поговорок идиом с русского на узбекский язык): автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Ташкент, 1964.
3. Саломов Ф. Рус тилидан ўзбек тилига мақол, матал ва идиомаларни таржима қилиш масаласига доир.– Тошкент: Ўзбекистон Фанлар академияси нашриёти, 1961.
- 4.Иванова, О. П. Русские наречные фразеологизмы и их соответствия в английском языке: Автореф. дисс. канд. филол. наук. – Новосибирск, 1979.
5. Арсентьева Е.Ф. Сопоставительный анализ фразеологических единиц – Казань. 1989.
- 6.Талабов Т.С. Сопоставительный анализ фразеологических единиц таджикского и немецкого языков (на материале повести С.Айни «Смерть ростовщика») дис. ... канд. филол. наук; Душанбе, 2015.
7. Добровольский О.Д. Беседы о немецком слове. – М.: Языки славянской культуры, 2003.
- 8.https://de.wiktionary.org/wiki/aus_einer_M%C3%BCcke_einen_Elefanten_machen
9. Гафарова К.Т. Сопоставительный анализ фразеологических единиц с зоонимами и фитонимами в таджикском, немецком и русском языках: автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Душанбе, 2007.
10. Иброҳимов Н. ва бошқалар. Ал-қомус. Арабча-ўзбекча қомусий луғат. II жилд.– Тошкент: Фафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2017.
- 11.Жешко В.П. Цветообозначения в современном немецком языке как объект исследования в этнолингвистике // Электронный ресурс Интернет: <http://ebooks.grsu.by/philologos/zheshko-v-p-tsvetooboznacheniya-v-sovremennom-nemetskom-yazyke-kak-ob-ekt-issledovaniya-v-etnolingvistike.htm>.
- 12.Зольникова Ю. В. Цветовые фразеологизмы как фрагмент идиоматической картины мира русского и немецкого языков (на материале лексикографических источников: – Тюмень, 2010.
13. Зольникова Ю. В. Русские и немецкие пословицы как лингвокультурологические единицы (на материале русского концепта «СВЕТ» и немецкого концепта «LICHT») // Лексические и грамматические категории в свете типологии языков и лингвокультурологии: материалы Всероссийской науч. конф. – Уфа: РИЦ БашГУ, 2007.
14. Юлдашев Д. Т. Атоқли отларнинг антропоцентриқ тадқиқи. Филол. фанлари док-ри (DSc) дисс... Тошкент, 2021.
- 15.Глашев А.А. Слово кара / ҳара и его значения в хазарском языке // Российская тюркология, №1. 2013.
- 16.Гафуров А. Имя и история. –М.: Наука, 1987.
- 17.Ҳаққулов И. Қора ранг – муборак ранг // Муалифнинг “Занжирбанд шер қошида” китоби. – Тошкент, 1989. ; Очил С. Орзулар кўкидаги шафақлар. – Тошкент, 1993.; Иброҳим Ҳаққул. Қора ранг ҳақида // <https://kh-davron.uz/kutubxona/uzbek/ibrohim-haqqul-yana-qora-rang-talqini-haqida.html>
18. [https://ru.wikipedia.org/wiki/Красная_горка_\(праздник\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/Красная_горка_(праздник))
- 19.Русча-ўзбекча луғат. Тошкент: Ўзбек Совет Энциклопедияси Бош редакцияси, 1983.
- 20.https://dic.academic.ru/dic.nsf/dic_wingwords/164/Белая
- 21.Cabarova A.Q. Müxtəlif sistemli dillərdə rəng adlarının semantik-struktur xüsusiyyətləri (alman və Azərbaycan dillərinin materialları əsasında) Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunmuş dissertasiyanın avtoreferatı, Bakı – 2015.

Ч. ДИККЕНСНИНГ “ДЭВИД КОППЕРФИЛЬД” АСАРИДА “ТАРБИЯ РОМАНЛАРИ” ГА ХОС ХУСУСИЯТЛАР ТАҲЛИЛИ

З.Т. Сафарова, ўқитувчи, Бухоро Давлат Университети, Бухоро

Аннотация. *Инглиз адабиётининг буюк ёзувчиси Чарльз Диккенс етим болалар ҳаёти ва кечинмаларини тасвирлайдиган асарлари билан машҳур. Ушбу мақолада муаллифнинг “Дэвид Копперфильд” асаридаги тарбия романлари элементлари тасвири таҳлил қилинади.*

Калит сўзлар: *Чарльз Диккенс, роман, етим, етимлик, тарбия романлари, автобиография, бош қаҳрамон*

Аннотация. *Великий писатель английской литературы Чарльз Диккенс известен своими произведениями, описывающими жизнь и переживания детей-сирот. В данной статье анализируется изображение элементов воспитательных романов в его известном произведении “Дэвид Копперфильд”.*

Ключевые слова: *Чарльз Диккенс, роман, сирота, сиродства, воспитательный роман, автобиография, главный герой*

Abstract. *The great writer of English literature Charles Dickens is well-known for his works describing the life and experiences of orphan children. The following article analyses the depiction of the elements of Bildungsroman novels in authors' masterpiece “David Copperfield”.*

Key words: *Charles Dickens, novel, orphan, orphan hood, Bildungsroman, autobiography, main hero*

Атоқли инглиз ёзувчиси Чарльз Диккенснинг “Дэвид Копперфильд” асари таржимаи ҳол тарзида ёзилган бўлиб, адиб унда ўз даврининг ижтимоий зиддиятларини бош қаҳрамон ҳаёти ҳамда унинг орзу-умидлари мисолида маҳорат билан ёритиб берган. Ёзувчи ижодига мансуб бошқа кўпгина романлари сингари бу асар ҳам етимлик мавзусини четлаб ўтмаган. Ушбу мақола асардаги етимлик ва етим образнинг ички кечинмалари тасвирини ҳамда унда мавжуд бўлган тарбия романларига хос хусусиятларни таҳлилга тортади.

Маълумки, тарбия романлари (bildungsroman) бош қаҳрамоннинг ёш болалик давридан то вояга етиб жамиятда ўз ўрнини топунигача, яъни мустақил шахс сифатида шаклланишигача бўлган ҳаёт йўлини акс эттиради. Бундай усулда ёзилган энг машҳур инглиз романлари сифатида Ч.Диккенснинг “Катта умидлар”, Г.Фильдиннинг “Том Жонс топилдиқ тарихи”, Ш.Бронтенинг “Жейн Эйр”, Ж.Жойснинг “Мусаввирнинг ёшликдаги портрети”, Д.Г.Лоуренснинг “Ўғиллар ва Жазманлар”[9,4] каби дурдона асарларни санаб ўтиш мумкин. Айнан шу китоблар дунёни ўзгартирган, вақт чиғиригидан ўтган асарлардир. Улар қаторида “Дэвид Копперфильд” асарини ҳам таъкидлаб ўтиш лозимки, ўз вақтида буюк рус ёзувчилари Толстой ва Достоевский ҳам романдан каттиқ таъсирланганларини ёзишган [10]. Ҳатто, муаллифнинг ўзи бу китоб ўзининг 15 та романи ичида энг сеvimлиси эканлигини айтиб, Дэвиднинг бахтсизликларини-синовларига нисбатан кучли алоқадорликни ҳис қилишини, асар унинг ҳиссиётларини жунбушга келтиришини бир неча бор эътироф этган [10].

Маълумки, етим образлар ҳам оғзаки, ҳам ёзма болалар адабиётида тез-тез учраб туради [4,1]. Айниқса, қиролича Викториа ҳукмронлиги даврида Чарльз Диккенс ўз романлари орқали инглиз адабиётидаги энг машҳур етим образларни яратишга муваффақ бўлди. Бундай образларни унинг деярли барча асарларида учратиш мумкин. Уильям Мейкпис Теккерей Диккенс романларига таъриф бериб, унинг етим образлар яратишдаги “аъло қобилият” соҳиби эканлигини таъкидлаб ўтади [8].

Ўша даврда яратилган бошқа ёзувчиларнинг асарлари билан солиштирганда Диккенс романлари ҳаётнинг энг долзарб, нозик нуқталарини ёритиб берганлиги билан ажралиб туради. Фикримизни далиллаш сифатида ҳинд олими Б.П. Чаудхури (1992) Чарльз Диккенс ҳақида айтган куйидаги жумлаларни келтириш мумкин:

Dickens has a unique position in English literature for his special form of self-expression in prose, fiction. Dickens's artistic method, his choice of material and his manner of rendering that material, is

Dickens's style. [10,32] (Диккенс Инглиз бадий адабиётида ўзига хос ифода услуби билан алоҳида ўрин эгаллайди. Диккенснинг бадий усули, материал танлаши ва бу материални ифодалаш тарзи унинг оригинал услубини ташкил қилади.)

Асарни ўқир эканмиз, унда адиб ҳаётида содир бўлган бир қатор реал воқеаларнинг ўз аксини топганини кўриш мумкин, аниқроқ қилиб айтганда, Дэвиднинг Мурдстоун ҳамда Гринсби омбухоналарида бошидан кечирганлари Диккенснинг Уоррен пойябзал фабрикасида ўтказган кунлари билан деярли бир хил. Ягона фарқ шундаки, Диккенс отасининг ўрнида Жаноб Микобер исми ишлатилган. Дэвид ҳам ўғай отаси туфайли эрта ёшидан ишлашга мажбур бўлади ва айнан ўша қийинчиликларнинг гувоҳи бўлади. Бобур Наби айтганидек, Диккенс бешафқат кечган болалик йилларини “Дэвид Копперфильд” автобиографик романида ниҳоятда таъсирли қилиб қуйидагича тасвирлайди:

“Менинг на маслаҳатгўйим, на насиҳатгўйим, на руҳлантирувчим, на кўнгилга таскин берувчим, на менга ёрдам берувчи ва на мени қўллаб-қувватловчи одамим бўлган, умуман, мен ҳеч кимдан мурувват кутмаганман, гўё Арига кетаётгандек ёлғизланиб қолганман” [5].

Диккенс мазкур асарда нафақат етим болаларнинг машаққатли ҳаётини, балки, ўша даврдаги таълим, ижтимоий ишчи қатлам ва камбағаллик масалаларини ҳам муваффақиятли ёритишга эришди. Таҳлиллар шуни кўрсатадики, Диккенснинг “Оливер Твист”, “Катта Орзулар” ҳамда “Дэвид Копперфильд” асарларидаги бош қаҳрамонлар шаклланиши ва воқеалар ривожиди муштаракликлар мавжуд. Бу протогонистларнинг барчаси ё жамиятнинг ё атрофларидаги одамларнинг адоласиз муносабатларига гувоҳ бўлишади. Шундай бўлса-да, улар ҳаётлари давомида узоқ қариндошларидан, баъзида ҳатто мутлақо бегона кишилардан кутилмаган кўмак олишади. Ёзувчи бу билан жамият бутунлай разолатга ботмагани, меҳрибон ва инсофли одамлар ҳам мавжудлигини кўрсатиб беради. Ўз асарлари орқали адиб жамият вакиллари қалбида инсонпарварлик руҳини уйғотишни ният қилади, уларни тарбиялай олишига ишонади. Виржиния Вулф Диккенс романларига қуйидагича таъриф беради: *“Диккенсни ўқиганимизда руҳий жиҳатдан ўзимизни яна қайта поклангандек бўламиз. У аниқ ва муқаррар бўлмаган, деталларда учрамайдиган қаҳрамонларни яратди, лекин унинг ёввойи қалами ажабтовур, ўзига хос образларни кашф этдики, уларни илғамасликнинг иложи йўқ эди”* [5]. Дарҳақиқат, Ч.Диккенснинг тарбия романлари дидактик хусусиятга эга бўлиб, инсоннинг маънавий-ахлоқий шаклланишига таъсир этувчи жамиятнинг конструктив ва деструктив механизмларини очиш имконини беради [6].

Гарчи Дэвид Копперфильд асари бош қаҳрамони Дэвиднинг отаси у туғилганидан олти ой ўтиб вафот этган бўлса-да, Оливер ва Пипдан фарқли ўларок у болалик даврини онаси билан бахтли ўтказади, аммо, Дэвид етти ёшга тўлганида онаси ёвуз ва жоҳил одамга турмушга чиқади ва бу бахтли кунлар якун топади. Шундан сўнг, қийинчиликлар гирдобидида қолган қаҳрамон бутун ҳаётини *жамиятда ўз ўрнини топиш* учун курашиб ўтказади [7]. Бу кураш тарбия романларининг энг муҳим жиҳатларидан биридир. Етимлик ҳақидаги бошқа романлар сингари Дэвид ҳам ўғай отасининг золимлигидан азият чекади. Жаноб Мурдстоуннинг шавқатсиз муносабати тасвири келтирилган қўйидаги мисраларда ўғай отанинг қанчалик раҳмсиз эканлигини кўриш мумкин:

I caught the hand with which he held me in my mouth, between my teeth, and bit it through. It sets my teeth on edge to think of it. He beat me then, as if he would have beaten me to death. Above all the noise we made, I heard them running up the stairs, and crying out -I heard my mother crying out -and Peggotty [3].

Бечора болани қаттиқ қалтаклаб бўлгач, уни аянчли аҳволда қолдириб, хонани қулфлаб чиқиб кетади. Ёзувчи бу изтиробларни шундай моҳирлик билан тасвирлайдики, воқеалар китобхон кўз олдидида жонлангандек бўлади:

Then he was gone; and the door was locked outside; and I was lying, fevered and hot, and torn, and sore, and raging in my puny way, upon the floor [3]. (Кейин у кетди; эшикни ташқаридан қулфланган эди; Мен эса иситмадан титраётган, жароҳатлари зиркираётган ҳолда полда ётардим.)

Бош қаҳрамон тўққиз ёшга тўлганида онасидан ҳам ажралиб, бутунлай етим бўлиб қолгач, қийинчиликлар янада кучаяди. Шу даврдан бошлаб, Дэвиднинг нақадар ёлғиз ва ҳимояга муҳтож эканлигини ҳис қилиш мумкин. Ўғай отанинг зулми кундан-кунга ошиб борар, бола ўзини гўё бутун оламда ёлғиздек ҳис қиларди. Жаноб Мурдстоун меҳр-шавқат нималигини билмай, уни оғир

меҳнатлар қилишга мажбур қилади. Қуйидаги парчадан кўриниб турибдики, ўғай отаси Дэвидни ўқитиш ўрнига уни пул топиб келишга мажбур қилган:

You have received some considerable education already. Education is costly; and even if it were not, and I could afford it, I am of opinion that it would not be at all advantageous to you be kept at a school. That is before you, is a fight with the world; and the sooner you begin it, the better [3]. (Сен аллақачон етарли таълимни олиб бўлдинг. Таълим олиш анча қиммат; нима бўлганда ҳам сени ўқитишга қурбим етмайди, ўйлашимча сени мактабда қолдиришнинг ҳеч қандай афзаллиги йўқ. Олдинда бу дунё билан кураш турибди, ва уни қанча тез бошласанг шунча яхши.) Ўғай ўғлидан шу баҳона билан қутулишни истаган жаноб Мурдстоун Дэвидни Мурдстоун ва Гринсби омборхоналарига ишлашга юборади. Бироқ, доимий оч бўлишига қарамай хўжайинлари томонидан қаттиқ меҳнат қилишга мажбурланган бола, қочиш йўлини қидиришга тушади. Айтиш жоиз, адиб ёшлигида иш излаб юрган кезлари Лондон кўчаларида ўзи гувоҳ бўлган ноҳақликларни омборхоналардаги ҳаёт мисолида тасвирлаб берган. Ниҳоят, Дэвид ўз ҳаёт йўли, ўз тақдирини излаб, бу зolim макондан қочиш кетади. Қочқинлик даври эса асарда тарбия романларига оид яна бир хусусият мавжудлигини кўрсатиб беради.

Асарнинг кейинги воқеалари Дэвидга маълум ягона қариндоши, отаси томонидан катта аммаси, меҳрибон ва раҳмдил Бетси Тротвуд билан боғлиқ. Аммаси билан бир неча йилни хотиржамликда ўтказган Дэвид унинг кўллаб-қувватлаши билан яхшироқ мактабда ўқийди ва сифатли таълим олиш имкониятига эга бўлади. Асар сўнгида қийинчиликларни енгиб ўтган қахрамон севган инсони билан оила қуриб, ёзувчилик соҳасида муваффақият қозонади ва ўз бахтини топади.

Таҳлиллардан келиб чиқиб, “Дэвид Копперфильд”ни Чарльз Диккенснинг “Катта умидлар” асари сингари яна бир муваффақиятли “Тарбия романи” (Bildungsroman) деб хулоса қилиш мумкин. Бу турга мансуб бошқа романларда бўлгани сингари, “Дэвид Копперфильд” асарида ҳам бош қахрамон қийинчилик ва ноҳақликларга қарамай, ўзлигини, софдил қалбини йўқотиб қўймайди.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Ahronqulov A, Rahmonqulov A. Jahon bolalar adabiyoti namoyondalari. – Farg’ona, 2012. – Б.92.
2. Холбеков М.Н. Инглиз адабиёти классиклари. Био-библиографик кўлланма.-Жиззах: ЖДПИ,2014,-88 б.
3. Charles Dickens. David Copperfield. – Москва, 1949. Р. 847
4. Бобур Наби. Диккенснинг иқрори. Жаҳон адабиёти журнали, 2013, №2.
5. Махмудова Н.А. Чарльз Диккенс ижодида тарбия романи жанри типологияси: Филол. Фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) дисс. Автореф. – Тошкент, 2020.
6. Safarova Z.T. Depiction of orphan hero in Great Expectations. Monographia poconferencyjna: Science, Research, development # 33 Paris, French 30.09.2020
7. Safarova Z.T. Analysis of orphan images and orphanhood in children’s literature. Бухоро давлат университети илмий ахбороти, 2020- йил 6-сон
8. Simhachalam Thamarana. Origin and Development of Bildungsroman Novels in English Literature. International journal of English Language, Literature and Humanities, Volume III, Issue VI, August 2015 – ISSN 2321-7065
9. Ali Albashir Mohammed Alhaj. Charles Dickens’s David Copperfield: New Critical Reconsiderations. English Language and Literature Studies; Vol. 5, No. 4; 2015, ISSN 1925-4768 E-ISSN 1925-4776
10. <https://50yearproject.com/2012/01/10/woolf-and-dickens/>

УЎК 81-13

ҚАШҚАДАРЁ ВИЛОЯТИ НИКОҲ ТЎЙ МАРОСИМИ ВА УНИНГ ТАРБИЯВИЙ АҲАМИЯТИ

К.Н. Суннатиллаев, ўқитувчи, Ўзбекистон давлат санъат ва маданият институти, Тошкент

Аннотация. Ушбу мақолада Қашқадарё вилояти тўй маросимларининг тарбиявий аҳамияти ва ўзига хос хусусиятлари ҳақида маълумотлар берилган. Тўй – бу, оилавий маросимлар сирасига киради ва ижтимоий-маданий муҳитда катта бадий-эстетик тарбияга эга маросим ҳисобланади. Шунингдек, Қашқадарё воҳаси тўй маросимларининг тарбиявий жиҳатларини ўрганиш ва янада такомиллаштириши юзасидан тақлиф ва тавсиялар берилган.

Калит сўзлар: тўй, воҳа, этнография, маросим, маданият, санъат, тарбия, фольклор, маърифат

Аннотация. В статье представлена информация об образовательном значении и особенностях свадебных церемоний в Кашкадарьинской области. Свадьба – это семейная церемония, которая требует большого художественного и эстетического воспитания в социокультурной среде. Также были внесены предложения и рекомендации по изучению и дальнейшему совершенствованию образовательных аспектов свадебных церемоний в Кашкадарьинском регионе.

Ключевые слова: свадьба, оазис, этнография, обряд, культура, искусство, воспитание, фольклор, просвещение

Abstract. This article provides information about the educational significance and peculiarities of wedding ceremonies in Kashkadarya region. A wedding is a family ceremony and has a great artistic and aesthetic upbringing in a socio-cultural environment. Suggestions and recommendations were also made to study and further improve the educational aspects of wedding ceremonies in the Kashkadarya region.

Keywords: wedding, oasis, ethnography, ceremony, culture, art, upbringing, folklore, enlightenment.

Ўзбек халқ оғзаки ижоди аждоқларимиз бадий салоҳиятининг асрлар мобайнида тараққиёт этиш жараёналарида шаклланган қудратли маънавият хазинасидир. Зукко аждоқларимизнинг дастлаб воқеликка бўлган мифологик қарашлари, тафаккур доирасининг ривожланиши давомида бадий-эстетик ҳодисага айланиб, сўз воситасида поетик ифодалашлар натижасида хилма-хил жанрлардан таркиб топган фольклор аънавалари шаклланиб, асрлар давомида халқ бадий салоҳияти сарчашмасидан озикланиб, ривожланиб келган. Фольклор ва этнография халқимизни юксак қадриятлар руҳида тарбияловчи маънавият сарчашмасидир. Халқ оғзаки ижодиётида мужассамлашган халқона миллий ғоялар ёш авлодни маънавий комил инсонлар қилиб тарбиялашда муҳим амалий аҳамият касб этган.

Айниқса маросимлар инсонлар ҳаётининг маданий-маърифий кўзгуси сифатида хизмат қилган. Халқимиз томонидан яратилган фольклор санъати аънаваларини ривожлантириш ва янада камол топтиришда, айниқса фольклор қадриятларини жаҳонга танитишда ўзбек фольклоршунослари, санъатшунос олимлар қатори фольклор-этнографик жамоалар, аскиячи ва кизикчилар, дорбозлар ва халқ хунармандлари, бахши-шоирлар, халфа ва жировлар улкан ишларни амалга ошироқдалар [1: 60]. Албатта, фольклор ва этнографиямизнинг илмий-амалий жиҳатларини ўрганиш, таҳлил қилиш ва жаҳон санъати билан интеграцион жараёнини таъминлаш ёш фольклоршуносларнинг долзар масъулиятли вазифаси ҳисобланади.

Фольклор санъати қадим даврлардан халқ орасида шаклланиб, замонлар ўтиши билан сайқалланиб, профессионал илмий-амалий тадқиқот объектига айланган. Чунончи, халқ оғзаки ижоди миллий маънавиятимиз ва маданиятимизнинг негизи ҳисобланади. Фольклор-этнография санъат соҳаси билан уйғун ривожланган бўлиб, бири-бирини мукамаллаштириб, бадий жиҳатдан тўлдириб туради. Қашқадарё воҳаси ҳам ўзининг ранг-баранг урф-одат, маросим ва маданий тадбирлари билан бошқа вилоятлардан маълум даражада ажиралиб турган. Қашқадарё вилояти ўзининг узоқ тарихга, ўзига хос фольклор ва этнографиясига эгадир. Мухтарам Президентимиз Ш. Мирзиёев: “Қашқадарё – қадимий ва табаррук замин, мард ва бағрикенг, меҳнаткаш ва лафзи ҳалол, ғурури баланд инсонлар юртидир. 2700 йиллик тарихга эга Шаҳрисабз ва Қарши шаҳарлари билан бутун халқимиз фахрланади. Ўрта асрларда Насаф, яъни бугунги Қарши Ислом цивилизациясига беқиёс ҳисса қўшгани учун “Мадина” деган олий мақомга сазовор бўлган. Бундай юксак мақомга Ислом оламида фақат 8 та шаҳар лойиқ қўрилган. “Илм ва дин қуббаси” номини олган Шаҳрисабздаги Оқсарой, Дорус-саодат, Дорут-тиловат каби меъморий обидалар, Темурийлар Ренессанси даврининг буюк намуналари сифатида беқиёс аҳамиятга эга [2] – дея таъкилдаб ўтгани юқорида келтирган фикримизни яна бир қарра тасдиқлаб, Қашқадарёнинг тарихи, адабиёти ва санъатини теранроқ ўрганишга даъват этади. Ҳозирги кунда бу ишларни таълим-тарбия тизимида, ёшлар орасида кўпроқ олиб бориш, илмий-тадқиқот ишларини чуқурлаштириш ва тарғибот-ташвиқот ишларини ташкил этиш, маданий-маърифий тадбирлар орқали ўзбек оғзаки ижодининг жамият ҳаётидаги ролини ошириш керак.

Фольклор-этнографиянинг ажралмас қисми – маросимлардир. Маросимлар эса ўзида халқ оғзаки ижодини умумлаштириш орқали шаклланган. Инсонга сиҳат-саломатлик тилаш, унинг

турмушида тўкин-сочинлик, кундалик ҳаётида омад келтириш ёки инсон ҳаётининг муҳим нуқталарини қайд этиш, нишонлаш мақсадида махсус ўтказиладиган, халқ орасида қатъий анъанага айланиб қолган хатти-ҳаракатлар “маросим” – дейилади. Таниқли олим Баҳодир Саримсоқовнинг таърифидан маълум бўладики, маросим халқ орасида қатъий анъанага айланган тадбир ҳисобланади. Инсон туғилганидан то ҳаётдан кўз юмгунига қадар ўнлаб маросимлар гувоҳига айланади. Гоҳида унинг марказий қахрамони, гоҳида иштирокчи, гоҳида оддий кузатувчи бўлади. Аммо, маросимлар ҳаётнинг ажралмас қисми сифатида ҳамيشа ҳамроҳликда содир бўлаверади.

Маросим араб тилидаги “марсум” сўзидан олинган бўлиб, биринчиси – чизилган; иккинчиси – расм қилинган; ўчинчиси – одат бўлган маъноларини англатади. Муайян қоидалар асосида чизилган, миллат томонидан расм қилинган ва одат тусига кирган тадбирларни эса шартли равишда уч турга бўлиш мақсадга мувофиқдир. Улардан биринчиси, оилавий маросимлар бўлиб, одатда, бирор шахс ёки оила аъзоси ҳаётидаги муҳим воқеалар муносабати билан амалга оширилади. Оилавий маросимлар иштирокчилари қариндошлар, куда-андалар, дўстлар, таниш-билишлар, кўшниллар ва маҳалладошлар иштирокида ўтади [3]. Қашқадарё вилояти тўй маросимлари ичида оилавий маросимлар сирасига кирувчи тўй маросимлари ҳам воҳада қадим-қадим замонлардан катта шодиёна билан ўтказилиши урфга айланган. Тўй-ҳаётнинг катта шодиёнаси, оила бахт-саодати ва фаровон турмуш рамзи, инсон умрининг гултожи, ҳаётнинг энг бахтли, энг қувончли дамларидир. Дунёдаги барча халқларда тўй ўтказиш удуми мавжуд. “Тўй ўзига хос ибрат олиш тантанаси. Зеро, тўй маросимида баҳамжихатлик, аҳиллик, иноқлик, иззат-икром, меҳр-оқибат, меҳмоннавозлик каби фазилатлар ўз ифодасини топади. Инсон зотини қадрлаш, ҳурматлаш ва улуғлашда тўйлар ана шундай беқиёс қимматга эга. Ўзбек халқимизда қадимдан никоҳ тўйининг тарбиявий аҳамияти юқори бўлганлиги маълум. Ҳозирги пайтда айниқса никоҳ тўйларининг янгича, замонавий шакллари қарор топмоқда. Лекин, бунда унинг тарбиявий аҳамияти ва тарихий ривожланиш босқичлари ўзгаришларга ўшрамаслиги лозим. Унинг тарихий асослар сақлаб қолинган ҳолда, мазмунан ўзгармаслиги зарур. Тўй маънавий-маърифий тадбир сифатида ҳам алоҳида эътироф этилиши мумкин. Сабаби, унда ижод маҳсули ҳисобланган қуй, кўшиқ, ҳажвий сўзлар, “гул базми” (шеърый мусобақа), миллий спорт мусобақаларидан кенг фойдаланилган.

Тўй бир кишининг шахсий хусусий иши бўлмай, у кенг жамоатчилик ташаббуси ва иштироки билан ўтадиган тантанадир. Шунинг учун тўйларни замон талаби даражасига кўтариш доимо муҳим муаммо ҳисобланади. Чунки ҳозирги пайтда тўйларни ташкил қилиш борасида кўпгина муаммолар мавжуд. Биз биринчи ўринга тўйларнинг моддий эмас, маънавий хусусиятини қўйишимиз керак. Тўғри бугунги кунда моддий эҳтиёж ижтимоий-маданий ҳаётнинг ажиралмас бир қисмига айланиб бўлди. Шунинг учун ҳам маҳаллаларда тўйнинг маънавий тарбиясини ва ҳақиқий эстетикасини асраб-авайлаш учун махсус комиссиялар ташкил этилган. Аммо, бу дегани тўйлар бўйича барча муаммолар ҳал бўлди, деган эмас. Тўйлар тарбия, оммавий тарбия қуроли эканлигини унутмаслигимиз зарур. Жамиятда маънавиятли шахсларни тарбиялашда тўйнинг маънавий аҳамияти юқоридир. Бу ҳақида У.Қорабоев қўйдаги фикрни билдирган.

“Ҳозир тўйларнинг моддий томонига кўп эътибор берилади. Аммо тўйларнинг маънавий-бадий савияси замон талабидан анча орқада қолмоқда. Тўғри, маҳалла, қишлоқ кенгашлари қошида ташкил этилган тўй комиссиялари ушбу халқ тадбирларини замон талаблари даражасида ўтказишга интилоқда. Лекин баъзи жойлардаги комиссиялар тўйларнинг моддий ва маиший томонлари билангина машғул бўлиб қолмоқдалар холос.

Комиссия таркибига тўйнинг бадий қисмини ташкиллаштиришга ёрдам берувчи маданият марказлари ходимлари ва ижодкорларни ҳам қўшиш мумкин. Тўйнинг бадий дастурини тузиш, оммавий рақс, кўшиқларни бошқариб бориш кабиларга ёрдам бериш уларнинг асосий вазифаси қилиб белгиланиши керак. Комиссия ўзининг махсус иш режасига эга бўлиши, тўйлар махсус сценарий асосида ўтказилиши лозим. Сценарийда тўйнинг барча икир-чикирлари (столга нима қўйилишидан бошлаб, кимга сўз берилиши ва ким қайси кўшиқни ва бошқа бадий номерларни ижро этишигача) ўз ифодасини топмоғи керак. Чунки маълум режага мувофиқ ўтказилмаган тўй тартибсиз, фэйзсиз бўлади. Маданият ходимлари ёрдамида тузилган сценарий тўй комиссиясининг кенгайтирилган йиғилишида муҳокама қилиниб, тасдиқланиши муҳим аҳамиятга эга. Тўйларни ўзига хос байрам тарзида ташкил этиш, ҳар томонлама тартибга солиш, ихчамлаштириш, айниқса,

бадий жиҳатдан бойитиш ҳозирги давр талабидир [4]. Ҳақиқатан ҳам ҳозирда оилавий тўй маросимларини ташкил этиш билан шуғулланадиган махсус ташкилотлар фаолият олиб бормоқда. Уларнинг вазифаси эса, тўйларни широйли ва тартибли ўтказишидан иборат. Уларнинг фаолияти моддийлик билан боғлиқ бўлган бўлса да, тўйнинг маънавий жиҳатини тўй эгалари ҳал этиши зарур. Чунки, никоҳ тўйи ҳар бир кишининг ҳаётида янги саҳифа очадиган, муҳим бурилиш ясайдиган энг муҳим воқеанинг тантанали нишонланишидир. У ҳар бир йигит ва қиз ҳаётидаги энг унитилмас воқеадир. Никоҳ тўйи оилавий маросимлар ичида энг йириги бўлиб, уни ташкил қилиш ва ўтказиш жараёни узоқ муддатни ўз ичига олади. Никоҳ тўйи билан боғлиқ одатлар, ирим, удум, расм-русумлар ҳам жуда кўпдир. Ўзбекистоннинг турли шаҳар қишлоқларида ўтказиладиган никоҳ тўйларининг умумий жиҳатлари бўлганидек, ҳар бир ҳудуддаги тўйларнинг ўзига хос томонлари ҳам мавжуддир. Юқорида ўзбек никоҳ тўйлари уч босқичли жараён эканлигини алоҳида таъкидлаб ўтган эдик. Улар кўйидаги босқичлар:

Биринчи босқич – келин танлаш, унга совчи юбориш, нон синдириш, фотиҳа қилиш каби маросимлардан ташкил топади.

Иккинчи босқич – келинни куёвнинг ўйига олиб келиш, никоҳлаш, тўй-томоша, базм каби тадбирларни ўз ичига олади. Фольклоршунос Б. Саримсоқов таъкидлаганидек, бу босқич моҳият жиҳатидан маросимнинг энг олий нуқтаси ҳисобланади.

Учинчи босқич – никоҳ тўйидан сўнг ўтадиган – “юз очди”, “келин салом”, “куёв чақирди” кабилардан иборат. Хоразм, Бухоро, Фарғона водийси, Қашқадарё Сурхондарё воҳаси, Тошкент ўтказиладиган никоҳ тўйларида ўзига хос одатлар, удумлар мавжуд. Фарғона ва Қашқадарё тўйлари қиёсланса, улар ўртасида ўхшаш ва ўзига хос жиҳатлар борлиги ҳам аниқ билинади. Масалан, Қашқадарё тўйларинининг биринчи босқичида: “қўлини сўраш”, “ковуш йиртар”, “оғиз боғланди”, “эшик очди”, “бешик кертти”, “қулоқ тишлар”, “кулча синдириш”, “фотиҳа тўйи”, “пайшанбалик”, “ҳайитлик”, (“байрамлик”), “қопқайтарди”, “қуда қувди”, “сават қайтди”, “тўққиз бичар”, “ҳордик”, “ўтин пули”, “тутун пули”, “овул пули”, “кўрпа бичди”, “кўрпа ювиш”, “пахта пули”, “сарпо бичар”, “қўл солишиш”, “қуш оши”, (“буғдой оши”), “куёв ҳашар”, “сут пули” “борлиқ”, “келин кесиш”, “тўққиз жўнатиш” каби удумлар мавжуд[5:19].

Қашқадарё воҳасининг тўй маросимлари негизидан ўтказиладиган бу удумларнинг ғоявий тарбияси аҳолининг миллий қадриятларини юзага чиқариш ва тарбиялашдан иборат. Никоҳ тўйлари таркибидаги удумлар бебаҳо маданий-маърифий қадрият бўлиб, у тириклик шукронаси, орзиқиб кутилган эзгу мақсадлар, шод-у хуррамликнинг рамзий ифодаси ҳисобланади. Барча ҳудудлардаги каби, Қашқадарё вилоятининг тўй маросими ҳам учта босқичта ўтказилади. Уларнинг ҳар бири маълум тарбиявий аҳамиятга эга. Қашқадарё воҳасидаги никоҳ тўйларининг уч катта босқичи ҳақида С.Давлатов кўйидаги фикрлари билдириб ўтган.

Биринчи босқич қиз танлаш, совчилар юбориш, унаштириш, фотиҳа тўйи ўтказиш каби удумлардан ташкил топган. Иккинчи босқич катта тўй, яъни келинни куёвниқига олиб келишдан иборат. Учинчи босқич юз очди, келинсалом ва куёв чақирди каби удумларни ўз ичига олади. Албатта, тўй маросими бир-икки кунда ўтадиган тадбир. Уни бадий жиҳатдан, маданий-маърифий хусусиятларини кенг ёритиб беришда Қашқадарё вилоятидаги маданий-марифий муассасаларнинг роли ва аҳамияти катта ҳисобланади. Қашқадарё воҳаси тўй маросимларининг тарбиявий аҳамиятини саҳнавий асарлар орқали томошабинга этказиб бериш унинг таъсир кучини оширади.

Қашқадарё вилояти Муборак тумани маданият ишлари бўлимининг “Занжирсарой” фольклор-этнографик ансамблида воҳа тўй маросимларини саҳналаштириш бўйича репертуарлар мавжуд. Қашқадарё тўй маросимлари негизида саҳналаштирилган мазкур асарларнинг тарбиявий аҳамияти юқори. Энди, ансамбл фаолиятига қисқача тўхталиб ўтамиз. Саноатчилар шаҳри баҳорни Наврўзи олам билан қаршилашга одатланган. Байрам шукуҳи ўша кезлари шаҳарга ўзгача тароват бағишлайди. Шаҳарликлар куйга, қўшиққа эҳтиёж сезади. Шунда “Занжирсарой” фольклор-этнографик жамоаси ўзининг сержило кўшиқ ва рақслари, саҳнавий кўринишлари билан уларнинг жонларига оро киради, шаҳар баҳорий гўзаллик билан янада уйғунлашади. “Занжирсарой” фольклор-этнографик ансамблининг тарихига назар ташласак, у 1995 йил Муборак туманидаги иккинчи маданият уйи қошида ташкил топган. Унинг номи бевосита туман тарихи билан боғлиқ. Ансамбл “Муборак мадҳи”, “Қуглов”, “Чўпон кўшиғи”, “Нон тами”, “Совчилик – элчилик” (тўй

маросимларининг тарбиявий аҳамиятини кўрсатиб берувчи), каби кўшиқлари билан эл оғзига тушди. Жамоа 1996-1997 йилларда Тошкент шаҳрида ўтказилган Наврўз тантаналарида халқ куйлари ва термаларини, воҳанинг ўзига хос миллий кадриятларини ва удумларини маҳорат билан ижро эта билдики, кейинчалик бу кўшиқ ва рақслар мамлакат миқёсидаги юксак сахналарда ҳам намойиш этилди. 1999 йил Урганч шаҳрида Жалолиддин Мангуберди таваллудининг 800 йиллиги тантаналарида жамоа ўзининг янги репертуарлари билан қатнашиб, хорижлик меҳмонларнинг ҳам ҳайратини оширди.

Халқ оғзаки ижодиёти қайнар булоққа ўхшайди. Тарбиявий асослари негизида эса, аллақачон тарбиявий мактаб яратилган. Унинг қатларидан минг-минг йиллик умумбашарий кадриятлар, урф-одатлар ва анъаналар қайнаб чиқаверади. “Занжирсой” жамоаси ана шулардан илҳом олиб ижод қилади. Уларнинг кўшиқларидан ўтмишни хотирлаш, бугунни кадрлаш, келажакни тасаввур қилиш туйғусини англаб олиш қийин эмас. “Занжирсой” фольклор-этнографик ансамбль жамоаси ўн йилдирки халқ дилига яқин оҳанглари куйлаб келмоқда. Ансамбл томонидан кўпгина тўй маросимларига оид санъат дурдоналари қайта тикланди ва тарбиявий жиҳатлари аҳоли орасида тарғиб қилинмоқда. Эндиликда улар олтин меросимиз сифатида авайлаб сақланмоқда. Ансамблнинг миллий кадриятларимизни тиклашдаги хизматлари муносиб баҳоланган. Яъни, 1996 йилда Тошкентда ўтказилган фольклор жамоаларнинг “Миллий кадриятлар – халқ бойлиги” кўрик-танловида биринчи ўринга лойиқ деб топилган.

Ансамблда 20 нафардан ортиқ турли касб эгалари бўлган иккинчи истеъдод соҳиблари фаол иштирок этиб, ўзларининг мазмунли репертуарлари билан туман, вилоятда ўтказилган байрам ва барча халқ сайлларида, пахта, ғалла мавсумларида воҳа аҳлига намунали хизмат кўрсатиб келмоқда. Жамоа республика миқёсида ўтказиладиган кўрик-танловлар, фестиваллар, Наврўз ва Мустақиллик каби умумхалқ байрамларига бағишланган тантаналарида фаол иштирок этиб, томошабинлар олқишига сазовар бўлмоқда [6].

Ансамбль репертуарида Қашқадарё тўй маросимларининг тарбиявий аҳамиятини мадҳ этувчи асарлар мужассам. Улар нафақат воҳанинг турмуш тарзи, маросим-удумларининг тарбиявий аҳамиятини акс эттиради, асарлари орқали инсонларни маънавий етуқликка шорлайди. “Занжирсой” фольклор-этнографик ансамбль жамоаси фаолиятини атрофлича ўрганиб чиқдик. Шу билан бирга Қашқадарё тўй маросимларининг тарбиявий жиҳатларини ўрганишда бирмунча қийинчиликларга ҳам душ келдик. Қашқадарё тўй маросимларини мукамал тарғиб этиш ва ўрганиш бўйича қуйидаги таклифларни билдирамиз:

- Қашқадарё тўй маросимлари билан боғлиқ илмий-амалий ишларни янада такомиллаштириш, тўй маросимларининг тарихини чуқур ўрганиш ва таҳлил қилиш;
- Қашқадарё вилоятида фаолият олиб бораётган фольклор-этнографик ансамбллар, хаваскорлик жамоалар фаолиятини кўллаб-қувватлаш, моддий ва маънавий рағбатлантириш;
- Вилоят маданият марказида тўй маросимларнинг тарбиявий аҳамиятини ошиб берувчи сахна асарларини яратишга туртки бўладиган танлов ва фестивалларни ташкил этиш ва тизимли ўтказишни йўлга қўйиш;
- Қашқадарё вилоятида фольклор-этнографик жамоалар, фольклоршунос олимлар билан ҳамкорликда ҳар уч йилда бир марта илмий-амалий, маданий-маърифий конференция, семинар-тренинг, анжуманлар ўтказишни йўлга қўйиш;
- Фуқаролик ҳолати далолатномаларини ёзиш (ФХДЁ) органлари билан фольклор-этнографик жамоалар ўртасида ҳамкорлик лойиҳаларини ишлаб чиқиш ва амалиётга жорий қилиш;
- Тўй маросимларини ташкил этиш ва ўтказиш билан шуғулланадиган замонавий ташкилотлар фаолиятини назорат қилиш ва маънавий жиҳатдан ёт ғоялардан асраш тизимини ишлаб чиқиш;
- Қашқадарё тўй маросимларининг тарбиявий ва ўзига хос хусусиятларини ёритиб берадиган қисқа метражли кинофильмлар ва ижтимоий роликлар танловини ўтказиш;
- “Ўзбеккино” миллий агентлиги ва Ўзбекистон МТРК билан воҳа тўй маросимлари ҳақида кинематография маҳсулоти ва теледастурлар тайёрлаш мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Davlatov S. O'zbek marosim-udumlarining etnohududiy xususiyatlari. – Toshkent, O'zR Fanlar Akademiyasi asosiy kutubxonasi bosmaxonasi, 2019. 123-b.
2. "XXI asr" gazetasi. 2021 йил. 14 октябр. № 40 (934) сони
3. http://turizm.kasaba.uz/uz/uzbek_legends_and_mythes/uzbek_national_falklore. Ўзбек маросим фольклори мақола.
4. Қорабоев У. Ўзбек халқ байрамлари. – Тошкент.: Шарқ, 2002. – 240 б.
5. Давлетов С. Қашқадарё воҳаси ўзбек тўй маросимлари фольклори. Автореферат. Т., 1996, 19-бет.
6. Юлдашева С. Фольклор-этнографик жамоалар услубиёти. – Тошкент, Наврўз 2014. 162 б.

УЎК 81-119

АЛИШЕР НАВОИЙ АСАРЛАРИНИНГ ЎЗБЕК ТИЛИ РИВОЖИГА ҚЎШГАН ХИССАСИ

М.Р. Тожибоева, ф.ф.н., Қўқон Давлат педагогика институти, Қўқон

Аннотация. Мақолада буюк мутафаккир ва шоир, давлат ва жамоат арбоби Мир Алишер Навоийнинг она тилимизга бўлган муносабатлари, асарлари орқали ўзбек тили ривожланишига қўшган хиссалари борасида фикр юритилган. Миллатимиз, миллий адабий-эстетик тафаккуримиз тарихида бобомизнинг қолдирган мероси теран мазмун ва юксак аҳамиятга молик. Қуйида шу ҳақда батафсил фикр юритилади.

Калим сўзлар: Навоий асарлари, ўзбек тили ривожини, ўзбек тили ва адабиёти, сўзнинг қудрати, ёзма ва оғзаки нутқ, нутқ маданияти

Аннотация. В статье отражено отношение великого мыслителя и поэта, государственного и общественного деятеля Мир Алишера Навои к нашему родному языку и его вклад в развитие узбекского языка своими произведениями. В истории нашего народа, нашего национального литературного и эстетического мышления наследие наших предков имеет глубокий смысл и большое значение. Более подробно это обсуждается ниже.

Ключевые слова: произведения Навои, развитие узбекского языка, узбекский язык и литература, сила слова, устная и письменная речь, культура речи

Abstract. The article reflects the attitude of the great thinker and poet, statesman and public figure Mir Alisher Navoi to our native language and his contribution to the development of the Uzbek language with his works. In the history of our people, our national literary and aesthetic thinking, the heritage of our ancestors has a deep meaning and great significance. This is discussed in more detail below.

Key words: works of Navoi, the development of the Uzbek language, the Uzbek language and literature, the power of words, oral and written speech, culture of speech

"Дунёдаги қадимий ва бой тиллардан бири бўлган ўзбек тили халқимиз учун миллий ўзгичимиз ва мустақил давлатчилик тимсоли, бебаҳо маънавий бойлик, буюк қадриятдир. Кимда-ким ўзбек тилининг бор латофатини, жозибаси ва таъсир кучини, чексиз имкониятларини ҳис қилмоқчи бўлса, мунис оналаримизнинг аллаларини, минг йиллик дostonларимизни, ўлмас мақомларимизни эшитсин, баҳши ва ҳофизларимизнинг сеҳрли қўшиқларига қулоқ тутсин".

Ш.М. Мирзиёев

Она тили мамлакатнинг ғурури, ифтихори ҳисобланади. Миллатнинг маданияти, маънавияти, зиёлилик даражаси она тилига муносабатда ҳам аниқ кўринади. Ўзбек тили ўзбек халқининг миллий бойлиги сифатида қадим-қадимдан бугунгача аждоқларимиз томонидан эъзозланиб, ардоқланиб, сайқалланиб келинмоқда.

Буюк мутафаккир ва шоир, давлат ва жамоат арбоби Мир Алишер Навоийнинг она тилимизга муносабатлари, бу тилнинг ниҳоятда бой, гўзал, такрорланмас тил сифатидаги имкониятларини ўзларининг шоҳ асарлари билан исботлаб берганликлари, она тилимизнинг софлиги, обрў-эътибори, таъсирчанлиги, юқори нутқ маданияти учун курашганликлари, миллатимизнинг фахри сифатида, ҳар қанча таҳсинга, эъзозга лойиқдир. Тил ва нутқ маданияти жамият ҳаётининг ажралмас қисми, чунки она тили муҳим тарбия воситаси сифатида кишиларни буюк мақсадлар сари йўналтиради, руҳлантиради, эзгу орзу-умидлар билан яшашга ундайди. Сўзнинг куч-қудрати, тилнинг ўткир қурол эканлигини Алишер Навоий асарлари мисолида аниқ ҳис этиш мумкин.

Она тилимиз бой, сержило ва гўзал тил эканлигига ҳеч ҳам шубҳа йўқ. У асрлар оша сайқал топиб келмоқда. Улуғ бобомиз Алишер Навоий бошқа тилларни камситмаган ҳолда, ўзбек тилининг нақадар бой тил эканлигини кўрсатиб берганликлари ва шоҳ асарлари билан бунга исботлаганликлари катта ибратдир.

Буюк бобоколонимизнинг улкан мероси, ўзбек тили ва адабиёти тараққиётига қўшган ҳиссаси, бадиий маҳорати, тилдан фойдаланишдаги ўзига хослиги ҳақида адабиётшунос, тилшунос олимлар кўп ва хўб ёзишган. Навоийнинг бой мероси ва навоийшунослик соҳасидаги илмий, ўқув манбаларни чуқур ўрганиш ва улардан кенг фойдаланиш кундалик вазифаларимиздан бўлиб қолмоқда. Айниқса, мустақиллик йилларида улуғ шоиримиз сўзларининг қадри яна баланд, тобора юксак бўлиб бормоқда.

Ўзбекистон Республикасининг «Давлат тили тўғрисидаги»ги қонуни ижросини тўла таъминлаш билан ўзбек тилининг мавқеини янада ошириш, унинг тарихий сарчашмаларидан фойдаланиб, гўзаллигини сақлаб қолиши ва бойлигини янада ёрқин намоён этиши учун катта имкониятлар яратиш мумкин. Бу соҳада энг бой ва боқий сарчашмалардан бири буюк мутафаккир ва улуғ шоир, йирик тилшунос олим Алишер Навоий меросидир.

«Хазойин ул-маоний», «Хамса», «Муҳокамат ул-луғатайн», «Маҳбуб ул-қулуб» каби шоҳ асарлар она тилимиздан моҳирона фойдаланишнинг ўзига хос маҳорат мактаби вазифасини ўтайди.

Алишер Навоий сўзнинг қудрати ҳақида тўхталиб, у инсон учун зарур қурол ва манба эканлигини баён этади. Масалан:

*Донау дур сўзини афсона бил,
Сўзни жаҳон бағрида дурдона бил.*

Ёки:

*Сўз қотиғи эл кўнглига озор айлар,
Юмиоғи кўнглиларни гирифтор айлар.*

Она тилимизнинг бойлиги, қудратини юксак баҳолаган шоир «Муҳокамат ул-луғатайн» асарида унинг фазилатларини ниҳоятда чиройли тасвирлаб беради. Тилимиздаги сўзларни юлдузларга ўхшатиш билан уларнинг ниҳоятда кўплиги, хилма-хиллиги ва бир-бирига ўхшамаслигини акс эттиради.

Тилдаги сўзларни чаманзордаги гулларга ўхшатиш билан сўзларнинг ўзига хос маъно, мазмунга эгаллиги назарда тутилади. Гул инсонни ўзига маҳлиё қилади, эътиборини тортади, уни қувонтиради, тилдаги сўзлар ҳам ана шундай фазилатга эга.

Киши сўзлашдан олдин сўзларни танлайди, уларни саралаб, зарурини, маъқулини ишлатади. Ҳар бир сўзни ишлатганда ҳам бошқаларга озор етказмасдан, маъносини ҳисобга олиб қўллайди. Тилдаги сўзлар инсоннинг энг нозик туйғуларини ифодалаш билан бирга кишининг ҳиссиётига катта таъсир кўрсатади. Шунинг учун сўзнинг қудратидан бошқаларга озор бериш учун эмас, уларни руҳлантириш учун моҳирона фойдаланиш зарур.

Бу ҳақда сўз юритганда, Навоийнинг «Тилга эътиборсиз - элга эътиборсиз» деган сўзлари замирида нақадар чуқур ҳаётий ҳақиқат мужассам эканига яна бир бор ишонч ҳосил қиламиз. Ҳазрат Алишер Навоий фикрларининг бугунги кун учун аҳамияти ва унинг Президентимиз томонидан янада бойитилганлиги она тилимизга янада эътиборли бўлишга ундайди.

Буюк бобомиз Навоий мероси ўзига хос ижод, маҳорат булоғидир. Бу булоқдан маҳорат билан фойдаланиш, унинг гўзаллигини ёзма ва оғзаки нутқимизда намоён эта олиш, бой имкониятларини юзага чиқариш, нутқ маданиятига эътибор бериш асосий вазифалардандир. Демак, ҳар биримиз юқори тил маънавияти ва нутқ маданиятини эгаллаш, саводхон, маҳоратли ва нотик бўлиш, таъсирчан ёзиш ва гапира олиш учун Алишер Навоий меросини чуқур ўрганишимиз ва ўргатишимиз зарур. Баркамол авлоднинг ҳар томонлама тарбиясида ҳам энг муҳим манбалардан бири Ҳазрат Навоий меросидир. Зеро, давлат тили ҳақидаги қонуннинг талаби ҳам шу – ўзбек тилининг мавқеини янада кўтариш билан унинг ҳам юртимизда, ҳам дунё миқёсидаги обрў-эътиборини янада юксакликка олиб чиқиш, ажодлар анъанасига содиқ қолиб, унинг гўзаллигини кенг намоёйиш қилиш, бойитиб бориш, юқори нутқ маданияти ва маҳоратига эришишдир.

Сўз мулкининг султони Алишер Навоий бобомиз «*Кўнгли қулфи маҳранинг қулфи тил ва гулфин калитин сўз бил*» Яъни инсон қалбининг хазиначисининг калити сўзидир, деганларида тилнинг

наинки мулоқот, балки дилларни боғловчи восита эканлигига эътибор қаратган. Халқимизнинг неча асрлик бой тарихи тарихи, кўхна ва серқирра маданияти ўзбек тили таъсирида шаклланган. Улуф шоиримиз Алишер Навоий шу тилда бебаҳо асарлар яратиб, дунёни лол қолдирган.

1470 йилларнинг охирларида Алишер Навоий ўзининг ўзбек тилида ёзган шеърларидан иборат илк девони – “Бадоеъ ул-бидоя” (“Бадийлик ибтидоси”) ни тузди.

ЮНЕСКО маълумотиغا кўра, хозирги кунда дунёда 6 минг 909 тил мавжуд бўлиб, улардан 200 га яқини давлат тили мақомига эга. Улар орасида она тилимиз-ўзбек тилининг ҳам борлиги қалбимизни фахр-ифтихорга тўлдирди. Инсон қалбига жамики эзгу фазилатлар она алласи, она тилининг бетакрор жозибаси орқали сингади. Ўзликни англаш, миллий онг ва кадриятлар, авлодларни бир-бирига рухий ва маънавий жиҳатдан боғловчи восита бу тилдир.

1989 йилда қабул қилинган қонунга асосан ўзбек тили Ўзбекистон Республикасида ягона давлат тили сифатида тан олинди. 1995 йил 21 декабрда қонун янги таҳрирда қабул қилинди. Ўзбекистон Республикасининг давлат тили тўғрисидаги қонуни қабул қилинган кунни байрам этиб нишонлаш тўғрисида 2020 йил 23 мартда Олий Мажлис қонунчилик палатасининг қонуни қабул қилинди.

Шундай экан ўзбек адабий тилни асраш ва уни ривожлантириш ҳар биримизнинг бурчимиз. Ўзбек тилига давлат тили мақомининг берилиши ва бу давлатимизнинг Асосий Қонунида мустақамлаб қўйилиши халқимиз тарихида буюк воқеа бўлганлиги шубҳасиз. Ўзбек тили давлатимиз рамзлари қаторида турадиган муқаддас тимсоллардан бирига айланди, бу тимсолга эҳтиром кўрсатишни юртимиздаги, миллатидан қатъий назар, барча кишилар ўзларининг фуқаролик бурчи деб билади. Айни пайтда мамлакатимизда 130 дан ортиқ миллат ва элат вакилларининг тиллари ва миллий кадриятларининг ривожини учун тегишли шароитлар яратилган.

Тил-миллат қиёфаси, маънавий бойлигимиз тимсоли. Тил туфайли халқ ва элатларнинг маданий урф –одатлари сақланиб қолади. Қачонки болалар ўз она тилларида ўқишни тўхтатар экан, ўша тил йўқолиш сари юз тутади. Тилларни сақлаб қолиш бу ўша халқнинг маданияти, урф –одати, расм-русумларининг боқийлигини англатади.

Ёшларимиз бугунги кунда ўз она тилимиз билан бир қаторда кўплаб чет тилларни ҳам ўрганмоқда. Глобаллашув даврида миллий тилимизнинг софлигини асраш, унинг луғавий бойлигини ошириш, турли соҳаларда тилимизга чет тиллардан кириб келаётган атамаларнинг ўзбекча муқобилларини яратиш ва истеъмолга киритиш вазифалари турибди.

Мамлакатимизнинг таълим-тарбия муассасаларида турк, инглиз, хитой, рус, япон, корейс, немис, испан, француз, араб ва ҳинд тиллари ўрганилмоқда. Ёшларимиз чет тилларини яхши билиши уларнинг камолотида катта аҳамият касб этади. Лекин ҳар бир йигит-қиз аввало, ўз она тилисини мукамал билиши ва уни ривожлантиришга ўз ҳиссасини қўшиши лозим.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Арагон Л. Навоий (В журн. "Шарк; Юлдузи", 1987, N4).
2. Ахмедов Б. Двлатшоҳ Самарқандий. Шоирлар бўстони. Фан, Т., 1981.

УЎК 81-13

ОГАҲИЙ ТАРИХИЙ АСАРЛАРИДА ДИНИЙ-МАЪРИФИЙ ЛЕКСИКАНИНГ АСОСИЙ МАВЗУ ГУРУҲЛАРИ

Ж.Халлиев, мустақил тадқиқотчи, Урганч давлат университети, Урганч

Аннотация. Мақолада Огаҳий тарихий асарларида ишлатилган диний-маърифий лексика хусусида гапирилиб, унинг асосий мавзу гуруҳлари таснифи берилган. Ишда таҳлил қилинган луғавий бирликларга диний-маърифий лексика деб қараши татбиқ қилинган.

Калит сўзлар: диний-маърифий лексика, тарихий асар, тарихий лексика, мавзу гуруҳлари

Аннотация. В статье обсуждается религиозно-просветительская лексика, используемая в исторических трудах Огахи, и дается классификация ее основных предметных групп. Лексические единицы, проанализированные в исследовании, трактовались как религиозно-просветительские лексика.

Ключевые слова: религиозно-просветительская лексика, исторический труд, историческая лексика, предметные группы

Abstract. The article discusses the religious-enlightenment vocabulary used in Ogahi's historical works and gives a classification of its main subject groups. The lexical units analyzed in the study were treated as religious-enlightenment lexicons.

Keywords: religious-enlightenment vocabulary, historical work, historical vocabulary, subject groups

Кардош хақлар тилшунослигида биз ўрганаётган мавзуга яқин қатор ишлар амалга оширилган. Масалан, А.М.Миннеғалиева “Татар диний-дидактик адабиёти тили: ислом юриспруденцияси трактати “Мухтасар ал-Кудури” материали асосида” номли номзодлик диссертациясини ҳимоя қилган... Ишда татар диний адабиёти тили семантик-стилистик аспектда ўрганилган. Муаллифнинг ўзи таъкидлаганидек, халқ тарихи яширинган, ҳаётнинг маънавий жиҳати учун хизмат қиладиган диний-дидактик услубнинг инсон ўз-ўзини англашидек энг сирли ва муҳим жиҳатларини очиб беришга ҳаракат қилинган [12].

Эски ўзбек тилида диний, шунингдек, тасаввуфий терминларнинг катта кўпчилиги араб тилидан ўзлашганлиги табиий, албатта. Шундай бўлишига қарамай, эски ўзбек тилидаги ҳам, ҳозирги адабий тилимиз ва шеваляримиздаги диний терминларнинг генетик мансублиги араб тили билан чегараланмайди. Ўзбек тили диний терминлар тизимида форс тилига мансуб сўзлар ҳам, ўз қатламга мансуб сўзлар ҳам анча. Биз қуйида мавзумиздан келиб чиққан ҳолда Огаҳий тарихий асарларида қўлланилган генетикаси эроний тилларга, хусусан, форс тилига алоқадор диний терминлар хусусида сўз юритамиз.

Огаҳий тарихий асарларида қўлланилган форс тилидан ўзлашган диний терминлар ўз навбатида кичик мавзу гуруҳларига бўлинади. Буларни а) мутлақ илоҳ тушунчасини ифодаловчи сўзлар; б) пайғамбар тушунчасини ифодаловчи сўзлар; в) фаришта тушунчасини ифодаловчи сўзлар; г) жаннат ва дўзах тушунчасини ифодаловчи сўзлар; д) ибодатга алоқадор тушунчаларни ифодаловчи сўзлар; ж) турли мазмундаги диний терминлар каби гуруҳларга ажратиш мумкин [8].

Диний-маърифий лексика барибир бошқа мавзу гуруҳларга нисбатан ўзига хослиги, авваламбор, араб, форс тилларидан ўзлаштирилган луғавий бирликлари, уларнинг маъно нозикликларига эътибор қаратиш лозим. Огаҳий тарихий асарларида оят ва ҳадислар аслиятда берилган.

Огаҳий тарихий асарларида Аллоҳнинг номлари тадқиқи асосан *Аллоҳ* лафзи, Таборак ва таолонинг асмой ҳусно деб номланган 99 та номи, *Тангри*, *Ҳудо*, *Рабб*, *Яздон*, *Кирдигор*, *Парвардигор*, *Илаҳи* каби лексик бирликлар ҳамда уларнинг келиб чиқиши, этимологияси, семантикаси каби масалаларни ўз ичига олади. Араб тилидан тилимизга кириб келган *Аллоҳ* калимаси ислом динини қабул қилган барча халқлар тилларида, шунингдек, ислом ҳақида тасаввурлари яхши шаклланган, мусулмонлар билан яқин ижтимоий-сиёсий, маданий муносабатдаги тиллар (масалан, рус, ҳинд каби)да мавжуддур. Бу турли халқ ва этносларнинг жуда қадим илдизга эга алоқалари ва диний-мифологик қарашлар борасида бир-бирига таъсири боғлиқдир.

Қадимги туркий тилда улук илоҳ оти бўлган *Тангри* // *тенгири* диний мифологизми қадим хитой тилида диний термин бўлган тьян (осмон) калимаси билан семантик алоқадорлиги бор. *Тангри* // *тенгири* дини-мифологизмининг қурилиши унинг туркий манбага эга сўз эканини тасдиқлайди. Бу диний-мифологизм билан боғлиқ мақоллар, фразеологик бирликлар ва бошқа унсурлар, асосан, туркий тилларнинг деярли барчасида ҳамда уларнинг диалектларида учрайди. И.Жафарсўйлу хунлар ва кўк туркларнинг бош тангриси *Тенгри* деб номланган. Шумерларнинг бош тангриси эса *Тенгир*дир. Хетт ва Урарту миҳхатларида илоҳ номи *Дингир* дейилган ва бу тасодифан эмас [1].

Адабиётларда бу сўзнинг *осмон*, *худо* маъноларини англатгани ва туркий тилда VIII асрдан қўлланигани қайд этилиб [6,2], замонавий туркий тилларда кенг тарқалган [3,5]. Ушбу сўз билан катта қўламдаги илмий қарашлар Р.Маҳмудов томонидан таҳлил қилинган [7]. Мухими, Г.Дёрфер бу сўз ҳақида адабиётларда келтирилган фикрларга танқидий ёндашиб ҳамда П.Пеллио ва Л.Лигетиларнинг қарашларини ёқлаб, бу сўзнинг келиб чиқиши номаълумлигини таъкидлайди [3].

Ҳақиқатан, дунё туркологиясида асл туркий бирликларни имкон қадар қариндош бўлмаган тилларга боғлаш ҳаракатларини ҳам илғаш қийин эмас. А.Ўразбоев мусулмон одам тилида Аллоҳ лафзидан бошқа сўз ҳам, жумладан, *тангри*, *худо* калималари ҳам мутлақ илоҳ маъносини англатишини таъкидлаб ёзишча, Алишер Навоий “Лисон ут-тайр”да

Жон қуши чун мантиқи роз айлағай,
Тангри ҳамди бирла оғоз айлағай. –

байтидаги “тенгри ҳамди бирла оғоз айлағай” мисрасидаги “оғоз”нинг денотатив маъноси *бошлаш* эканини назарда тутсақ, Алишер Навоий ғоят санъаткорона тарзда Қуръони карим Тангри – Аллоҳ ҳамди – “Фотиҳа” сураси билан бошланишига ишора қилади. Худди шу фикр исботини “Риёзу-д-давла”да ҳам кўрамыз:

Қудратин чун Тенгри изҳор айлади,
 Йўқтин ашённи намудор айлади [4].

Огаҳий тарихий асарларида асмой ҳусно баён қилинаётган воқеаларга алоқадор тарзда жуда юксак бадиий ифодага хизмат қилган: “Ул ҳазрат шикор асносида ва тоғу туз фазосида *Сонеъи қодир* санъатининг ажойиби ва *Қодир* *соней* қудратининг ғаройиби тамошосидин кўнгул кўзиға сафо ҳосил қилиб, ул кўзгуни жамоли ийқон нақшиға восил этти” [4]. Ушбу парчанинг ўзида сажъ ва тарди акс асосида таносуб билан биридан муштак *соней*, *сунъ*; *қодир*, *қудрат* сўзлари иштироки иштиқокни келтириб чиқарган. Хусусан, Огаҳий тарихий асарларининг ҳар бири муқаддимасида асмой ҳуснонинг ҳар бири ўта юксак ақидавий, руҳий, таълимий вазифа бажара олган. Жумладан, “Риёзу-д-давла” муқаддимасидан: “*Молику-л-мулкеким*, мулки безаволи инқилоби замондин нуқсонпазир эрмас, Соҳибу-л-қудратеким, қудрати лоязали андин ўзга ҳеч кишига даст бермас...

Ҳақимеким, ҳикмати комиласи била малойикайи муқаррабиннинг халифайи соҳибиззатин ибоду нафаронлиғ жиҳатидин “ва инна ‘алайка ла‘натй илā йавмиддйн” нафриниға мухотаб қилиб, ланъати абадийға сазовор этти... [4]

Эски ўзбек тилида, жумладан, Огаҳий асарлари тилида илоҳ тушунчасини англатувчи сўзлардан бири *яздон* يزدان дир. Бу сўз “Авесто”да *yazatanam*, паҳлавий тилида *yaztân*, *yazdân* шаклларида ишлатилган бўлиб, аслида авестовий “илоҳ” маъносидаги *yazata* сўзининг кўплигидир [8]. “Фирдавсу-л-икбол”даги китъалардан бирида ўқиймиз:

Ҳар кимга ажал етушса ногоҳ,
 Бўлмастур анга қутулмоқ имкон.
 Ҳар ён қадам урса топмайин йўл,
 Гўр узра чекар қазойи *Яздон*.

Огаҳий тарихий асарларида пайғамбар тушунчасини англатувчи сўзлардан бири *пайғамбар* پيغمبر ёки *паёмбар* پیامبر бўлиб, иккинчи шакли кўпроқ шеърий нутқ учун хосдир. Ўзбек тилининг XIV асрдан кейинги тараққиётида бу сўз мазкур тушунчанинг туркий ифодаси бўлган *савчи*, *ялавач* сўзларига нисбатан фаоллашган. Тарихан бу сўз икки қисмдан иборат: *пайғом* پیغام ва *бар* بر дан ташкил топган. *Пайғом* پیغام – “хабар” ва *бар* بر – “элтиш”, “етказиш” [9]. Бу сўз Огаҳий тарихий асарларида Алишер Навоий асарларида (жумладан, “Лисон ут-тайр”да бўлгани каби) ўзининг арабий эквиваленти *расул* رسول га ўхшаб луғавий маъносида кўзга ташланмайди, яъни дипломатик термин сифатида ёки бирор хабарни етказувчи шахс маъносида учрамайди. Фақат *пайғом* پیغام сўзи “хабар”, “янгилик” маъносида ишлатилган ҳолатлар бор. Масалан, “Бекиш халифани Солорға элчи қилиб, мундоқ *пайғом* йибордиларким...” (ЖВС, 217^б) *Пайғамбар* сўзидаги *бар* қисми *фаришта* فرشته сўзида ҳам бор. Чунки *фаришта* сўзининг ўзи санскрит тилида *prêshita* шаклида ишлатилган бўлиб, *êsh* + *pra* таркибидан ташкил топган ва айнан “*хабар берувчи*”, “*хабар етказувчи*” маъносини беради [11]. К.Бартоломэ қадимги эронийда *fraishta* шаклида бўлган бу сўз *aish* + *fra* таркибидан ташкил топиб, “элчи”, “хабар етказувчи” маъноларида ишлатилганини қайд қилади [12]. Огаҳийнинг мазкур асарида бу сўз арабча *малак* ملك сўзига синоним сифатида ишлатилган. Фаришта ҳақидаги тасаввурлар ва эътиқодлар натижасида унинг “беғуноҳ”, “маъсум” маънолари келиб чиққан.

Келтирилган фактлар ва мисоллар Огаҳий тарихий асарларидаги диний-маърифий лексиканинг бир қирраси – Ҳақ таоло номларининг бир қисмини ташкил қилади. Мавзу ўзбек тарихий лексикаси тадқиқида алоҳида ўрин тутади.

ФҲЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Cəfərsəyly İ.Y. Türk, Urartu, Alban etnolingvistik uyğunluqları. Bakı, 2008, 327 s.
2. Clauson G. An etimological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish. Oxford, 1972.
3. Doerfer G. Türkische und Mongolische elemente im Neupersischen unter besonderer Berücksichtigung älterer Neupersischer geschichtsquellen, vor allem Mongolen und Timuridenzeit. Bd. II: Türkische elemente im Neupersischen Wiesbaden, 1965.
4. Muhammad Rizo Ogahiy. Riyozu-d-davla. Nashrga tayyorlovchi, so'z boshi va izohlar muallifi hamda forsiy matnlar tarjimoni Abdulla O'rozboyev. – Urganch: Quvanchbek-Mashxura, 2021.
5. Räsänen M. Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türkisprachen. Helsinki, 1969.
6. Древнетюркский словарь / Под. ред. Надеяева В.М., Насилова Д.М., Тенишева Э.Р., Щербака А.М. Л., 1969.
7. Махмудов Р. Ўзбек тилида авестизмлар. Филол.фан. фалс. докт. (PhD) диссертацияси. – Урганч: 2020.
8. Ўразбоев А.Д. Огахийнинг тарихий асарлари лексикаси. Филол. фанлари д-ри дисс ... – Тошкент, 2018.
9. Персидско-русский словарь. Том II. – М.: Русский язык, 1983.
10. Bartholomae Ch. Altiranisches Wörterbuch. – Strassburg, 1950.
11. Шамсиддин Муҳаммад бин Халаф Табризий. Бурҳони қотғ. – Техрон: Амири Кабир, 1997.
12. Амонтурдиева Ш. Р. Ўзбек диний матнининг функционал-стилистик таҳлили: Филол.фан. бўйича фалс. докт.. (PhD) дисс... автореф. Самарқанд, 2020.

УДК 808.5

**УЧЕБНО АНГЛО-РУССКИЙ ВОКАБУЛЯР ДЛЯ ЧТЕНИЯ ЛИТЕРАТУРЫ ПО
СПЕЦИАЛЬНОСТИ КАК СРЕДСТВО ОТБОРА И СИСТЕМАТИЗАЦИИ
ФАРМАЦЕВТИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ**

*Л.С. Худайбердиева, к.ф.н., доц., Андижанский государственный медицинский институт,
Андижан*

Аннотация. Qadimgi Yunoniston va Rim tibbiyot, farmatsiya rivojiga va jahon fani va madaniyati tarixidagi ko'plab hodisalarga ko'p ta'sir ko'rsatdi. Bu tarixiy ta'sir dunyoning deyarli barcha davlatlarining lug'atlarida o'z aksini topgan. Biz hammamiz ko'pincha qadimgi yunon va lotin tillarining so'zlari va elementlaridan foydalanamiz. Ushbu tillarning lug'at boyligi minglab xalqaro so'zlarni yaratish uchun asos bo'lib xizmat qildi. Bunday so'zlar xalqaro deb ataladi, chunki ularni dunyoning aksariyat tillarida topish mumkin.

Калит со'злар: *vokabulyar, terminologiya, adabiyot*

Аннотация. Древняя Греция и Рим оказали огромное влияние на развитие медицины, фармации и на многие явления в истории мировой науки и культуры. Это историческое влияние нашло свое отражение в словарях почти всех стран мира. Все мы часто пользуемся словами и элементами древнегреческого и латинского языков. Словарное богатство этих языков послужило основой для создания многих тысяч так называемых интернациональных слов. Такие слова называются интернациональными, так как их можно найти в большинстве языков мира.

Ключевые слова: *вокабуляр, терминология, литература*

Abstract. Ancient Greece and Rome had a huge impact on the development of medicine, pharmacy and many phenomena in the history of world science and culture. This historical influence is reflected in the dictionaries of almost all countries of the world. We all often use the words and elements of the ancient Greek and Latin languages. The vocabulary richness of these languages served as the basis for the creation of many thousands of so-called international words. Such words are called international because they can be found in most languages of the world.

Key words: *vocabulary, terminology, literature*

Составление терминологического двуязычного, а в нашем случае трехязычного словаря – это долгая и трудоемкая работа. Для интенсификации процесса лексикографического описания терминологических систем следует провести предварительное, пусть даже элементарное, упорядочение терминов в пределах существующей терминологической системы в виде учебных вокабуляров для чтения литературы по специальности. Этот промежуточный этап заключается в отборе и выделении как уже устоявшихся, так и окказиональных терминов, не получивших общего признания, а также в выработке критериев отбора и систематизации терминологической лексики,

что в конечном итоге будет способствовать обмену информацией специалистами на межъязыковом уровне.

Учебные вокабулярии необходимы также для чтения специальной литературы в вузе, поскольку фоновые знания студентов, особенно на младших курсах, недостаточны для понимания текстов, имеющих профессиональную ориентацию. Для чтения литературы по специальности «провизор», не имея отраслевого словаря, студенты, как и преподаватели пользуются англо-русско-узбекскими медицинскими, химико-технологическими и ботаническими словарями, которые, во-первых, в незначительной степени покрывают фармацевтическую терминологию, а во-вторых, не удобны в использовании с точки зрения интенсификации учебного процесса. В связи с этим нами предпринимается попытка создания учебного вокабуляра для чтения фармацевтической литературы на английском языке.

Учебный вокабуляр включает в себя лексику четырех слоев: слова общенационального языка; слова, относящиеся к научному регистру; слова - профессионализмы; термины, на основе которых базируется подязык фармации. Основным критерием отнесения слова к терминологической системе мы считаем способность его определения через отношение к родовому классу и выделение видового отличия. Учитывается также реализация его потенциальных способностей сочетания с другими словами или терминами, опущение которых меняет значение словосочетаний.

Терминологическая часть учебного англо-русско-узбекского фармацевтического вокабуляра включает однословные термины (*mixture, ointment, pharmacy, medicine etc.*), термины-словосочетания (*pyrogen content, water content, daily dose, single dose, maintenance dose, sustained released dosage form, gas-liquid chromatography, thin-layer chromatography, flat-faced tablets, etc.*) Фармацевтические термины, включенные в вокабуляр, представляют собой по составу однословные, многословные и сложносокращенные слова (*alkaloid, ointment base, biopharmaceutics*).

С целью упорядочения фармацевтической терминологии термины группируются по разделам с общим понятийным признаком. Так, в частности выделены термины, отражающие методы исследования: *chromatography, gas-liquid chromatography, paper chromatography, surface culture method of penicillin production*; термины, связанные со специальностью «провизор»: *chemist, chemist-analyst, pharmacist, dispensing pharmacist, prescription pharmacist*; термины, обозначающие лекарственные формы, дозы: *tincture, infusion, tablet, ointment, pill, powder, dose drug, restricted drug*; термины, обозначающие цвет, запах, вкус, консистенцию лекарств, лекарственных веществ: *bitter, acid, acrid, fatty, sweet, tasty, sour, soft, powdery, sugary, etc.*; термины, обозначающие названия групп лекарств: *drugs for cough, cardiac drugs, drugs for headache, tonics, sedatives, tranquillizers* и другие разделы.

Научно-профессиональная информация достигается благодаря включению в наименования соответствующих терминологических элементов, за которыми закрепляется определенное значение.

Так, например, терминологический элемент –циллин указывает на принадлежность к пенициллину, -мицин – к антибиотикам, продуцируемым штаммами *Streptomyces* и т.п.

Таким образом, формируются тривиальные наименования, отражающие важную информацию о классификации лекарственных веществ.

Тематическая направленность и общий достаточный объем исследуемого текста позволяет прийти к выводу, что англо-русско-узбекский фармацевтический вокабуляр является не только пособием для чтения литературы по специальности в течение периода обучения фармацевтической терминологии, но и приближается к уровню словаря-минимума. Дальнейшая работа с литературой позволяет дополнять учебный вокабуляр терминами, и таким образом, объединять их в отдельный англо-русско-узбекский терминологический словарь по фармации.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Т.Г. Казачёнок «Практическое пособие по латынскому языку», Минск-1972.
2. Л.У.Ходжаева, Х.А.Зохидова, З.З. Рахматуллаева. «Lotin tili fani bo'yicha qo'llanma» Davlat ilmiy nashriyoti. Toshkent -2005.
3. Л.У.Ходжаева, Ё. Насирдинова, Х.М.Икрамова. «Лотин тили ва тиббий атамашунослик бўйича ўқув-услубий кўлланма» Андижон -2010.
4. М.Н.Чернявский «Латинский язык и основы медицинской терминологии» Высшая школа. Минск- 1989.

ИНТЕРНЕТ МАТНЛАРИ ТАРЖИМАСИНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

Н.Х. Эрназарова, ўқитувчи, ЎзДЖТУ, Тошкент

Аннотация. Ушбу мақолада интернет матнларининг ўзига хос жиҳатлари, уларнинг ёзилиш услублари, интернет матнлар таржимасидаги муаммолар, яъни фонетик, грамматик ва лексик қийинчиликлари ҳамда уларни таржима қилишда лексик ва грамматик трансформацияларнинг ўрни, транскрипция, транслитерация, калка, тавсифлаш каби таржима методларидан фойдаланилиш ҳақида фикр юритилади ва асл интернет матнлари билан унинг таржима қилинган матнларидан мисоллар таҳлили берилган.

Калит сўзлар: оммавий ахборот воситалари, хабар, интернет сайтлари, ахборот агентликлари, манба, информацион таржима, лексик ва грамматик трансформация, транслитерация, транскрипция, калка, АМ(асл матн), ТМ(таржима қилинган матн)

Аннотация. В данной статье рассматривается специфика интернет-текстов, способы их написания, проблемы перевода интернет-текстов, т.е. фонетические, грамматические и лексические трудности и роль лексико-грамматических трансформаций в их переводе, использование таких переводческих методов, как транскрипция, транслитерация, калька, описание, и дан анализ примеров из оригинальных интернет-текстов и их переводных текстов.

Ключевые слова: СМИ, новости, веб-сайты, информационные агентства, источник, перевод информации, лексическая и грамматическая трансформация транслитерация, транскрипция, калька, ИТ (исходный текст), ПТ (переведенный текст)

Abstract. This article discusses the specifics of Internet texts, the ways of writing them, the problems of translating Internet texts, i.e. phonetic, grammatical and lexical difficulties and the role of lexico-grammatical transformations in their translation, the use of such translation methods as transcription, transliteration, calque, description, and an analysis of examples from the original Internet texts and their translated texts is given.

Keywords: media, news, websites, news agencies, source, translation of information, lexical and grammatical transformation transliteration, transcription, calque, OT (original text), TT (translated text)

Бугунги кунда оммавий ахборот воситалари жамият ҳаётига, инсонлар онги ва тасаввурига, ҳамда миллат тили ва маданиятига катта таъсир кўрсатмоқда, чунки кўп нарса хабарлар етказилишининг оперативлиги ва мувофиқлигига бевосита боғлиқдир. Шунинг учун ҳеч қачон оммавий ахборот воситалари(ОАВ) орқали етказилаётган матнлар ҳозирги кундагидек долзарб аҳамият касб этмаган.

Бизнинг фикримизча, ҳозирги даврда энг оммабоп ОАВ бу интернет ҳисобланади. Ҳозирда интернет маълумотларни тарқатишда энг қулай воситалардан бирига айланган. Дунёнинг деярли барча янгилик каналлари, шу билан бирга замонавий газета-журналлар, радиостанция ва телеканалларнинг интернет сайтлари мавжуд. Маълумотларни ўқувчиларга аниқ етказишда мамлакатимиз ва хорижий ОАВ матнларининг ёзилиш хусусиятларини яхши билишимиз зарур. Бунда таржима асосий ўринни эгаллайди.

Интернет матнлари таржимаси ҳам ўз қийинчиликларига эга. Биринчидан, бу ОАВ саҳифаларида азалдан ўз аксини топган маълум бир миллат маданиятига оид реалиялари ҳамда тил муаммолари, яъни фонетик, лексик ва грамматик муаммолар билан боғлиқ. Иккинчидан, интернет-нашр ўзига хос ҳажм(формат)га эга бўлиб унда турли ахборот агентликларининг ўз хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда истеъмолчиларга хабарлар турлича кўринишда етказиб берилишига боғлиқ. BBC, Euronews, CNN, Reuters, Livenews, Voice of America каби ахборот агентликларининг сайтлари орқали биз дунёда бўлаётган хабар ва воқеалар билан миллий ОАВ ёрдамида ўзбек тилида ҳам танишишимиз мумкин.

Интернет тармоғи орқали узатилаётган ОАВдаги янгиликларнинг ёритилиш шакли тобора янгиланиб, ўзгариб боргани боис, мазкур манба материаллари билан ишлашда биз янги нутқ лексикалари, иборалар ва фразеологик бирликларни учратишимиз мумкин.

Интернет ресурсларидаги янгиликлар, даврий нашрлар, яъни газета ва журналлар ҳамда публицистик мақолалар таржималари инфорацион ёки информатив таржима ҳисобланади. Илмий жиҳатдан олиб қараганда, информатив таржима деб бирор бир маълумотни етказиш мақсадидаги таржима тушунилади, инфорацион таржимага эса турли хил, яъни илмий соҳага, бизнесга оид, ижтимоий-сиёсий, кундалик ва бошқа турли хил йўналишлардаги таржималар киради. Интернет янгиликлар сайти, одатда аниқ сиёсий йўналишга эга. Бу эса матн таржимонига қўшимча вазифа юклайди. Мақоланинг тўлиқ таржимаси бу маънони ўқувчига асл нусхадаги барча эмоционал элементларни қамраб олган ҳолда аниқ етказиб берилишидир. Интернет матнларда лексик бир хиллилик четлаб ўтилади.

Барча интернет матнлар таржима қилишдаги муаммоларларни фонетик, лексик ва грамматик муаммоларга бўлиш мумкин. Матнлар таржимасидаги лексик жиҳатлар бу неологизмлар, фразеологизмлар ва оғзаки нутқ лексикаларини учрашидир.

Неологизмларни тўғри таржима қилишда авваламбор уларнинг келиб чиқиши, семантикаси ва ясаиш йўларини билиш зарур. Инглиз тилидаги неологизмлар кўп ҳолларда аффиксация, сўзларни ўзаро қўшиш, қисқартириш, қисқартмалар, конверсия, семантик бўлиниш, сўзларни ўзлаштириб олиш кабилар орқали пайдо бўлади. Масалан, **selfie** - ўзини телефонга ёки рақамли камерага олиш(аффиксация), **digital detox** – ўзини виртуал дунёга эмас, балки реал ҳаётга бағишлайдиган инсон вақти(сўзларни ўзаро қўшиш), **ICYMI**–In Case You Missed It – агар сиз буни ўтказиб юборган бўлсангиз, **BYOD**-Bring Your Own Technology – ҳодимларга ишхонага иш учун ўз компьютерларидан фойдаланишга рухсат бериш(қисқартмалар), **to amazon** – Amazon.com сайтидан харид қилиш(конверсия). Неологизмларни ўзбек ва рус тилларига таржима қилишда қуйидаги усуллар амалга оширилади: транслитерация(**vegan**-веган), транскрипция(**interface**-интерфейс), калка(**cyber-store**–интернет-магазин), тавсифлаш(**pescetarian**-пескетариан, яъни вегетариан парҳезига балиқ қўшувчи одам), ноассимиляция(**wifi, vip**,).

Неологизмлардан ташқари замонавий ОАВнинг асоси фразеологизмлар ҳисобланади. Фразеологизмлар мақолага алоҳида маънодорлик ва ифодалилик беради. Таржима назариясида фразеологизмларни тасвирлаш, уларнинг мос келиши ёки муқобилларини ақс эттириш асосий муаммо ҳисобланади(А.Д.Швейцар, А.В.Фёдоров, В.Н.Комиссаров, А.В.Кунин). Таржимоннинг вазифаси шундан иборатки, у тиллардаги ўзаро коммуникация воситасини яратган ҳолда ўзи таржима қилаётган матндаги сўз ва сўз бирикмаларининг асл таржимаси ёки мавжуд эквиваленти билан алмаштиради. Масалан, **AM(асл матн):** Incidentally, Hammond has also **punctured the idea** that the bubbles in soft drinks are themselves a hazard, debunking claims that it could harm your stomach and weaken your bones. – **TM(таржима қилинган матн):** Кстати, параллельно **Хэммонд развеял миф** о том, будто пузырьки в газировке по себе представляют опасность, поскольку якобы способны нанести вред желудку и снижать плотность костной ткани;

Фразеологизмларни таржима қилишда тавсифлаш, сўзма-сўз, транскрипция ва транслитерация методлари қўлланилади. ОАВ матнлар таржимасида конкретлаштириш (аниқлаштириш), умумлаштириш, шунингдек модуляция ёки маъно тараққиёти каби лексик трансформациялардан ҳам фойдаланилади. Модуляция усулида таржимон таржима қилаётган лексик бирлик ўрнига контекстуал ҳамда ўша сўз ва сўз бирлигига мантқан мос вариантини танлайди. **AM: Is this the sweet secret to Swedish success? TM: Работать по-шведски: ни дня без фики.** Мазкур таржимада эса лексик алмаштириш яъни, модуляция қўлланилган бўлиб, асл матндаги савол тарзида берилган сарлавҳа жавоб тариқасида таржима қилинган. Бунда таржимон эмоционалликни пасайтириб ўқувчига асосий ғояни етказиб берган.

Таржиманинг грамматик трансформацияси асосида антоним таржима ётади. Бу ҳам лексика ҳам грамматикага боғлиқ бўлган комплекс алмаштиришдир. Ундан мақсад матнни ўқувчига кўпроқ кизиқарлироқ ва мос қилиб муаммони қарама-қарши томондан қўрсатишдан иборат. Антоним таржима кўп ҳолларда сарлавҳаларда ишлатилади. Масалан, **AM: Are any foods safe to eat anymore? Here's the truth. TM: Вредно всё? Разоблачение мифов о еде.**

Экспликация ёки тавсифий таржима методи орқали эквиваленти мавжуд бўлмаган лексикани ва таржима қилинаётган тилга хос бўлмаган ҳар қандай реалияни ҳам интернет матнларида учратиш мумкин. Масалан,

AM: According to research by Chris Bird at the **University of Sussex**, all it requires is a few seconds of your time and a bit of imagination.

TM: Способ этот недавно был подтвержден экспериментальным исследованием ученого из **университета британского графства Сассекс** Криса Бёрда. Ушбу гапда таржимон рус ўқувчиси учун янада тушунарли бўлиши учун “University of Sussex” бирикмасига аниқроқ изоҳ бермоқда.

Таржиманинг грамматик хусусиятларидан яна бири унинг морфологик ва синтактик ходисаларга ажратилишидир. Таржимоннинг морфологик ва синтактик трансформациялардан кўп фойдаланишига сабаб сўз ва сўз бирикмаларни алмаштириш ёки бошқача жойлаштиришга эҳтиёж сезади. Масалан, **AM: US faces renewed challenge from Russian navy. TM: Российский военно-морской флот бросает вызов США.** Берилган таржимадан шуниси маълумки, таржимон ўз аудиториясига мослашиш учун Россияга эътиборни қаратиш мақсадида гап бўлақларини ўрнини алмаштирган.

Таржимада грамматика билан боғлиқ бўлган бошқа бир муаммо бу атрибутив занжирдир. Ушбу муаммо айниқса босма нашр ва янгиликлар сайтларида, яъни ижтимоий-сиёсий ҳамда илмий-техник матнларда учрайди. В.Н.Крупнованинг фикрига кўра, атрибутив бирикмаларнинг тўғри таржимасини бериш учун таржимон уларнинг семантик тузилишини билиши зарур. Атрибутив гуруҳлар ўрганилганда улар ўртасидаги катта маъновий боғлиқлик борлиги аниқланган. Бунда таржимон аналитик таҳлилга ёндашиши керак. Масалан, **background paper** – масаланинг тарихини кўрсатувчи маълумотлар хужжати.

ОАВ матн таржимасидаги грамматик трансформацияларнинг яна бошқа кенг тарқалган тури гапларни иккига бўлишдир, яъни инглиз тилидаги бир гапни икки ёки ундан ортиқ гапларга бўлиб таржима қилиш мумкин. Тадқиқотларчиларнинг фикрича, грамматик трансформацияларни турли хил ўрин алмашиш турлари мавжуд бўлиб улар қуйидагилардир: 1) сўз шаклини, яъни сон ва замон категорияларини алмашиши, 2) сўз туркумлари, 3) гап бўлақлари, 4) қўшма гапларни содда ёки содда гапларни қўшма гапларга алмаштириш, 5) бош гапни эргашган қисми билан ёки эргашган бўлақни бош гап билан алмаштириш.

Шунга эътиборни қаратиш лозимки, грамматик трансформациялар ОАВ матнларидаги сарлавҳаларни таржима қилишда муҳим роль ўйнайди, чунки айнан сарлавҳа ўқувчининг диққатини кўпроқ жалб этади. Инглиз тилида воқеа ва ходисаларнинг ифодалаётган матн сарлавҳалари ҳозирги замонда берилади: *Russia vows harsh response to US and EU following diplomats' expulsions.*

Охириги йилларда ОАВ таржимонлари ўз фаолиятларига ижодий ёндашишмоқда, бу эса таржимондан янги муаммолар ечимини талаб қилади. Ҳозирги даврда ўқувчилар интернетдан янгидан–янги хабарлар олишга ҳаракат қилишаётган бир пайтда, эҳтимол айнан “онлайн” дастуридаги таржимон одатий таржимага биринчи бўлиб ўзгартириш киритиши, таржимадаги ўзига хос бўлган трансформациялардан фойдаланиши ва ОАВ тилини ўз аудиториясига қараб янгилаши мумкин. Бироқ таржимон қайси бир таржима усулини қўллашдан қатъий назар, унинг асосий вазифаси асл интернет матни билан таржима матни ўртасидаги боғлиқликни таъминлаган ҳолда аниқ, мос таржима қилиб, ўқувчининг эътиборини тортиб, ўша хабарга нисбатан унинг қизиқишини ошириши мумкин.

Шундай қилиб, Британия ва Америка ОАВ-интернет матнларининг ўзига хослиги уларда кўплаб неологизмлар, фразеологик бирикмалар ва оғзаки нутқ лексикасининг учрашидадир. Улар эса ўзбек ва рус тилларига калка, транскрипция, транслитерация, модуляция, тавсифлаш, антоним таржима, аниқлаштириш, умумлаштириш, алмаштириш, сўз ва бирикмаларни ўзига хос жойлашуви, гап бўлақларини ўзгартириш каби йўллар орқали таржима қилинади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Виноградов, В.С. Введение в Переводоведение / В.С. Виноградов. - М.: Издательство института общего среднего образования РАО, 2001.
2. Классификация грамматических трансформаций [Электронный ресурс] // Study-English. – 2016. – Режим доступа: <http://studyenglish.info/article059.php>.
3. Кунин, А.В. О переводе английских фразеологизмов / Самиздат. – 2009.
4. Микоян, А.С. Проблемы переводов текстов СМИ [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://evartist.narod.ru/text12/12.htm>

5.Габдуллина Д.Р. Особенности перевода Британских Американских статей интернет СМИ на русский язык, Пермь 2016.

УЎК 808.3

НЕМИС ВА ЎЗБЕК ТИЛЛАРИДА ФРАЗЕОЛОГИК БИРИКМАЛАРНИНГ МАЪНО ЖИХАТДАН БИРҲИЛЛИГИ ВА ФАРҚИ

Ш.М. Юсуфжоновна, ўқитувчи, Фаргона давлат университети, Фаргона

Аннотация. Ушбу мақола лексикологиянинг бир бўлими фразеология соҳасига бағишланган бўлиб, унда асосан немис ва ўзбек тилишунослигидаги фразеологизмлар тасниф қилинади. Тилишунос олимларнинг фикрлари таҳлил қилинади. Уларга умумий хулосалар мисоллар билан берилади.

Калим сўзлар: фраза, фразеологизм, лексема, морфема, синтактик боғланиш, лисоний бирлик

Аннотация. Статья посвящена области фразеологии, которая должна быть единым целым лексикологии, в которой классифицируются фразеологизмы немецкого и узбекского языкознания. Им даются общие выводы об использовании фразовых глаголов в обоих языках.

Ключевые слова: фраза, фразеология, лексема, морфема, синтаксическая связь, языковая единица

Abstract. The article is devoted to the field of phraseology, which should be one of the lexicology, in which phraseological units in German and Uzbek linguistics are classified. They are given general conclusions about using phrasal verbs in both languages.

Keywords: phrase, phraseology, lexeme, morpheme, syntactic connection, linguistic unit

Таржима жараёнининг барча йўналишларида, хоҳ у насрий таржима, хоҳ у назмий таржима бўлсин, хоҳ у оғзаки ёки ёзма бўлсин шу билан бирга чет тилларни ўқитиш жараёнида ҳар доим тиллардаги фразеологик бирликлар муаммосига дуч келамиз. Бу табиий ҳол, чунки аксарият фразеологизмлар ҳар қандай халқнинг миллий тили хусусиятлари асосида, миллий менталитети, дини, эътиқоди, анъанавий қадриятлари, этнос ва жуғрофий жойлашуви таъсирида воқеалаштирилган. Шу боисдан бўлса керак таржимашуносликда хозиргача ушбу ноёб тил унсурларини таржима қилиш бўйича қоникарли доминант “рецептлар” ишлаб чиқилмаган [2]. Бу табиий ҳол, чунки фразеологик бирликлар тилнинг иккинчи номинатив бирлиги сифатида бадиий, илмий адабиётнинг барча жабхаларида, оғзаки нутқда кенг қўлланади ва мустакил тил мақомига эга бўлган ҳолда ўзининг мураккаб семантик, структур хусусиятига эга. Бизнингча ушбу ҳолатлардан келиб чиққан ҳолда ҳар бир жанрда учрайдиган фразеологик бирликларнинг таржимасига алоҳида-алоҳида эътибор бериш талаб этилади. Агарда шеърятда шеърнинг стилистик бўёқдорлигидан, ноёб туйғулар ифодасидан келиб чиқиб таржима қилиш зарурияти мавжудлигини инобатга олсак, насрий адабиётда, жумладан, дostonлар таржимасида эпик-миллий услубни сақлаш олдинги ўринга чиқади. Бу икки ҳолатда ҳам таржимоннинг индивидуал-услубий маҳорати фразеологик бирликларни таржима қилишда асосий аҳамият касб этади.

Дарвоқе, ҳар бир олинган аниқ текстда конкрет ҳолатда фразеологик бирликларнинг умумий фразеологик маъносидан келиб чиққан ҳолда алоҳида ёндошиш зарурияти мавжуд. Акс ҳолда бир халқнинг миллий қадриятига тегишли ўзига хослик иккинчи тил миллий қадрияти билан суғорилган ибора билан ўгирилиб қолиши мумкин. Мисол тариқасида бир вақтлар Европа халқларига хос бўлган “бош кийимни осмонга отиш орқали хурсандчиликни ифодалаш” ибораси ўзбек тилига худди европалик қахрамонлар бошига дўппи кийгизиб қўйгандек, “дўппилар етди осмонга” ибораси билан ўгирилиб қолиши мумкин. Бундай ҳолатлар ҳар доим рўй бермаслиги учун мавжуд нейтрал сўз ёки фразеологизм орқали таржима қилиш тўғри бўлади. Ушбу ўринда “бошлар етди осмонга” деб таржима қилиш бунга мисол бўла олади. Алоҳида таъкидлаш лозимки, фразеологик бирликлар ўта мураккаб бирликлардир. Булар ифодалаётган фразеологик маънонинг шаклланиш қўлами турли фразеологизмларда турлича. Баъзи ибораларда иштирок этган лексик бирликлар маъносини янги фразеологик маъно шаклланишида таъсири сезилиб турсада, баъзи фразеологизмларда бундай боғлиқлик умуман сезилмаслиги ҳам мумкин. Бу ўринда немис тили

фразеологияси билан чуқур шуғулланган профессор М.Умархаджаевнинг фикрича, “фразеологик таг тизимининг ядровий марказини “пучлашган” маънога эга компонентли фразеологизмлар ташкил этиши” ни алохида инобатга олишимиз зарур [1]. Бундай ўринларда фразеологик бирликларни ташкил қилувчи компонентлар, компонентлар маъноси орқали эмас, балки умум фразеологик маънодан келиб чиққан холда таржима қилиш талаб этилади. Фразеологик маъно уни ташкил қилган компонентларнинг денотатив маъносидан тўғридан- тўғри келиб чиқмаслиги эҳтимоли юқори. Фразеологик маъно шаклланишига бошқа бир қатор экстралингвистик факторлар таъсир кўрсатган бўлиши мумкин. Умуман олганда фразеологик маънони келиб чиқиши баъзи холларда хатто этимологик таҳлил орқали ҳам аниқлаштириш анча мушкул. Шу ўринда икки кўп тилли фразеологик луғатлар тузиш жараёнида фразеологик бирликлар ўртасида эквивалентлик-муқобиллик муносабатларини ўрнатиш таржимашунослик, луғатшуносликнинг муоммоли масалаларидан бири эканлигини алохида таъкидлаш лозим. Ушбу масала алохида тадқиқот объекти эканлигини инобатга олиб, биз ушбу мақоламизда турли жанрларда учрайдиган фразеологизмларни таржима қилиш жараёнида қайси ҳолатларга эътибор берилиши лозимлиги тўғрисида тўхталамиз. Бизнинг назаримизда макон, географик жой номлари, топонимлар иштирокида шаклланган фразеологизмларни бир тилдан иккинчи тилга таржима қилиш алохида эътибор талаб қилади. Чунки жой номлари тил ташувчи шахсга жой номлари тил ташувчи шахсга маълум бўлиб, бу тўғрида таржима қилувчи тилда ҳеч қандай маълумот бўлмаслиги мумкин. масалан, ўзбек тилидаги “Онангни Учқўргонда кўрсатаман” ибораси ўзбек халқига фразеологик ибора шаклида тушунилади холос, бошқа халқ учун “Учқурғон” факат географик ном сифатида маълум бўлиши мумкин. Ушбу иборани бошқа тилга таржима қилишда у ибора қўлланилган текст мазмун-моҳиятидан келиб чиққан холда лексик ёки мавжуд бўлса, эквивалент фразеологик ибора билан ўгирилиши мумкин [8].

Яна бир мисол, немис тилида шахс номи билан шаклланган “*Derdumme August*” фразеологик ибораси мавжуд (с.с. ахмоқ Август). Унинг фразеологик маъноси оғзаки нутқда “масхарабоз” дейилади, ўзбеклар учун Август сўзининг исмдан ташқари ҳеч қандай фразеологик маъноси йўқлиги туфайли, ушбу миллий фразеологизмини изохлаш талаб этилади, яъни “шайтоний, ахмоқ қилиқлар қилувчи” мисол, “*Fritz hat docheigentlich Albernheitenim Kopf. Er ist und bleib teindummer August*” [5] ёки немис халқининг оғзаки ва ёзма нутқда фаол қўлланувчи “*daraner kennenich meine Hihtheimer*” - “биламан, бу кимни иши эканлигини, кўрябман, буларни яхши биламан” маъносидаги иборанинг келиб чиқиши Ф.Шиллернинг “Валленштайннинг ўлими” - “*Wallensteins Tod*” асаридаги Валленштайн харбий қисмидаги Паппенгейм аҳолисидан ташкил топган Паппенгеймлар тўғрисидаги воқеалар асосида шаклланган.

Бир қатор немис тили фразеологик бирликлари христиан дини муқаддас китоби “Библия” воқеалари асосида шаклланган бўлса, масалан, *David und Goliath* (катта – кичик маъносида), *der Fassder Danaiden* - (таги йўқ бочка, яъни самарасиз меҳнат) грек мифологияси билан боғлиқ. Баъзи фразеологизмлар кўшни мамлакат ва шаҳарлар номлари асосида шаклланади: *Etwasistfaulim State Danemark* – Данияда қандайдир ёмон иш бўлаяпти; Шекспернинг “Гамлет” асаридаги *Samothingig Totteninthe Stateof Denmark* – ибораси калькалаштирилиб “бу ерда нимадир нотўғри, яхши эмас” маъноларида ишлатилиб келинган ёки немис тилидаги фразеологизм – *Den Rubicon uberschreiten* – Рубрикондан ўтмоқ, яъни ҳал қилувчи ҳаракатни амалга оширмақ маъносида антик муалиф хикояларига кўра Юрий Цезарнинг воқеалар асосида шаклланган. Бу каби фразеологик бирликларни таржима қилишда албатта биринчи навбатда улар ифодалаётган фразеологик маъно эътиборда бўлиши керак. Асарнинг мазмун-моҳиятига путур етказмаган холда имкон даражасида қиска хаволалар орқали маълумот берилса мақсадга мувофиқ бўлади. Германиядаги катта дарёлардан бири Рейн дарёси номи билан ҳам бир қатор фразеологик бирликлари шаклланган. Масалан, - “*Viel Wasser ist seit demden Rhein hin abgefliessen*” ёки “*Wird bis dahin den Rhein hinab fliesen*” иборалари сўзма – сўз таржима қилинса, “ўшандан бери Рейн дарёсидан анча сувлар оқиб ўтди, яъни бу воқеага анча вақт бўлди ва унғача / Рейндан анча сув оқиб ўтади, яъни бунга хали анча бор” маъноларида қўлланади. Бундай ҳолатларда таржима қилинаётган тилларда ўхшаш ибораларни бериш, яъни “бу нарсага, ишга анча вақт ўтиб кетди, қанча сувлар оқиб кетди” ёки сўзма сўз таржима қилиниб, маъноси изохланса, мақсадга мувофиқ бўлади. Ушбу услубни тиллардаги

мақол, матал ва афоризмларни таржима қилишда қўлланса, бир тарафдан маънони тушуниш осонлашади, иккинчи томондан мақолларини сўзма сўз таржима қилиш билан тилнинг фразеологик захираси бойиши мумкин. Масалан, “Morgenstunde hat Goldim Munde, VorsichtistdieWeisheitder Mutter” мақолларини ўзбек тилига сўзма - сўз таржима қилинса, “эрталабки вақтнинг оғзида олтини бор” ҳамда “эҳтиёткорлик доноликнинг онасидир” кўринишида берилса, маъно тушунарли бўлиши билан бирга ўзбек тилининг луғат бойлигига яна икки ибора қўшилиши мумкин.

Фразеологизмларнинг шаклланиши ҳар бир халқнинг ўзига хос бўлган миллий кийимлари, таомлари, урф одати, байрам тантаналари каби катта ахамиятга эга. Миллий – диний қадриятлар, маросимлар билан боғлиқ фразеологизмлар алоҳида таъкидланиши лозим. Чунки ўзга халқ дини билан боғлиқ бўлган тушунчалар бошқа дин вакиллари томонидан тушунилмаслиги мумкин. Диний фразеологик бирликларда миллий – маданий фразеологик маъно алоҳида ажралиб туради. Бундай ҳолатларда ҳам изоҳли таржима қилиш мақсадга мувофиқдир. Ҳайвонот ва ноботот дунёси таъсирида шаклланган фразеологик бирликлар таржимасига ҳам алоҳида эътибор қаратилиши лозим. Чунки бир халқ турмуш тарзидан ўрин олган ҳайвонлар ва уларнинг хусусиятлари асосида шаклланган фразеологизмлар бошқа халқ тасаввурида ўзгача образларни бериши мумкин, масалан, ўзбеклар ҳаётидан қўй-қўзичокларни қадимдан қадрлаб, улардаги ижобий фазилятлар кўчими асосида қатор фразеологизмлар шаклланган бўлса, европа ва рус халқларида чўчка зооними билан келган қатор фразеологизмларни учратамиз. Уларнинг баъзи фразеологизм маънолари ўхшаш бўлсада, уларни ҳам изоҳли таржима қилиш зарур деб ўйлаймиз. Акс ҳолда тушунмовчилик пайдо бўлиши мумкин.

Хулоса қилиб айтганда, фразеологик бирликлар ҳам структур, ҳам семантик, ҳам функционал хусусиятларининг ўзига хослиги билан бирга, улар миллий бўёқдорлиги, ҳар бирининг ноёблиги билан ажралиб туради. Уларни таржима қилишда таржимондан чуқур билим, маҳорат талаб этилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Умархаджаев М.И Основы фразеологии. Т.: Фан.1983. 27-28
2. Жуманиёзов З. Таржима ва миллий колорит. Т.,1916
3. Ўзбек тилининг изоҳли фразеологик луғати. Т.,1972, 192 б
- 4.Duden. Redewendungen und sprichwörtliche Redensarten. Mannheim 1992.
5. Wiegand, Herbert Ernst (1998): Wörterbuchforschung. Untersuchungen zur Wörterbuchbenutzung, zur Theorie, Geschichte, Kritik und Automatisierung der Lexikographie. Berlin. S. 33
6. L.I.Binovich, N. N. Grishin «Nemetsko-russkiy frazeologicheskiy slovarg'» М. Russkiy yazqk.1975g.
7. Ш.Рахматуллаев Ўзбек тилининг изоҳли фразеологик луғати Т.1978, 1926

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ФАНЛАР АКАДЕМИЯСИ
МИНТАҚАВИЙ БЎЛИМИ
ХОРАЗМ МАЪМУН АКАДЕМИЯСИ**

**ХОРАЗМ МАЪМУН АКАДЕМИЯСИ
АХБОРОТНОМАСИ**

**№2/3 (86)
2022 й., февраль**

Ўзбекча матн муҳаррири:
Русча матн муҳаррири:
Инглизча матн муҳаррири:
Мусаххих:
Техник муҳаррир:

Рўзметов Дилшод
Ҳасанов Шодлик
Мадаминов Руслан, Ламерс Жон
Ўрозбоев Абдулла
Шомуродов Журъат

“Хоразм Маъмун академияси ахборотномаси” Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлиги Хоразм вилоят бошқармасида рўйхатдан ўтган. Гувоҳнома № 13-023

Теришга берилди: 07.02.2022
Босишга рухсат этилди: 15.02.2022.
Қоғоз бичими: 60x84 1/8. Адади 70.
Ҳажми 20 б.т. Буюртма: № 2-Т

Хоразм Маъмун академияси ноширлик бўлими
220900, Хива, Марказ-1
Тел/факс: (0 362) 226-20-28
E-mail: mamun-axborotnoma@academy.uz
xma_axborotnomasi@mail.ru

(+998) 97-458-28-18